

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი

იაკობ ტურტაველი

გარტვილობაჲ უუუანიკისი

„მეცნიერება“
თბილისი
1978

871
899.962.1.092 [იაკობ ცურტაველი]
o 18

რედაქტორი
ელ. შვებერეველი

ქართული მწერლობის ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ძეგლი, ამასთანავე მხატვრული პროზის სწორუზოვარი შედეგრი „შუშანიკის წამება“ საუკუნეების მანძილზე იპყრობდა მკვლევართა და მკითხველთა უურადღებას. მასზე დაწერილ მრავალრიცხოვან ნაშრომთა შორის უოველთვის დიდი აღიარებით სარგებლობდა პროფ. ი. აბულაძის წინამდებარე მონოგრაფია, რომელშიც ავტორმა ფილოლოგიური კვლევის დიდი უნარით და ქართულ-სომხური მასალის შესაშური ცოდნით განიხილა „შუშანიკის მარტვილობასთან“ დაკავშირებული მრავალი ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხი. ამ შრომის პირველი გამოცემიდან 40 წელზე მეტმა განვლო, მაგრამ მას არ დაუკარგაჲს მეცნიერული ღირებულება და დღესაც ერთ-ერთ უველაზე სრულ და მნიშვნელოვან მონოგრაფიად ითვლება ამ თემაზე დაწერილ შრომათა შორის.

ბიბლიოგრაფიულ იშუიათობად ქცეული ილ. აბულაძის ამ ნაშრომის ფოტოტიპური გამოცემა უთუოდ დაამშვენებს „შუშანიკის წამების“ 1500 წლის საიუბილეო დღეებს.

იკომ ტუიზუი

მეგვდომუი ზუზანიკისი

მეგვდომუი ღუ სომბური ტეხტეზი გეგმოსე, გეგმოსეზუ. ვერიანტეზი,
ლეხსიკონი ღუ სეივლეზი ღუბრთო
ილია აბულეი

პ/მგ. რედაქტორი: პროფ. ა. კეკელიძე

ტეხ. რედაქტორი: ე. ბოლქვაძე
მთავლიტის № 2175
გამ. შეკვეთის № 18
გადაეცა წარმოებას 19/III—38 წ.
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 2/IX—38 წ.

ანაწე. ზომა 7×11.
ქალაქის ზომა 72×105
ბეჭდ. ფორმა 12
ტირაჟი 2.100.

Краснознаменная типография имени А. Ф. Мясникова изд-ва „Заря Востока“
Тбилиси, пр. Руставели, 36.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

33-

წინახიტყვაობა	VI—VIII
I. მარტვილობის წიგნთა გამოცემანი, ამ წიგნების შემცველი ხელნაწერები და ძირითადი ლიტერატურა საკითხის შესახებ	01—010
II. შუშანიკის მარტვილობის გამოძახილი ძველ ქართულსა და სომხურ მწერლობაში	011—018
III. ქართულ და სომხურ მარტვილობათა წიგნების ტექსტობრივი ურთიერთობა	019—045
IV. მარტვილობათა წიგნების შინაარსისა და კომპოზიციის საკითხებისათვის	046—050
V. გეოგრაფია თხზულებისა	050—059
VI. მარტვილობის სხვა ისტორიულ-ლიტერატურული მხარეები	059—063
ტექსტები	1—53
ა. მარტვილობის ქართული და სომხური ვრცელი წიგნები	3—47
ბ. მარტვილობის ქართული და სომხური მოკლე წიგნები	49—53
დამატება: მარტვილობის ქართული და სომხური სვინაქსარული რედაქციები	57—64
ვარიანტები	65—87
ა. მარტვილობის ქართული და სომხური ვრცელი წიგნებისა	67—84
ქ ა რ ა გ მ ე ბ ი	84—87
ლექსიკონი	89—99
მარტვილობის ქართული ვრცელი და მოკლე წიგნებისა	91—99
საძიებლები	101—120
I. სიტყვათა საძიებელი: მარტვილობის ქართული ვრცელი და მოკლე წიგნებისა	103—119
II. სახელთა საძიებელი: მარტვილობის ქართული ვრცელი და მოკლე წიგნებისა	120

წიგნისიწყვაობა

იაკობ ცურტაველის მარტიროლოგიური ნაწარმოები, რომელიც უადრინდელესი ქართული ორიგინალური ლიტერატურის ძეგლს წარმოადგენს, უკვე გასული საუკუნის 80-ანი წლებიდანაა (1882 წ.) ცნობილი. მარტილოგის სომხური რედაქციები კი ოცდაათიოდე წლით ადრე გამოშვებულა (1853 წ.)

ამ ორ მუხრბეღ ერთა ენებზე შენახული ერთი და იგივე მარტილოგის ძეგლთა ურთიერთ-დამოკიდებულება საგულისხმო საკითხი იყო და არის საზოგადოდ ქართულისა და სომხური კულტურის ისტორიისა და კერძოდ — ლიტერატურისა და ფილოლოგიისათვის. პროფ. ივ. ჯავახიშვილის მოკლე და მეტად შინაარსიანი ნარკვევით¹ ამ საგულისხმო საკითხის ძირითად მომენტებზე ამ მხრივ პასუხიც გაცემული იყო მთავარ ხაზებში. ქართულ-სომხური ტექსტების გამოცემით ჩვენ მხოლოდ ფილოლოგიური მიზნები გვქონდა დასახული, — ტექსტობრივი შედარებებით არსებულ შეხედულებების ოდენ დამადასტურებელ საბუთს ვიძლეოდით. მაგრამ როდესაც ამას P. Peeters-ის ნაშრომმა² მოუსწრო, რომელიც თავისი დასკვნებით აქამდის შეწყნარებულ აზრს უპირისპირდება, იძულებული გავხდით ნარკვევის ფარგლები გავვეფართოებინა და შეეჩრებულეყავით საექვოდ მიჩნეულ მომენტებზედაც, რომლებიც უამისოდ შესაძლოა მასში არც შესულიყო.

იაკობ ცურტაველის ნაწარმოებს თავის-თავადაც მრავალმხრივი მნიშვნელობა აქვს ქართველოლოგიისათვის. ამითაა გამოწვეული, რომ წიგნს ბოლოში ლექსიკონი და საძიებლები დავურთეთ. ახალი ტექსტების გამოყენების გამო ვარიანტების საქიროებაც გაჩნდა. იგიც აგრეთვე დავურთეთ ტექსტებს. ამათ გარდა მარტილოგის ვრცელი სომხური რედაქციის გასაცნობად ქართველი მკითხველისათვის მის გვერდით ჩვენი თარგმანიც მოვეციით. ხოლო მისი ქართულთან შემხვედრი ადგილების საჩვენებლად ეს თარგმანი ძველი ქართულით შევასრულეთ. თარგმანი საერთოდ დედნის წყობითა და მასთან სხვაგვარი სიახლოვითაც ხასიათდება. ამის გამოა, თუ მას, ერთი ჩვენი ძველი მთარგმნელის თქმისა არ იყოს, „თუ სიბნელე რაჟმე სადმე ანუ სიღუბსკირე შესდგამს“, დედნის „შედარებულობისაგან არსა“.

¹ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, „ძველი ქართული საისტორიო წყურლობა“, 2 გამოც. ტფ. 1921 წ., გვ. 13—25.

² P. Peeters, Sainte Sousanik, Martyre en Arméno-Georgie (Anal. Boll., LIII, fasc. III—IV), 1935 წ.

³ ნ. იოანე დამასკელის წყურაოჲ ეოდნისასაჲ არსენ ეაქეს ძის თარგმანი, ანდრონაშავი (დედნად აქ „ბერძნულია“ დასახელებული), საქ. მუხ. ხელნაწ. N ფონდი № 1463, ფ. 39v.

შრომის დამზადების დროს საჭირო შემთხვევებში სათანადო დახმარებას მიწენდენ პროფ. პროფ.: ივ. ჯავახიშვილი, აკ. შანიძე, კ. კეკელიძე და ლ. მელიქსეთ-ბეგი, რომელთაც გაწეული დახმარებისათვის უღრმეს მადლობას მოვახსენებ.

1936 წ. 25/XII. ტფილისი.

---

1. მაგვილობის ნიშნთა გამოყენება, ამ ნიშნების შემავალი ხელნაწილები და ძირითადი ღიჯარაჯარა საკითხის შესახებ

იაკობ ხუცესის (ცურტაველის) სახელით ცნობილი ნაწარმოები „წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი, დედოფლისაჲ“ ორჯერ არის გამოცემული. პირველად იგი მ. საბინინმა გამოსცა („საქართველოს სამოთხე“ პტბ. 1882 წ., გვ. 181—192), მაგრამ რომელი ხელნაწერის მიხედვით, დაბეჯითებით არ ვიცით; მეორედ კი — ს. გორგაძემ („იაკობ ხუცესი, — წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი“, ქუთაისს 1917 წ.). უკანასკნელმა თავისი გამოცემისათვის შემდეგი ხელნაწერები გამოიყენა: A — ყოფ. საეკლესიო მუზეუმისა (აწ საქართველოს მუზეუმის A ფონდი) № 95, ყველაზე უძველესი შუშანიკის წამების შემცველ ხელნაწერთა შორის¹, მაგრამ ნაკლები (ტექსტს უჭირავს: გვ. 735—748); B — იმავე მუზეუმისა № 130, 1713 წ. გადაწერილი (ტექსტი მოთავსებულია გვ. 168—184); C — აგრეთვე იმავე მუზეუმისა № 170, 1733 წ. გადაწერილი² (გვ. 120—130) და D — კვლავ იმავე მუზეუმისა № 176, 1743 წ. გადაწერილი³ (გვ. 196—217). მაშასადამე, ტექსტი ოთხი ხელნაწერის მიხედვით გამოაქვეყნა. ხელთ ჰქონია აგრეთვე, როგორც თვითონვე აღნიშნავს (ნ. გვ. 40, შენიშვნა), ყოფ. წერა-კითხვის საზ.-ბის მუზეუმის (აწ საქართველოს მუზეუმის S ფონდი) „ორი ხელნაწერი №№ 3637 და 3687, რომლებიც გადმოწერილია მე-19-ე საუკუნეში“. უკანასკნელს რომ თავი დაეანებოთ, რომელიც გამომცემლის თქმით „პერიფრაზია“ თურმე, სულ გამომცემელს ხუთი ხელნაწერით უსარგებლია. გამოცემა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მცირეოდენ ნაკლს, რომელიც ტექსტის გამართვასა და ზოგიერთი სიტყვის უსწორო განმარტებას ეხება, საერთოდ კარგადაა შესრულებული⁴.

ნაწყვეტების სახით ძეგლის ესა-თუ-ის ადგილი სასწაულო ქრესტომათიებშიაც არის წარმოდგენილი. ჯერ თვით ს. გორგაძის რედაქციით გამოსუ-

¹ აღწერა ხელნაწერისა ნახვ თ. ქორდანიას წიგნში: Описание рукописей... Церковного Музея духовенства Грузинской Епархии, I, გვ. 96—114; მ. ჯანაშვილი „ქართული მწერლობა“ I, (ტფ. 1900 წ. გვ. 134—136) და სხ. ამ ხელნაწერს X ს-ად მიიჩნევენ, მაგრამ P. Peeters-ის სამართლიანი შენიშვნით (ნ. Anal. Bollandiana, LIII, fasc. IV, p. 304) იგი XI ს-ის დამდევსაა.

² B და C ხელნაწერების ვრცელი აღწერა მოეპოება იქ. თაყაიშვილის („ახალი ვარიანტი წ. ნინოს ცხოვებისა...“) ტფ. 1891 წ., გვ. III—VIII, შდ. თ. ქორდანია, „Опис. рукоп. etc... I, გვ. 139 და გვ. 178—180.

³ ნ. აღწერა თ. ქორდანიას აღწერილობაში, I, გვ. 185—186.

⁴ შდ. იქ. ჯანაშვილი, ძველი ქართ. საისტორიო მწერლობა I, მეორე გამოც., ტფ. 1921 წ., გვ. 26.

იაკობ ცურტაველი

ლებში — „ჩვენი ძველი მწერლობა“ (მაგ., III გამოცემაში, გვ. 10 — 28, ქუთ. 1922 წ.) და შემდეგ პროფ. ა. შანიძის რედაქციით გამოცემულეზშიც (ა. შანიძე, აღ. ბარამიძე და ილ. აბულაძე — „ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა“; I—IV გამოცემა, ტფ. 1934—1937 წ. წ.). უძველესი ხელნაწერიდან უცვლელად აღებული მოზრდილი ადგილი შეტანილი აქვს პროფ. ა. შანიძეს საუნივერსიტეტო კრესტომათიაშიც (პროფ. ა. შანიძე — „ძველი ქართული ენა“, I კრესტომათია, Caucasus Polyglottus, I, ტფ. 1935 წ.).

წინამდებარე გამოცემა სარგებლობს ყველა იმ ხელნაწერით, რომლებითაც მისი წინამორბედი ხელმძღვანელობდა (ისინი იმავე ლიტერებითაა აქაც წარმოდგენილი) და პლუს კიდევ:

E. — ყოფ. საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზ-ბის მუზეუმის (აწ სა-ქართველოს მუზეუმის H ფონდი) ხელნაწერი № 2077, რომელიც 1736 წ. არის გადაწერილი ნუსხური ხელით. იგი ერთ დროს მეფის ძეს ბაგრატს ჰკუთვნებია (მინაწერით 3რ-ზე), ბოლოს მოხვედრილა გარეშე საქმეთა სა-მინისტროს მოსკოვის მთავარ არქივში, საიდანაც გადმოუტანიათ იგი ტფილისის 1924 წ. ხელნაწერების დაბრუნებისას რუსეთის სიძველეთ-საცა-ვებიდან. ტექსტს აქ უჭირავს ფ. 60r—64v.

F. — იმავე მუზეუმის ხელნაწერი № 1672. იგიც ნუსხური ხელითაა გადაწერილი. ხელნაწერის მოსახსენებელში ნათქვამია (ნ. უკანასკნ. გვ.): „აღწერე მე ტფილისის ქალაქსა მყოფმან და მკვდრმან, მოყმემან წმიდისა სიონისამან მთავარ-დიაკონმან აპრონ... სეკდემბერს კ (20), ქორონიკონს უკ (428), ქრისტეს აქეთ ჩღმ“, რაც 1740 წ. უდრის. ჩვენი ტექსტი მო-თავსებულია: 5 რვეულის მე-3 ფურც. rec.—ნა რვეულის მე-6 ფურც. rec-მლის.

G. — ყოფ. წერა-კითხვის საზ-ბის მუზეუმის (აწ საქართ. მუზ. S ფონდი) ხელნაწერი № 3637, რომელიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ხელთ ჰქონია ს. გორგაძესაც. იგი მეფის გიორგის ძის თეიმურაზის მიერ არის გადაწერილი მხედრულად 1839 წლის 7 მაისს. ძველი მოთავსებუ-ლია გვ. გვ. 74r—78v.

H. — ყოფ. საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზ-ბის მუზეუმის (აწ საქ. მუზ. H ფონდი) ხელნაწერი № 1370, რომელიც, როგორც მინაწერიდან ჩანს (გვ. 560), ვინმე მღვდელ-მონაზვნის თეოდოსის მიერ არის გადაწე-რილი 1884 წ. სექტემბრის 8-ს.

ამრიგად, წინანდელ გამოცემასთან შედარებით, აქ კიდევ ოთხი ხელნაწე-რია გამოყენებული; სულ კი, მამასადამე, რვა¹. ძირითადი მათ შორის, რომე-

¹ არსებობს კიდევ ერთი ნუსხა (H № 2121). იგი ნუსხური დაწერილობისაა, „ქართველთ წმიდათა მამათ ცხოვრებას“ წარმოადგენს. მის მოსახსენებელში ვკითხულობთ: „დაიწერა მეფო-ბასა მეფის თეიმურაზისსა და ძისა მისისა მეფისა ერეკლესსა... ქრისტეს აქეთ ჩღმ (=1748), ქს ულვ (=436)“. იგი ერთ დროს, თან:ხმად ბოლოს ყდაზე გაკეთებული წარწერისა, მ. ს. ა. ბ. ი. ნ. ს. ჰკუთვნებია (1874 წ.) და მის შემდეგ იგივე ხელი სწევია, რაც E ხელნაწერს. ხელნა-წერი დაშლილია ფურცლებად. მას აშიებზე მ. ს. ა. ბ. ი. ნ. ს. შენიშვნები აქვს. საფიქრებელია, რომ იგია გამოყენებული მის მიერ ბეჭდვისას („საქართ. სამთხევში“ მოთავსებული ტექსტები

ლიც საფუძვლად უდევს ამ გამოცემასაც, A ხელნაწერია. სამწუხაროდ მას ერთი რვეულის (XVI-სი) ჩავარდნის გამო ტექსტის მესამედი აკლია. დანაკლისი დანარჩენი ზემოთ აღნიშნული XVIII—XIX ს. ს-ების ხელნაწერებითაა შევსებული.

გამოცემაში ძირითადი ხელნაწერის ორთოგრაფიაა დაცული, მაგრამ იქ, სადაც მერყეობა იყო რომელიმე მოვლენის გარშემო, არჩევანი შემთხვევების ზეტი წილის მიხედვით წუდებოდა. ავარჩიეთ მაგ. „პიტიაზში“ ნაცლად „პიტიაზს“-ისა, „ვარსქენ“ ნაცლად „ვარზქენ“-ისა, თუმცა უკანასკნელი შესაძლოა მართებულნიც ყოფილიყვნენ. სამაგიეროდ ძირითადი ხელნაწერის „აფუტ“, „აფუტა“ შევცვალეთ „აფოც“-ით, რადგანაც აქ „ც“ არეული ჩანს „ტ“-ში ნუსხური დაწერილობის ნიადაგზე. რომ ეს ასეა, ამას ჯერ სხვა ხელნაწერები აჩვენებენ და მერმე სომხურიც, სადაც იგი *Ափոց* („აფოც“), *Ափოც* („აფც“), „აფოც“)-ად არის გადმოცემული¹.

ძირითადი ხელნაწერი უ ხმოვნის, უ უმარცვლო ხმოვნისა და უი დიფთონგის გადმოსაცემად სათანადო ნიშნებს ყველგან თანაბრად არ ხმარობს. უ ხმოვანს ზოგან სათანადო *აჲ* გადმოსცემს და ზოგან *ჲ*; უმარცვლო უ-საც აგრეთვე ხან *აჲ* გადმოსცემს, და ხან მარტო *ჲ*, რომელიც ძველ-ქართულში ჩვეულებრივ უი დიფთონგს გადმოსცემს ხოლმე. ტენდენცია კი მაინც იქითკენაა, რომ როგორც ეს ს. გორგაძემაც აღნიშნა², უმარცვლო უ გადმოიცეს *ჲ*-ით. ასეთი მერყეობის გამო მარცვლიანისა და უმარცვლო უნის გადმოსაცემად ყველგან „უ“ ნიშანი ვიხმარეთ, ხოლო უი დიფთონგისათვის—„ჴ“.

ე ფუძიანი საკუთარი სახელებისათვის ნათესაობით ბრუნვაში ჩვეულებრივ მოსალოდნელი იყო -ის (-ის) დაბოლოების დართვით -ის გეჟონოდა, მაგრამ ეს წესი ხშირად დარღვეულია (მაგ., „ქრისტე“სთვის იგი დარღვეულია თითქმის ყველგან): „ტ“-ს ნაცლად „ე“ გვაქვს ხოლმე. აღებული გეზის თანახმად, ჩვენ ტექსტი უცვლელად უნდა დაგვეტოვებინა, მაგრამ მიცემითს ბრუნვასთან რომ არ არეულიყო, მოსალოდნელი ორთოგრაფია დავიცავით; მაგ., „ქრისტეს“ ნაცლად (რომელიც ქარაგმით იხმარება ყველგან) „ქრისტს“ ვიხმარეთ, როგორც ეს არის ხოლმე კიდევაც ძველი ქართულის სხვა ძეგლებში.

ყოველი შესწორებული ადგილი (იქნება შესწორება ორთოგრაფიული თუ არაორთოგრაფიული ხასიათისა), ისე როგორც ქარაგმების გახსნაც კი ძირით

აქედან უნდა იყოს აღებული). ჩე. ტექსტი მოთავსებულია: X რკ. 7r (II სვეტი)—XI რკ. 7r (I სვ.). გამოცემა და ხელნაწერს შორის საგანგებო განსხვავება არა ჩანს, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ზოგერთ ორთოგრ. შესწორებას, უხებლიე დაკლებას, ჩართულ ახსნითს სიტყვებს და გამოცემის უკანასკნელ აბზაცს, სადაც საუბარია ვახტანგის შურისძიებასა და შუშანიკის დაკრძალვაზე ჯერ ცურტაქსა და მერმე ტფილისში. რაც სულ სხვა წყაროდან უნდა ჰქონდეს აღებული გამოცემელს, მის დაუსახელებლად.

¹ ბერძნულთან მსგავსებით, რაც აქ არაფერ შუაშია, ანტონ I-ს „აფოტ“ დაწერილობა მიაჩნია მართებულად, რადგანაც „აფოტ“ ქართული სახელოდებდა „ფოტ“-ისაო ამას იპოვობს შემდეგ ი. ბატონიშვილი „კალმასობაში“ და მლ. იოსელიანი („Жизнеописание святых прославляемых прав. груз. церквю... Тиф. 1850, გვ. 61).

² ს. გორგაძე, იაკობ ხუცესი, — წამებაა წმ. შუშანიკის, გვ. 40 (ქუთაისი 1917).

თადი ტექსტისა, ყოველთვის არის აღნიშნული ვარიანტებში. ორთოგრაფიის შესწორებისა და ქარაგმების გახსნის ნაკვალავის აღნუსხვას სხვა ხელნაწერებთან ერთად ავარიდეთ, რადგანაც ისინი XVIII და XIX საუკუნისანი არიან და ძალზე დიდ ნაირ-ნაირობასა და საკრეულეს ამჟღავნებენ.

შუშანიკის მარტილობის მოკლე წიგნიც არსებობს ქართულად, როგორც ეს საკმაო ხანია, რაც ცნობილია. იგი დაკულია ათონის მრავალთავის ერთ-ერთ ხელნაწერში (№ 57). მისი არსებობის შესახებ პირველი ვრცელი ცნობა, რომელიც შეიცავს ძველის დახასიათებას და არკვევს მისი მომდინარეობის საკითხს, აკად. ნ. მარმა გამოაქვეყნა¹. უკანასკნელს ძველი გამოსაცემადაც კი დაემზადებინა², მაგრამ არ გამოსულა. მარტილობის წიგნი პროფ. ალ. ხახანაშვილმა გამოსცა ათონიდან მიღებული გადმონაწერი ნუსხის მიხედვით³. გამოცემას შეუდოებები აღმოაჩნდა, როგორც ეს შენიშნულია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში. ჩვენი გამოცემა ამ ძველისა ათონის ხსენებული მრავალთავის ფოტო-პირიდანაა აღებული (249r—250v).

*

სომხური ვრცელი მარტილობის წიგნი 1853 წ. არის გამოცემული მოკლესთან ერთად „სოფერქ ჰაქაკანქ“-ის (*Սոփերք Հայկականք*) IX წიგნში⁴. ერთიცა და მეორეც, როგორც ეს 1924 წ. გამოქვეყნებულს ვენეტიკელების ხელნ. წერტა აღწერილობის⁵ შენიშვნებიდან ჩანს, თითო ხელნაწერის მიხედვითაა გამომზეურებული. ვრცელი ხელნაწერის დაწერის დრო აღნიშნული არა აქვს აღწერილობის გამომცემელს. ის კი არა, ადგილსამყოფელოც არ იცის სწორად ამ ხელნაწერისა, რომლის ნუსხა აულია ცნობილ ლ. ალიშანს და ვენეტიკის ხელნაწერების ბიბლიოთეკისათვის გადაუცია 1861—65 წ. (*Ճառնատիր, 1Բ*). მართალია, ასეთად პარიზის ნაც. ბიბლიოთეკას ასახლებს აღწერილობის შემდგენელი ბ. სარგსიანი, მაგრამ ამ წიგნთსაცავის სომხური კოლექციის აღწერილობაში, რომელიც უკანასკნელ დროს Macler-ის მიერაა გამოქვეყნებული⁶, შუშანიკის წამება არსადა ჩანს. რაც შეეხება სომხური მოკლე წამების წიგნს, იგი უთარილო ნუსხური (*բլուրդիր*) ხელნაწერიდან არის გადაწერილი ნ. სარ-

¹ Н. Марр, Из поездки на Афон (Жур. Мин. Нар. Прос. 1899 г. № 3), гл. 18.

² ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართ. საისტორიო მწერლობა I, 2 გამოც., 1921 წ., გვ. 19.

³ А. Хаканов, Материалы по груз. агиологии по рукоп. X в. (Труды по востоковед., изд. Лазар. Инст., вып. XXXI, Москва 1910, гл. 49—51).

⁴ Սոփերք Հայկականք — Բ⁴ Վկայար. սրբոյն Մուշանկան... ვრცელი: 10—47; მოკლე: 49—55, *Վնեստիք* 1853 (ვრცელის შემოკლებული ტექსტი მოთავსებული აქვს ლ. ალიშანს თავის: *Վճայապատմութիւն*: *Պատմիք և պատմութիւնք Հայոց, Բ. Պատմութիւնք Հայոց*, გვ. 183—186, *Վնեստիք*, 1901).

⁵ Մարցիոյակ հայերէն ձեռագրաց մատենագրարանի Մխիթարեանց ի Վնեստիկէ Լատ. Բ. *Քատիզ Սարգսիանի*, V, nise 1924.

⁶ F. Macler, Catalogue des Manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque nationale, Paris, MDCCCXVIII.

გ ს ი ა ნ ი ს მიერ ქ. კარინს (არზრუმს) 1846—52 წლ. (*ბაილნატიქი, II*) და გამოქვეყნებულია, როგორც აღნიშნეთ, მარტილობის ვრცელ წიგნთან ერთად.

მარტილობის ვრცელი წიგნის ჩვენი გამოცემა ვენეტის გამოქვეყნებულს გარდა კიდევ ეჩმიაძინის ერთ-ერთი პრაველთავეის (=ბაილნატიქი-ის), № 941 ხელნაწერის ეჭყარება, რომელიც 1689 წელსაა გადაწერილი. უკანასკნელი პირველთან მიმართებით უმეტეს შემთხვევაში დიდ სხვაობას არ გვაწვდის, მაგრამ არის მაინც ადგილები, რომლებიც ან სხვანაირადაა მასში გადმოცემული, ან აკლია, ანდა უფრო გავრცობილია. უკანასკნელი უფრო XIV-სა და მომდევნო თავებში შეინიშნება. სხვა მხრივ კი ორივე ეს ხელნაწერი ერთისა და იმავე რედაქციისა ჩანს. ამ ხელნაწერის თავისებურებათაგან საგანგებოდ აღსანიშნავია ის, რომ მას არ გააჩნია ერთი ისეთი მომენტი, რომელიც დაბეჭდილს მოეპოვება. ეს ის ადგილია, სადაც მარტილობის ვრცელი წიგნი ვარსკენის გამაზღვანების ერთ-ერთ მიზეზად თავისი ქალის ცოლად შერთვის განზრახვას ასახელებს¹. შესაძლოა, ეს ადგილი ვადამწერმა გამოავდო თხრობიდან, რადგანაც ეს მომენტი ისეა მოხსენებული მასში, რომ შემდეგ მთელი მარტილობის გასწვრივ არსად არაფერი ისმის ამ განზრახვის შესრულებისა თუ შეუსრულებლობის შესახებ. ეს მომენტი რომ სხვა რედაქციასაც ჰქონია, ამას მარტილობის მოკლე წიგნიც მოწმობს. მოკლედ ამ მოვლენის შესახებ აქაც არის ნათქვამი. მარტილობის მოკლე წიგნი, წინააღმდეგ მისი გამოცემლის აზრისა, ჩვენი დაკვირვების თანახმად, როგორც ამას ქვემოთ ვნახავთ (ნ. გვ. 028-029), ვრცელის შემოკლებას წარმოადგენს მხოლოდ ერთ ნაწილში (I თავი), ხოლო ვრცელიდან გამოღებულსა თუ გამოკრებას: მეორე ნაწილში (II—V თ.). ამრიგად, თუ ეს ადგილი მთელის ნამსხვრევშია, უცლობელია, რომ ვრცელშიც იქნებოდა. ყოველ შემთხვევაში, განსხვავებანი ვრცელი მარტილობის ეჩმიაძინური ნუსხისა, რომლებიც გამოცემულთან მიმართებით გაგაჩნია, გარდა ორთოგრაფიული შემთხვევებისა, ყველანი ან ტექსტში მოხვდნენ, ანდა ვარიანტებში არიან გატანილი.

მარტილობის მოკლე წიგნს უცვლელად ვიღებთ გამოცემულიდან. მის სხვა ნუსხას ჩვენ ერევენცა და ეჩმიაძინის პრაველთავეებში (=ბაილნატიქი), სადაც იგი იყო საჯულბელი, ვერსად წაეაწყდით. მის ერთად-ერთ შემონახულ ტექსტს კი ქართლის გვერდით ვათავსებთ. ქართული, როგორც უკვე შენიშნულია², თარგმანია სომხურისა. იხლოდ არაა სწორი, თითქოს იგი გამოცემულ სომხურ ტექსტს ჰფარავდევს, მისი სიტყვა-სიტყვითი თარგმანი იყოს³. იგი მასთან ახლო მდგომია, მაგრამ მისგან რამდენამდე განსხვავებულიცაა. დიდი მაინც არაა ეს განსხვავება და ამიტომაც ვათავსებთ მათ ურთიერთის გვერდით.

სომხური მოკლე მარტილობის ტექსტი სასწავლო ქრესტომათიაში აქვს შეტანილი პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს: „ძველი სომხური ქრესტომათია ლექსიკონითურთ“, ნაკვეთი I—ქრესტომათია (ტფ. უნივერსიტეტის გამოცემა, 1920 წ.), გვ. 100—103.

¹ ნ. ა. სომხ. III 43—44 და მისი შენიშვნა.

² Н. М а р р, Из поездки на Афон (ЖМНП. 1899 г. № 3), გვ. 18.

³ ნ. იგივე ნაშრომი და აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილის „ძველი ქართ. საისტორიო მწეოლობა“ I, 2 გამოც. გვ. 20.

როგორც ქართული, ისე სომხური მარტვილობის წიგნები თავებდაა გვაქვს განკვეთილი. ქართული ვრცელი წიგნის დაყოფა ს. გორგაძის გამოცემის თანხმდობითა, ხოლო სომხურისა მასთანაა შეფარდებულს, რაც მცირეოდენი განსხვავების გარეშე ისეთივეა, როგორც P. Peeters-ის ლათინური თარგმანისა (Anal. Bollandiana, LIII, fasc. III, გვ. 8—24). მოკლე წამების თავებდა განკვეთისას ვრცელთან მიმართებით ვხელმძღვანელობდით და იგი, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში უკანასკნელი თავის ორად განკვეთას, თითქმის ისეთივე დარჩა, როგორც P. Peeters-ის ლათინურ თარგმანშია (Anal. Bol., LIII, fasc. III, გვ. 40—45).

* *

ძველ მარტვილობათა წიგნებს დროთა ვითარებაში, უფრო კი მოგვიანო საშუალო საუკუნეებში, საეკლესიო მოთხოვნილებათა მიხედვით ამცირებდნენ, ე. წ. სვინაქსარულ რადაქციებს აკეთებდნენ. ქართულში შუშანიკის მარტვილობის ასეთ რედაქციას მხოლოდ „თთუნები“ წავაწყდით (ყოფ. საეკლესიო მუზეუმის, — აწ საქართ. მუზეუმის A ფონდის ხელნაწერი № 425, გადაწერილი 1718 წ.¹). სომხურისათვის იგი, ე. ი. სვინაქსარული ცხოვრება, ორი რედაქციითაა ცნობილი; ორივე გამოცემულიცაა *მაკამალოცე*-ებში. პირველი (ნ. დამატება 1) ე. წ. წერენციის სვინაქსარში², რომელსაც ხშირად ვხვდებით ძველ ხელნაწერ ცალეებში, და მეორე (ნ. დამატ. 2) ტერ-ისრაელი ს ა შ ი³. მათ გარდა არსებობს კიდევ ერთი მათზე უფრო მოკლე სვინაქსარული ცხოვრებაც (ნ. დამატ. 3), რომელიც ერთ-ერთ მარტიროლოგიურ ხელნაწერ კრებულში მივკვლიეთ ერევანს (ერევნის მუზეუმის ხელნაწერი № 724, რომელიც 1296 წლისად ითვლება, თანახმად მუზეუმის მოკლე აღწერილობისა). იგი რაიმე ახალს ხსენებულს სვინაქსარულ რედაქციებთან მიმართებით არ იძლევა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მასაც მათთან ერთად, ისე როგორც ქართულსაც (ნ. დამატ. 5) დამატების სახით ვურთავთ მარტვილობის წიგნებს (ნ. დამატება გვ. 57—64). იქვე დავურთეთ აგრეთვე პირველი სვინაქსარიდან აღებული ერთი საკითხავიც (ნ. დამატ. 4), რომელიც წმ. ნინოს ჯვარისათვის არის დადებული მარტის 30-თვის და სადაც მოკლედ მოთხრობილია შუშანიკისა და ვარსკენის ამბები⁴. სომხურის არმცოდნე მკითხველისათვისაც რომ ვასაგები ყოფილიყო სომხური მასალა, იგი ისევე ვთარგმნეთ, როგორც სომხური ვრცელი წამების წიგნი და უკანასკნელისამებრ დედნის გვერდით მოვათავსეთ.

მარტვილობათა წიგნებს სხვანაირი ბედიც ეწიათ.

¹ თ. ეორდანი, Описание рукоп. Церковного Музея .. II т. გვ. 12—14, ტფ. 1902 წ.

² *მაკამალოცე... ზე შილხე ქიქტიზი ჩქემქ (=1708), ზე მაკამალოცე ზიითანჯილი-ჟიქი*. ეს ვაპოვება შევაჯერეთ ძველ ხელნაწერ სვინაქსარებს, რომელთა მიხედვით უმნიშვნელო შესწორება შევიტანეთ ჩვენს გამოცემაში.

³ *მაკამალოცე ლო ღარქი ზნარხიჯიჯი იქჩნაქი კაკამალოცე სტე ზორიქტი-ზიითანჯილიქი*, 1831.

⁴ ესეც ზოგჯერ ძველ ხელნაწერ სვინაქსარებს შევუდარეთ და ცოტაოდენი შესწორება მათ მიხედვით აქაც შევიტანეთ, რომელსაც სადმე ვარიანტად არ აღვნიშნავთ.

ქართველ მარტიელთა თხზულებანი დამატებითი ცნობებით შეავსო, სათანადო საგალობლებით შეამკო და ჩვეული მაღალფარდოვანი ენით გამართა XVIII ს-ში ანტონ I. მას მან „მარტირიკა“ უწოდა (ნ. საქართ. მუზ. S ფონდი № 1272). „მარტირიკაში“ მოპყვა შუშანიკის მარტიელობაც: „შესხმა და მოთხრობა ლუაწლთა წმიდისა დიდისა მოწამისა რანთა დედოფლისა სუსანნასა ზედწოდებით შუშანიკისა...“. დამატებითი ცნობები, როგორც თვითონ ანტონი აღნიშნავს, სომხური წყაროებიდან აქვს აღებული: „უწყებულ ვართ ისტორიკოსთაგან სომეხთასა და სათთუქოსთაგან მეტაჭრასისა მათისა, თქმულისათვს წმიდისა სუსანნასა“. ეს წყაროები *შაჰასაღღე*-ამდის მიდის ყველა, რომელიც მიხ მიერ დასახელებული „სათთუეოა მეტაჭრასი“ უნდა იყოს. მან „ქართლის ცხოვრების“ ცნობებიც არ დააკლო თავის ნაღვაწს. ძირითადი მისთვის მაინც იაკობის სახელით ცნობილი წამების წიგნია. მარტიელობის მოკლე წიგნს იგი არც ქართულად და არც სომხურად არ იცნობს, თორემ მისგანაც გამოიღებდა რამეს. დიდი რამ მაინცადამაინც შუშანიკის მარტიელობისათვის (იაკობის ნაწარმოებისათვის) მას არ შეუძენია, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ინტერესს მოკლებული არაა იგი, თუნდ იმ მხრით, თუ როგორ ესმის მას წამების ესა-თუ-ის ადგილი, ესა-თუ-ის სიტყვა. ამასთან ისიც აღსანიშნავია, რომ წამების წიგნის ავტორად იაკობ ხუცესი ყველაზე ადრე მან მიიჩნია. „იტყვს ხუცესი ვინმე აღმწერელი ლუაწლთა წმიდისათა-ო“ არა ერთგზის აღნიშნავს იგი.

ანტონის ნახელავი მაღალი „შტილისა“ და ძნელად გასაგები დარჩა. იგი გამარტივებას საჭიროებდა. მართლაც, მას დაეყრდნო, გაამარტივა და თავის ენციკლოპედიურ ნაშრომში — „კალმასობაში“ — შეიტანა იოანე ბატონიშვილი-მა (ნ. საქართ. მუზ. ხელნაწერთა H ფონდი № 2170, 279v: „წამება წმიდისა დედოფლისა სუსანასი, რომელსა უწოდდენ შუშანიკს“. იოანე ძირითადად თითქმის ყველგან განუხრებლად მისდევს თავის ნიმუშს¹, ზოგან სიტყვა-სიტყვითაც კი. მისი საგალობლითვე ამკობს თავის ნაშრომსაც. იოანე ბატონიშვილი ასე მოიქცა არა მარტო შუშანიკის მარტიელობისადმი, არამედ სხვა ქართულ წამება-ცხოვრებათა მიმართაც. აქ ყველგან მისთვის ანტონ I-ია გამოსავალი; მაგრამ იქ, სადაც ამა-თუ-იმ მარტიელის შესასებ „ქართლის ცხოვრებასთან“² დაკავშირებით ლაპარაკობს, იქ იგი უკანასკნელს ეყრდნობა. ხშირად იოანეს ნამუშავეებს აგიოგრაფიის დარგში „კალმასობის“ გარეთ ცალ-ცალკე და ზოგჯერ კრებულის სახითაც კი ვხვდებით ხელნაწერებში (მაგ. ყოფ. წერა-კითხვის სახ. ბის მუზეუმისა, აწ საქ. მუზ. S ფონდის, № 3687). ასეთი სახით ისინი კაცს, ს. გორგაძისებრ, მართლაც „პერიფრაზი“ ეგონება. ჩვენც ასე გვეგონა ერთხანს, სანამ მას წყაროს მივაკვლევდი³, მაგრამ იგი იაკობის ნაწარმოების უშუა-

¹ ჰყვეს მხოლოდ ისეთ ადგილებს, რომლებიც უშუალოდ თხრობას არ ეხება და თვით ანტონის ნამკერძეულიყუა.

² იოანე ბატონიშვილმა თავის ენციკლოპ. ნაშრომში „ქართლის ცხოვრებაც“ კი გადმოსცა. შუშანიკისათვის ნ. საქ. მუზ. ხელნაწ. H ფ. № 2134, ფ. 265r.

³ მარტიელობათა ადგილი „კალმასობაში“ მიმოითა დოქ. ტრ. რუხაძემ. პირველ გაცნობისთანავე შუშანიკის შესახებ თხრობა ჩუენი „პერიფრაზის“ თანმხედლომ აღმოჩნდა, რითაც გაირკვა „პერიფრაზის“ ავტორის ვინაობა. ესარკებლბო შემთხვევით და აზრ. რუხაძეს თეაზიანად მოწოდებული ცნობისათვის მადლობას ეუცხადებ.

ლო „პერიფრაზად“ კი არ მივიჩნევთ, არამედ ანტონის გარდაკანმული წამებისა. მიუხედავად „პერიფრაზობისა“ ეს ნაშრომიც ინტერესს მოკლებული არაა ისევე, როგორც ანტონისა, სხვას რომ თავი დაეანებოთ, თუნდ ზოგიერთი ადგილისა და სიტყვების გაგების მხრით. ამიტომ მათ სათანადო ანგარიშს ვუწევთ და ვიყენებთ კიდევაც აქ, ბოლოს დართულ ლექსიკონში¹.

ქართულად მოიპოება კიდევ ერთი „მდაბიურად“ გამოთქმული მარტვილობა-ცხოვრებათა წიგნი. იგი თარგმანია, სომხურიდანაა შესრულებული. ავტორი ვენეტიკის მხითარაანთი ლუკა ინკიკიანია, მთარგმნელი კი იქაურივე P. Kharistcharian-ია². იგი იმ ქართველთა საკითხავ წიგნად უნდა იყოს შედგენილი, რომლებიც სომეხ კათოლიკეთა აღსარებისანი იყვნენ (ისევე როგორც იმ სომეხთათვის, რომლებიც ამავე აღსარებისანი, მაგრამ სომხური ენისა და მწიგნობრობის უცოდინარი იყვნენ). მოიპოება იგი ხელნაწერის სახითაც (საქართ. მუხ. ხელნაწ. S ფონდი № 2766) და ბექტურადაც (ლუკა ინკიკიანი, წმიდანების ცხოვრება, ვენეტიკი 1859 წ.).

მეტწილად³ საუკუნის დამდეგიდან სომხურში მარტვილობათა ძეგლების საძოვლარეზაციოდ და კერძოდ სომეხ წმიდათა თავგადასავლის გასაცნობად შედგა ისეთი ვრცელი კრებული, როგორცაა *«Հրահատար վարք և վկայարանութիւն սրբոց»* („სრული ცხოვრებანი და წამებანი წმიდათა“). მკრტაქ ავგერიანმა თავი მოუყარა მასში როგორც სომხურ მრავალთავეში შემონახულ ცხოვრება-წამებებს, ისე მის გარეთ არსებულთაც, შეაჯერა ისინი ბერძნულსა და ლათინურს და ვრცელი შენიშვნებითურთ გაჰოსცა ვენეტიკს მე-19-ე ს-ის დამდეგს. კრებული გამოიცა როგორც ერთ უზარმაზარ ტომად, ისე საშუალო ფორმატის 12 წიგნადაც. შუშანიკი შეტანილია IV წიგნში (გვ. 63—67)⁴. ძვირფასია აქ ის უხვი ცნობები და კომენტარიები, რომელთაც გამომცემელი გვაწვდის ამა-თუ იმ მოღვაწის შესახებ, როგორც აგრეთვე ამ ლეაწლის აღმბეჭდელ ძეგლთა მიმართაც.

ზოგიერთი წმიდანის მდაბიურად გამოთქმული ლეაწლი გამოცა 1832 წ. ლუკა ინკიკიანმა, ერთ კრებულად (*«Հ. Ի ն ճ ի ճ հ ա ն — Վ ար ք Ս ր ր օ ց, Թ ա ղ կ ա ճ ա ղ...»* ვენეტიკი 1832), რომელიც იქვე ითარგმნა და დაიბეჭდა ქართულად, როგორც ეს ზემოთ აღვნიშნეთ.

შუშანიკის მოკლე თავგადასავალს ვხედებით აგრეთვე შინას ბეშქეკიანის საცნობარო ხასიათის ნაშრომშიაც: *«ՀՀամարու Նկարագիր վարուց կրանիքի արանց, յօրինիսլ ի պէտս մանկանց ի հ. Միշաս վարդապ. Բ ժ շ ի հ ա ն...»* *Վ ի ն ն ս ի խ ի* 1850, გვ. 663), რომელიც *Յայտնակարգ*-იდან იღებს საჭირო ცნობებს, როგორც ეს ჩანს მასთან ახლო გაცნობით.

¹ ლექსიკონში (ნ. გვ 90—99) დამოწმებული ანტონი და იოანე ბატონი-შვილი ხსენებულ მათ ნაშრომთ ჰელენსმობ, ბოლო: საბა, სულხან-საბა ორბელიანის „ქართულ ლექსიკონ“.

² *Արեն Հագիქიან — Նոր մատնագիրութիւն*, გვ. 899—900, 1903 წ.; P. Kharistcharian-ის პეტრე ხარისჭარაშვილია, მაგრამ არა მთარგმნელი, არამედ როდოქტორი ზ ჰიკი-ნადის ცნობით (ნ. „ქართ. კათოლიკეთა სასულიერო მოღვაწენი“, ტფ. 1905 წ., გვ. 18—59)

³ *Հրահատար վարք և վկայարանութիւն սրբոց*, წიგნი IV, *Վ ի ն ն ս ի խ* 1813.

ახალ სომხურ ლიტერატურაში შუშანიკის მარტილობა ისტორიული დრამის სუფეტადაც კი იქცა. სომხური მასალის მიხედვით იაკობ ქარინიანცმა (ენშიაძინის მუზეუმის ხელნაწერების ერთადერთი აღწერილობის გამომცემელმა) 1860 წ. სამ-მოქმედებიანი ტრაგედია დაწერა (*Շուշանիկ, դուստր յեხին Վարդանայ Հայոց սպարապետի, որբերգութիւն աղգային պատմութենից... դირბ მակլովայ Կարինիანց, 1860 წ., ტფილისი*). იგი დიდი ვატაცებით იღვმებოდა სომხური თეატრის სცენაზე ტფილისსა და სხვაგან, როგორც ამას ბოლო დროის მემუარული სომხ. ნაწერები გვამცნობენ.

შუშანიკის წამება ქართულიდან ნათარგმნია რუსულად ქართული ვრცელი რედაქციის გამომცემლისაგან¹. უცხო ენაზე კი როგორც ქართული, ისე სომხური მარტილობები პირველად ბელგიელმა ორიენტალისტმა P. Peeters-მა თარგმნა და ვრცელ გამოკვლევასთან ერთად ბოლო დროს გამოაქვეყნა კიდევაც: *Sainte Sousanik, Martyre en Arménie-Géorgie*; I ნაწილი: სომხურისა და ქართული ტექსტების თარგმანები ლათინურად (გვ. 5—48) და II ნაწილი: *Étude critique* („კრიტიკული ეტუდი“, გვ. 245—307, *Analecta Bollandiana*, t. LIII, fasc. III და IV, Bruxelles, 1935 წ.).

* * *

სპეციალური ნარკვევი ან განხილვა შუშანიკის მარტილობისა როგორც სომხურს, ისე ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში იშვიათია, მით უმეტეს ქართულ-სომხური მასალის ურთიერთთან დაპირისპირებისა ან გამოყენების გზით. ერთადერთი ამ მხრივ მხოლოდ პროფ. ივ. ჯაფარიშვილის განხილვაა, რომელიც მოთავსებულია მის წიგნში: „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა, წიგნი I: ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, V—XVIII ს.ს.“ (მეორე შევსებული გამოცემა, ტფ. 1921 წ.), — „იაკობ ხუცესი“ (გვ. 13—26). პირველად აქ არის მოცემული პასუხი იმაზე, თუ რომელი წამებათაგანია პირვანდელი და რა ლირებულებისაა ისტორიისათვის თვითეული მათგანი.

„ქართული ლიტერატურის ისტორიაში“ (წიგნი I: საეკლესიო მწერლობა, ტფ. 1923 წ.) პროფ. კ. კეკელიძეს მოკლედ აქვს განხილული (გვ. 119—124) ქართული ვრცელი მარტილობა, როგორც ლიტერატურული ძეგლი და საგანგებოდ აქვს დადგენილი შუშანიკის აღსასრულის ზედმიწევნითი თარიღი და დაახლოებით განსაზღვრული აქვს შრომის დაწერის დროც.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში შუშანიკის მარტილობის შესახები ესა-თუ-ის კითხვა სხვებსაც აქვთ აღძრული და რამდენადმე გადაჭრილიც. ანტონ I-დან მოკიდებული იგი დღემდის ჩვენი ძველი კულტურის ისტორიის ამათუ-იმ საკითხის განხილვის დროს გამოყენებულია ხშირად და სწორედ ასეთს გაკვირვების მომენტში ჩანს ხოლმე ზოგჯერ ამა თუ იმ მკვლევრის შეხედულება ამ ძეგლის შესახებ. მათგან უფრო საგულისხმოებს ძეგლის სათანადო მხარეების შეზღუდვისას მოვიყვანთ, აქ მათ აღწუსხვას არ გამოეუღლებით.

¹ Т. Сабинин — „Полное жизнеоп. святых груз. церкви“, т I, СПб 1871 г., стр. 141—152.

სომხურ ლიტერატურაში აგრეთვე ამ ძეგლს უმეტესად ცალკეულ შემთხვევებში ეხებიან. სპეციალური მისი განხილვა სომხურად არ არსებობს, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ლ. ალიშანიის *მოკლედ ჩაკჩხახხაჲ ჯაკოჲ*-ს (ნაკვ. I, ვენეტიკი 1869). ერთი თავი აქ მიძღვნილი აქვს შუშანიკს (ეს შრომა სამეცნიერო-პოპულარულია. დაწერილია ცნობისმოყვარე სომეხი ახალთაობისათვის. ამ ახალთაობის ერთ-ერთ წარმომადგენელს ესაუბრება ავტორი და აცნობს ამათუ-იმ მოვლენას სომხეთის წარსულიდან). ამ თავში მოთხრობილია შუშანიკის ვინაობა და თავგადასავალი, რომლის გადმოცემისას ავტორი ეხება ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის ამა-თუ-იმ საგულისხმო მომენტს.

შუშანიკის მარტილობას შედარებით უფრო მრავალმხრივ მ. ორმანიანი იხილავს თავის *Ազգաստիւմ*-ში (კოსტანტინეპოლი 1912 წ., § 303 და § 304), იგიც ოდენ სომხური წყაროებით. ავტორი მოაყარა ყურადღებას თარიღების გარკვევას უფრო აქცევს, ვიდრე ძეგლის რაობას.

ბოლოს აღსანიშნავია აგრეთვე პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგის მიერ სომხურად გამოქვეყნებული ნაშრომიც: «*Վրայ սոցիոլոგիը Հայաստանի և հայերի մասին...*», *Հատ. II (Յերևան 1934)*. სხვა ქართულ საისტორიო წყაროებიდან გამოკრებილ ადგილებთან ერთად აქ მოცემულია თარგმანის სახით მცირეოდენი ნაწყვეტი (ნ. გვ. 11.—12) იაკობის ნაწარმოებიდანაც, რომლებიც რამდენადმე სომხეთსა და სომხებს შეეხება. თარგმანს წინ უძღვის მთარგმნელის (პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგის) წინასიტყვაობა, რომელშიც მოკლედ შეჯამებულია უმთავრესად ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული შეხედულებანი იაკობის ნაწარმოებზე გარშემო (ნ. გვ. 7—10).

უცხო ენაზე პირველი სერიოზული ნარკვევი წამებათა წიგნების თარგმანებთან ერთად, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, უკანასკნელ დროს (1935 წ.) P. Peeters-მა მოკვცა. ბელგიელი დიდად ცნობილი ორიენტალისტი კარგად იცნობს სომხურსა და ქართულ წყაროებს. უფრო სომხურს, ვინემ ქართულს, როგორც ეს მისი ნაშრომიდან ჩანს. ქართული წყაროები მას ამომწურავად არ მოეპოება. ისეთი ძირითადი ნაშრომი, როგორიცაა პროფ. ივ. ჯავახიშვილის ზემორე დასახელებული გამოკვლევა, მას გამოყენებული არა აქვს. გამოყენებული რომ ჭკონოდა, მიხთვის ზოგიერთი საკითხი უთუოდ ანგარაშვასაწვეი გახდებოდა და აღბათ სხვანაირ გაშუქებასაც მიიღებდა.

P. Peeters-ზე ცოტა ადრე ამ ძეგლის მოკლე გარჩევა ევროპელთაგან კიდევ იოსებ კარსტმა მოკვცა ნაშრომში: «*Littérature géorgienne chrétienne*» 1934; გვ. 74—76. იგი საგანგებოდ ახალს არას გვაწვდის, მოკლედ აჯამებს ქართულსა და სომხურ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ შეხედულებებს.

II. შუშანიის მარტვილობის გამომხატველი ძეგლის ქართულსა და სომხურ მხარლობაში

შუშანიის მარტვილობის გამომხატველებს საისტორიო ხასიათის ძველ ქართულ მწერლობაში აღრიდებენ ვპოულობთ. უძველეს მათგანს — „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მარტიანის (IX ს.), — როგორც ეს მას საზოგადოდ ახასიათებს, მოკლედ, ორიოდ სიტყვით აქვს აღნიშნული ფაქტი, მისთვის ჩვეული ქრონოლოგიური ხასიათის შეცდომებით¹. იგი გადმოსცემს:

„და მისა შემდგომად მეფობდა ბაქურ და კათალიკოზი იყო მაკარი და მისა ხეჲ ვარსკენ პიტიახში იყო და შუშანიკ იწამა ცურტავს“ (მატებრდის ტექსტით, ნ. Е. Такашвили — Описание рукописей общества распространения грамотности среди груз. населения, т. II, вып. 4, გვ. 724).

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ წიგნის გარდა შუშანიის შესახებ ცნობას გვაწვდის „ცხოვრებაჲ ვახტანგ გურგასანლისი“, რომლის ავტორიც (XI ს.) იმავე მეფისა და კათალიკოსის საკეთამყრობელობის დროს სდებს მის წამებას. იგი გადმოგვცემს:

„ამასეჲ ეამსა მეფობდა სპარსეთს [მეფე], რომელსა ეუქუა ურპიზდ. და მასეჲ ეამსა იყო სომხითს კაცი ერთი შვილი ძთეართა, სახელით ვარსკენ² და ესუა მას ცოლი ძთეართა შვილი, რომელსა ერქუა შუშანიკ, ასული ვარდანისი. ხოლო აჲს ვარსკენს³ ეუფლა ეშმაკ⁴ და განიზრახა მიქცევა ცეცხლის მსახურებად. წარვიდა წინაშე სპარსთა მეფისა, დაუტევა სჯული ქრისტიანთა და იქმნა ცეცხლის მსახურ. ხოლო სპარსთა მქუემან წარმოგზავნა იგი ნიჭითა დიდითა ერისთავად რანისა. ვითარ მოვიდა და ცნა ცოლმან მისმან შუშანიკ ქრმისა მისცან დატეგება[ჲ] სჯული[სა] ქრისტიან[სა], არღარა ერზდა იგი ცოლად და დაივიწყა სიყუარული ქრმისა თვისისა და ყოლითა გულითა შეუღგა იგი ქრისტესა აღსრულებად მცნებათა მისთა. მაშინ ვარსკენ⁵ შეუღგა მრავალ ღონედ. პირველ ლიქინითა და ვედრებითა და ნიჭის მიცემითა, შემდგომად შეავდო სტანჯუელსა დიდსა, რომლისა სიგრიძისაგან არა დაეწერენ ღუაწლინი წმიდისა შუშანიკისი. და მოკლა იგი კმარმან მისმან ვარსკენ⁶ ერისთავმან.

„მაშინ ბაქურ მეფემან ქართველთამან მოუწოდა და შემოკრიბნა ლაშქარნი ფარულად და წარემართა ვარსკენს⁷ ხედა პარვით, რამეთუ ვარსკენ⁸ ევლსა გარე დგა კიდესა მტკურისასა, სადა შეერთეს მდინარე ანკერტისა (ვახტანგის რედაქციით: ანკერტისა) მტკუარსა. დაესა და შეიპყრა ვარსკენ⁹. და დაჭრეს წუზილად ასთნი მისნი, დამოჭიდეს ხესა. ხოლო გუამი წმიდისა შუშანიკისი¹⁰ წარმოიღეს დიდითა პატივითა და დადეს ცოტავს¹¹. ამან ბაქურ მეფემან წარგზავნა მოციქულნი წინაშე სპარსთა მეფისა, აუწყა ესე ყოველი და ითხოვა მისგან შენდობა[ჲ]. მაშინ მეფემან განიზრახა გონებასა თვისსა და თქუა: აუკეთეთ შეჭრისსდეთ ქართველთა, განერთნენ იგინი ბერძენთა, შენდობა აღირჩია. გამოგზავნა მოციქული ბაქურისსა პასუ-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, „ძვ. ქართ. საისტ. მწერლობა“, I, 2 გამოც. 1921 წ., გვ. 8—9; 85—91.

² ხელნაწერში: ვაქსენ. ³ იქვე: ვაქსენს. ⁴ ქრისტესი. ⁵ ვაქსენ. ⁶ ვაქსენს. ⁷ შოშანიისი. ⁸ ტორტავს.

ხითა და ყოველი გმობა და ბრალობა ვარსკენ¹ ზოკლულისა ზბრძანა და ამართლა ბაქურ სოკუდრისა მისსა. და წარგზავნა რანს და ზოვკანს სხუა[ა] ერისთავი, რომელსა ერკუა დარულ, და ზბრძანა, რა[ა]თა კთილად ზეგობრობდეს ქართველთს“ (ქართლის ცხოვრება² მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 188—189)³.

„ქართლის ცხ-ბა“ როგორც ჩანს წამების დროის შესახებ წინადასახელებულ წყაროს ემყარება.

წმინდა საისტორიო ხასიათის ნაშრომს გარდა შუშანიკის შესახები ამბები საპოლიტიკო ხასიათის ნაწარმოებშიაც არის მოხვედრილი. ვგულისხმობთ ა რ ს ე ნ ს ა ფ ა რ ე ლ ი ს (855—882) ნაშრომს: „განყოფინათვს ქართლისა და სომხითისა“. ამ ტექსტის თ. ყორღანიასეულს გამოცემაში (ნ. კრონიკები I, ტფ. 1892) შუშანიკი შემდეგ კონტექსტში იხსენიება:

„და განდევნა კვირიან ქართლისა კათალიკოზმან და (...) მოსე ეპისკოპოსი ცურტავეისა საყდრისაგან თვისსა, რომელი დადგინა წმიდასა შუშანიკს ნაწილსა თანა სომხითისასა და ითხოვა აბრძამ კვირიანისაგან საყდრი მისი, ხოლო იგი არა ერჩიდა მას...“ (გვ. 320).

თავი რომ დაეინებოთ იმას, თუ რას ნიშნავს აქ კითხვის ქვეშ დაყენებული სიტყვა, რომელიც ტექსტს უნდა აკლდეს, მაინც ისტორიულ სინამდვილეს არ უდგება ადგილი—რომელი (ე. ი. ცურტავეისა ეპისკოპოსი) დაედგინა წმიდასა შუშანიკს ნაწილსა თანა სომხითისასა...“ შუშანიკს მოსეს დადგენა არ შეეძლო, რადგანაც შუშანიკი 474 წლის ახლო დროს აღესრულა, ხოლო მოსე ცურტავეელი VII ს-ის დადგევს განიცდიდა დევნას. მათ შორის საუკუნეზე მეტი მანძილია. მაგრამ ეს შეუსაბამობა არსენის (ავტორის) ბრალი როდია, არამედ მისი შრომის გადაწყველებისა. ეს ტექსტი ახლა დასაბეჭდად ხელახლად აქვს მომზადებული პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს, რომლის სათანადო ადგილების სომხური თარგმანი უკვე კიდევაც გამოაქვეყნა თავის წიგნში: *„ქრესე ავიკოლოზსა ჯაყასათანსა და რაქსის მასანს“* (ნათ. ს. (ხ—ბჩ რ.), მხრისან 1934, გვ. 37). აქ იგი მოცემულია სწორად, ნამდვილი წაკითხვით: *„მსა ღუხუ⁴ ყიორჩინ⁵ ქრესე (ქარქიტ) ჯარქიტისან⁶ შიქისა მიორთაქსიანს ირ აქიორჩე, იორ რასათათაბ ხე სიორე ზილანსიქსი მასილანსხერჩინს ღუხუ ჯაქიომ (შიქსიტქიომ), და სერრანამ ყაჩანსუხე ყიორჩინსხე ზიორ აქიორ, რაქსე ყიორჩინსა ჯიორსარქისე“*. ეს ადგილი დედანში ალბათ ასე იკითხებოდა:

„და განდევნა კვირიან ქართლისა კათალიკოზმან მოსე ცურტავეელი საყდრისაგან თვისსა, რომელი დადგინა წმიდასა შუშანიკის ნაწილსა თანა—სომხითს; და ითხოვა აბრძამ კვირიანისგან საყდრი მისი, ხოლო იგი არა ერჩიდა მას.“

აქ კი მოსე შუშანიკის ნაწილთა საყდრის ეპისკოპოსად ჩანს დადგენილი კვირიონის მიერ, რაც ისტორიულ სინამდვილეს სომხურ ცნობებთანაც შეთანხმებით (*ქრესე ქრესე*) არ ლალატობს.

¹ ხელნაწერში: ვქსენ.

² პროფ. ივ. ჯაფარიძის შვილის ცნობით (ნ. მისი „ძველი ქართ. საისტ. მწერლობა“, I, 2 გამოც. 19-1 წ., გვ. 16) ასევე ყოფილა ეს ადგილი ანა დედოფლისეულს ნუსხაშიაც „ქართლის ცხოვრებისა“.

³ ვგონებ *რასათანს* აჯობებდა; „დევნა-ს“ შესატყვისად ძე. სომხურში (და ახალშიაც) ძირითადად *რასათანს* გვაქვს ბოლმე.

⁴ აქაც ვგონებ *ჯახუ* აჯობებდა, რადგანაც ძე. ქართლის „ერჩიდა“ უდრის არა ახლის „დაემორჩილა-ს“, არამედ „გავგონებდა-ს“, „სმენას“.

ეკლესიების ოფიციალური განხეთქილების გამო (წ. 194, გვ. 194). შენახულია ეს ეპისტოლე უხტანესთანაც (გვ. 136). მის სხვანაირ წაკითხვებს სკოლიოზში ვაჩვენებთ:

«წაწიქ ესაქსილიონს სხეღვლას მორ-
ათასაჲ, ორ ფიქწნიორფიქსნი იონსერ სრქოყ
აუქსარნაჲი, კაჲყაყ იღყაქსიორ ზალათოჲ
ზაქაბასქანს არარ, ს იყაქათანს ზაქს-
რღს¹ ორ არიქსნი ზოქასქანს²; სე კაყაყა-
ლორსაჲ, ზოქათასჲ მთე სრქსიათსაჲ სრქ
ქოქსიანე³...»

გარდა ამ ადგილებიანა, სადაც პირდაპირ არის მოცემული შეშანიკის ხსენება, „ეპისტოლეთა წიგნს“ მოგვჩვენებს ისეთი ადგილებიც, სადაც შეშანიკი, ან იმისი თუ მასთან დაკავშირებული ამბებიანა ნაგულისხმევი. ასე მაგ., ზემოთ მოყვანილი აბრაამ კათოლიკოსის ეპისტოლის საპასუხოდ კირიონი წერს (წ. 194, გვ. 166=უხტან., გვ. 76):

«ზღ ორ ვრქაჲ ღე ქღ⁴ ქანს ზოქლორ ზა-
ფორფიქსანს⁵ ს მარქსლორ სრქოჲ სხეღვ-
ღისნი შოქათათოჲ ზასათათოჲ სე⁶ ს მღ
სრქოყ აუქსარნაჲი⁷, ს აქამ შოქათასაჲ⁸
საქსილიონს ქანს იღყაქსილიქსანს ზა-
ქაბასაჲ ს, ს იყაქათანს⁹ ზაქსრღს ს რაჲი¹⁰
ქოქსიანე ს¹¹, მთე იყაქათანს ჯღ ქოქსიანე.
რაჲე ვრქ¹² ორ საქსილიონს სეღ¹³ ქრანქი-
ლოქს¹⁴ ვრქოჲ ს ზაჲ ზოქსაჲ¹⁵, ს სრქო-
ლოქს¹⁶ იყოქიქსანს¹⁷ იყაქათანს კა-
თარქ¹⁸...»

შეშანიკის სამარტილოს ცურტავში დაარსებას გულისხმობს და იქ სომხური მსახურების დაწესებაზე მოგვითხრობს სმბატ, გურგანის მარზპანიც თავის წერილში კირიონისადმი (წ. 194, გვ. 169=უხტან., გვ. 94).

«იოღ ზალათოჲ ესაქსილიონსა შორათ-
ლაჲ ორ ასათს¹⁹ ღ²⁰ ქოღაჲ ს კარქ იღოლ-
რაჲაჲე. რანსიქ მსე ს აჲე აუქსარნი აჲათ
ორსოჲ²¹ ქღაჲაჲ არქანს ს ზარაყათოღ²²
ქღანს ს მქჭი კაჲო, რაჲე ზასათათიქსანს
ს ქანსაჲ ქიქსიქ მთე იოღაჲ სრქოქიანს სრქ
სიქ იოღაჲ ქღაქარანს²³ ორ ს შორათს²⁴,
ყათათასქიანს სსიღვნიქოჲ ზასათათსეჲ. ს
იყაქათანს²⁵ ს კარღოჲ²⁶ ზაქსრღს²⁷ ს მსე
სიქსიქ ს, ს ქოქსიანე²⁸ ქღანსიქსანს²⁹ ს მღ
არქანს³⁰...»

«რამეთუ ეპისკოპოსი იგი ეკლესიისაჲ მის
ცურტავისაჲ, რომელსა შუამდგომლობაჲ
ეჲყა ოზთა აშთ სოფელთა. მაროლმადი-
დებღისა საწმენობისათჲს დეჲნულ ყო, და
მსაუფუგაჲ იგი სომხური, რომელი წმიდასა
მას შუშანიკს განუწესა, წინაღმდგომ ჯუენისა
გაკადიოჲდა და შეცვალა...»

«და რომელი ვწერა, ვითარმედ სულ-გრი-
სა ზიარებდათჲს და კორციელისა სიყუა-
რულისათჲს ეკლესიაჲ იგი ცურტავისაჲ დაემ-
ტკიცა ორთა აშთ სოფელთა შორის, და აწ
ცურტავის ეპისკოპოსი მართლ-მადიდებლო-
ბისათჲს დეჲნულ არს და მსახურობაჲ სომ-
ხური შეცვლილ არს-ო, ჯუენ მსახურებაჲ იგი
არა ზეგვეკალიბიეს, ზოლო, რომელი იგი
ეპისკოპოსი იყო, ქართული მოდღურებაჲ უწყის
და სომხური ეგროთეჲ და ორთაჲე მწიგნობ-
როზითა მსახურებაჲ სრულდებინა.»

«ზოლო მტკიცებინს ეპისკოპოსისაგან
ცურტავისა, რომელი აქა არს, გუენსა და
ფრიად დაგვეძიბდა, რამეთუ ჯუენისა და შა-
ვის სოფლითა აზნაურობას [შორის] დალა-
ცით სისბლი და მათევაობაჲ იყო, გარნა
სომტკიცისა და სასოგებისათჲს ჯუენისა, ვი-
თარქა ფიცსა ზღდა რასმე, ვეგ წმიდაჲ სა-
მაოტკლოჲ, რომელი ცურტავს [არს], პა-
ტიოანნი ეკლესიაჲ ეგე დაეცტკიცა; და მსა-
ხურობაჲ ეგე და წყის სომხებოთი თქუენს შო-
რის იყო, და შეცვალებითა მაგით შთამოგ-
დებთ ქტობინა...»

1 ზაქსნი. 2 ზოქანს. 3 სარქანსაჲ. 4 ვრქაჲ ღე სსიქ. 5 სარქანსაჲ.
6 ღ. 7 აუქსარაჲ. 8 ი.ზს. 9 იყაქათანს. 10 ზაქსნი რაჲე. 11 აზს. 12 ი.ს. 13 ს ზასოქს. 14 ზაჲ
ზოქსაჲ ი.ზს. 15 სრქოქიანს. 16 სარქანს. 17 ზალათათიქ ს. 18 ასათ. 19 აყათსოქი. 20 ქღა-
ქარანს. 21 შორათასაჲ. 22 ზასათათსაჲ ს იყაქათანს ს კარღოჲ აზს. 23 ზაქსნი ორ. 24 ქო-
ქსნი. 25 ქღანსიქსანი სის. 26 სრქანს.

სა და მარადის ფსალმუნებშია დღისი და ღამე არა დასცხვებოდა ჟურთხევისაგან ღმრთისა, კითარ არცა საპყრობილესა და არცა ბორკილსა შინა შეყენებული ვინმე, არამედ ვრმეცა თვთ-მოსურნე ნებითა შევიდა ბორკილთა. რამეთუ ექუს წყელ ცხოვრებობა იგი საკრეველთა შინა, საპყრობილესა და ციხესა, რომელსა ეწოდების უფრო. რამეთუ მრავალი ტანჯვაჲ მოაწია მის ზედა ჯღმრთომან და უჩრქულმან მან პიტიაჲმან ძვრ-ძვრადითა და მწარითა ტანჯვითა. პირველ რამეთუ მითითია იგი ფოლორტა და უბნთა ზედა, და შემსრა ეყერთითა, და სცა პირსა და ყბასა, ვიდრემდის მრავალთა დღეთა არარაჲ ეძლო ბილვად თუალთა ნათ დაბუშებითა, და მერმე საკრეველთა, რკინასა და საპყრობილესა [იყო]. ადგილთა მათ სიმუჯრად და სინოტრემ საპყრობილისა უმეტესარე იყო, დაუტეო თქემად, რაჲ იგი გრწვილისა და მარტულთაგან მის ზედა მოიწია შევირებება, რომელი თიხრობის მისსა მას უწყებასა, ბოლო ნეტარსა მოწამესა მას არა რად უზნდა ტანჯვაჲ იგი განმხადებულისა მის სასოებისათჳს, სრუყურულისა და სარწმუნებისა, რომელი აქუნდა ღმრთისა მიჰართ. რამეთუ წინაპართაგან მათ თჳსთა აქუნდა კეთილმძაბრებობა კეთილისა მის ძირისა კეთილსა მოჩსჳ რამეთუ მს კეთილი ნაყოფსა კეთილსა მოიღებს და ნაყოფისა მისგან მც იგი იცნობების. აწ ესოდენი და ესეკითარნი ჰირნი დაითმინა და იტვირთნა, არარაჲ აგრძაჲ, არამედ უფროს მგნდებოდა ღუაწლსა შინა თჳსსა, რომელი აქუნდა ფერად-ფერადითა სათნობითა, უკმელობითა პურისაჲთა და ყუყურილითა წყლისაჲთა, მღვტარებითა, ცრემლითა და დაუცხოველითა ფსალმუნებითა დღე და ღამე. და აქუნდა თჳს თანა წიგნი ერთი მცოომ, სამსახურებელი თჳსა და ფსალმუნსა მით აღასრულებდა და უქადრებდა ყუყულთა მის თანა მოსრულთა ყოველთა წესთა ღმრთისმსახურებისა. და მსგავს ნინო მოციქულისა იქმნა, ვიდრემდის განდჳინა ქადაგებ. მისი ყოველსა სოფელსა ქართლისსა. და რომელნი მოვიდოდეს მის თანა ბილვად, ისწავლიდეს მისგან ქადაგებასა კეთილმსახურებისა. და მრავალნი სწულნი მოვიდოდეს მისა მიმართ [და] განიჴონ ბოღესა.

სხვა საისტორიო წყაროში შუშანიკის შესახებ ხმა არსადაა დამტკიცებული. ყველაზე უფრო კი მოსალოდნელი იყო ლაზარე ფარკელთან. V ს-ის ეს სომეხი

¹ გ მოცევაშია ანკაქამოზი;

ისტორიკოსი, როგორც მისივე სიტყვებიდან ჩანს¹, ქართლის პიტიახშის კარს იმყოფებოდა ერთ ხანს; თან ახლდა ჰმაიაკ მამიკონიანის (ქვისლი იყო არშუშა პიტიახშისა) ობლებს—ვაჰანსა და მის ძმებს. ეს უკანასკნელები, როგორც უპატრონო მცირეწლოვნები არშუშა პიტიახშის კარს იზრდებოდნენ. ლაზარეს არაფერი აქვს ნათქვამი შუშანიკის შესახებ, ხოლო ვარსკენს ერთგან ასახელებს (III ნაწ., თავი 66), სახელდობრ მაშინ, როცა მას ვახტანგ გურგასაღლი კლავს:

«...*ჩხტერ კანსკარბაქი ჭითიძეჲს
კიდძანსუ კაუხარჩის ჳრავს; ჳაქჲძანგ
ოჳათასტერ ვიჯჯანს ვანარტს ჳაფღს
კამჲ გჳანსრიფჲს ჳხუფერიფჲს ჳსრიფჲს
ორგოჲს»*

«...იგი მცუწულად შფოთი აღრეჲისაჲ
სოფელსა მას ქართლისასა. ვახტანგ მოკლა
პიტიახშა იგი უმჯულოჲ ვახგენ წელსა
ოცდა მეხუთესა პეროზ მეფისასა».

რაში გამოიხატა ვარსკენის უმჯულოება, ან რად მოკლა იგი ვახტანგმა? ამბზე არას ამბობს ლაზარე. ალბათ როგორც მოლაღატე ან ურჩი ქვეშევრდომი, რომელიც სპარსთა მომხრე ჩანს წამების წიგნებით. ლაზარეს დუმილის შესახებ საგულისხმო მოსაზრება აქვს P. Peeters-ს გამოთქმული: «ვარდან დიდის ქალის სახელი არაერთარ საპატიო მოსახსენებელს შეუქმნიდა იმ გმირს (ე. ი. ვაჰან მამიკონიანს), რომლის შექებასაც მან [ე. ი. ლაზარე ფარპელი] მიჰყო ხელი²», რადგანაც შუშანიკის ქცევაში სამართლიანად ჩვენი მკვლევარი მარტოოდენ რელიგიის ინტერესებისა და ოჯახური სიწმიდის დაცვას კი არა ხედავს, არამედ უფრო პოლიტიკურს (An. Bol., გვ. 286—287). ლაზარე უარყოფელთა პოლიტიკის მომხრე არ იყო, ამიტომაც ვარსკენის საცქიელის გმობასთან ერთად მგმობელი იქნებოდა ისეთნაირისავე მოქმედებისაც ვაჰანის მხრივ, რომელიც, თვალთმაქციობითა თუ გულითადად, გმობდა ვარდანისა და მისი თანამოაზრეების პოლიტიკას³ ამრიგად, ვაჰანის პიროვნების სათნოდ წარმოჩინების სურვილი უნდა იყოს მართლაც მიზეზი იმისა, რომ ვაჰან მამიკონიანის კარის ისტორიკოსი—ლაზარე ფარპელი—არას ამბობს სრულიად შუშანიკის ამბების შესახებ, რაც მისთვის, როგორც თანამედროვისათვის, ცხადია, უცხო არ იქნებოდა. ამდენადვე სხვა ყველა სავარაუდო შესაძლებლობას შორის ლაზარეს დუმილის ასახსნელად ყველაზე ადრე ეს მოსაზრებაა შესაწყენარებელი.

¹ *ლაგოფთაჲ ფარღხეღაჲს ვითამიძეჲს ჳაკიჲს მხოჲჲს ან ჳანანს შამიქინხანს, აქითათ. ვ. სტერ-შტერჯანს ხ შა. შაქტახანს* [ყლ. ნო. I, ვ. IV] *სტეჲთა 1904. ხრ. 188.*

² P. Peeters—Sainte Sousanik, martyre en Arméno-Georgie (Anal. Bollandiana, t. LIII, fas. IV), 83. 295.

³ *ლაგოფთაჲ ფარღხეღაჲს ვითამიძეჲს ჳაკიჲს... სტეჲთა 1904, ხრ. 117—118.*

III. ქათმულ და სომხურ გარეგანილობათა ნივთების ვაქსოვბრივი ქათმიართობა¹

ამ მიმოხილვის პირველ თავში მოყვანილი ცნობებიდან ნათლად ჩანს, რომ შუშანიკის მარტვილობის სომხური და ქართული ტექსტები კარგა ხანია, რაც ცნობილია. მათი კერძო მხარეების შესწავლაც აგრეთვე ადრიდანვეა დაწყებული. უგულვებლყოფილი არ დარჩენილა მას შემდეგ, რაც კი ქართული ძეგლები გამოქვეყნდა, ქართულისა და სომხური წიგნების ურთიერთთან დაპირისპირებითი შესწავლა. ამ შესწავლის დროს უკანასკნელ დრომდის, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, გულისყური უფრო მიყრობილი ჰქონდა ამ მარტვილობის წიგნების შინაარსობლივსა და კომპოზიციურ მხარეებს, ვიდრე თვით ტექსტობრივ დამოკიდებულებას: ჯერ, ერთი მხრით, სომხური მოკლე წიგნისას სომხურსავე ვრცელთან და მეორე მხრით მათ ორივეას ქართულ ვრცელთან.

მართალია, მოკლე წიგნის დასაწყისის ერთი ნაწილის (ერთგვარი შესავლის) შესახებ (ნ. ბ. I 9-36) სომეხმა გამომცემელმა სამართლიანად შენიშნა, რომ იგი ხვდება მ. ხორენელის ისტორიის გარკვეულ ნაწილს, რაც მან ხორენელის ისტორიის III წიგნის 51 და 49 თავებიდან ალებულად მიიჩნია², მაგრამ მისივე დაკვირვება, რომ მოკლე წიგნის დანარჩენი ნაწილი ვრცელის შემოკლებათა, გვეგონია, უფრო თხრობას, შინაარსს უნდა შეეხებოდეს, ვიდრე თვით ტექსტის გამოყენებას, მის ოდენ შემოკლებას. ხოლო თუ მისი შემდეგი სიტყვები „რაც ამის შემდეგაა, წინ წამძლუარებული მოთხრობის შემოკლებათა“ (*ჩსკ ვირ კსთ აკარ ქ ზაჩასაკარგსაქ იკათმიქსსსქ სრირიქს ზამათიოსხაქ*), ტექსტობრივ მხარეს გულისხმობს, მაშინ დაკვირვება სწორი არაა, როგორც ამას ქვემოთვე ვნახავთ.

უფრო ვრცლად საკითხი ქართულ და სომხურ წამებათა ურთიერთთან დამოკიდებულების მხრივ ირჩეოდა და ისიც არა-სომეხ მკვლევართაგან. ჯერ კიდევ აკად. ნ. მარმა, რომელიც ხელნაწერშივე გაეცნო ქართულ მოკლე წამებას და იგი გამოქვეყნებულ ასეთსავე სომხურ ძეგლს შეადარა, აღნიშნა, რომ ქართული ზედმიწევნითი თარგმანია სომხურისა³. ეს შეხედულება პროფ. ივ.

¹ მიმოხილვის ეს თავი წაკითხულია მოხსენებად ტფილისის სახ. უნივერსიტეტთან არსებულ შ. რუსთაველის სახელობის ლიტერ. ინსტიტუტის ძველი ქართული ლიტერ. სექციისა და არქეოლოგიის კათედრის გაერთიანებულ სხდომაზე 1936 წ. 27-X.

² *«მთა ქაქე თხროქ ქ რახტე მარხაველიქ ქ შსსს ქ მშ ვიტე 7 ვირე თათიქსხს ლიქე»*—*ქკაქე. სრირიქს შიკანსკანს...* (*მოქირე ზაქკანს IX*), *«სხსთიქ 1853 წ. გვ. 60, შენიშვნა 12.*

³ Н. М а р м. Из поездки на Афон (Журн. Минист. Нар. Просв. 1899 г. № 2), გვ. 18 (отд. оттиск).

ჯავახიშვილმაც გაიზიარა თავის ნაშრომში¹, სადაც იგი საერთოდ ქართულ და სომხურ წამებათა ურთიერთთან დამოკიდებულების ბელს არკვევდა. წამებათა წიგნების (ვრცელთა) შინაარსობლივისა და კომპოზიციური მხარეების განხილვის შემდეგ ჩვენი მკვლევარი იმ დასკვნამდის მივიდა, რომ ნაწარმოების თავდაპირველ დედნად ქართული აღიარა, ხოლო სომხური მის მერმინდელ გადაკეთებად მიიჩნია².

1935 წელს გამოსული ნარკვევიც ბელგიელი ორიენტალისტის P. Peeters-ისა³ ჩვენი ძეგლების შესახებ ამ ნაწარმოებთა ტექსტობრივ დამოკიდებულებასა და მათი ფაქტობრივი მხარეების შედარებაზე მეტად მცირეს ამბობს. ეს კი, ავტორის განცხადების თანახმად, განვებ არის ჩადენილი. ავტორის ასეთი კვლევა საპიროდ არ ნიანჩია, რადგან ასეთს შორეულ ვხას რომ დაეადგეთ, მისი თქმით, მაინც იმავე შედეგს მივალწევდით, რასაც სხვა უფრო მოკლე გზით მივსწვდებოდითო⁴. ისტორიული გარემოს სათანადოდ გამოვლინებას უცხოელი მკვლევარი არ ხედავს შემონახულ წამებათა წიგნებში. იგი მათ, სომხურსაცა და ქართულსაც, აცხადებს მოგვიანო დროის ლეგენდებად, რომლებიც ნაციონალური ელფერიითაა შემკობილიო, ქართული ვრცელი მარტვილოზის წიგნი და მისი შემოქმედი იაკობ ხუცესი სომხურზე უფრო გვიანდელი დროისააო⁵. XIთუ XII ს-ის რომელიცა ქართველი ავტორის მიერ მოგონდ პირად არის გამოცხადებული იაკობ ხუცესი, რომელიც იმისათვისაა გამოყვანილი მარტვილის თანამედროვედა და დაახლოვებულ პირად, რომ ქართული ნაწარმოები უძველესად გასაღდეს, ვიდრე სომხურიდან ნათარგმნი მოკლე წამება, რომელიც ქართულ ეროვნულ ტრადიციას ბლაღაღდაო⁶.

ისტორიული მონაცემებით თითქოს ასეთი ნაკარნახევი დებულებიდან გამომდინარე მსჯელობის განვითარებისას ავტორი სომხურს შემონახულ რედაქციებში მაინც შენიშნავს ერთგვარ დამოკიდებულებას ქართულთან,— ქართული ილიომპტიზმების ნაკვალევის სახით სომხურში ანდა სომხური non sens-ების სახით, რომლებიც ქართულის მცდარი თარგმანით უნდა აიხსნებოდესო. ეს ქართული ძეგლი კი იაკობის სახელით დღემდის ცნობილი ნაწარმოები კი არაა, არამედ სულ სხვა, რომელიც პირველად აღმოცენებული უნდა ყოფილიყო სომხურ-ქართული ეკლესიების განხეთქილების ხანაში, როცა ქართველები პრეტენზიებს აცხადებდნენ შუშანიკზე, რომლის კულტი თავიდანვე შემუშავდა ცურტავის სომხური მოსახლეობის ფენებში, რომელთა სიამაყედაც ითვლებოდა იგი, მაგრამ რომლის კუთვნილებას ამ დროს თვითონ ქართველებიც მიიწერდნენო.

¹ ივ ჯავახიშვილი, „ისტორიის მხანი, წყაროები და მითოდები წინათ და ახლათ“, წიგნი I: ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა (V—XVIII ს.ს.), მცორო შეკსებული გამოცემა, ტფ. 1921 წ., გვ. 20.

² იქვე, გვ. 24.

³ Paul Peeters—„Sainte Sous-nik, martye en Arméno Géorgie (Anallicta Bollandiana, t. LIII, fasc. III et IV), Bruxelles 1935; I ტექსტი—5-48, გვ. II Etude critique 245—307 ავ.

⁴ იქვე, გვ. 296.

⁵ იქვე, გვ. 297.

⁶ იქვე, გვ. 304—305

სამაგიეროდ ასეთ ქართულ ძეგლს სომხურმა აგიოგრაფიამ უპასუხა ახალი, ნაციონალური თვალსაზრისით შედგენილი ბიოგრაფიით, რომლისთვისაც გამოიყენეს შუშანიკის წამების ეს ქართული ვერსიოა. ამდროინდელია სწორედ ეს იიხ sens-ები და ქართული ოდომტიზმებიც სომხურში. ავტორს მერმინდელი სომხური და ქართული ეკლესიების ანტაგონიზმის გამოძახილად ძიანია უბტანესის თხრობა შუშანიკზე და იაკობის სახელით აქამდის ცნობილი ნაშრომიც. ეს ნაშრომი კი იმის გამო, რომ მას ზოგიერთი შემხვედრი ფაქტი მოეპოება უბტანესის თხრობასთან, უნდა იცნობდეს უბტანესისავე წყაროს, რომელიც რამდენადმე განსხვავებული ჩანს სომხურ წამებათა წიგნებისაგანო. იაკობის სახელით ცნობილი ძეგლი შესაძლოა უბტანესის საპასუხოდ იყოს დაწერილი, თუ არა და, ყოველ შემთხვევაში, იმ წინდაუხედაობის გამოსასწორებლად, რომელიც ქართველმა მთარგმნელმა ჩაიდინა, როცა მან 940 წლის ახლოს თარგმნა სომხური სინოპსისი შეუფარდებლად, რაც ფრიად სცემდა ქართულ ტრადიციასო. ასეთია, ავტორის თქმით, წამებათა წიგნების ის „რთული გენეალოგია“ რომელიც მას წარმოუდგენია (P. Peeters, Sainte Sousanik... Anal. Bolland., t. LIII, fasc. IV, გვ. 303—305).

ეს ახალი და მასთან თავისებური შეხედულება, როგორც ვხედავთ, ძირითადად უპირისპირდება ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ფეხმოკიდებულ აზრს ქართულისა და სომხური წამებების ურთიერთთან დამოკიდებულების შესახებ. თუ ერთი მხრით შემონახული ძეგლების ფაქტობრივისა და კომპოზიციური მხარეების შესწავლით (რასაც P. Peeters-ი, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, არ უნდა იცნობდეს) ქართული ვრცელი წამება აღრინდელად და წყაროდ იქმნა გამოცხადებული სომხურისათვის, მეორე მხრით, თითქოსდა ისტორიული მონაცემების კარნახით სრულიად საწინააღმდეგო ვითარება შეიქმნა.

საკითხის გასარკვევად, რასაკვირველია, არც ერთი და არც მეორე მემენტი უგულვებელ საყოფი არ არის, მაგრამ გვგონია, რომ ჯერ შემონახული ძეგლები უნდა იქნეს ურთიერთთან დაპირისპირებით შესწავლილი როგორც შინაარსობლივისა და აღნაგობის მხრით, ისე ტექსტობრივადაც და მერმე შეხვედრისა თუ განსხვავების მიზეზების ახსნისათვის ისტორიული მონაცემებიც დაიდებნოს. გამოსაყვად მაინც ტექსტობრივი დამოკიდებულების გარკვევა მიგვაჩნია, რის გამოც ამით ვიწყებთ კიდევაც წამებათა ძეგლების შესწავლას.

•

სომხური მოკლე წამების წიგნი მართლაც რომ მოკლეა. მასში, როგორც ეს შენიშნულია კიდევაც, წამების მრავალი არსებითი მხარეა გამოშვებული. წამება არც კი არის მოყვანილი, „მხოლოდღა აღსასრულია აღწერილი“¹. წამების შესახებ, ამ წიგნის ქართული თარგმანით რომ მოვიყვანოთ (რომელიც, მართალია, სომხურის თარგმანია, მაგრამ არც სრულიად სიტყვა-სიტყვით შემხვედრი ცნობილი სომხური ძეგლისა), მხოლოდ მსაა გადმოცემული, რომ ეარსქენი ღეიშითა კაცთაათა გინა თუ ნფისით თვისით ასულისა თვისითაჲ შევარდა მოგუჲასა და აღიარა ზრაჲაშტენი შჯული, რომელსა არა დაემორჩილა წმიდაჲ შუშანიკ, რამეთუ ა-

¹ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი — „ძველი ქართ. საისტორიო მწერლობა“, II გამოც. გვ. 20.

ბილენ მას... ბოლო იგი უფროსლა აღეგნებოდა გულისწყრომითა მხრლებსა მისისათჳს და უშუღლოასა საწოლისათჳს. ძოაალი ტანჯუა მონა ნეტარისა შუშანიკის ზედა გუგითა. საპყრობილითა, მიმშილითა და წყურილითა, და ფერად-ფერადითა სატანჯველითა :კირაჯებდა მას ექუს წელ უღართოა იგი, გახმოგებული ღრთისაგან და ყოვლისაგან სასოებისა კრისტეანეოასა. ბოლო ნეტარპან შუშანიკ ყოველივე თჳს იღა მოთმინებითა და მადლობითა, როელსა ვერ მისწუდების ენ. მითხრობდა...».

როგორც ვხედავთ, აქ წამების მიმდინარეობა არაა მოცემული. გამომთქმელის თქმით მას „ვერ მისწუდების ენა მითხრობად“, მაგრამ საგულისხმოა, რომ როდესაც იგი აქ ასახელებს მიზეზს ვარსკენისა და შუშანიკის აშლისას, ასეთად იგი ისეთ მხარეს აღნიშნავს, რომელიც ცნობილია მსოლოდ სომხური ვრცელი წამებით, ისიც მისი ზოგიერთი ხელნაწერით, კერძოდ გამოქვეყნებულით (რომელიც, როგორც შენიშნავენ, ცნობილია ლ. ალიშანიის რედაქტორობითაა გამოცემული). ეს კი არის ვარსკენის გამაზღვანების მიზეზად ისეთი ამბის დასახელება, როგორცაა „ასულისათჳს თჳსისა“ შევარდნა მოგუებასა. ქართულმა ვრცელმა წამების წიგნმა ასეთი რამ არ იცის. ამიტომ როდესაც სომხური მოკლე წამების წიგნი ამ მოპენტს ასახელებს, იგი სომხური ვრცელი წამების წიგნს უწევს ანგარიშს. ისიც, როგორც აღვნიშნეთ, ერთერთ მის სახეს, რადგან გვაქვს ისეთი ხელნაწერიც, რომელსაც ეს ადგილი არ მოეპოება.

ამის შედეგ ბუნებრივია, ვეძიოთ უკვე სომხური მოკლე წამების მიერ მოთხრობილი „აღსასრული შუშანიკის“ სომხურსავე ვრცელი წამების წიგნებში. ჯერ-ჯერობით, როგორც თავის ადგილს უკვე აღვნიშნეთ (ნ. გვ. 05), მათი მხოლოდ ორი ნუსხაა ცნობილი: ერთი ვენეტიკის მხითარიაჩელთაგან გამოცემული და მეორე—ჩემ მიერ გადმოწერილი ემშიაძინის მუზეუმის ერთ-ერთი მრავალთავეიდან (ე. ი. *Записки*-იდან, № 941), რომელიც 1689 წლის ხელნაწერს წარმოადგენს. ამ ნუსხაში არ მოიპოება ის ადგილი, სადაც ვარსკენის განდგომის მიზეზად თავის ასულთან შეუღლების განზრახვაა დასახელებული. სხვაფრთვ იგი ფაქტობრივად მაინცა-და-მაინც დიდად არ განსხვავდება გამოცემულისაგან. თვალსაჩინო სხვაობა მაინც XIV-სა და მომდევნო თავებში შეინიშნება. ეს კი უფრო ტექსტის რამდენადმე ვაერცობას ენება, ვიდრე რაიმეს დაკლებას. მისი ტექსტი საზოგადოდ მრავალ შემთხვევაში ღირსებით უკეთეს წაკითხვებს გვაწვდის, რის გამოც მას სათანადო ანგარიშს ვუწვეთ ჩვენს გამოცემაში. ამჟამად, მაშასადამე მოკლე წამების ჩვენთვის საინტერესო ნაწილის („შუშანიკის აღსასრულის“) პარალელს მხოლოდ ამ ძეგლებში თუ დავიხრეთ.

მოკლე წამების წიგნით მოთხრობილი „შუშანიკის აღსასრული“ ვრცელის XVII-სა და მომდევნო თავებშია მოცემული. ვრცელის XVII თავს მოკლეთი II თავი შეესატყვისება, XVIII-ს—III; XIX-ს—IV, და XX-ს—V თავი. მიმართების გამოსარკვევად, ერთი მხრით, სომხურს ვრცელსა და მოკლე წამებებს შორის და მეორე მხრით ამ ორივესა და ქართულს (იაკობის ნაწარმოებს) შორის, მიუხედავად ადგილის სიერცისა, ერთი მეორის გვერდით მოვიყვანთ მათ—ჯერ, ვრცელი ქართულით (იაკობის სახელით რომ არის ცნობილი), მერმე, მოკლე სომხურით და ბოლოს, სომხური ვრცელი მარტილობის წიგნით:

ა

ბ

ა

XVII. ამერმე, შემდგომად
ჯოჯიკისა, მოიწია თავი
იგი ეპისკოპოსთაჲ სამოელ
და იოვანე ეპისკოპოსი,
მისივე მოყუანი, რომელ
იგი იყვნეს განმ-მტკიცებელ
და დიდად დამაშურალ,
სახლეულითურთ თანა ყო-
ფით იყვნეს მონა, და მონა-
წილე იყვნეს და თანახიარ
შრომათა მისთა; მადლობით
წარგზავნიდეს ნავთსადგუ-
რისა მის მიმართ კრიტიკ-
სისა. მსგავსად მისეუ სახისა
აზნ-ურნი დიდ დიდნი და
ხეპურნი დეიდანნი აზნურნი
და უახონნი სოფლისა
ქართლისანი მოვიდეს. ეგ-
რეთვე, რომელნი იგი გულს
მოდგინებთ მონაწილე ყო-
ფილ იყვნეს შრომათა შათ
მისთა სანატრელობით, ვი-
თარცა ახლენსა მენესა მი-
ვედრიდეს კრიტიკსა.

და თხოვას ერთსა ით-
ხოვედეს მისგან ყოველნი
იგი ეპისკოპოსნი და აზნა-
ურნი ერთბამად, რადთა
ბორკილი იგი ფერკთაჲ
ბრძ-ნოს საცოდ და ნაკუთ-
ხევად ყოველთათჳს, რომ-
ლისათჳსცა კრკუა წმიდა-
მან შუშანიკ, ვითარმედ მვე
რად ვარ, არა ღირსი ესე?
ხოლო ღმრთის მოყუარე-

II. ესაჲ ქერს ხნას ძამ
კათარმანს და ნანუასხანს
და იოქიმანს ჩ რა: ათ ირ
ანხდაფხანს ზერ, ათაფერ
და სიქერ გელსაიერ ხაქი-
ლიყიასუნს ესამილქ და
მთქქანს უორის რხხერს
ორ გაქაქხერქს და მხბა-
ქათსაქგ ნანგებრ დათა-
ნხებრ ქსაქ ღქს. ირგ ხ-
ქხაქგ და მანსალორქსაქ
ორნოქსამქ კოღარქღქს
ათ ხსაქანსაღქითნ რქრ-
ათთ. ირ ნანგოფხანს ვაქ-
ქათსაქსაქს:

ღათ ნამქს ირქსაქჩი ნა-
ქარქარქგ და სხაქილქგ აქჩ-
ნაქგ, აგათგ დასნაგათგ
აქქარქჩინ ჳრავ, უორქაქს
მანსალორქსაქგ ხერანო-
ქსამქგ, ირქსაქგ ვგაქ ნა-
ნათსაქ და ქითათქანოქ
რქჩი აქანგქჩინ და ქითათ-
ლორქჩინ ვქსათობაქ:

სა ქანგქერ ქ მქქ ათხაქ
ასანსიგონსუ ხაქსაქიყო-
ასუნს და ვორქარქანს ვჩ
ღქსაქანს ითქინ კორნო-
ქქანს ათგნს. ვორ მქჩ-
ნოქს ძანოქსაქ აათათ-
ქანსჩი ათნს, მქც მქს ა-
ნარქმან ხამ აქქამანსაქ-
ნსჩ, ვაქგ ღათ აათობა-
ქქროქსხანს მქგ ხგქგჩი ირ-
ქსაქ და კამქგ, და ხსაქ ვქს

XVII. ზაქერ და ვორქა ხ-
აქსაქიყოასუნს მამილქ, და
მამქანს ხაქსაქიყო ნან-
გებრ და ნანსაქქგ და უარ-
ქსაქაქგ, ირგ ღქს ვაქა-
ქჩქგ და კსოქგგ ნხგო-
ქხანს ხერანსქჩი აქჩნიქს.
ღქ ქოღარქხანს ვითორქს
ქ მხბ აქქათობქხანსუნს
ათ ხსაქანსაღქითნ რქრ-
ათთ:

ნოქსაქს და ნაქარქარქგ
და აგათგ და აქჩნაქგ, და
ათქ სხაქილქგ აქქარქჩინ
ღქრავ, ვჩ ნაგორქხანს
ქოღარქქანს და ირნო-
ქხანს ხერანსქოქს ნოქს-
ნქანს:

სა ქანგქერქჩინ ამანსხერანს
ღქრქამქჩი კაქანსინს ქ ხეღ-
ქარქა, ათ ქ ქქსათსაქ
ირქქინს:

სა ნა ათქერ. მქს იქ ხამ
აქქ არქმანსჩი. ვათგ ვქანს
ათათობაქქროქსხანს მქგ
ხგქგჩი მქგ ირქსაქ და კა-
მქგაქ:

ბისა თქვენისათვის ხუცესმან
 40 ალავსენ წადლი თქუენი
 მაგის საბისათვის. ხოლო მე
 რამემ რამა შემძლებელ ვარ,
 არამედ ყუელად - საუცემან
 ქრისტემან აღვაუენინ თქუ-
 45 ენ ყუელითა კეთილითა,
 რომელნი ესე ჩემთვის მო-
 შუერთი და ეზიარენით
 ენებათა ამათ ჩემად და
 კირთა და ტანჯებათა. ხოლო
 50 მე, საყუარელნი, აჰა ესერა
 წინაგანმხადებულსა მას
 გზასა წარვალ საუკუნესა.
 კირისა ამის წილ ჩემისა
 55 ქრისტემან მომბადლოს მე
 სიბარულო, სატანჯელთა
 ამათ წილ განსუენებაჲ, გუე-
 მათა ამათ ჩემთა და თრე-
 ვათა და შეურაცხებათა -
 მ ვუმთხვა მე დიდებასა და
 პატრიასა ცათა შინა დაუ-
 სრულებელსაჲ. და იგინი,
 60 ჯმნულნი ცრემლითა, საუ-
 სენი ძლევისა მისთვის დო-
 დებასა ღმრთისა მიწართ
 65 შესწირვიდეს და გამოვიდეს
 ციხით და წარვიდეს.
 XVIII. და მოიწია დღი
 იგი წოდებისა მისისაჲ. და
 მოუწოდა ეპისკოპოსსა მი-
 5 სისა სააღისასა აფოს და
მადლსა მისცემდა მისა მი-
მართ მოწლოებისა მისი-
სათვის, ვითარცა მამასა და
მამა-მძუძვსა. შემეუდრა მე,
 10 კაცი ცოდვლი და გლა-
ხაკი ესე. და შეჭვედრგრდა
 ნეშტთა მათ ძულათა მისი-
 თასა და უბრძანებდა დას-
 15 ხმად ადგარლსა მას, ვინაჲცა
იგი პირველად გამოითორეს,
 და მტყუდა: ეუკუეთუ ღირს

რერემ ი სამარ ვიმ ზხ-
 ჯიქისა ჯორ ღრეტი. აჲ
 თქნეს ესე კიჲსიამ წიქს-
 თთი მათთაჲ ღნქავიქ
 ვისა, და ვახე ჯამხსხსხს
 ირწხსეც და ზათთაეც
 ყარვის გარხსეც ღსთ ხ-
 რაგანსხერ ქსათსაქიე;

ხს ირწხსეც ჯამხსხ-
 ხსან ღსთ ხირგანსხერ
 არძანსაღ-რთქსანს, და ა-
 ხერ ხრანსხისა. აღმწიან-
ქის წიქსთთი ქი არათეც
ვახე თმწიანს ზიგლიორ ირ-
წიქსამარ და ქავსხი-
ქსამარ;

XVIII ზა და ქათს სიქსი-
ყოიქ თანს ვინი-ქის ძა-
თიღანსერ ქათს ზათთ-
ქიქსანს ირყნს ზორ და
ჯავსხის;

III. ხს ზრძამაქერ ვხერ-
ქარო ხიქხერაგნ ვხერ ქ
ანღიქწილთიქ ვათაქის
გორეხეხს ახქს ქეცძამ-

და მათერ ვხერ ვხერ
 ქ თიღიქწი, ილთიქ ვათა-
 ვისნს გარეხეხის. ახქს ქ-
 გხმ, მან, არძანს ქ ვაჲ

რამდე ვარ უკუნადასკნელი
 ესე მეთერთმეტე ნოქმედი
 ენაიკისაჲ იყვენით ყოველ-
 ნი კურთხეულ უკუნისამდე
 ეამთაჲ. და ჰბადლობდა
 ღმერთსა და თქუა: ეურთ-
ხეულ არს უფალი ღმერთი
ჩემი, რამეთუ მშვეობით
მას ზედა დაეწეე და და-
ვიძინებ. და შეგებდა სული
თჳსი უფალსა ყოველთა
შემწყნარებელსა.

ჰანხი, ასე, აიქმ ამს-
ნაქნის:

ხს წრძარხაჲ კამის-
ვისეჲ არიანიოჲ ჩიანი-
რანოიქისჲ კაქმოსისან
სათილიჲ მათივანსე*

ეჴათე გნე სათილი,
 ჴათე გნე ამსნათიე
 ხერიოქისჲ, ირ ორნსაჲ
 ხა კამისანჲ ართრბიე
 კერხხეაჲ და კან-რხი-
 ჴიე. ენსაჲ ჲის რარხა-
 რიქხამე გი ენე ჴიანი-
 რანსიჲ ანოლანჲ გი არე
 ჴი კსანსეჲ კახანსიჲ, ჲი
 რანსარხეჲ და ხა რარე
 ჴიანე არიე, ირე სქრხეჲ
 ჲრეჲ და რანეჲ ხეხს ოქრი-
 ქისანჲ გი, ირე ჴიანი-
 რისაჲ ხს მანე ჴრხანე
 ანაჲსი სათილიქხან
 გილი ჴრხათი კიჲ და ს-
 ყალს, ირ ორევიე
 ჲის კამისანჲ ნეიქისან
 და ჴარქარანსი რამხე
 ჴიანს ანოლანჲ გი და რ-
 თათიან ოქანეჲ კიჲან
 ირ ჴი გნე. თორე ჴინჲ მან
 და მქრს ენე სქრხეჲ გი
 კანსეჲ და კანქანსან
 კხანსეჲ, ჲი გი ჲ მქრი-
 ქისანჲ და ჴქანსიქისან
 და ჴათე კახანსანჲ კაქ-
 მანსიჲ:

ხს სათხეჲ ამსნევიან
 ჲამსანჲ ალანეჲჲ ენიჲ
 ხრანსიქს თორეჲ ნიჲჲ-
 ხიქ რარე ჴითათიანს-

ანსიჲ:

ხს ასაჲსი რამთრხაჲ
კამისივიანეჲ და ორნსაჲ
ღამისანსანჲ ჴი ჴრხათი,
გნიოქისჲ კაქმოსისან

ამსნათიე ხერიოქი-
ქისანჲ ჴი რარხიანჲ ჴრ-
ხამე* რანეჲ ამსნანჲ
ქიოქხიქისჲ რანსანჲ ხ-
ქსანორქს ირეჲ ვანსაჲ
ხრანსიქს, ხლანსი ნეი-
ქხამე კერხეჲ ხს ჴა-
ნსაჲ კაქმოს თორეჲ სჲ
სარახსაჲ ჲხანს ჴრე

ან. რანსანჲ გრეს ოქ-
რე სათილი, ირ რამანჲ
არეჲ რანარქანსიქისან
ქამ კათარეჲ ნეიქისამე
ღრქხანჲ ჴამ სრე* ენსაჲ

გნიჲ ჴამ, ირ ენიანიჲ
ხა რევიე, ხარეჲ ამ-
სანჲ ართრბიე, და ჴრქ-
ქსანსიქსი, ირქანსარხან
ღის ენე სქრხეჲ გი რ-
თანსი რანსანსანჲ ჴი
ქითიანიჲ კახანსიჲ, ჲი
რქანსანსაჲ ხა სქრხეჲ

თეჲ. ისაჲ მქრხაჲ ხს
ვანე და რამოსქისანჲ
და ნეიქისანჲ და მანსანჲ,
ირ ჴინჲ ეთათრანე გრ-
მანსანჲ. და Ბქიეჲ ნეიქ-
ქისანჲ და Ბქანსანჲ

და Ბქანსანსი რანსანსი
გნეჲ კანსანსი და რ-
ანსანსი რანსანსი გი
ენსაჲ ჴი რანსი გნე.
ენსაჲ და Ბქი. არეჲ რ-
ანსანსეჲ რამსანსი,
რარე ჴიანე სქრხეჲ გი,
ირე ჴარეჲ სქრეჲ ჲარეჲ

თათხეჲ და მანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი

ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი

ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი

ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი

ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი
ქანსანსი, ხანსანსი

* მდ. ზემოთ ქართულს — XVII 61-65.

6

70

მხამე ჩ რჩითათი, ს ა-
მაზნებან ფათა მათოი-
განსქის სათოიძე, ირ ხო
ფაქსაქის ზამძხროქის
ხრანსქაჯი;

გი ჟოსაგხაე, ჩ მხო რ-
აღანგემ ვიოქი ჩინი; სე
ჯაჟა ასაგხაე სრეიჟს ა-
ღანგისე ვიოქის ჩ მხო
სათოიძე ამანსაქაქი; სე
ამანსაქაქი ჟარიასოი ს-
გლათ რაქს, ს მხმალ სრ-
ქი; სე ასე ორწილ-
სათოიძე,

XIX და მაშინღა მსწრაფლ
მოილო სანატრელმან მან
ეპისკოპოსმან იოვანე შესა-
გრაგნელად სუღარი წმიდა
წმიდათა მათ და პატრი-
სანთა ნაწილთა ნისთაჲ. და
ეგრეთ სხუათა მათ აღვი-
ლეთ გუამი, ფრიად დაწაშუ-
რალი და დაქმული მატლთა,
და განებანეთ იგი მატლისა
მისჲან მიწოვანისა და
თბრამლისაჲან, და შექჳო-
სეთ მწურთათა მით. და მა-
შინღა ეპისკოპოსთა მათ
ორთაჲუ. იოვანე და აფოც.
ვითარჳა კართა მენეთა
დაუღლეილთა ხესქელისა
მის ფაისათა, ყოელით
კრებულითურთ ფსალმუ-
ნითა სულიერითა და კე-
რონიითა აღნთებულთა და
საკუმეულითა სულნელითა
აღვიბუენით პატრიოსანი
ძელნი და გაშოვიბუენით
წმიდასა მას ეკლესიასა. და
დაქჳარძალენით წმიდანი იგი
და დიდებულნი და პატრი-
ცემულნი ნაწილნი წმიდო-
სა შუშანიკოსნი განაზად-
ბელსა მას ადვოკოსა. და
მას ლამესა ანგელოზთა სა-
ბელ ლამე იგი განეთიეთ და

IV. სე ანგის ქაოქა-
ჯაქი რხრის ღათას რა-
რაქს

ს ჟოსაგხაე ქამრამხ აღრ-
რის ჟორგანსე ს ჩ მ-
რახის, ჟორ იანსე ჩ რა-
თსე ს ჩ ჯარჯარანსე; სე
სე ხაქსილიოთასე ხრეღ-
ვოსე თახაე ქამრამხ
სრეიჟს ყათახაქ სხსეაქ
რხრის ჩ იორე ხსეღხეის
ზანგებამ იორე განანს-
ქიჲ ს თორკალაოჲე ს
ძიოქიქიჲ, თაქიოქიჲ ს სრ-
ჲოჲე ლოქიოჲე, მამხეჩისოჲე
ლოსეიქიჲ ს თნიუჯათ
ქისეჲ, ს ამქიქის ჩ
ყათრასახაქ ზანგით
ქათათორთოქი; სე სრ-
ანსეჩ ხექსილიოთასეჲ შა-
მილქ ს შიქიანს თან-
ხათს ძიოქიქიქიჲს ვქი-
ქიჲს ამინათს ზანგებამ
რთქამიქხამანს ორწილს
ქამანსაჲ. სრხუთქაქსან
ორწილქხამანს ქოლქხანს

XIX სე ხაქსილიოთასე ს
ამანსათს ძიოქიქიქიჲს ამ-
ქიოქიქიჲ ქამრამხ ხრ-
ანსეაქს

ს ჟოსაგხაე ჩ მხო ს არ-
ქესო ღანანსე, ს ჩეღიქ
ანთიქიჲ ს ქენსიქიჲ.
ვქესათს რხრსაქ, ს ყათახაქ
იორე ღათასე

ზანგებამ თაქიოქიჲ ს
ორწილქხამანსე ს ხრეღიქ
ლოქიოჲე ს ჯორიოჲე
ს მამხეჩისოჲე ლოსეიქიჲ
ხეჩსე ჩ ყათრასახაქ
თხეღიქს, ირქესა ყათათი-
რხაჲ ნიოჲა იორე თაქ-
ქისნს რჩითათი;

სე ვქიქიჲს თანხათს ორ-
წილქის ს ქათათრასილ-
ქის მათოიგანსქის თხა-
არს სათოიძე ქისსე ჩ

დავითის ქნარითა მით
ყვლად ძლიერსა ღმერთსა
 და ძესა მისსა უფალსა
ჩუენსა იესუ ქრისტესა კა-
დიდებდით, რომელი ყო-
 ლითა ყოველთა მიმართ.
 შემძლებელ არს და განამკ-
 ნის მამანიცა და დედანიცა
 და თვსთა მათ ოვსი იგი
 ძლიერებისა ძლევამ მიჭ-
 მადლის ყოველთა, რომელ-
 ნი ეძიებენ მას ერთითა
 გულთა.

საჲმონსრვიქხამრ,ს აკ-
 ყტს ფინიქსამრ ქათო-
ლოქტს ღამხნაკაქტს ღა-
თილახ, ირ თაქ კაქტნი-
ქხან სქრიყავ ქარიგ ს
ამიქსაქიყ არარხაქ ფა-
თაყარან ღღნღქჩამაღარას
ს ღამაყარჯახსაქ;

ძამ ლავიჯი;

35

40

45

XX. და არს დასაბამი
 ტანჯუათა მათ წმიდისა შუ-
 შანიკისთამ... და აღსრულე-
 ბამ მისი თთუესა ოქლონ-
 ბეუსა ათჳდმეტსა საკსე-
 ნებელსა წმიდათა მათ
 და სანატრელთა მოწამეთა
 კობან და დამიანოსთა. და
 დღე ხუთშაბათი იყო, რო-
 მელსა გ. ნეაწესეთ საკსენე-
ბელი წმიდისა შუშანიკისი
სადიდებელად და საქებ-
ლად ღმერთისა, მამისა და
ძისა და სულისა, რომლისა
 შუენის დიდებამ უთი
 უმდე, ამცა.

V. ხს კათარხეაღხერა-
ხსქტს თორბ ნოღანსქ,
 ირ ორ თათხ ს სქს სქ,
ღაღიგ ამთი ღიქი ქხამრ
ქ ღიქი ქხან კიღარქსაქ
ქ ქრქითთ მქით აქრ
ქსრ, ხს ორქსაღრხეჭ ღორ
ქიჯათასქ ზორ თახაქმ-
რქიქ ღაღამარქ ძიღი-
ქიქი ამ კამქ, ქათა-
ლორქიქ ღამხნათორ ღმრ-
ქორქი ქხან;

XX ხს თაღ ღათორღ-
მათიყანსქტს ს თახ მხბ
კათარქტს. ღორ ნახფ-
თხან ორქ ნოღანსქ.
ქ თათხ ს სქს ღაღიგ 5
ამთი; ხს ამანსეჭტს ამ
კამქ კათარქ ქიქათასქ
ორქი ღაღამარქ ძი-
ღიქი ღიქი ქ ქათ ს ქ
ღიქი ქხან ამხნათორ 10
ხრქორქი ქხან....

5

10

15

რას ეხებავთ ამ შედარებებიდან?

სომხური მარტილობის „მოკლე“ წიგნის ტექსტი მეტი თუ არა, ნაკლები მაინც არ არის ვრცელი სოახურის წიგნისაზე. მაშასადამე, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მოკლეც ამ ნაწილში კი არაფერი შეუყვები. არაქედ მთლიანად აულია ვრცელისაგან. აქვე იმის შესახებაც იმის კითხვა, ხელემა თუ არა იგი დღესდღეობით ცნობილ ვრცელ მარტილობის წიგნს? მათი ერთმანეთთან შეჯერება უარყოფით პასუხს იძლევა. ამდენად მისი სომეხი გამოცემლის ზემოაღნიშნული შენიშვნა (6. გვ. 019), ვითომ იგი მის მიერვე გამოცემული ვრცელი მარტილობის წიგნის შემოკლება იყოს (თუ აქ ეს შენიშვნა ტექსტობრივ შემოკლებას გულისხმობს), სწორი არაა. მოკლე წამება არც გამოცემულისა და არც ხელნაწერის სახით ეჩვიაძინს დაცული ვრცელი სომხური წამებიდან არ მომდინარეობს, მისკან გამოღებული თუ გამოკრებილი არაა, არამედ უფრო სხვა, ჯერ ხნობით უცნობი, ვრცელი მარტილობის წიგნიდანაა აღებული. იქნებ იუიქროს ვინმე, რომ გაოკლება-გამოკრების ნაცულად გადაკეთებაა ვრცელისო, მაგრამ საიდანაა განაკრო ხოვან? თვითონ შეთხზა რედაქტორმა? შეგვეძლო ასე დაგვეშვა, მაგრამ ამას აქარწყლებს მათი ორივენი ქართულთან შედარება, კერძოდ კი მოკლესი, რომელსაც ვრცელთან მიმართებით ზედმეტად ადგილები გააჩნია. ამ ადგილების იაკობის ნაწარმოებთან დაპირისპირებიდან ჩანს, რომ იგინი რედაქტორს კი არ შეუთხზავს, არამედ ქართულთან ახლო მდგომი რომელიღაც სომხური რედაქციიდან აულია.

როცა სომხური მარტილობის ორივე რედაქციის წიგნებს ქართულს ვადარებთ ამ ნაწილში, პირველა, რაც შეინიშნება, ისაა, რომ ორივე ქართულის

¹ რომ რაღაც სხვა რედაქციაც უნდა არსებებოდა შეშანიკის მარტილობისა სომხურად, ამას მოკლე წამების მიანაწერი მოწმობს (*საჩ. წაკ. IX, გვ. 55*):

ბ დაკეყათამიქჩინ სეროჲს სიღესანს, ირ ჭარყანხი ანოლანსაღ ბ ხორეს ბირმქ ირეოჲს ჭარყანსაჲ, ირ ვლარყ დახიგენ მანხამასანაყარ ვიყანსღ ვქსე ამანჲს ჯარჯარანსაჲ ბ ვამათიყად ბახიქინ ოღრანესიოჲს ჭარყანსაჲ, ბ ვესანს ჯარჯ ბამილ ვადიქანს ანხაქანს ბ ვრადიად ვარჯ ბთვქს ზხვიქჩინს ირ ჯრესაჲ, ირ ბქ ბხვიქს ბ მარხირიქსენ, ვასანს ბ ათხილ ვხვიქსენ;

არს სხუ ეკა უყებაჲ ვზიდისა შეშანიკისო, ოომლია ვწოდა ვარდანი მანისაგან სვისსა, ვზიდისა მის ვარდანიგან, რომელი რიგსა მთ სიტყუათასა წულილად გვჩვენებს, ექუსთა წილთა ენებასა და ნისლითა დაფარვასა უუარ მყოფელისა მის ეახვებისსა და ოცდა ოთხისა ეამისა ლოცვასა და უარწიველსა და მრავალსა ვერად-ვეროდასა შექარეებასა, რომელ დათმინა, რომელი უკუეთუ ეძიო მარტირ[ლ]ოვნსა მას ჰმოო და მოოლო, რასაცა ეძიებდე.

მარტირო[ლ]ონი, მართლაც გამოცემლის შენიშვნისა არ იყოს, წამებათა წიგნია, მაგრამ იგი როგორც XVII ს-ის ისტორიკოსის—ხაქარია დიაკების—მოწმობათაგან ჩანს (6. *მადარხაჲ მარტილოჲს წამიქჩინ, წამ. III, გვ. 29, ვლარაჲ. I, 17*) მრავალთაგან (*მადარხაჲ*) გარკვეულ სახეს ჰქმევი. ძველ მრავალთაგანში ჩვეულებრივ რჩეული სიტყვები და წამებათა შეტანილი (მრავალთაგან—*მადარხაჲ*-ისათვის E. ჯემი: „ქართულ-სომხური ცილოლოგია“ური მტულიები: I. „მრავალთაგანს ზოგიერთი თავის წყარო“, ტ. უნივ. წარმოები VI, გვ. 329—331), მაგრამ ხაქარიას მითითებულ ადგილებში ნახმარი გამოთქმა *მარტირეჲ დათხაქ* იმას მოწმობს, რომ სომხურში სავითო მრავალთაგან ვერულით ცალ-ცალკე სახეებიც გამჩნდება, —მარტილობათა და რჩეულ სიტყვათა მრავალთაგანში.

გარკვეულ ნაწილს უკერს მხარს, გარკვეულს კი არა. მხარის დაქერა უფრო ჩანს, როცა მოთხრობის ფაქტობრივ მხარეს ეხება საქმე; ერმანეთს კი მაშინ სცილდებიან, როცა საქმე შუშანიკის მოწამებობას ეხება, მაგ.: ლოცვა-ვედრებას, მოთმინებასა და სხ. (შდრ. XV III 21—25). ან როცა ქართულით შუშანიკი ბაასობს (შდრ. XVII 36—61), ანდა როცა ავტორი—იაკობ ხუცესი—სადმე თავის შესაწებ იძლევა ცნობებს (შდრ. XVIII 8—10), ან კიდევ, როცა რაიმე სურათი მხატვრულ სახეებშია მოცემული (შედარებები და სხ.—შდრ. XIX 13—18). ამათ ნაცვლად ხსენებული ორივე ტექსტი ან გააკობილია ხოლმე, ან შეკვეცილი, ანდა სრულიად გვერდა უხვევს ასეთებს. მოწამებობრივი ქვევა, კერძოდ ლოცვა-ვედრება, ძალზე ფართოდ არის გაშლილი (ნ. XV III 31—64 და III 31—53). შუშანიკის პირით აქ ხშირად რედაქტორთა ზრახვები მელანდება: საერთოდ ასეთ შემთხვევებში უფრო მეტად, ვინემ სხვაგან სადმე, გატარებულია ნაციონალური შეხედულებები და ტენდენციები, რომელთაც სომხურ მარტიკობათა წიგნებში ქარბად ეხედებით. მოწამისა და სხვა მოქმედ პირთა დიალოგი, რომელსაც ხშირად შევნიშნავთ ქართულში, კერძოდ ზემომოყვანილ ლავთშიაც, სომხურში შეკვეცილად არის წარმოდგენილი ანდა განსხვავებული შინაარსისა (ნ. XVII 34—46 და II 34—46). ავტორის პირადობა, რომელიც აგრეთვე ქართულს რამდენჯერმე აქვს აღნიშნული (როგორც უკვე შევნიშნულია პეღლევაართვან¹), სომხურში არა ჩანს. პირველი პირით თხრობა ქართულისა, სომხურში მესაღე პირითაა წარმოდგენილი. მხატვრული ადგილები და აღწერებიც ქართულისა სომხურში ან სრულიად არ შეინიშნება, ანდა მეტად მკრთალია.

ეს შედარების ერთი მხარეა. ახლა მეორე მხარითაც უნდა გავიწჯოთ საქმე. როგორი მიმართება სუფევს ქართულს ჩხარის დამქერ ნაწილში სომხურ ტექსტებს შორის და როგორ მიმართებაში არიან ისინი ქართულთან სომხური ტექსტების ეს ნაწილი ერთმანეთის შეწხვედრი კი არის მეტწილად, მაგრამ ერთმანეთს არასოდეს არ ემთხვევა². ქართულთან მიმართებით კი შემდეგი შეინიშნება: ვრცელი წამება ქართულის შესატყვის ადგილებს მოკლედ იძლევა და ნაკლებად ჩანს სიახლოვე ქართულ სიტყვიერ მასალასთან. მოკლე წამების ტექსტი კი, მართალია, ალაგ-ალაგ ნოკვეთი გადმოსცენს ქართულის მხარის დამქერ ადგილებს, მაგრამ იქ, სადაც ამას არა აქვს ადგარი, საერთო სიტყვიერი მასალა ქართულსა და სომხურში შედარებით უფრო უხვია, ვიდრე ეს ვერკლე წამებაშია. ზემოაღნიშნულდან შემდეგი დუსკნა გამოდინარობს: 1. მოკლე წამებით მოთხრობილი „შუშანიკის აღსასრული“ აღებულია სომხური ვრცელი წამების ისეთი წიგნიდან, რომელიც დღეს-დღეობით ცნობილთაგან განსხვავებული უნდა ყოფილიყო; 2. ამ ვრცელი წამების ქართულთან შემხვედრი ადგილები, შემონახული ნაწილის ანალიზის თანახმად, გა-

¹ პროფ. ივ. ჯაეახიშვილი—„ძველი ქართ. საისტ. მწერლობა“ I, 2 გამოც. გვ. 21.

² ქართულთან შემხვედრი სიტყვიერი ნაწილი სომხური ტექსტებისა ბახგანშით აღნიშნეთ ზემოთ ტექსტების ერთიმეორესთან შეპირისპირების დროს. სწორი ხაზი ვრცელი სომხური მარტიკობისათვის ვიხმარეთ, ხოლო წიაწკლებიანი—მოკლესათვის.

ცილებით უფრო მეტი რაოდენობისა და უფრო ახლო მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყო ქართულთან, ვიდრე ეს ვრცელი წამების შემონახულ ნუსხებშია.

მოკლე წამებას ვრცელისაგან განსხვავებით, როგორც ცნობილია, ერთგვარი შესავალი მოეპოება, რომელშიაც შუშანიკის გენეალოგიაა გადმოცემული (6. 8 I 9—36). ეს შესავალი, როგორც თავის დროზე გამოქვეყნებულმა ც. ალიშვანი (6. ზემოთ გვ. 019), თანხვებდებოდა მოსე ხორენელის „სომხეთის ისტორიის“ III წიგნის 51 და 49 თავების ერთ ნაწილისა. ეგებნის ასეთი ადგილი იმ ვრცელი წამების წიგნსაც ჰქონდა, რომლისაგან იგი გვერნა გამოკრებილი. ასეთი რამ კი კვლავ იმის მაჩვენებელი იქნებოდა, რომ მოკლე წამება დღეს დღეობით ცნობილი ვრცელი წამებისაგან განსხვავებული წიგნიდან მოპდინარეა. მაგრამ ისიც შესაძლოა, რომ მოკლეს მიერ გამოყენებულ ვრცელ წამებას არ ჰქონდა ასეთი ადგილი. მაშინ იგი შემოკლებულისა თუ გამოკრებულის ნახელავი იქნებოდა, დამოუკიდებლად აღებული მოსე ხორენელისაგან ანდა შეთხზული თვით მისგან და ამდენად წყაროდ ქვეულოც მოსესათვის. არც ერთს და არც მეორეს არ ეწინააღმდეგება მოსე ხორენელის მოღვაწეობის წლებად ნაგულისხმევი დრო, უკანასკნელი დროის გამოკვლევათა მიხედვით¹. მათ მიხედვით მოსე IX ს-ის პირველი ნახევრის მოღვაწედ მიიჩნევა. დაახლოებით ამ დროისა უნდა იყოს სომხური წამების აღნიშნული ძეგლიც, როგორც ამას ქვემოთ ვნახავთ.

ზემოთ შესაღარებლად მოყვანილი სომხური მოკლე მარტვილობის ტექსტის ნაწილის გვერდით მოკლე მარტვილობის ქართული თარგმანი არსად გამოვეყენებია. ეს იმიტომ, რომ ჯერ-ჯერობით ერთად-ერთი ცნობილი სომხური მოკლე წამების ნუსხა ქართულთან მიმართებით მისი ტექსტის საესებით თანაშემხვედრი არაა. მართალია, ქართული ძეგლი უდაო თარგმანია სომხურისა, როგორც საკმაო სიცხადით გაარკვიეს აკად. ნ. მარმა და პროფ. ივ. ჯავახიშვილი (6. ზემოთ გვ. 019-020), მაგრამ ძნელია გაზიარება იმისა, რომ იგი ცნობილი სომხური მარტვილობის მოკლე წიგნის სიტყვა-სიტყვითი თარგმანი იყოს. ქართულს, ისე როგორც სომხურსაც, ურთიერთთან შეპირისპირებისას მოეპოება როგორც ზედმეტი და დანაკლისი სიტყვები, ისე წინადადებებიც. მაგალითად, ქართულ თარგმანს სრულიად არაფერი აქვს ნათქვამი შუშანიკის აღსრულების თარიღის შესახებ, რაც შესაძლოა იმით იყოს გამოწვეული, რომ დედანში აღნიშნული თარიღი ქართულზე გადმოყვანით არ უქერდა მხარს დასაწყისში მოსახსენებლად განკუთვნილ დღეს: 21 აგვისტოს. საერთოდ საყურადღებოა ის, რომ ანაირი შემთხვევითა და სხვა თავისებურებებითაც ქართული ვრცელი მარტვილობის ტექსტის სათანადო ადგილებს სომხური მოკლე მარტვილობის ტექსტი უფრო უქერს მხარს, ვიდრე ქართული მოკლე მარტვილობის ტექსტი. ამრიგად, ქართული რამდენადმე სხვაგვარი ნუსხის

¹ ასეთია სომხურად: 1. *8. Մ ա ն ա ղ և ի ն — Ք ի խ ն ա ղ ի տ ա խ զ ի խ ի լ զ ի ղ ա ղ ի: Յ ի խ լ ա Ն 1934* (ვტრთის მტკიცებით „სომხ. ისტორია“ ზულას ლაშქრობის შემდგვა დაწერილი). 2. *Բ ա ժ մ ա ղ և ի ն 3. — Լ ա յ ի ղ Վ ա ղ մ ի խ ն ի ն ի խ ն ա ղ ի ն ժ մ ա ն ա ղ ի ն ի ղ ի: Գ ն ի ն ի խ ն — Ե ղ Գ ի ն ղ 3. (1934), Բ. 8—9, 111—114* (ცნობა ამოღებულია *Է Ն ա ղ և Մ ա ղ ի խ ա ղ — Դ ա ն. Խ Ք, 88: 448, 1935* წ.).

მოკლე წამების თარგმანი ჩანს, ვიდრე დღეს-დღეობით ცნობილია.

ქართულ-სომხურ შემხვედრ ადგილებში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საერთო სიტყვიერი მასალა უფრო მეტი ჩანს სომხურის მოკლე მარტვილობისა და ქართულის ვრცელი მარტვილობის ტექსტებს შორის, ვიდრე ქართულისა და სომხურის ვრცელ მარტვილობათა წიგნების ტექსტებს შორის. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ესენი მეტად ახლოსაა დგანან ურთიერთთან: თითქმის ზედმიწევნით სიტყვა-სიტყვით ხვდებიან ერთმანეთს. ეს გარემოება კი ძალაუნებურად იმას გვიკარანახებს, რომ ისინი ერთი-მეორისაგან არიან დამოკიდებული. მაგრამ რომელი რომელზეა დამოკიდებული, ამის ხელალებით თქმა ძნელია. რაიმე მოსალოდნელი საგანგებო non sens-ის შემთხვევა აქ არ შეინიშნება. ყოველ შემთხვევაში, რომელიმე ენის იდიომატიზმზე უფრო მეტია ის, რაც ამ თანაშეხვედრის შედეგად ჩვენ გვაქვს.

ერთი გარემოება non sens-ისებრი მაინც უნდა აღვნიშნოთ ამ შეხვედრის დროს. ეს ის შემთხვევაა, საცა შუშანიკის გარდაცვალებისა და მისი მოხსენების დღის დაწესებაზეა საუბარი. სომხური ტექსტებით ასეთად „ჩვიდმეტი ქალოცია“ დასახელებული. ხოლო ვრცელი ქართული მარტვილობის წიგნით — „ჩვიდმეტი ოქტომბერი“. ქართულ მოკლე მარტვილობას, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეს თარიღი არ მოეპოება, გამოტოვებულია მასში. ისე კი საკითხავი 21 ავეისტოსათვისაა განკუთვნილი. რიცხვების შეხვედრა აქ სომხურ-ქართული კალენდრების მიყენებითა და შეხვედრით არ აიხსნება. როგორც ცნობილია, ძველი სომხური კალენდარი მოძრავია, ხოლო ქართული უძრავი. უძრავის 17 ოქტომბერი მოძრავი სომხური კალენდრის 17 ქალოცს მხოლოდ 704—708 წლების ახლო დროში თუ შეხვდებოდა, რაც შუშანიკის აღსასრულის თარიღს, ცხადია, ძლიერ არის დაცილებული. ამიტომ აქ გადაყვანასთან არ უნდა გვქონდეს საქმე, არამედ გადაწერასთან, უცვლელად გადატანასთან. მაგრამ რომლისა რომელზე? გვერონია ქართულისა სომხურზე და აი რატომ.

ქართულ ვრცელ მარტვილობას აღსასრულს გარდა, რომელიც რომაული აღრიცხვით არის მოცემული, სხვა თარიღებიც მოეპოება. იქ ვკითხულობთ:

«და არს დასაბამი ტანჯუთა მათ წმიდისა შუშანიკისთა თთუესა აპნისისასა მეჩვესა თთვასასა და დღესა ოთხშაბათსა. და მეორედ გვემაზ მისი შემდგომად აღსებთისა ზატოკსა, დღესა ორშაბათსა. და კუალად ტანჯუთა ვარდობისა თთუესა ათცხრამეტსა. და აღსრულებამ მისი თთუესა ოკდონბერსა ათჩვდმეტსა, სასუნებელსა წმიდათა მათ და სანატრელთა მოწამეთა კობზან და დამიანისთა. და დღე ხუთშაბათი იყო, რამელსა განაწესეთ სასუნებელი წმიდისა შუშანიკისთა.»

როგორც ვხედავთ, ყველა ისინი ქართული კალენდრითა გვაქვს. ცხადია, როგორც ეს უკვე შენიშნულიცაა, რომ აღსასრულიც ძველ ხელნაწერში ქართული თვით იქნებოდა დასახელებული. ფიქრობენ, რომ არა თუ თვე, რიცხვიც კი ქართული სტილით იქნებოდა და იგი „25 სთულისაა“ უნდა ყოფილიყო. 17 ოქტომბერი მერმინდელი გადაყვანაა უკანასკნელისა, როდესაც რომაული კალენდარი ჩვენში შემოვიდაო. ეს მოვლენა კიდევ VI—VII საუკუნის საზღვარზე მომხდარად მიაჩნია პ. ინგოროყვას, რომელმაც უკანასკნელ დროს ძველ

ქართულ კალენდარს სპეციალური მონოგრაფია მიუძღვნა (პ. ინგოროყვა, ძველი ქართული წარმართული კალენდარი, „საქართველოს მუზეუმის მოამბე“ VII, გვ. 297).

ქართული ვრცელი მარტილობის წიგნით მოცემული დაწვრილებითი თარიღები, კერძოდ მათი ეროვნული სტილით აღრიცხვა და ათვით შეშხვედრი შეიღვეულის დღის სახელწოდებით დასახლება, შუშანიკის გაოდაცვალების თარიღის გამოანგარიშებისათვის უებარ საშუალებას გვაძლევს. ამ ნიშნულობის მიხედვით შუშანიკის აღსასრული პროფ. კ. კეკელიძემ 474 წლისათვის გამოიანგარიშა. ხოლო ამ დატას არ ეწინააღმდეგება არც სომხური სვინაქსარის სინქრონოლოგიური ცნობები (ნ. დამატება 4, გვ. 55—53), როპლითაც აღსასრული 474 წ.—476 წ. ხდება, და არც თარიღების გამოანგარიშებაში ისეთი დახელოკნებული მკვლერის დასკვნა, როგორიც მ. ორმანიანი, რომლის ანგარიშით შუშანიკის აღსასრული 470 წლისათვისაა დადებული¹. არც ამ წლებში და არც სხვა რომელიმე წელს V ს-ისა (თვით პეტერსის მიერ აღსასრულად მიჩნეულს 482—484 წ.-საც კი) 17 ქალოცი 17 ოქტომბერს არსად არ ხდება.

ქართულ ტექსტისნაირ ნიშნულობებს თარიღისათვის სომხური რედაქციები მოკლებულია. იქ მარტო აღსასრულის თარიღია მოცემული, რომელიც ქართულიდან ჩანს გადაღებული. რიცხვი უცვლელად არის დატოვებული, ხოლო ქართულის „ოქტომბერი“ მისი ძველი ქართული სახელწოდების — „სთულისა-აჲ“ — თარგმანით, *ჟაჟიყი*-ით არის წარმოდგენილი (*ჟაჟიყი* = სთულა). ამ სახელით კი სომხური ძველი კალენდრით წლის მეხუთე თვე იწოდებოდა. ამრიგად, სომეხ აგოგრაფს ისეთი ნუსხა კქონია ხელთ ქართული ვრცელი მარტილობისა, სადაც 17 ოქტომბერი იქნებოდა მოცემული შუშანიკის აღსასრულის თარიღად. „სთულისა-აჲ“ სახელწოდებით რომ უოფილიყო ეს თვე აღნიშნული, მაშინ რიცხვიც სხვა, სახელდობრ, 25, უნდა გვქონიოდა სომიურშიაც.

პირუქე ვითარების დაშება ძნელია. იაკობის ნაწარმოებს თუ აღსასრულის თარიღი ექნებოდა სომხურიდან აღებული, მაშინ საკითხავია, საიდანღა აილო სხვა თარიღები და ისიც, შუშანიკის აღსრულების წლისათვის ზედმიწევნით შეფარდებული? შეეძლო კაცს ეუიქა, რომ სომხური *ჟაჟიყი*-ი და მისი რიცხვი გადმოიღო, ან უკეთ თარგმნა იაკობმა, ისე, რომ რიცხვი უცვლელად დატოვა, ხოლო *ჟაჟიყი*-ი (=სთულისაჲ მისი რომაული ეკვივალენტით შეცვალა). მაგრამ არა. თვით P. Peeters-ის მიერ იაკობის შრომის აღმოცენების დროდ დასახლებულმა (XI-XII ს.) უწინარესმა ქართულმა წყაროებმა შუშანიკის აღსასრულისა და ხსენების დღედ ოფიციალურად მხოლოდ 17 ოქტომბერი იტიან; ის დღე, რომელიც იმავე დროს ქართულ ლიტურგიკულ პრაქტიკაში კოზმა და დამიანეს მოსახსენებლადაც უოფილა დაწესებული. ამას შევნიშნავთ

¹ ეს ადგილი დართული აქვს მენიშნის სახით წამების სომხური წიგნების გამოცემას (შოქ. ზოქ. IX წიგნი, გვ. 58—60; შდრ. აგუოუი ს. გოგაძის გამოცემაზე დართული შენიშვნაც XX ო. გვ. 37.

² *U. O. p. d. a. s. s. a. — Ազգայասում* § 3(4). კოსტანტინეპოლი 1912 წ.

„დიდ კანონში“ ანუ „იერუსალემის განჩინებაში“, რომლის ქართ. თარგმანი VIII ს-ად ითვლება და რომელიც უძველესი ხელნაწერების მიხედვით (IX-X სს.) გამოცემულია პროფ. კ. კეკელიძის მიერ¹. აქ ოქტომბრის 17-თვის დაწესებულია: „ესენებაჲ კოზმანისი, რლი ქართლს იწამა“. პროფ. კ. კეკელიძის სამართლიანი შენიშვნისა არ იყოს, კოზმან—ქართველი მოწამე თუ ქართლს წამებულნი—ქართულმა აგიოგრაფიამ არ იცის. ამ წინადადებაში აშკარა უმართებულობაა. ვადამწერს დაუკლია მისთვის, ვადამხტარა. კოზმან გვერდით დამიანე უნდა ყოფილიყო² და მერმე შუშანიკი, უფრო შუშანი, რომლის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმიდან აულია -ნისი (შუშანისი) და „კოზმა“-სათვის მიუკერებია უნებლიედ³. რომ კოზმას გვერდით დამიანესა და შუშანიკის ხსენებაც უნდა ყოფილიყო ხოლმე ძველ ქართულ ეკლესიურ პრაქტიკაში 17 ოქტომბრისათვის, ამას X—XI ს-ად მიჩნეული კიდევ ერთი ძველიც მოწმობს. ესაა აგიოგრაფიული კრებული (საქართველოს მეშუეში H 341), რომლის ერთ-ერთი თავის სათაურია: „თთუესა ოკლონბერსა ოზ: წმიდათა კოზმასი და დამიანესი და წისა შუშანიკისი“, თუმცა ამ თავში მაოლოდ კოზმასა და დამიანეს შესახებ არის საუბარი. ამრიგად, 17 ოქტომბერი იაკობის ტექსტისა სომხურის 17 *ჟაჟიე*-ის გადმოღებად ვერ მიიჩნევა. პირიქით 17 *ჟაჟიე*-ია 17 ოქტომბრის გადაღება⁴.

ჩვენს გუმანს, სომხური მოკლე წამების ტექსტის იაკობის ნაწარმოებზე ახლო დამოკიდებულების შესახებ, ზემოთ აღწერილთან ერთად, ისიც აცხველებს, რომ სწორედ მისი ქართულთან ტექსტობრივად შეხვედრი ადგილებია, რომ განსხვავდება ვრცელი სომხური მარტვილობისაგან. მაგრამ ეს სხვაობა შინაარსობლივი კი არ არის, არამედ ენობრივი. მათი ერთპიანეთთან შედარებით ნათ-

¹ Корн. С. Кекелидзе Иерусалимский канонарь VII века (грузинская версия), Тифлис 1912 г.

² ასედაც არის იგი ამ „განჩინების“ პარიზის ნაე. ბიბლიოთეკის ნუსხაში (ნ. H. G o u s s e n, Über georgische Drucke und Handschriften die Festordnung und den Heiligenkalender des altchristlichen Jerusalem betreffend, 1923, გვ 35: „October 17. P.: Im Weiber Betarios Gedächtnis Kosmani(s) und Damiane(s)“.

³ პროფ. კ. კეკელიძის შეხედულებით, რომელიც მან ჩუენი მოხსენების დროს გამოთქვა, დანაკლისი ადგილი ცალკე სტრიქონი იქნებოდა იმ ხელნაწერისა, რომლიდანაც „განჩინების“ ხსენ. ნუსხაა გადაწერილი, რაც, ცხადია, აგრეთვე შესაძლებელია.

⁴ პ. ი ნ გ ო რ ო ვ ე ვ ა, ძველ-ქართული წარმართული კალენდარი, «საქარ. მეზ. მოამბე» VII. გვ. 298, შენიშვნა.

⁵ Non sens-ად შეიძლება ჩაგებულ იქმნეს კიდევ „მოუყასის“ *„ენხტრ-ად“* გადმოცემა სომხური მოკლე წამების წიგნის მიერ:

მთიწია თავი იგი ეპისკოპოსთა სამოულ და იორანე ეპისკოპოსი, მისივე მოუყასი...» (ა XVII 1—2).

„ლიტე გელისაჲ ზეიქიკიყასაჲ გშა-მილქ (ა სომხ-ით XVII 1—2: ჟაჟი & გილქ საქისკიკიყასაჲ შამილქ) & შიქანან' ნი-რქს ენხტრ...» (ბ II 4—6).

„მოუყასი“ აქ პროფ. კ. კეკელიძის მითითებისა და ახსნის თანხმად „ამზანაგი“ ან „მეგობარი“ კი არაა, არამედ „კლერიკოსი“, მთავარ ეპისკოპოსის თანამდგომი ეპისკოპოსის სახელწოდება; მისი *„ენხტრ-ად“* (ე. ი. მოუყას-ამზანაგ-მეგობრად) გადაღებით, ცხადია, სომხები მთარგმნელი სინამდვილეს სწორად ვერ გადმოსცემს.

ლად ჩანს, რომ მოკლე წამება ენობრივად უფრო ძველია, ვიდრე ვრცელი. ვრცელი მისი შემდგომი გადამუშავებაა. ქართულთან შეხვედრი მისი ადგილების გადამუშავება, გვეგონია, იმიტოა გამოწვეული, რომ ქართულზე უახლოესი დამოკიდებულების გამო ეს ნაწილი სტილებრივად წამებაში წმინდა სომხური არ იყო, იგი გაჩაჩხვას მოითხოვდა. გაჩაჩხვასთან ერთად ეს ნაწილი ვრცელ სომხურ წამებაში უფრო მოკლედ არის გადმოცემული, დეტალები მოკლესი აქ გამოშვებულია, მხოლოდ ძირითადი ლარჩება. სამაგიეროდ სხვა ნაწილი „შუშანიკის აღსასრულისა“ ვრცელ სომხურ წამებაში გავრცობილია. ეს კი უკვე იმდენად ენის „გამართვის“ საკიროებით არ აიხსნება, რამდენადაც თვით ძეგლის ლიტერატურული ხასიათით, მისი გეზით.

მაგრამ სანამ ამ საკითხს გავარკვევდეთ, ჯერ იმის გარკვევას უნდა შევეცადოთ, თუ რა დამოკიდებულება არსებობს ვრცელ სომხურ წამებასა და ქართულს ასეთისავე წამებას შორის დანარჩენ ნაწილში. ის, რაც ზემოთ სომხური წამების გარკვეული ნაწილის (თავი XVII—XX) ქართულთან დამოკიდებულების შესახებ ითქვა, ითქმის ზოგადად მისი დანარჩენი ნაწილის შესახებაც. ერთგვარი მხარის დაქტობრივ ტექსტებს შორის აქაც შეინიშნება. ეს მაშინ, როცა მოთხრობის ფაქტობრივ მხარეს ეხება საქმე. აქაც არა მარტო თხრობის მიმდინარეობა ხედება ხშირად ურთიერთს (ჩვეულებრივ შემოკლებით), არამედ ზოგან მათი სიტყვიერი გამოთქმაც კი. ვრცელი სომხური მარტვილობის ტექსტის გვერდით მოცემულს ჩემს ძველ ქართულ თარგმანში ეს ადგილები კურსივითაა მოცემული. მათი ერთი თვალის გადავლებაც კი საქმარისია იმისათვის, რომ კაცმა მეტი რაოდენობა ასეთი შემთხვევებისა მოთხრობის ბოლო ნაწილში („აღსასრული შუშანიკისი“) შენიშნოს, ვიდრე ეს წინა ნაწილშია. უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი უფრო უხვად მოკლე სომხური წამების წყაროში, ე. ი. შესამოკლებლად გამოყენებული ვრცელი წამების წიგნში იქნებოდა, რომ სადმე ასეთი იყოს აღმოჩენილი. ამას ის გვევარაუდებინებს, რომ მისგან გამოღებულმა ნაწილმა მოკლე სომხური წამებისამ („შუშანიკის აღსასრულმა“), რომელიც ზემოთ სომხური ვრცელი წამებისა და ქართულის აგრეთვე ვრცელი წამების სათანადო ადგილებთან დაპირისპირებით იყო მოყვანილი, ქართულთან საერთო ადგილები უფრო უხვად აღნიშნა, ვინემ ვრცელმა დღეს-დღეობით ცნობილმა სომხურმა წამებამ. რაც შეეხება წამების წიგნთა არა-ფაქტობრივ მხარეს, როგორცაა: ა) მოწამება (ლოცვა-ვედრება, მოთმინება და სხ.), ბ) მოწამის ბაასი რომელიმე მოქმედ პირთან, გ) აეტორის შენიშვნები თავისი თავის შესახებ მოწამესა და მოწამობასთან დაკავშირებით, ანდა დ) მხატვრულ სახეებში მოცემულ სურათებს, აქაც იგივე ითქმის, რაც ზემოთ ერთი ნაწილის შესახებ ითქვა.

ქართულით ორიოდ სიტყვით გამოთქმული შუშანიკის ლოცვა სომხურში მთელ ლოცვანად არის წარმოდგენილი (შდრ. ქართ. ა II 22-25=სომხ. ა II 26-68; ქართ. ა V 32-34=სომხ. ა V 76-126). მოწამის ბაასი სხვა მოქმედ პირთან, კერძოდ მის მოძღვართან, რაც ქართულში საქმიანი კილოთია მოცემული, ერთის ვრცელ დამოძღვრად და მეორის მისი შესრულების ასევე ვრცელ აღთქმად არის წარმოდგენილი სომხურში (შდრ. ქართ. ა III 11-29=სომხ. ა III 8-20; 40-126; ქართ. ა VII 13-19=სომხ. ა VII 27-41). ხშირად კიდევ

მოკლე და მოკრით თქმა აგრეთვე ასეთივე სახით ვერცაღ არის წარმოდგენილი სომხურში (შდრ. ქართ. $\text{X } 14-15$ —სომხ. $\text{X } 11-60$). ყოველ შემთხვევაში, თუკი სადმე სომხურში საქმიანი კილო შეინიშნება, ყველგან მასში დამოძღვრის ტონი სკარბობს არსებითს (შდრ. ქართ. V —სომხ. V თავს). ამასთან ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ სხვა მოქმედ პირებთან აეტორისა თუ მოწამის ბაასი ან დიალოგი სომხურში თითქმის ყველგან მესამე პირითაა წარმოდგენილი (შდრ. ქართ. XVI თავი—სომხ. XVI თ.). ასეთ შემთხვევებში, ისე როგორც ზემოთაც ერთი ნაწილის მიმართ შევნიშნეთ, რედაქტორის თუ რედაქტორთა ხელთან ერთად უფრო ადვილად ემჩნევა სომხურ ტექსტს ეროვნულ-ეკლესიური ტენდენციები. ეს ჩანს სწორედ ისეთი ადგილებიდან, სადაც, მაგ., შუშანიკს ალაპარაკებენ: „მონანი შენნი, მამანი ჩემნი, რომელთა თესლი ვარ მე-ო“ (6. სომხ. $\text{V } 104$), იგულისხმება მამიკონიანელები და პართეველები; ანდა მას რომ ეუბნება მისი მოძღვარი: „კეთილისა ძირისა კეთილი მორჩი გამოსხნდი-ო“ (6. სომხ. $\text{X } 13$), ან კიდევ: „სახელი და სული დაიმკვდრე მსგავსად წმიდისა მის ჰრიფსიმოსა-ო“ (6. სომხ. $\text{X } 17-19$) და სხ... ამის მსგავსი რამ არ იცის იაკობის სახელით ცნობილმა მარტივობის წიგნმა. ყველა ეს სომეხი აეტორისა და სომხური ეროვნული თვალსაზრისის მომარჯვების ნაყოფია. აეტორის პირადობაც ხომ აგრეთვე, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, სომხურში არსად ჩანს. ყველა ეს ადგილი (6. ქართ. $\text{III } 3, 9-11, 14, 15, 20-22, 24-26, 29; \text{IV } 1, 12-15, 28; \text{VII } 7-39; \text{X } 7-16$) სხვანაირადაა სომხურში: 1. თხრობა პირველი პირისა მესამისად არის წარმოდგენილი და ადგილები, რომლებიც აეტორზე მიუთითებენ, ყველა წარბოცილია (სომხურში მარტო კარის ხუცესის შესახებ არის ლაპარაკი და არა იმის შესახებ, რომ ეს კარის ხუცესი იმავე დროს აეტორიცაა, მარტივობის გამომთქმელია¹; 2. ანდა სრულიად არა ჩანს სომხურში (შდრ. სომხ. $\text{XII } 12-15; \text{XV } 5-13$). ამასთან არა ერთი და ორი ფიგურალური გამოთქმა და მოხდენილი ეპითეტი ქართულისა არ პოულობს შესატყვისს სომხურში. კიდევ მეტი, სრულიად არა ჩანს ადამიანის იმ ფსიქიკური განცდებისა და ბუნების მთლიანი, მეტად მხატვრული აღწერა (6. ქართ. $\text{XIV } 16-27$), რომელიც ქართულს ახასიათებს.

გარდა ამ საზოგადო თვისებებისა, რომლებიც ვერცელ სომხურ მარტივობის წიგნს საერთო აქვს მოკლე წიგნის ერთ ნაწილთან და რასაც ისინი ქართულ მარტივობის წიგნთან მიმართებით ამეღვენებენ, ვერცელ სომხურ წამებას ქართულთან დაკავშირებით კიდევ შემდეგი ზოგადი ხასიათის თავისებურება ახასიათებს: 1. თარიღის აღუნიშვნელობა; 2. გეოგრაფიული ნიშანდობლივი

¹ მიუხედავად ამისა ცნობილმა დ. ალიშანმა (როგორც შენიშნავენ, შუშანიკის წამების წიგნთა გამომცემელმა) მაინც მიიჩნია შესაძლოდ, რომ „შუშანიკის ცხ“ის მოხრობელი, თუ მისი კარის ხუცესი ანდა იოანე ეპისკოპოსი არაა, სხვა თვითმხილველი თანამედროვე ვინმე უნდა იყოსო“ (წამოქცეული წიგნის წიგნის, ირ სქტ ქტირ ერან ხრენს კად მოქნან ხიქო-კოიონ, ილქი ახანათან ჭამანსაკაქც ძე აქოხი დეკა—მთიქცი ჯაქინხან ჯაქიფა, ლ. $\text{XII } 2$ ან, წამ. XII , გვ. 403. შენიშვნა, ვენეტიკი 1869). ეპისკოპოსთაგანის ანდა ხუცესის დაწერილი უნდა იყოს წამებთა გაიფორა მანვე ჯაქოთაათა-შიაც, სადაც ვერცელი წამების წიგნი შუშანიკისა მან შემოკლებით დაბეჭდა (ჯაქაყათაათა: წამოქცე და აქათინქიან ჯაქიფა, ლ. $\text{XII } 2$ ან; $\text{P. წამოქცე და აქათინქიან ჯაქიფა}$, გვ. 186, შენ. 5, ვენეტიკი 1901 წ.).

პუნქტების დაუსახელებლობა და 3. საყოფაცხოვრებო მხარეებისათვის გვერდის აულა. ეს და ზოგიერთი ზემოთ დასახელებული თვისებათაგანი სათანადო ადგილებების დამოწმებით პროფ. ივ. ჯაფარიძის შვილი აქვს ყოელაზე ადრე შენიშნული. აქ მათ დაწერილებით აღარ ჩამოვთვლით. მოსაგონებლად კი მაინც მოკლედ შემდეგს ვიტყვით: 1. თარიღის აღუნიშვნელობა. გარდა იმისა, რომ სთულისა 17-ს დააწესეს შუშანიკის ხსენება, ან რომ წამებამ ექვს წელს გასტანა, სომხური მარტილოზის წიგნებს სხვა არაფერი აქვთ მოყვანილი, მაშინ როცა ქართული ყველგან იჩენს ზედმიწევნილობას; აღნიშნული აქვს წამების როგორც დასაწყისი, სპარსთა მეფის ინდიქციონის მიხედვით¹, ისე აღსასრული და ტანჯვა-წამების დროები, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქართული კალენდრით. 2. გეოგრაფიული პუნქტების დაუსახელებლობა: ეს იმაში მელაქმდება, რომ სომხური წამებები არსად ასახელებენ წამების მოქმედების ადგილს და არც იმ კუთხეს, სადაც ეს პუნქტი მდებარეობს. აგრეთვე არაფერია თქპული სომხური წამების წიგნებში ვარსკენ პიტიახშის დედის სამარხი ადგილის შესახებ. სომხურში მხოლოდ ჩორ-ის დასახელებას (*ჭიქმასჯ ქიოასი*) ვხვდებით. 3. საყოფაცხოვრებო შემთხვევებიც ქართულისა (5. VI 4-13) სომხურში არსადა ჩანს.

პროფ. ივ. ჯაფარიძის დასახელებული აქვს კიდევ ერთი საზოგადო ხასიათის თვისება: „წარბოცა მოქმედ პიროვნებათა შესახები ისეთი ზედმიწევნითი ცნობებისა, როგორც საკუთარი სახელებია“². მას მაგალითებად სახლის ეპისკოპოსისა და კარის ბუცესის სახელების მოუხსენებლობა მოჰყავს. კარის ბუცესი მართლაც სახელით არსად არ იხსენიება, ხოლო სახლის ეპისკოპოსის სახელი, მართალია, გამოქვეყნებულმა სომხურმა ვრცელისა და მოკლე მარტილოზის წიგნებში არ იციან, მაგრამ, ჩვენ იგი ხელნაწერ ნუსხაში ვიპოვეთ (ეჩმიაძინის მუხუშუმის ხელნაწერი № 941). ისე როგორც ქართულში, იგი აქ აფოცად იწოდება³. აქვე ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ მოქმედ პირთა დასახელების შემთხვევაში (იქ სადაც ეს მას გააჩნია) სომხური წამება შეცდომას ჩადის. მაგალითად, როცა მოკლე წამება შუშანიკის გეამის „წარბუმა-ს“ ეხება, „წარბუშულ“ ეპისკოპოსებად იოანე და სამუელი ჰყავს დასახელებული (ვრცელს სრულად დაუახელებლად მოჰყავს ეს ეპიზოდი, რაც მისი მერმინდელობის მანიშნებელიც უნდა იყოს), მაშინ როცა სინამდელიეში, როგორც ამას ქართული ვრცელი წამება აღნიშნავს, აფოცი და იოანეა. სამუელზე ადრე აფოცს უნდა მიეღო ამ ოპერაციაში მონაწილეობა, რადგან მას, როგორც სახლის ეპისკოპოსს, უფრო შეშვენოდა ეს, ვიდრე „თავსა მას ეპისკოპოსთასა“ სამუელს.

აღნუსხული ძირითადი განმასხვავებელი თვისებები ქართულ სომხური წამებებისა ვერას შემთხვევაში სომხურს ლიტონ, კმენურ ძეგლად ვერ გამოაცხა-

¹ პროფ. ივ. ჯაფარიძის შვილი, „ძველი ქართ. საისტ. მწერლობა“, გვ. 21-24.

² მეფის სახელი A ხელნაწერში არაა. სხუბში კი „მრ“ არის, რაც „პეროზის“ გადანაშაუ ჩანს.

³ იქვე, გვ. 22.

⁴ ეს ადგილი ხელნაწერში ასე იკითხება: *«მს ხელნაწერიან »2 ითხთხინე ანუ ქიოძის კონსტანტინე მჭიქი თანს ჩიქიქის, სადაც მჭიქი გრაფიკული შეცდომაა მჭიქი-ისა, ე და მტავაი და ეპილოზის გამო (5. სომხ. 5 III 1-3).*

დებს. პირიქით, ასეთი თვისებები ნიშანდობლივია გადაკეთება-გარდაკაზმებათა შემთხვევებში. ეს არის ერთი ძირითადი საყრდენთაგანი, რომელიც მართებულად შენიშნა პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, როდესაც ქართული ვრცელი წამება დედნად, ხოლო სომხური მის მერმინდელ გადაკეთებად აღიარა.

ზემოთ მოყვანილი ტექსტობრივი ანალიზით ამ გადაკეთების სურათიც გამოჩნდა. დავადგინეთ, გვერონია უდაოდ, რომ სომხურში არსებობს ორი ძირითადი რედაქცია ვრცელი წამებისა. ერთი ვრცლად შემონახული (ორი ნუსხით) და მეორე ნაწილობრივ, მხოლოდ ბოლო, ე.წ. მოკლე წამების სახით გადარჩენილი (ერთი ნუსხით). ქართულთან მიმართებით ერთიცა და მეორეც ხშირად მარტო თხრობის ფაქტობრივი მხარის ერთნაირობას კი არ აღნიშნავს, არამედ ტექსტობრივად თანმხედომ ადგილებსაც გვიჩვენებს. მოკლე წამების სახით გადარჩენილმა უთუოდ ვრცელი რედაქციის ერთმა ნაწილმა ეს თანხედომა უფრო უხედა აღნიშნა, ვიდრე ვრცლად შემონახულმა რედაქციამ. ამათ ურთიერთისაგან განსხვავებული აღმოაჩნდათ რამდენადმე არაფაქტობრივი მხარეც წამებისა, ასე ვთქვათ — მოწამებობის შემცველი ადგილები. ესეც, ცხადია, იმას გვიკარანახებს, რომ ისინი დამოუკიდებელ რედაქციებად უნდა მივიჩნიოთ. ქართულთან მეტი სიახლოვე ვრცელი წამების წიგნის ნაწილისა, რომელიც მოკლე წამების სახითაა გადარჩენილი, ფაქტობრივ ნაწილში იმის მანიშნებელია, რომ იგი უფროა დამოკიდებული ქართულ ვრცელ წამებაზე და ამდენადვე იგი წარმოქმნის თვალსაზრისით უფრო ადრინდელია, ვიდრე ვრცლად შემონახული წამება.

ერთსაც და მეორესაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეროვნულ-ეკლესიური დალი ამჩნევია. ეს თვალსაზრისი უთუოდ სომეხი რედაქტორებისაა, რომელთაც ისინი, როგორც აგრეთვე შევნიშნეთ, გარკვეულ ადგილებში ამკლავებენ. ასეთ რამეს იაკობის სახელით ცნობილი ქართული მარტივილობა არ იჩენს და ესეც ერთი იმ საბუთთაგანია, რომლითაც ქართულის დედნობა და ადრინდელიობა მტკიცდება. ეროვნულ-ეკლესიური თვალსაზრისის შესამჩნევი გამოქვლიანება ქართულთან დაპირისპირებით სომხურ ლიტერატურაში ქართულ-სომხური საეკლესიო განხეთქილების შემდეგ იწყება, ე. ი. VII ს-დან. ამიტომ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ თუ ამ დრომდის სომხურად შუშანიკის წამება იქნებოდა, იგი იგივე იქნებოდა, რაც ქართული (უკანასკნელის თარგმანი), ყოველ შემთხვევაში, დიდად მაინც არ უნდა განსხვავებულიყო ქართულისაგან. მისი გადაკეთება და სომხურ თვალსაზრისზე გაწყობა კი ამის შემდეგ უნდა მომხდარიყო, მაგრამ არა ერთბაშად. აქაც თანდათანობას ექნებოდა ადგილი სომხურ-ქართული ეკლესიების შემდგომი ურთიერთობის განვითარებასთან დაკავშირებით. ამაზე, სხვას რომ თავი დავანებოთ, თვით შემონახული მარტივილობების ტექსტებიც მიგვიითებენ. მათი დაპირისპირებითი შესწავლიდან ნათლად ჩანს, რომ ქართულსაგან დამორება თანდათანობით ხდება.

უკვე ცნობილია სათანადო ლიტერატურიდან¹, რომ სომხურ-ქართული ლიტერატურული კავშირი ეკლესიების გაყოფისთანავე არ შემწყდარა ძველად, არა-

¹ პროფ. კ. ქიქელიძის „ქართ. ლიტ-ის ისტორია“, I ტ., 1923 წ., გვ. 48—49.

მედ იგი კიდევ დიდ ხანს გრძელდებოდა, თითქმის X ს-ის გასულამდის. გაყოფის შემდეგ კარგმა ხანმა განელო და როცა ქართულმა და სომხურმა ეროვნულმა თვითშეგნებამ საზოგადოდ ფეხი ჰზიდგა ყოველ სფეროში (ეს კი არაბების უღლის ქვეშ და მისი მოცილების ჯამს მოხდა), კერძოდ ეკლესიურ საკითხშიაც პოვა მან გამოხატულება. ჯერ საკითხი იმ მხრივ დაისვა, თუ რომელმა უღალატა რომელს, -- ქართულმა ეკლესიამ სომხურს თუ პირუკუ -- სომხურმა ქართულს. ქართველები არ სენ საფარელის სახით, IX ს-ში, სომხებს აბრალდნენ განდგომას, ხოლო სომხები უხტანესის სახით, X ს-ში ქართველებს. ამას მერმე ეკლესიების თავიდანვე ურთიერთისაგან დამოუკიდებელი არსებობის იდეაც დაერთო. კერძოდ ქართულმა ეკლესიამ წარსულში არსებული ყოველგვარი კავშირი სომხებთან გაწყვიტა, დამოუკიდებელი განმანთლებელიც კი წამოაყენა ნინოს სახით. აი, ამ ხანებში (IX—X ს. ს-ში) ყველაზე მეტად დაიწყო ურთიერთთან კავშირის მამულავენებელი ძეგლების საფუძვლიანი გადაკეთება-გადამუშავება. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ დროს უნდა იყოს ჩამოყალიბებული ეს ეროვნულ-ეკლესიური დღის მატარებელი სომხური რედაქციებიც შუშანიკის მარტილობისა, მაგრამ ერთი უფრო აღრინდელი ჩანს (რომელსაც მეტი სიახლოვის ძაფები აქვს კიდევ შენარჩუნებული თავის ძირითად წყაროსთან, ე. ი. ქართული წამების ვრცელ წიგნთან) მოკლე წამების წიგნის სახით, და მეორე—გვიანდელი (სადაც ქართულთან დამაკავშირებელი ძაფები უფრო სუსტადაა წარმოდგენილი).

ჩვენს ამ დასკვნას არც ამ ძეგლების ენა ეწინააღმდეგება. რა მხრითაც უნდა განვიხილოთ იგი, იქნება ეს მორფოლოგია, სიტყვა-წარმოება, სინტაქსი, სტილი თუ ლექსიკა, ყოველ მხრივ სიახლეს გვიჩვენებს. უკვე შენიშნულიცაა, ცნობილი ნ. აქინენაის მიერ¹, რომ „პიტიაზის“ (*πυθαιαζης*) სანაცვლოდ ზოგან „ანთიპატროსის“ ხმარება, სიახლეა და ამიტომაც შუშანიკის მარტივობის სომხურ წიგნებს „ახალი რედაქციისად“ (*νιου κειμενου*) მიიჩნევენ. ანთიპატროსი (*αντιπατρος*) ბიზანტიური სახელისუფლო ტიტულია. როგორც უკვე აღნიშნულია სათანადო ლიტერატურაში² ქართლსა და სომხეთში ყველაზე მეტად გავრცელებული ბიზანტიურ სახელისუფლო ტიტულთაგან კუროპალატი და პატრიკიოსი იყო. ამათი მიღება ქართველთა თუ სომეხთაგან უფრო მეტად VI—VII ს-დან ხდება. ანთიპატროსიც ამ დროის შემდეგ უნდა იყოს შემოსული აქ, რაც, ცხადია, სომხურ რედაქციებს, რომლებსაც დაუთავს ამ ტიტულის ხმარება (ვარსკენის უფლების აღსანიშნავად) გვიანდელ ძეგლად აცხადებს ვრცელ ქართულ წამებასთან შედარებით.

ზემოთ ქართულისა და სომხური წამებების ტექსტობრივად შედარების დროს აღვნიშნეთ, რომ ორი ძირითადი მხარე არის შესამჩნევი სომხურ წამებებში. ერთი—ფაქტობრივი, ამელაუნებს ქართულთან დამოკიდებულებას, მასთან თანშეხდომობას არა მარტო თხრობის მიმდინარეობის გზით, არამედ მისი ზოგიერთი ადგილის გადატანითაც კი. მეორე მხარე—არა-ფაქტობრივი, რომელიც მთავარი პირის მოწამებობას ეხება (ლოცვა-ვედრება, მოთმინება და სხ.),

¹ ნ. აქინენაის — *«Հանդէս Ամսօրնայ»* 1907 წ., გვ. 123.

² ს. ჯანაშია — *«ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში»*, ტფ. 1935 წ., გვ. 80—82.

სხვაობს ქართულისაგან. სომხურში ეს ნაწილი ჩრდილაგს პირველს მაშინ, როცა ქართულში პირუკუ ვითარებაა. ამდენად, მაშასადამე, ჩვენ ორი გარკვეული ლიტერატურული გეზის მქონე ძეგლთანაც გვაქვს საქმე. პირველი, ე. ი. ქართული, თავის ფაქტობრივ მხარის ზედმიწევნითი სისრულითა და სიჭარბით, რაც მისი ლიტონობისა ანუ კიმენობის დამადასტურებელია, აღრინდებლობის ნიშნების მატარებელიცაა, ხოლო მეორე, ე. ი. სომხური, სადაც ეს მხარე, პირიქით, შეკვეცილია და ზოგადი შტრიხებით შემცვლელი ზედმიწევნობისა და იმავე დროს წინა პლანზე მოწამობრივი ქცევის დამყენებელიც, მერმინდებობას გვიჩვენებს. მას ფაქტობრივ ნაწილში შეკუმშულად და თავისებური მანერით ქართულზე აქვს გამოყენებული, რასაც ტექსტობრივი შეხვედრებიც მოწმობდენ.

არ იქნებოდა სავსებით სწორი, თუ ვიტყვოდით, რომ ქართულის ფაქტობრივი მხარე ყოველ დეტალში ჰქონდეს აღბეჭდილი სომხური მარტილობის წიგნებს. წერილმანებს რომ თავი დავენებოთ, მსხვილმანთაგან აღსანიშნავია:

1. ადგილების გამოუყენებლობა. ვარსკენის სპარსეთს გამგზავნების თარიღი (I 6); შუშანიკის მიერ პალატის დატოვებისას სახლის ეპისკოპოსისა და კარის ხუცესის სხვაგან ყოფნა: მათგან ამ ამბის დიაკვნის მეოხებით შეტყობა (III 1-6); ვინმე სპარსის მოსულა ზაკით შუშანიკთან მის მოსანადირებლად (IV 1-7); ღვინის მიწოდება ჯოჯიკის ცოლის მიერ შუშანიკისადმი და შუშანიკის საპასუხო საქციელი (VI 9-13); სპარსის შუანდგომლობა საკრველის ასახსნელად პირველი გვემის შემდეგ (VI 24-29); წინადადება ხუცისა სისხლის მობანისა და სალბუნის დადებისათვის პირველად რომ სცემეს შუშანიკს (VII 12-17); ჯამადის მოგზავნა სამოელისა დი იოანე ეპისკოპოსისაგან და მისი კმევა ხუცის ხელით (VII 20-25); ბეობა შუშანიკისა ხუცესთან სამკაულის დაბრუნებისათვის: პიტიახშისაგან მათ დასაბრუნებლად ხუცესის მიწოდება და მისთვის ამ საქმის მინდობა (VII 26-40); ეკლესიიდან შუშანიკის წათრევისას სახლის ეპისკოპოსის შეურაცხყოფა გინებით (VIII 9-14); შუშანიკის წაყვანა ციხეში; დიაკვნის გასამხნევებელი სიტყვებისათვის ღვენა და ამბოხის შედგოვა წაყვანის ეამს (IX 1-19); ციხეში ჩამწყვდევის შემდეგ მესამე კვირაზე პიტიახშისაგან მცველის მიერ შუშანიკის ამბის შეტყობა (X 1-6); ციხეში ფსალმუნების დასწავლა შუშანიკის მიერ (XII 1-5); მოციქულების მივლენა პიტიახშისაგან შუშანიკთან და დაბრუნების შეთვლა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩორღ ან კარად წარგზავნა და შუშანიკის პასუხი (XIII 1-11); მეექვსე წლის გასულს შუშანიკის ვითარების აღწერა (XIV 1-9); ციხის გარემოს კლიმატური პირობები (XIV 21-28); მეშვიდე წლის დამდეგს შუშანიკის ვითარების აღწერა—წყლულგბანი, მატლის დახვევა; ხუცესის წუხილი და შუშანიკის პასუხი (XV 1-15); შუშანიკის საყვედური ჯოჯიკისადმი, რომ შემწე არავენ გამოჩნდაო და ჯოჯიკისაგან თავის მართლება (XVI 22-27).

2. თხრობის შემხვედრი ადგილების თავისებურად წარმოდგენა.—პიტიახშის ცოლად მეფის ასული ბრძანა სპარსთა მეფემო, ამბობს ქართული მარტილობის წიგნი (I 29-30), სიღვდროო აღნიშნავს სომხური (I 36). ხუცის საუბარი შუშანიკთან, როცა იგი პირველად გასცილდა სასახლეს ქართულით ერთ მომენტში ხდება. სომხურში კი რამდენჯანსმე (შდრ. ქართ. ა III

10-29=სომხ. ა III 8-12⁶); ვახშმის სურათი განსხვავებულად არის აღწერილი სომხურში ყოველმხრივ (შდრ ქართ. ა VI 4-3=სომხ. ა VI 1-17). პირველი გვემის შემდეგ, ქართულით, პიტიახში „ნადირობად წარვიდა“ (VII 5), სომხურით კი—„საქმესა მის სოფლისასა განეწესა“ (VII 17-18). რამდენადმე თავისებურადაა აღწერილი მოგვი ქალის განკურნებაც (შდრ. ა, ქართ. XI 6-16=სომხ. ა XI 25-51). ციხეში მყოფი შუშანიკის დასაბრუნებლად, ქართულით, პიტიახშმა ძუძუეს-მტე მისი მიაღლინა (ა ქართ. XIII 12-20), ხოლო სომხურში ნათქვამია, რომ გრძნეული დედაკაცის მეგობრით ერთ წელს ღონებდა შუშანიკის დაბრუნების საქმეს პიტიახშიო (ა სომხ. XIII 1-9). ქართული წამებით შუშანიკთან გამოთხოვებინათვის ჯოჯიკი, ცოლშვილი და მთელი სახლი მიდის (XVI 1-56), სომხურით კი ჯოჯიკი და მისი ცოლი (ნ. ასომხ. XVI 1-21).

3. ვარდა ამისა სომხურს ქართულისათვის უცნობი ამბებიც მოეპოება. — ა) პირველი გვემის შემდეგ, ამბობს სომხური წამების წიგნი, ატყდა შფოთი რაამე. შვილების დახიზვნას შეუდგა ვარსკენი. მდინარეზე რომ გადაჰყავდა, ერთი წყალში დაეღუპა. ამან კი მთელს სამფლობელოში გლოვა გამოიწვია. გლოვის დასახსნელად მარჯანი და ქართლის დიდკაცობა მოვიდა. შუშანიკი ამ დროს სამწყვდეულოდან ეპისკოპოსის სასახლის ერთ-ერთ სენაკში გადაიყვანეს და იქ იყო მათ წასელამდისო (ნ. ა სომხ. VII 35-84). ბ. ციხეში გადაყვანის ეამს მცველები დაუყენა შუშანიკს, ურთიერთობა არაეისტან ჰქონდესო, მაგრამ—დასძენს სომხური მარტილობის წიგნი—პირობის შეუსრულებლობისათვის მობრუნებულმა პიტიახშმა დასაჯა მცველებიცა და თვიონ ტუსალიცაო (ნ. ა სომხ. XII 1-14)⁷. დასასრულ გ) ვრცელი წამების გამოცემული ნუსხა და აგრეთვე მოკლე წამებაც (ქართულ თარგმანთან ერთად) პიტიახშის გამაზღვანების ერთ-ერთ საბაბად პიტიახშის მიერ თავის ასულთან შეუღლების განზრახვას ასახელებს (ნ. ა სომხ. III 33-34 და მისი ვარიანტი, იქვე შენიშვნად; აგრეთვე ბ, I 41-44).

რატომ არსადა ჩანს სომხურში ქართული წამების მრავალი მომენტი, ან რად არის შეცვლილი ზოგიერთი მათგანი, ანდა საიდანაა მოხვედრილი ახალი, ქართულისათვის უცნობი შემთხვევები სომხურში, ამის გადაჭრით თქმა ძნელია. დაგდება რომელიმე მომენტისა, ისიც ფაქტობრივი ხასიათისა, გადაკაზმული რედაქციების მხრივ ჩვეულებრივია, ისე როგორც შეცვლა ზოგიერთი მათგანისა. მაგრამ ახლის შემოტანა უკვე დამატებითს წყაროზე მიგვიბრუნებს. რომ შვილების დახიზვნის, ერთი მათგანის მდინარეში დახრჩობისა და მით გამოწვეული გლოვის ამბავი ინტერპოლაციური ხასიათისა უნდა იყოს, ამას ჩემი აზრით, ერთგვარად დასაწყისი სიტყვებით მოწმობენ; *ღნუ ძამანასაკან ღნუ აკანთიქ* („მათ ეამთა ოდენ“) ისეთი გამოთქმაა, რომელიც ჩანართისათვის უფროა დამახასიათებელი, ვინემ ძირითადი ტექსტისათვის⁸. ამრიგად, სომხურ წამებას,

⁶ ეს არის მესამედ გვემა შუშანიკისა, რომელიც ქართულში ბოლოს არის დასახელებული, მაგრამ თვით გვემის გარემოებაზე თხრობაში არაფერია ნათქვამი. ეს იმას მოწმობს, რომ ქართ. ტექსტი ჩვენამდის პირვანდელი სისრულით არ შემანახულა.

⁷ სხვათა შორის ამავე სიტყვებით იწყება „ჰოიუსიმიანთა“ წამების თხრობაც აგათანგელოზთან. წამებას აქ უტირავს თავები XIII—XX-მდის (ნ. *Ազգայնագիտ. Գրասենյակի Լայոց*,

ნაარსობლივი შედარებიდან ჩანს, არამედ ტექსტობრივი დაპირისპირებითაც. ქართული ტექსტის გარკვეული ადგილების შეხვედრა სომხურთან (უფრო მეტად ე. წ. „მოკლე წამებასთან“) უკანასკნელზე დამოკიდებით კი არ აინსნება, არამედ პიროქით—სომხურია დამოკიდებული ქართულზე. ამას უნდა მოწმობდეს ის non sens-იც, რომელიც შუშანიკის აღსასრულის თარიღის დასახელებაში შევნიშნეთ სომხურში. შუშანიკის სომხური წამების აღრინდელი წიგნის გადანაშთია ის შეხვედრები, რომლებსაც მოგვიანო დროის ნაციონალური თვალსაზრისითა და ფორმით ჩამოყალიბებულსა და ჩვენამდის მოღწეულ წამებებში ვხედავთ. ესენი IX—X ს. ს-ების ნახელავი გვეგონია, ერთი უფრო აღრინდელი („მოკლე წამება“) და მეორე („ვრცელი წება“) მერმინდელი, წინას შემდგომი გადაბუშავება. მათი პროტოტიბი VII ს-დან უნდა შექმნილიყო, რადგან ამ დროიდან იწყება ქართულისა და სომხური ეკლესიების ცხოვრების ეროვნული სახით წარმართვა.

ასეთ დასკვნებს, ზემოთ (ნ. გვ. 021) დასახული გზით მსვლელობის შედეგად რომ ვიღებთ, უპირისპირდება იქვე აღნიშნული შეხედულებები P. Peters-ისა (ნ. გვ. 020-021). იაკობის შრომის ვითომდა ნატყუარობის დასამტკიცებლად P. Peters-ს დოკუმენტები მოჰყავს. პირველი მათგანია ის, რომ თითქოს ქართულ წყაროებში არც საისტორიო ხასიათისაში („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, „ქართლის ცხოვრება“) და არც ლიტურგიკულში (ტკპიკონებსა და საგალობლებში) არსად ჩანდეს შუშანიკის ხსენება. შემდგომ საბუთად იმასაც ასახელებს, რომ სტილი, კომპოზიცია, ენა და ციტაცია საღვთო წერილისა არ ატარებს არქაიკულ სახესო. კრებულიც („მრავალთავი“, საქ. მუზ. ხელნაწ. A ფონდი № 95), რომელშიაც წამების ძველი ნუსხაა შენახული, იმის გამო, რომ იქ შეტანილია სიტყვები იოანე ბოლნელისა, რომელიც ბაგრატ III დროს მოღვაწობდა (980--1012), არაა X ს-ისა, არამედ გვიანდელიაო. ამით კი მას იმის თქმა უნდა, რომ აქ შეტანილი შუშანიკის წამებაც 940 წლის თარგმანის გამოხმაურებით არის შექმნილი და ამიტომ X ს-ის კრებულში ვერც მოხვედებოდაო.

იმის საპასუხოდ, რომ თითქოს შუშანიკის ხსენება არსად იყოს ქართულ წყაროებში, ნაწილობრივ ზემოთაც ითქვა. იქ ვნახეთ, რომ ძველ ქართულ ტკპიკონს, ე. წ. „იერუსალემის განჩინებას“ შუშანიკის ხსენება აღმოაჩნდა. შუშანიკის წამება მოკლედ დატულია „ქართლის ცხოვრება“-ში, ისევე როგორც საამისო ცნობა „ქართლის მოქცევასაც“ დაუტავს. ამონაწერები მათგან ჩვენი მიმოხილვის II თავში მოვიყვანეთ. აქ მათ აღარ გავიმეორებთ. რაც შეეხება იმას, თითქოს იაკობის ნაწარმოები „მოკლე წამების“ ქართული თარგმანის საპასუხოდ იყოს დაწერილი, ნაწილობრივ ამის პასუხიც ზემოთ ტექსტობრივი ანალიზის დროს გაირკვა. იქ შუშანიკის აღსასრულის თარიღის შესახები ცნობების შეჯერებისას ვნახეთ, რომ სომხური „მოკლე წამება“, რომლიდანაც ქართული „მოკლე მარტილობა“ ითარგმნა, ქართულის ვრცელ ტექსტზე დამოკიდებული (იაკობის ნაწარმოებისაზე). ეს ვითარება კი იმ ქართულ-სომხურ ტექსტობრივად შემხვედრ ნაწილში შეგნიშნეთ, რომლებიც ერთი-მეორესთან ძალზე ახლოს დგანან, ერთი-მეორის თანაშეხვედრას წარმოადგენენ. დავუპირისპიროთ ახლა სომხური ტექსტის ეს შემხვედარი ადგილები ძველი ქართული თარგმანის სახით

(940 წლისად აღიარებულს P. Peeters-ის მიერ) იაკობის შემხვედრ ადგილებს და ერთგვარად მათ ენობრივ დაფასებასაც გაეპარკვევით:

XVII. ...მოიწია თავი იგი ეპისკოპოსთა სამოელ და იოანე ეპისკოპოსი, მისივე მოყუასი, რომელ იგი იყვნეს განამარტოებულ და დიდად დამაშურალ, სახლეულითერთ თანა ყოფით იყვნეს მონა, და მონაწილე იყვნეს და თანახიარ შრომათა მისთა; მადლობით წარჰხაენიდეს ნავთსადგურისა მის მიმართ ქრისტისისა.

მსგავსად მისევე სახისა ახნაურნი დიდდინი და ზეპურნი დედანი, ახნაურნი და უახნონი სოფლისა ქარაღისანი მოვიდეს. ეგრეთვე, რომელნი იგი გულს-მოდგინებით მონაწილე ყოვილ იყვნეს შრომათა მათ მისთა სანატრელობით, ვითარცა ახვანა მკენსა მიჰვედრიდეს ქრისტესა.

და თხოვას ერთსა ითხოვდეს მისგან ყოველნი იგი ეპისკოპოსნი და ახნაურნი ერთ-ჩამად, რაათა ბორკილი იგი ფერკეთად ბრძანოს საცოდ და ნაკურთხევედ ყოველთათვის, რომლისათვისცა ჰქრქუა წმიდაჲნი შუშანიკ, ედ ამე რაჲ ვარ, არა ღირსი ესე? ხოლო ღმრთიან-მოყუარებისა თქვენისათვის ზუცესმან აღავსენ წადილი თქუენი მაგის სახსათვის...

XVIII. ...და 'ნეკედრებდა ნეშტა მათ ძულთა მისთასა და უპრანებდა დასხმად ადგილსა მას, ვინაჲცა იგი პირველად გამოითრის, და ეტყოდ: 'ეუფეთუ ღირს რამე ვარ...

XIX. და მაშინდა მსწორულ მოილო... სუდარი წმიდაჲ... და განებანეთ იგი მატრისა მისგან მიწოვნისა და თხარაღისაგან... და ეპისკოპოსთა მათ ორთაჲ... ყოვილი კრებულთითურთ ფსაღმუნითა სულთერთა და კრ...:ნითა აღნთებულთა და საკუთველითა სულნელითა აღვიხუნით პატროსანი ძულნი და გამოვიხუნით წმიდასა მას ეკლესიასა. და დაჰქრძალენით. განმხადებულსა მას ადგილსა. და მას ლამესა ანკელობთა სახედ ლამშ იგი განვათეთუ და დავითის ქნარითა მით ყოვლად ძლიერსა ღმერთსა... ვადიდებდით.

ამ დაპირისპირებიდან ნათლად ჩანს, თუ რომელი ტექსტთაგანია უფრო მეტად სიძველის ნიშნების მატარებელი, — იგი, რომელსაც P. Peeters-ი მოგვიანო დროისად მიიჩნევს, ე. ი. იაკობის სახელით ცნობილი ნაწარმოები, თუ 940 წლისათვის (მისივე ვარაუდით) სომხურიდან ქართულად ნათარგმნი შუშანიკის მოკლე წამების წიგნი. ვერას შემთხვევაში უპირატესობას უკანასკნელს ვერ მი-

II. ...და მოუწოდა მღვდელთ-მოდღუარსა სამეულს და იოანეს. რომელნი განამლოებდეს და ნუგეშინის სცემდეს მას ჰიართა შინა მისთა და დიდად დამაშურალ იყვნეს მისთვის სახლეულითურთ მათით. ხოლო იგინი მოვიდეს და კურთხევითა და მადლობითა წარჰხაენიდეს მას ნავთსაყუდლისა ყოველთაჲსა ქრისტესა...

და მათ თანა მოვიდოდეს მთავარნი და დედოფალნი, ახნაურნი და უახნონი ქუყანისა ქართლისანი, რაათა ნაწილი მიილოწი ნეტარებასა მისსა თანა, ვითარცა მკენსა და წარჩინებულსა ქრისტესმეოცა.

და ითხოვდეს მისგან ყოველნი ვედრებით ეპისკოპოსნი და მთავარნი, რაათა საკრეული ფერკეთა მისთანი მოეცნენ მათ საკურნებელად, რომელიცა აღუწყეს დედოფალსა. ხოლო მან მიჯოდა და ჰქრქუა მათ, ვითარმედ: 'ამე არა ღირს ვარ მაგის ყოვლასა. არაჲდ ღმრთიან მოყუარებისა თქვენისათვის გვეყენ ვითარცა ინებეთ...

III. და ბრძანა დასხმად ნაწილი კორცთა, თესთანი პირველსავე მას ადგილსა, ვინაჲ იგი თრევით განიყუანეს; ამიერ ადგილით. 'ეუყუეთუ ჯერ გიჩს'...

IV. და ადრე-ადრე მოიღეს ტილოჲ წმიდაჲ და განბანეს გუამი წმიდისაჲ მის მატრთაგან და უქუდათა, რომელნი დათმინდეს საპყრობილესა შინა. და ეპისკოპოსთა ორთაჲ აღიღეს ვჟინი წმიდისაჲ მის და წარყუანეს სიმრაველითა ერისაჲთა... საკუმეველითა და ფსალმუნითა, გალობითა 'სულთერთა, სანთლებითა და სულნელთა საკუმეველთაჲთა წმიდასა ეკლესიასა, და დაჰქრძალეს. და ნეტარნი იგი მღვდელთ-მოდღუარნი სამოელ და იოანე ყოვილითა მით კრებულთა ადიგებდეს ღმერთსა და განათიეს ლამშ იგი უძილად.

ვანიკებთ. ტერმინების ხმარებაც კი ამის დაბრკოლებას შექმნიდა. ასეთ ტერმინთაგან კი აქ ვაწყდებით:

იაკობის ნაწარმოებით:

მოკლე წამების თარგმანით:

1. თავი ეპისკოპოსთაჲ (XVII 1).
2. აზნაურნი დიდ-დიდნი (XVII 9).
3. ზეპურნი დედანი (XVII 10).
4. სოფელი ქართლისაჲ (XVII 11).

- მღღელთ-მოდღუარი (II 1) = *ყილი ან ექსალარ ხოქსილი*;
 მთაჲრნი (II 9) = *საქათარც*;
 დედოფალნი (II 10) = *სხოილე ოქსიარც*;
 ქუეყანაჲ ქართლისაჲ (II 11) = *საქსარც ლრავ*.

მართალია, სამწუხაროდ ჯერ ჩვენ (ისე როგორც სომხებს) არა გვაქვს ისტორიული გრამატიკა, ისე როგორც ისტორიული ლექსიკონიც, მაგრამ ზოგიერთი აქ აღნუსხული სიტყვის შესახებ საგანგებო დაკვირვება არსებობს. პირველ რიგში აქ ჩვენ „სოფლისა“ და „ქუეყანის“ ხმარებას ვგულისხმობთ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილის დაკვირვების თანახმად¹ „სოფლის“ ხმარება „ქუეყანის“ აზრით აღრინდელი ხმარებაა. «ტერმინს — „სოფელი“ ქვეყნის აღმნიშვნელობა თვით მე-VIII ს. დაშლემდეცა აქვს შენარჩუნებული»². მათი აღრევა, ანდა „სოფლის“ „ქუეყანი“ შეცვლა, ამ დროის შემდეგ იწყება. აღრინდელი ხმარებისა ჩანან აგრეთვე: „აზნაურნი დიდ-დიდნი“, ვიდრე „მთაჲრნი“, „ზეპურნი დედანი“, ვინემ „დედოფალნი“ და „თავი ეპისკოპოსთაჲ“, ვიდრე „მღღელთ-მოდღუარი“. ამრიგად, ეს მხარეც წარმოდგენილი დაკვირვებისა იაკობის ნაწარმოების ნატყუარადა და მერმინდელი დროის ძეგლად გამოცხადების აზრს არ ამართლებს.

ვერც იმაში დავეთანხმებით P. Peeters-ს, თითქოს იაკობის სახელით V ს-ად გასაღებული, ხოლო ნამდვილად კი ვითომ XI თუ XII ს. ს-ის ნაწარმოები უხტანესით მოთხრობილ შუშანიკის წამებასთან ზოგიერთი შემხვედრი ამბის გამო იცნობდეს უხტანესის წყაროს, რომელიც სხვა სომხურ წყაროთაგან განსხვავებული და ცალკე არსებული სომხურადვე ვგულება უცხოელ მკვლევარს³. შუშანიკის წამებას უხტანესი თავისი წიგნის (*ჟათამილქან რატანმან ლრავ ქ ჯაკიფ*) მე-67 თავში გადმოსცემს (ნ. ზემოთ, გვ. 016-017). ავტორი გვამცნობს, რომ სასურველი ყოფილა მისი აღრესატისათვის შუშანიკის ისტორია („აწ ამიერთგან საწადელსა შენსა მიეწიფებით უწყებასა...“), რომლის წამება „ქრისტის ღმრთის მსახურებისა და წრფელისა აღსარებისათჳს“ მომხდარა. უკანასკნელი გამოთქმა უკვე იმაზე მიგვითითებს, რომ უხტანესი ამ წაწებაში შუშანიკს ისე უტკერის, როგორც წრფელისა (ან ქეშმარტის) აღსარებისათვის თავდადებულს. იმ აღსარებისათვის, მაშასადამე, რომელსაც სომხები ადგენენ ქართველებისაგან განსხვავებით, და რომელსაც ქართველებიც იზიარებდნენ ერთ ხანს, მაგრამ კირიონის დროს რომ განუდგნენ. ამრიგად, აქაც ნათლად ჩანს უხტანესის პოლემიკური ტონი, როგორც დანარჩენ მის ნაწარმოებში. ამ მხრთე კი, ცხადია, მისი თვალსაზრისი ნაციონალური იქნება ამ საკითხში. მაგრამ ეს როდია საგულისხმო ახლა ჩვენთვის, არამედ ის, რომ, ის თავის თბრობას, როგორც თვითონ აღიარებს, გადმოსცემს როგორც წერილობითი წყაროების მი-

¹ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი — „ქართული სამართლის ისტორია“. წიგნი პირველი, გვ. 139—141, ტფ. 1928 წ.

² იქვე, გვ. 140.

³ P. Peeters, Anal. Bol., LIII, გვ. 302—303.

ხედვით, ისე ზეპირითაც (*იჲ ჩხუ ყიჲლ ჰ ანჲქჲრ ძხუ სჲს ილასანსუ* — რაა იგი წიგნითა და უწიგნოდ გვსწავიყის). მისი მონათხრობიდან მართლაც ის ირკვევა, რომ სომხურ წამებებს გარდა ის სხვა წყაროსაც იცნობს. ეს წყარო კი ჩვენი აზრით იაკობის სახელით ცნობილი თხზულება ან მისი მსგავსი რამ ჩანს. უფრო კი იაკობისაა საგულებელი ქართულად, რადგან საფიქრებელია, რომ ქართულის მსგავსი თუ მისგან ნათარგმნი წამება უკვე უხტანესის დროისათვის პირენდელი სახით აღარ იქნებოდა ცნობილი. მას კი ქართულის გაცნობა შეეძლო, თუნდ იმავე გზით, როგორც სხვა ქართულად დაკულ დოკუმენტს გაეცნო, სახელდობრ მოსე კათალიკოსის ეპისტოლეს კირიონისადმი (ხუეიკი ეპისკოპოსის შესახებ) და კირიონის პასუხს ამაზე. ეს გზა კი იყო თარგმანი, რომელიც მისთვის შეუსრულებია ქართულის კარგად მცოდნე ვინმე კირაკოს ხუცესს¹. თარგმანი ამ შემთხვევაში შესაძლოა ზეპირიც ყოფილიყო. ერთი სიტყვით, იაკობის ნაწარმოები გვეგონია ის ისტორია ანუ უწყება შუშანიკისა, რომელშიაც ყოფილა მოთხრობილი (*საჲჩ ქასჲ ქიქრიჲმ აყათამიქსანსჲს*): „მოითრია იგი ფოლორცთა და უბანთა ზედა, და შემუსრა კუერთხითა, და სცა პირსა და ყბასა, ვიდრემდის მრავალთა დღეთა არარაჲ ეძლო ხილვად თუალთა მათ დაბუმებითა. და მერმე საკრეულთა, რკინათა და საპყრობილესა [იყო]. ადგილთა მათ სიმყარალჲ და სინოტიეჲ საპყრობილისაჲ მის უმეტესრე იყო, დაუტეო თქუმად იგი, რომელი გრწყვილისა და მატლთაგან მას ზედა მოიწია შექირებებაჲ, რომელი ითხრობის მისსა მას უწყებასა“². აქ ჩამოთვლილი მომენტები უმთავრესად ცნობილია იაკობ ხუცესის ნაწარმოებით, რომლითაც უსარგებლია კიდევაც უხტანესს.

P. Peeters-ს ამ თხრობასთან დაკავშირებით შენიშნული აქვს, რომ იაკობის სახელით ვითომცდა გასაღებული აგიოგრაფიული ნაწარმოების შემთხვევლის სიყალბე იმაშიაც მოჩანდეს, რომ ჯეროვნად ვერ იყენებდეს იმ სომხურ წყაროს, რომელიც უხტანესსაც ჰქონოდეს და იქ ვითომ ამოკითხულ უფრეთის ციხის კლიმატურ აღწერას იგი შეუფერებლად მიაწერდეს ცურტავს. არც ეს გვეგონია ჩვენ სწორი. გაუგებრობაზე რალაც მანქანებით აგებული შეხედულებაა. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ იაკობი ციხისა და მისი სანახების აღწერას გვაწვდის და არა ცურტავისას, და მეორეც—დედაქალაქსაც რომ ეხებოდეს მისი აღწერა, ამაში ხომ უფრო გულწრფელობა იქნებოდა გამომკლავებული ავტორისა, და არა სხვა რაიმე მისი დამამკირებელი მხარე. ერთი სიტყვით, იაკობის მიერ გამოთქმული ქართული ვრცელი წამების წიგნი შუშანიკისა ჩანს წყაროდ უხტანესისთვის ისევე, როგორც იგივე ძველი ძირითადი წყაროა შუშანიკის სომხურ წამებათა წიგნთათვისაც.

¹ *Ու խ ա ն է ս կ պ ի կ ու յ ու մ, «Պատմ. բաժանման Վրաց ի Հայոց», Վաղարշապատ 1871, გვ. 14.*

² *5. ზემოთ. გვ. 017.*

³ *P. Peeters, Anal. Bol., LIII, გვ. 302.*

IV. გარკვეილობის ნიშნთა შინაარსისა და კომპოზიციის საკითხებისათვის.

მას შემდეგ, რაც შუშანიკის მარტვილობის წიგნთა ტექსტობრივი ანალიზი იაკობ ცურტაველის ნაწარმოებს ძირითად წყაროდ აცხადებს მარტვილობის სომხური წიგნებისათვის, ბევრი რამ სათქმელი მათი შინაარსობრივი მხარისა და კომპოზიციის შესახებ არა დაგვრჩენია რა. მაგრამ რადგანაც ამ მხრივაც არსებობს დაეკვება ქართული ძეგლის მიმართ, რომ ვითომც მას თანამიმდევრობაც აკლდეს, ამიტომ მასზე ჩვენ ერთ ხანს მაინც შევჩერდებით.

მარტვილობის წიგნები შუშანიკის წამების მიზეზად უღვთოსა და ურჯულ კმრის, ვარსკენის (სომხ.: ვაზგენის) ქცევას—გამაზღვანებას—ასახელებენ. ვარსკენმა უარყო ქეშმარიტი ღმერთი და იქმნა სპარსთა შჯულისა აღმსაარებელ ან ტეცხლ-მსახურო—ალიარებენ ისინი ერთხმად. გამაზღვანებულმა ქართლის ნთავარმა ანუ პირთაბშმა ერთგულების ნიშნად პირობა მისცა სპარსთა მეფეს: ჩემს ცოლ-შვილსაც გავეამაზღვანებო. მის შესასრულებლად მან ყოველივე იღონა, ცოლი მაინც უარზე დადგა ბოლომდის, რის გამო ექვსი წლის წამების შემდეგ აღესრულაო. ასეთია მოკლე შინაარსი, რომელსაც წამების ყოველი წიგნი მოიცავს.

რა იყო ძირითადი აღმძვრელი მიზეზი ვარსკენის გამაზღვანებისა? სხვადასხვანაირად უპასუხებენ ამას წამებში. სომხური წიგნებით (გარდა ეჩმიადინის ნუსხისა) ვარსკენმა თითქოს უარისმყოფლობა „შიშითა კაცთაათა გინა თუ ნეფსით თვისით ასულისა თვისისათვს“ ჩაიდინა. ქართულით (ერცელით, ცხადია, თორემ მოკლე ხომ იგივე სომხურია, მხოლოდ გადმოქართულებული!) კი პირიქით ვარსკენს „არცა კირი ეხილვა, არცა შიში, არცა მახვლი, არცა ჰყრობილებაჲ ქრისტესათვს“. ეს შიშისათვის, ხოლო ასულისათვის ხომ კრინტიც არსადაა დაძრული ქართულში.

ბუნებრივია, უმიზნოდა და უმიზეზად არაფერი ხდება, მაგრამ მაინც ის არგუმენტები, რომლებიც წამების სომხურ წიგნებს მოჰყავს, დამაჯერებელი არაა. მარტვილობათა წიგნების მიხედვით ვარსკენს გააქვს თავისი. ერთგულების დასამტკიცებლად მოჰყავს ცოლად სპარსი მეფის ნათესავი (ქართულით მეფის ასული, სომხურით კი—მეფის სიდედრი), მიაქცევს შვილებს მაზღვანობაზე და „ბუნებით“ ცოლს აწამებს, მაგრამ არსადაა თქმული, რა ქნა ასულისათვის. ასულზე ხმა არსადაა დაძრული. არც კაცთა შიშის გამოვლინება ჩანს რამეში კონკრეტულად. ასეთი მხარეებია ნაგულისხმევი სომხური წამების წიგნებით ვარსკენის უწყესო ქცევაში, რომლისათვისაც ჯერ კიდევ სამეფო კარს, კტეზიფონს, წასვლის წინ ევედრებოდა ღმერთს შუშანიკი და სხვებსაც სთხოვდა ელოცათ, რომ მოქცეულიყო კეთილ გონიერებაზე შემცოდე. ასეთია მიზანი და მი-

ზეზი ვარსკენის გამაზღვანებისა სომხურით, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, თხზულებასში გამყოლ ძაფად არ არის გატარებული თავიდან ბოლომდის.

სხეანაირი მდგომარეობაა ქართულში. მიზანი და მიზეზი აქ უფრო გამოუმკლავებელია. სომხურის მსგავსი რამ მან არ იცის. სამეფო კარს წასვლის წინ რომ გარაკვეული გადაწყვეტილება ჰქონდა გამორთნილი ვარსკენს და მის შესაბამისად კიდევაც იქცეოდა, ეს შუშანიკმაც იცოდა. შუშანიკი არ თანაუგრძნობდა მას, ამას იგი უწესო ქცევად უთვლიდა ვარსკენს. მაგრამ რაში მდგომარეობდა ეს უწესო ქცევა, ქართული არას ამბობს¹. ეს იმით კი არ აიხსნება, რომ აგიოგრაფს აქ რაიმე შეეცოდოს, დავიწყებოდეს თხრობის შემდგომი მიმდინარეობისას, არამედ სულ სხეით. შენიშნულია უკვე ქართველ მკვლევართაგან², რომ შუშანიკის წამებას გარდა აგიოგრაფს (იაკობ ხუცესს) სხვა შრომაც უნდა ჰქონოდა, სადაც შუშანიკის ყრმობა და სხვა ამბები იქნებოდა მოთხრობილი. ამას წამების დასაწყისი სიტყვები მოწმობს: „და აწ დამტკიცებულად გითხრა თქუენ აღსასრული წმიდისა და სანატრელისა შუშანიკისი“. აგრეთვე ისეთი გამოხატვაში, როგორცაა: „...შუშანიკ, მოშიში ღმრთისაჲ, ვითარცა იგი ვთქუთ, სიყრმითგან თვისით“ (ნ. ბ | 11—12). შუშანიკის მოშიშვობა, ჩამომაგლობა, გათხოვება, ვარსკენთან ცოლობა და შესაძლოა მაშინ ვარსკენისაგან გამომკლავებული მისი უწესო ქცევის სახეც აქ იყო მოთხრობილი. მეორეჯერ განმეორება საჭიროდ აღარ მიიჩნია აგიოგრაფმა და ამიტომაც დღეს ჩვენ უკმაყოფილებას გვაგრძნობინებს ეს მოძენტი.

ამრიგად, არა გვგონია, რომ სომხურის მიერ აღნიშნული მხარეები ყოფილიყო მიზეზი ვარსკენისათვის მამული რჯულის დასატყვევებლად, კერძოდ კი—ასულის ცოლობა. რომ ეს ვისმესთვის დასაჯერებელი ყოფილიყო, მაშინ მას სომხური მარტილობის ის ნუსხა, რომელიც ეჩმიაძინშოა დაცული (№ 941), არ გამოტოვებდა, ანდა უკეთ—არ შესცვლიდა მას.

არც ოდენ შეურაცხყოფისათვის („ჩემი ხატი დაამკუ და საგებელსა ჩემსა ნაცარი გარდაას...“), რომელიც მიაყენა შუშანიკმა გამაზღვანებულ ვარსკენს სახლიდან წასვლით („შენი ადგილი დაგიტყვებიეს და სხუად წარსრულ ხარ“), უნდა იყოს ესოდენ განძვინებული ვარსკენი. არც მარტო გამაზღვანების ამბის შეტყობა შუშანიკისთვის უნდა ყოფილიყო მოულოდნელი და გასაოცარი, რომ მისთვის მას მიეტოვებინა სახლი—პალატი, როგორც ეს სამართლიანად P. Peeters-მა შენიშნა³. რჯულის გამოცემა არაჩვეულებრივი არ იყო არც მის მახლობლებში. მისი ბიძაშვილი ვაჰანი და თუნდ მამამთილი არშუშა, ხომ უარის მყოფლები იყვნენ! თუ მას შეეძლო არშუშას ქცევა თვალთმაქცობად მიეჩნია, ამას ვერ ვიტყვი ვაჰანის მიმართ, რადგანაც ასეთი თვალთმაქცობა მან შუშა-

¹ P. Peeters-ი აღნიშნუთან დაკავშირებით თავის ნარკვევში ერთგან (ნ. Anal. Bol., LIII, გვ. 286) აღნიშნავს, რომ თხრობის გაგრძელება არაა სრულ თანხმობაში იმ განზრახვებთან, რომლებიც რენეგატს მიაწერესო. შენიშვნა სწორია, მაგრამ ის, როგორც ვნახეთ, უფრო სომხურს შეეხება, ვიდრე ქართულს.

² პროფ. ივ. ჯაფარიძის მიერ — „ქართ. საისტ. მწერლობა“, I, 2 გამოც., გვ. 25; პროფ. კ. ქვიციანიძის — „ქართ. ლიტერ. ისტორია“ I, გვ. 120.

³ Anal. Bol., LIII, გვ. 287.

ნიკის აღსრულების შემდეგ გამოამჟღავნა. მანამ კი ის, როგორც მისი კარის ისტორიკოსი ლაზარე ფარპელი მოწმობს, უარისმყოფლად და უშეჯულოდ იყო მიჩნეული სომეხთაგან. მიზეზი უფრო ღრმა უნდა ყოფილიყო და იგი შედეგი უნდა ყოფილიყო მართლაც მაშინდელი პოლიტიკური ვითარებისა.

სასანიანთა ირანის მცდელობა დღიდან ამ დინასტიის აღმოცენებისა ნიადაგ ის იყო, რომ ჰეგემონი ყოფილიყო ამიერკავკასიაში. ეს აუცილებელი იყო იმისთვის, რომ შეენარჩუნებინა თავისი ბატონობა და ძლიერება, რაშიაც მას მოქიშპეობას უწევდნენ კავკასიონის იქითა ხალხები და ბერძნები. პირველ რიგში ყურადღება სომეხთს მიაპყრეს. სომეხელის დაქვემდებარებით მათ იმედი ჰქონდათ საქართველოსა და ალბანეთზე გაბატონებისა. „როცა სომხეთი ჩვენი იქნებოდა, წერს V ს-ის გასულის ისტორიკოსი ლაზარე ფარპელი, მაშინ საქართველოცა და ალვანეთიც ჩვენი იყო“, იყო თურმე მაშინდელი აზრი¹.

მომძლავრება ამ მიზნით სწორედ პირველ ყოვლისა სომეხთზე დაიწყეს და განსაკუთრებით იეზდიგერდ II-ის მეფობის ეამს (438—457). პირველად აქ იქმნა დამხობილი მეფობა. სომეხეთი სამარხპანოდ პირველად მაშინ იქცა. დიდ-აზნაურობას—ნახარარებს—წინადადება მიეცათ მეფისათვის სამსახური გაეწიათ მხედრობის გამოყვანითა და ფულადი სახსრების გაღებით. მაგრამ ესეც არ აკმარეს. საბოლოო შემოერთებისათვის რჯულის ერთობის საკითხიც დაისვა (იეზდიგერდის მეფობის მე-12 წელს, ე. ი. 449 წ.). ერთიანობა ამ სფეროში იმიტომ იყო აუცილებელი, რომ დასავლეთთან ყოველგვარი კავშირი გაწყვეტილიყო. სომეხეთის შემდეგ ეს საკითხები მორიგად იქცნენ ქართლისა და ალბანეთისათვის. ყველაზე ადრე კი იგი უშუალოდ ქვემო ქართლს ანუ, სომეხები რომ გუგარქს ეძახდნენ, ეხებოდა. ეს გუგარეთი, რომლის მოსახლეობა ამ დროისათვის ნარევი იყო, წინა საუკუნეებში მასზე სომეხეთის გარკვეული სახის პოლიტიკური ბატონობის გამო (იგი მისი საპიტიახშო იყო), მართალია, მაშინ ქართლის სამეფოს ეკუთვნოდა, მაგრამ მისი პიტიახშების ხაზით სომეხ დიდ-დიდ აზნაურობასთან, კერძოდ, მამიკონიანებთან ერთგვარ ახლო შეხებაში იყო. ეს პიტიახშები ემოყვებოდნენ ნახარარებს (არშუშა მაგ. ქვისლი იყო ვარდან მამიკონიანის ბიძის ჰმაიაკისა; ვარსკენი კიდეც, როგორც ჩვენი წამებები მოწმობენ—სიძეა ვარდანისა), შემწეობას უჩენენ ერთმანეთს (ჰმაიაკის შვილები—ვაჰანი და მისი ძმები—დელასთან ერთად სპარსთა ტყვეობიდან დახსნილნი, არშუშას საპიტიახშოს კარს იზრდებიან) და ერთ ხედრსაც იზიარებენ იეზდიგერდის ლაშქრობისას (არშუშა მძევალთა სამეფო კარს მსგავსად ზოგიერთი სომეხი დიდ-დიდი აზნაურისა) და სხ... ერთი სიტყვით, სპარსეთის მოცილებ სომეხ დიდ-დიდ აზნაურთა (მამიკონიანელებისა და სხ.) რიგებში მყოფნი თუ არა, თანამგრობი და ნეიტრალობის დამცველები მაინც ჩანან ქართლის პიტიახშები, ყოველ შემთხვევაში ვასაკ სიენიელის საქმეთაგან შორს დგას არშუშა პიტიახში და ერთ ხანს მაინც, ალბათ, მისი მემკვიდრე ვარსკენიც.

იეზდიგერდი თავისი ლაშქრობის წინ და მერმეც თვით ლაშქრობის ეამს თავის ზრახვათა სისრულეში მოსაყვანად ცეცხლ-მსახურთ ანუ მოგვებს აგზავნის

¹ *სენ კორძამ ლაქე სხრიალ მსრ კნხისა ჳქრე & სკოლანჯ თაზიანისას მსრ ქანკ ხნა, ჴ. ჟარაკ ხეტი—ჟათამიქისა ლაქიე... ნიქილა 1904, გვ. 43.*

ქართლს, სლვანეთსა და სომხეთს. ლაზარე ფარპელის ცნობით ქართლს 300 მოგვი გამოგზავნა. მათ საქმიანობას ერთგვარად ფრთა გაუშლია ქართლში, როგორც ამას ქართული წყაროები მოწმობს. თანამგრძობებეი გაუჩინიათ თავიანთი პოლიტიკის მეოხებით: მიმძლავრებითა და გადაბირებით. ცხადია, მათი ერთ-ერთი მიძლავრი ბუდე ქვემო ქართლშიაც იქნებოდა, მით უმეტეს, რომ ქვემო-ქართლის პიტიახშები აქტიური წინააღმდეგობის გზაზე არ ჩანს, რომ მდგარიყვენ ირანელთა მიმართ.

ქართული წამების წიგნით (იაკობისა) ამ მოგვთა მზრუნველობა ვარსკენის მიმართ ნათლად ჩანს. სპარსი ვინმე მოგვი არა ერთგზის აძლევს გარკვეულ რჩევას ვარსკენს. ისინი ცდილობენ შუშანიკის დამორჩილებასაც და სხ... უდაოდ მათ გავლენას უნდა მიეწეროს ვარსკენის უარისმყოფლობაც. მათდამი თანაგრძნობა და მათ მხარეზე გადასვლა ვარსკენისა შუშანიკისათვის თავიდანვე შესამჩნევი იქნებოდა. მისთვის, ცხადია, სასიამოვნო არ იქნებოდა ამით იმ სომეხ დიდ-დიდ აზნაურთათვის ზურგის შექცევა, რომლებიც ირანის მიმართ აშკარად თუ თვალთმაქცურად საწინააღმდეგოდ იყვნენ განწყობილი. როგორც ჩანს, ვარსკენის გეზითა და საზოგადოდ საქციელით არც ქართლის მეფე უნდა ყოფილიყო, იმაყოფილი, რისთვისაც, სწორედ შესაფერ შემენტში კიდევ მოკლა იგი. ვიმეორებ: შუშანიკი არ გამხდარა ქმრის ქცევათა და ორიენტაციის გამზიარებელი; გვეგონია, რომ უფრო ვარსკენის პოლიტიკური და საზოგადოდ ორიენტაციად აღებული გზა უნდა ყოფილიყო მათ შორის აშლისა და მდგომარეობის გამწვავების მიზეზი, ვიდრე ვარსკენის უარისმყოფლობა ანდა შუშანიკის მიერ ვარსკენის შეურაცხყოფა პალატის დატეევებით, და მით უმეტეს ისეთი მიზეზი, როგორიცაა „შიშითა კაცთაჟთა გინა თუ ნეფსით თვისით ასულისა თვისისათვს შევარდნა-მოგუებასა“.

ქრისტიანობის ლალატს გარდა რომ სხვა უფრო ღრმა მიზეზი უნდა იყოს ვარსკენისა და შუშანიკის დაცილებისა, ეს ერთგვარად ხუცესისა და შუშანიკის პირველ საუბარშივე უნდა განისმოდეს: «და ვარქუ მე სანატრელსა მას ხუაშიადად-რე „ვითარ გეგულების, მითხარ მე, რაჟთა უწყოდი და აღვწერო შრომაჟ შენი“. ხოლო მან მრქუა მე—„რაჟსა მკითხავ ამას?“ და მე მიუგე და ვარქუ მას: „მტკიცედ სდგაა?“ და მან მრქუა მე: „ნუ იყოფინ ჩემდა, თუმცა ვეზი არე საქმეთა და ცოდვათა ვარსკენისთა».

რით უნდა აიხსნებოდეს ასეთი ალგორიული თუ არა, ბუნდოვანი თქმები მოწამისა და მისი მოძღვრისა? ან იმით, რომ იაკობ ხუცესი როგორც თანამედროვე და თვითმხილველი ავტორი, ერიდებოდა წყარომას შუშანიკის მოკლე და მოწინააღმდეგე მხარისას, რომელსაც იმ კუთხის პოლიტიკურსა და საზოგადოებრივ სფეროში მეტი ხედვრითი წონა ჰქონდა, ანდა იმით, რომ ვარსკენის „საქმეთა და ცოდვათა“ შესახებ მას უკვე ჰქონდა ერთგან საუბარი, შრომის პირველ ნაწილში, რომელსაც ჩვენამდის არ მოულწევი. ამიტომაც შემდეგისათვის ავტორი მას აღარ იმეორებს და მარტო გაკვრით მიუთითებს მკითხველს. ორში ერთი, უფრო კი უკანასკნელი. ყოველ შემთხვევაში არა ის, თითქოს ქართველმა აგიოგრაფმა, როგორც არა-თანამედროვემა და ფალსიფიკატორმა, არ იცოდეს იგი და მის გამო არღვევდეს თხრობის მთლიანობას ერთმანეთთან

შეთანხმებული მხარეების დასახელებით (P. Peeters—Sainte Sousank... -Anal. Bollan., LIII, fasc. IV, გვ. 286).

ამრიგად, უდაოდ საგულისხმო მოსაზრებად და ვგონებ სინამდვილესთან ახლო მდგომად მისაჩნევია P. Peeters-ისებური ახსნა იმისა, რომ ვარსკენის გამაზღვანების მიზეზი მარტო რელიგიის შეცვლით კი არ არის გამოწვეული, არამედ მაშინდელი სოც.-პოლიტიკური მდგომარეობით, ოღონდ მიზეზის სათანადო გამოვლინება, რომელიც სრული სიცხადით მარტივობის არც ერთ წიგნს არ გააჩნის, მაინც რამდენადაც კი მოეპოებათ, უფრო მართებულად ქართული მარტივობის წიგნით (იაკობ ტურტაველისა) არის წარმართული, ეიდრე სომხური წიგნებით და ამ მხრითაც, მაშასადამე, ქართული სომხურზე უფრო მთლიანი და ხელუხლებელი (ამდენადვე პირვანდელი) ძეგლიც არის.

V. გეოგრაფია თხზულებისა

მას შემდეგ, რაც იაკობ ტურტაველის მარტიროლოგიური ნაწარმოების სომხური მარტივობის წიგნებთან შედარებით მისი პირველადობა გაირკვა, მათთვის ძირითად წყაროდ იაკობი გამოვლინდა და მთლიანი ნაწარმოების აღნაგობაც მას უფრო აღმოაჩნდა, ამ ნაწარმოების ზოგიერთი საგულისხმო სხვა მხარის მიმოხილვას უნდა შევუდგეთ. პირველ რიგში გულისყურს თხზულების გეოგრაფია იპყრობს.

გეოგრაფიაზე სიტყვის ჩამოგდებისას მხოლოდ ქართული წამების წიგნზე შეიძლება საუბარი. აქა გვაქვს საქმე სხვადასხვა გეოგრაფიულ პუნქტებთან, თორემ სომხურ წამებებში, როგორც ეს ტექსტობრივი შედარების დროსაც აღვნიშნეთ, ნიშანწყალი აღვიღათ, სადაც წამება მიმდინარეობს, თითქმის წარბოცილია. მოგვიანო დროის რედაქტორთ საკიროდ არ მიუჩნევიათ მათი დატოვება.

სად მიმდინარეობს შუშანიკის წამება? ქართლის პიტიახშის კარს, გვამცნობენ წამებები. ქართული პუნქტსაც კი ასახელებს. ესაა „დაბა, რომელსა ჰრქვან ცურტავ“.

ცურტავს ჩვენ ხშირად ვხვდებით სომხურ „ეპისტოლეთა წიგნში“, რომელსაც ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების განხეთქილების შესახებ საბუთები შემოუნახავს. შემდეგში მათ უხტანესი იყენებს თავის ზემოთ აღნიშნულ (ნ. გვ. 016) ნაშრომში: *«ჴათილიქჲნ გაძანმანს Ⴛრავჲ ჯ ჴაკიჲ»*, რომელშიაც ერთი თავი (მე-XVIII) საგანგებოდ ცურტავს აქვს მიძღვნილი კომენტარის სახით. მისი ხსენება მოეპოება არსენ I საფარელსაც თავის ნაშრომში: „განყოფისათჳს ქართლისა და სომხითისა“.

ქართული მარტივობის წიგნით ცურტავი არის ქართლის პიტიახშის რეზიდენცია. აქ არის პიტიახშის ტაძარი ანუ სასახლე, სახლის საეპისკოპოსო საყდარი და მასზე დაცილებით კიდევ აგრეთვე ციხეც.

დაახლოვებით ამავე ნიშნულობით არის წარმოდგენილი ცურტაევი „ეპისტოლეთა ვიგნშიაც“, რომელიც VI ს-ის გასულისა და VII ს-ის დამდეგის ამბებს მოგვითხრობს. მაგალითისათვის ერთი ადგილიც კი საქმარისია. მოსე ცურტაევის ეპისტოპოსი სომეხთა ეკლესიის დროებით მესაქისადმი—ერთანეს ქერდოლის სახელზე—605—606 წ. მიწერილ პირველ წერილში ამბობს:

*«ზეკ სეს ჩნძ ქ თხ თყაიქსხანსა ზა-
თანხე ქაქსიკიყაიარანსა მორათაღა¹ ირი
სეხეხეიო²: ღოთ აარქსაჲ აუასერა ქის
ქი. ძღ³ ანაჲ ლ⁴ თსაჲ იყრი. მქს⁵ ზა-
ქერს ჯ ქირაყერს. იღ⁶ ჯ ყარყხხვას ქის
ჩნძ⁷ თოდანსა⁸ ქ თსათან⁹ ზათანს¹⁰ ქაქთი
ქარყაყსითათის¹¹ ზი¹² ზ¹³ თან¹⁴ ერანს¹⁵ რეღ-
ქია¹⁶»*

«ზემეშთუა მე დღეთა ყრმობისათა მიწე-
ნაა საეპისტოპოსისა მას ცურტაეს, რომლისა
ეკლესიისა მ.აწაფეცა ვიჟაჲ წესისაებარ, სადა
აღუზარდ და ვისწაჲ მწიგნობრობაა სომ-
ხური და ქართული, სადაცა მომენიჲ მე
ღირსაჲ უფლისაგან მიწენაჲ საყდარსა სა-
მოდღუროსა—სახლსა მასეჲ პიტიახმისასა».

აქედან ამჟამად, რომ ცურტაევი რეზიდენციაა პიტიახმისა VI—VII ს. ს. ს. ში. აქ არის საეპისტოპოსო კათედრა, სადაც ქართულისა და სომხური მწიგნობრობის შესწავლა შეიძლება. ორენოვანი მწიგნობრობა კი მით არის გამოწვეული, რომ საეპისტოპოსო იერარქიას ორენოვან მრევლთან აქვს საქმე: ქართველებთან და სომეხებთან. მსახურებას მათ „ორივე მწიგნობრობით“ უსრულებენ. თვითონ მოსე ცურტაეველს, რომელმაც დავა ატეხა სომეხ-ქართველთა ეკლესიებს შორის. წერილებში ხშირად აქვს ნახმარი გამოთქმა: *«ზაკაქხიღს ჰქ¹⁷ თ-
ნიღმქის¹⁸ მორათაღა, სესეხეხეიო¹⁹»* [„სომხურ-ენიანს კელმწიფებასა (=სა-
ბრძანებელსა) ცურტაევისა ეკლესიისასა“], რაც იმას მოწმობს, რომ ცურტა-
ევის საეპისტოპოში სომხურ ენაზე აღმსარებელნი, ძირითადად, სომეხები ყოფილან. სომხური მღვდელ-მსახურება, როგორც ზემოთ (II თ.) წყაროებისაგან ამოწე-
რილი ადგილებიდან ჩანს, შუშანიკს დაუწესებია ამ ეკლესიაში, რის შეცვლას
სომეხთა სამღვდლოება და ხელისუფალნი კირიონ I-ს (VII ს-ის დამდეგს) აბრა-
ლებენ. უკანასკნელი კი მის არა შეცვლას, არამედ ქართულის გვერდით თა-
ნაარსებობას აღიარებს.

ადგილსამყოფელო ცურტაევისა დღესაც არაა ნაპოვნი. უბტანესი ამის შე-
სახებ შემდეგ ცნობებს გვაწვდის (6. *წათამღმქის²⁰ რათანანს²¹ ჴრავე ქ ჴაიყე,
ვალარშაპატი 1871 წ., გვ. 34*):

*«...მორათანს ანს ანთან²² ირ ძიჲთ ს კარ
ჩქათათსეჲყარ ქ ყათამიქსხანს, თათ ქი-
რათათსანქ, კანქმ ქათანსაქი ანს ჰიჯერ
ანთანს, ქის აქამ ქარქიქსთეჲ ჰიჯი²³ ჴა-
ქსერი მანქამაქ ქის ღეჲყარბანქ მარჯა-
რათქამ ქის ს ზაკაქხიღს. ქის აქამ ქიჯ-
რსაქ ს ჴაქითორსანქ გარჯარაღეჲ ქიჯერ ფხ-
ათიან²⁴ ირ ჰიჯი ქიქერ ანთან²⁵ ჴაქსხანსაგან,
ქ ზანანსაგან²⁶ ირ ჰიჯი ჴრავე-ღათო, ირ ჯ
ძიქათანანს ხრქიყე აქთანარაგან ჴაიყე ს
ღრავე, ჴაქი ჴანთეჲქ ქიქიქანს ჴაკაქათთ, ირ*

«ცურტაევი—სახელი იგი, რომელი მარა-
დის მოვიკენეთ უწყებას [შინა], აქაცა ვაგ-
სენოთ. მაშინ იგი ერქუა სახელი, ბოლო აწ
სახელად ჰიქჯან გაჯენქ-ი. მაშინ სავსე და
ერკელი დიდქალაქი დიდი და სახელოვანი
[იყო], ბოლო აწ დამცირებული და ზოპიერი
დაბა ქალაქი [არს] კიდესა მის მდინარისასა,
რომელსა ეწოდებინ მისი სახელი—გაჯენა-
გეტ-ი, კუთხესა, რომელსა ჰიქჯან ერაც-
დაშტ-ი (=ქართულთა ელი), როჲულ არს
შუა-ზღვარი ორთა მათ სოფელთა, სომეხ-

¹ უბტანესთან; ² თეკაქსხანს; ³ უბტანესთანა; ⁴ სესეხეხეიო; ⁵ (ქი); ⁶ ანაჲ ჯ abs. ⁷ თსაჲ; ⁸ თსათან; ⁹ იყრი; ¹⁰ მქსხანს; ¹¹ ჩნძ ქის; ¹² თანთანს; ¹³ ზიქი; ¹⁴ ჴაქსა აქირიქი ზეჲქი-
კიოთი;

ტ მანამანსაქცე ნრავაჯნ ს ნრავაქი ნოჯა-
 ჭოორ ს აკანსაორ მხბქ მაკერაოჯარქის
 შაქხეხე. ს ხეხელ შორთან აქს რსასა-
 რან რეხეხი მხბქ ზოჯარავსოე კოქმსა-
 ჭელ ჩქსაქიო ჭარქსოლ ქ ჯავარჯაკაქ სრ-
 ვაკილსოქ მხროქ არქაქაქ:

გარელთაჲს მკარეთ-მპყრობელისა ჩრდილოთაჲსა, განჭყნებულისა ვალარშაკისაგან არშაკუ-
 ნიანისა, ჩუენისა მეფისაგანა.

თისა და ქართლისა; იხილვების პირისპირ
 მის შთისა კავკასიისა, რომელ არს თანამოსა-
 ზღვრე საკვრველ-ნაშტნი და საკვრეულისა.
 სახელოჯანისა და საჩინოჲსა დიდისა მის
 დედაქალაქისა ტფილისისა. და იყო ტურ-
 ტვე სამკვლეველი დიდისა პიტიაზშისა გუ-

გარელთაჲს მკარეთ-მპყრობელისა ჩრდილოთაჲსა, განჭყნებულისა ვალარშაკისაგან არშაკუ-
 ნიანისა, ჩუენისა მეფისაგანა.

ამ ცნობის მიხედვით ტურტავი ძველი სახელწოდებაა, უბრანესის დროს
 (X ს.) გაჯენქი ჰრქმევიო. ამავე დროისათვის იგი დედაქალაქიდან (*მაკერაჲ-
 ჯაჲ*) დაბა-ქალაქამდის (*ღორქაჲჯაჲ*) დაკინებულა. იმყოფებაო, ამბობს უბ-
 ტანესი, იმ კუთხეში, რომელსაც *ქრავე-ჯაჲთი* ეწოდება, რაც შუა-ზღვარი
 სომხეთსა და ქართლს შორისო. ძველად ტურტავი რეზიდენცია იყო „პიტიაზ-
 შისა დიდისა გუგარელთაჲსა-ო“. ყველა ამ ნიშნებით თვალნათლივ ჩვენ წინ ქვე-
 მო ქართლი იშლება.

ქვემო ქართლი სხედასხვა დროს სხედასხვა სახელს ატარებს ისტორია-
 ში. სომხეთის შესახებ ბაასის დროს სტრაბონი (I საუკ. ჩვ. ერ.) მას Γαργαρη-ს
 ეძახის. იგი მისი ცნობით, არტაშესსა და ზარიადრეს (II საუკ. წინ ჩვ. ერ.)
 Xორჯუჲ-სა და IIარსჲნერჯ-ის მთიან ადგილებთან ერთად ჩამოუცილებლიათ ქართ-
 ლისათვის (იბერიისათვის). Xორჯუჲ მკვლევრებს კლარჯეთად ესმით. იგი მტკვრის
 ზემო დინების მარცხენა მხარეზე ეგულებათ, ხოლო გუგარეთი მარჯვენაზე, სტრა-
 ბონის აღწერის მიხედვით. პტოლომეოს კი (II ს. ჩვ. ერ.) „გუგარენე“ ეპჯრუჲ-ს
 სახით აქვს წარმოდგენილი. ტიგრან დიდს (გარდაიცვალა 56 წ.) მისგან შეუქ-
 მნია მოსაზღვრე ოლქი, თავისი სამეფოს ჩრდილოეთის საზღვრის დასაცავად.
 სადაც პიტიაზში დაუსვამს. არშაკ მეფის დროს (345 — 367) იგი გამდგარა მისგან
 და ქართლს შეერთებია და შემდეგ იარალით კვლავ შუშელ სპარაპეტის ხელით
 დაუბრუნებია. 387 წელს, სომხეთის გაყოფის ჯამს, იგი კვლავ ქართლს დაბრუ-
 ნებია¹.

კორჯნი, ლაზარე ფარპელი და ელიშე (V—VI ს. ს.) „გუგარქ-ს“ არ ასა-
 ხელებენ. მოსე ხორენელს ტაშირის მთავარი (პიტიაზში) აშუშა, რომელიც
 კორჯთან გეხვდება², გუგარქ-ის პიტიაზშად ჰყავს დასახელებული (ხოლო ტა-
 შირს გუგარეთის კუთხედ სახელდებს)³, ხოლო ლაზარე ამ არშუშას ქართლის
 პიტიაზშად ჰხადის⁴. გუგარეთსა და გუგარელებს ხშირად ახსენებს იოანე დრას-
 ხანაკერტელი (X ს.). მათ იგი ეთნიურად სომხებისაგან განასხვავებს და ჩრდი-
 ლოელ ხალხად აცხადებს⁵.

¹ ლ. ზქრქუძე, *აქს ჯაქი თხელი ანიონხერე*, *ქარქ. წ. ჟიქქიქსხანს, ქქს-
 ხ* 1907, გვ. 83. 19-21, 113-114.

² ზარქს, *ქათმიქქის ქარქი ს მანიონს არქიქს შხარქიქა...*, *ქსხსაქქ* 1894,
 გვ. 32.

³ შ. ხორქსაქი, *ქათმიქქის ჯაქი*, *აქქათმიქქიქაქ შანოქქ აქსიქს ს
 შ. მარქქიქსხანს, შქქიქს* 1913, გვ. 340—341.

⁴ ლ. ფარქქიქს, *ქათმიქქის ჯაქი...*, *შქქიქს* 1924, გვ. 52 და სხ.

⁵ იოანე დრასხანაკერტელი (თარგმანი და კომენტარები ილ. აბულა-
 ძისა), გვ. 42, ტფ. უნივ. გამოცემა, ტფ. 1937 წ.

უხტანესი, როგორც უკვე აღენიშნეთ, ქართლის სპიტიანების რეზიდენციად ტურტავს ანუ მისი დროის სახელით „გაჯენქ-ს“ ასახელებს. მხარე კი, სადაც იგი იმყოფება, *ქრახე-ყაჯაი* ად აქვს დასახელებული. ამრიგად, „გუგარქ-ის“ ნაცვლად აქ „ვრაც-დაშტ-ია“ წარმოდგენილი.

არსენ I საფარელი კი ტურტავის საეპისკოპოსოს „სომხით-ში“ ასახელებს (ნ. ზემოთ გვ. 012). საზოგადოდ ქვემო-ქართლისა თუ მისი ნაწილის აღსანიშნავად ქართულ მწერლობაში (X ს-დან) ჩვეულებრივ „სომხითი“ იხმარება. ასეა იგი „ქართლის ცხოვრების“ იმ ნაწილში, სადაც შუშანიკის ამბავია შემოკლებით მოთხრობილი (ნ. ზემოთ გვ. 011).

როგორც „ვრაც-დაშტ-ია“, რასაც „ქართ-ველი-ს“ თარგმანად მიიჩნევენ პროფ. მელიქსეთ-ბეგი, ისე „სომხითი“ პოლიტიკური ვითარებიდან მომდინარე სახელწოდებად მააჩნიათ მკვლევართ¹, ხოლო „გუგარქ-ის“ ეტიმოლოგია ბურუსითაა მოცული, თუმცა მას ამავე კუთხის ერთი მხარის სახელწოდების არაბულ-თურქულ გადმოცემაში ხედვენ. ესაა „გუჯარეთი“².

გუჯარეთი ტერიტორიულად ერთი და იგივე გარკვეული ოდენობა არ ყოფილა ყოველთვის. თუ სტრაბონის დროს მის გარეთ იყო კლარჯეთი, VII ს-ში უკვე მოსე ხორენელის სახელით ცნობილი სომხური გეოგრაფია³ მასაც მის შემადგენელ ნაწილად აცხადებს „ძორაფორ“, „წობაფორ“, „კოლბოფორ“ (სამივე ბორჩალოსა და ყაზახშია), „ტაშირ“, „თრიალეთ“ (*Թրիալք*), „კანგარი“, „არტაან-სა“ და „ჯავახეთ-თან“ ერთად.

რა ოდენობისა იყო ქართლის ანუ გუგარეთის საპიტიანში შუშანიკის დროს ზედმიწევნით ძნელია თქმა. ერთი კია, ლაზარე ფარპელის ისტორიის ცნობათა მიხედვით შესაძლოა გაირკვეს სომხეთის ჩრდილო საზღვარი ანუ ქართლის სამხრეთი მიჯნა. მკვლევართა დასკვნის მიხედვით სომხეთის ჩრდილო საზღვრად ანუ ქართლის სამხრეთ საზღვრად „კანგარ-ის“ მთა ჩანს⁴. თვითონ კუთხე კანგარი (*Կանգարք*) ჯავახეთის, თრიალეთისა და ტაშირის სამხრეთით იყო. ამრიგად გუგარეთას ანუ ქართლის საპიტიანში სამხრეთი საზღვარი შუშანიკის დროისათვის „კანგარ-ის“ ანუ ზამბაკის მთები იყო.

მოიცავდა თუ არა ქართლის საპიტიანში ყველა ზემოაღნიშნულ კუთხეს გუგარეთისად რომა მიჩნეული VII ს-ად აღიარებულ გეოგრაფიულ ტრაქტატ-ში? ძნელია ამაზედაც პასუხის ზედმიწევნით გაცემა. შუშანიკის დროინდელი ამ საპიტიანში მხოლოდ ზოგიერთი კუთხეა ცნობილი საისტორიო წყაროებით.

¹ პროფ. მელიქსეთ-ბეგი, „ქვემო ქართლის ზოგადი მნიშვნელობის მქონე გეოგრაფიული ნომენკლატურისათვის ძველად“ (ქართ. საენათმცნეიერო სახ-ბის წელიწდეული I—II, 1923 - 1924, გვ. 357).

² პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, „საქართველოს საზღვრები“, ტფ. 1919 წ., გვ. 21.

³ „Армения в эпоху Юстиниана“ (Тексты и разъяснения XI) СПб, 1908 г., გვ. 425.

⁴ Армянская география VII в... издал К. П. Патканов, СПб, 1877 г., გვ. 20 (სომხ. ტექსტისა). პროფ. ჰ. მანანდიანის ნაკლებით (*ახილსაყო. თხზულებები ქობულაძე-ერე. 194 წ.*) ეს გეოგრაფია IX ს-ისა და მოსე ხორენელს ეკუთვნის (გვ. გვ. 77-74, 117-123).

⁵ „Армения в эпоху Юстиниана“... გვ. 222.

არშუშა პიტიახში მაგ. ტაშირის მთავრად ჰყავს დასახელებული კორკნის, ხოლო მოსე ხორენელი მას გუგართა პიტიახშად სახელდებს. ტაშირი „კანგარ-ს“ ჩრდილოეთით ეყრა. აღმოსავლეთით გუგარეთს „გარდმანი“ (*გარდმანს*) ჰპიჯნებია, ვინაიდან ამ სამთავროზე გავლით მოემართება მამტოცი, კორკნის მოწმობით აღუვანეთიდან ქართლისაკენ, სადაც მან აშუშას სამთავროც მოიხილაო¹. ამრიგად, ცურტაევი, რეზიდენცია გუგარეთისა ანუ ქართლის პიტიახში, VII ს-ის დროინდელი გუგარეთის აღმოსავლეთ ნაწილშია მოთავსებული, ე. ი. ტაშირისა და მის ჩრდილოეთით მდებარე კუთხეებსა და გარდმანის სამთავროს შორის. ეს კუთხეები კი არიან: „ძოროფორი“, „წობოფორი“, „კობოფორი“ (სამივე ბორჩალოსა და ყაზახს), „ტაშირი“ და „თრიალეთი“ (*ტრიალეთ*).

„ეპისტოლეთა წიგნს“ დაუკავს დვინის კრების (506 წ.) მონაწილე ქართლის ეპისკოპოსთა სია (*წიგ. 182—183*). როგორც კირიონისადმი მესამედ მიწერილ წერილში აღნიშნავს აბრაამ სომეხთა კათალიკოზი, ამ კრების ოქმი („პირობის წიგნი“ = *წიგნის საყარს*) სომხურად ყოფილა შედგენილი, მაგრამ არეულობის დროს დაკარგულა. მისი პირი ბერძნულადაც არსებულა. აქედან გადმოუღიათ სომხურად ქ. ურჰას. წმინდად და ზუსტად ვერ გადმოიღებდნო და ამიტომ ბოდიშობს, თუ მისგან გადმოღებული ადგილიდან ვერ იქნება ქართლის საეპისკოპოსოები სათანადოდ წარმოდგენილიო. ამასთან გამოცნობისა და სწორად გაგების გზასაც უთითებს: შეადარეთ იგი თქვენ ენაზედაც გადაღებულ „ოქმის“ პირსაო. საფეხურებისა თუ ტერიტორიული თანრიგით არის განლაგებული აქ მოყვანილი ნუსხა კრების მონაწილე ეპისკოპოსებისა, კირს თქმა, ვინაიდან შიგადაშიგ ზოგიერთი კათედრალის სახელწოდების ამოცნობა ვერ ხერხდება². პირველ რიგში თითქოს საფეხურებითა ჩანს: ჯერ კათალიკოსია დასახელებული და მერმე სამეფო კარის ეპისკოპოსი. რა კრიტერიუმია მიღებული დასახელებისათვის დანარჩენი 22-ისათვის, როგორც ვთქვით, ამის გამოცნობა ძნელია. ჩანს თითქოს ამა თუ იმ კუთხისათვის ლოკალური რიგია დაცული, ქვემო ქართლისათვის კერძოდ: „სამუელ ეპისკოპოსი დმანისელი“ (*სამუელისელი*), დავით ეპისკოპოსი ბოლნისისა (*ბოლნისელი*), იაკობ ეპისკოპოსი [ცურტაევისა] (*ცურტაევისელი*), სტეფანოს ეპისკოპოსი რუსთაევისა (*რუსთაევისელი*), სპაკ ეპისკოპოსი ტფილელი (*ტფილელი*)“ და სხ... პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს, რომელსაც თავის წიგნში *„ქრისტიანული კულტურის ისტორია“* და *„ქრისტიანული კულტურის ისტორია“* კომენტარის სახით მოყვანილი აქვს როგორც სხვა მკვლევრის, ისე თავისი შეხედულებაც ცურტაევის ადგილ-მდებარეობის შესახებ (გვ. 12—15)³, აქ გეოგრაფიული განლაგება აქვს შენიშნული და მართებულადაც ცურტაევი ბოლნისსა და

¹ *კირიონის წიგნი... წიგნის საყარს... დასახელებული კრების მონაწილე ეპისკოპოსებისა... 1894, გვ. 32.*

² ცდები მათი ამოცნობისა გააჩნიათ პროფ. ივ. ჯავახიშვილს თავის „ქართული ერის ისტორიაში“, I, გვ. 277—279 და პროფ. კ. კეკელიძეს ნაშრომში: „ქართული ერის ისტორიაში“, ტფ. უნივ. მოამბე X, 320—321.

³ ცალკეც კიდევ პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი, „თრიალეთ-წალკის მატერიალური კულტურის ნაშთებისა და ტაძრების შესწავლისათვის“ ეწერნ. „მარტინისტული ენათმეცნიერებისათვის“, ტფ. უნივ. გამოცემა, ტფ. 1934 წ., გვ. 26—44.

რუსთავეს შორის ეგულება. მართლაც, აქ მდ. მაშავერასა და ქციის შესართავის ახლოს ვახუშტის აღწერით¹ და რუკით (№ 2) აღნიშნულია „გაჩიანი“, ალბათ, იგივე *ჭაყჩინჯა*-ი უხტანესისა. თუ მართლაც ამ სახელით იწოდებოდა ცურტაეი (X ს.), როგორც უხტანესი გვარწმუნებს², მაშინ ცურტაეი აქ არის საძებარი. შესაძლოა ის „ნახიდურიც“ გამოდგეს, როგორც პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს მიაჩნია. ნახიდურიც სწორედ ბევრად შორს არც არის ვახუშტის გაჩიანი-საგან. საბოლოოდ ამის დადასტურება ნივთიერ საბუთის შეუძლია, მიწის სიღრმეში იქნება მოპოებული იგი, თუ მის ზემოთ³.

¹ Description géographique de la Géorgie, par le Tsarévitch Wakhouchi, publiée. par M. Brosset, S. Pct. 1842 წ., გვ. 144.

² ს. თ. ბელიანი ცურტაეს ჩაჩენას ეძახის, რომელიც ახლა ახტარის სამრეკლო ეკუთვნისა (*ჭაყჩინჯა, დიდი ფქმენი თქმ იხტე ჰასყაოთ. ცხაოთ. ზარანყის შიასყასა*, ტფ. 1910, გვ. 105).

³ ცურტაეის ძიების საკითხი ნანგრძლივი ისტორიის მქონეა. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში მას პირველად ვახუშტი ბატონიშვილი შეეხო, როცა იგი სომხეთის აღწერას იძლევა და იქ მყოფ აგარაკისა და ახტალის ეკლესიაზე ადგებს სიტყვას, — „პირისპირ ახტალისა, აღმოსავლეთით, ბერდუჯის მთას შინა არს შანასტერი ორი-ო...“ — შენიშნავს: „ჰგლონებ ამას ცურტაედ...“ (ნ. M. Brosset-ის გამოცემა ვახუშტის გეოგრაფიისა. გვ. 142). ეს შესაწინარებლად მიიჩნია M. Brosset-მაღ. გაურკვეველ ადგილად მიიჩნევს მას პლ. იოსელიანი. თ. ჟორდანიანი (*ქრონიკები* I გვ 321) ვახუშტისა და M. Brosset-ს იმეორებს. მ. ჯანაშვილი ვახუშტის გეოგრაფიის გამოცემაში „ზოლოტაეც-ში“ ჰედავს „ცურტაე-ს“. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი მას ჭერეთის დედაქალაქად მიიჩნევს, ხოლო ადგილმდებარეობა მისი არ ირკვევა, რას-თვის იქვე („ქართული ერის ისტ. II, გვ. 307). ს. კაკაბაძეს იგი ქციის მარცხენა მხარეს ეგულებოდა: „ცურტაე“-ი „ბოლოტ“ სახელწოდების ქვეშ უნდა იფარებოდესო (Bul. Hist. 1924 წ. I 74—75). 1928 წ. კი მან შეიცვალა აზრი და „ცურტაეი“ მამავერისა და ქციის შესართავთან აღნიშნა, იქ სადღე ვახუშტის რუკით „გაჩიანი“-ა აღნიშნულ ო. „გაჩიანი“, უხტანესით „გაჯეჭი“-ი, ავართა ენაზე ფარავს „ცურტაეოს“ (კოჩანი=გოგოა „ცივი“). ბოლო დროს საკითხი და მისი ისტორია დაწვრილებით განიხილა პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგმა, რომლის შეხედულება უკვე ზემოთ მოიყვანეთ.

სომეხ მეკლევართაგან პირველად ლ. ალიშანი შეეცადა „ცურტაეის“ ადგილმდებარეობის გარკვევას უხტანესის ცნობებზე დაყრდნობით (ნ. ზემოთ გვ. 051-052) თავის, P. Peeters-ის თქმისა არ იყოს (Anal. Bol. LIII, fasc. IV, გვ. 296, შენ.) „esquisse romantique“-ში *მთაქტე ჯაქჩინჯაჲ ჰაოე, (ნაო. II, ჟანსხტე 1809, გვ. 375—376)* და მერბე ნ. აკინეანი (*ქიქრისი ღაშოქიტის ჟაოე, ჟქისსა 1910 წ., გვ. 199—200*), რომელიც იწუნაჲებს ალიშანის მოსაზრებას. ალიშანმა ქართლის პიტიახშის ეს დედაქალაქი ბოლნისის ზევს (*ბოლნისი*) და ვრაც-დუბტის (*ჟრავ-გაჯა*) კი ზეზე აღნიშნა. მისი სახელი დღეს გადაიწვეებულია, რომელსაც მხოლოდ ბოლნისის მდინარეს, ე. წ. ბოლოტაერი-ს (*ბოლოტაე*) შეჰდინარე შენაკადი ცურტაეც-ი (*მოდრაგოგო*) მოგვაგონებსო. საიდან აიღო მდინარისა და მისი შენაკადის ასეთი სახელწოდებები, ცნობილი არაა. არსად წყაროში იგი არა ჩანს. მიუხედავად ამისა მას ერწმუნება ნ. აკინეანი, როცა იგი ალიშანისავე სიტყვებით განსაზღვრავს ცურტაეის ადგილმდებარეობას. აქ უნდა გვეძებნა მართლაც ცურტაეი, თუკი სადღე დადასტურდებოდა, რომ ბოლნისის მდინარის შენაკადს ოდესმე ცურტაეც-ი ჰქმეოდა. სახელწოდებები „ბოლოტაერი-ცა“ (=ბოლნისის მდინარე, ალიშანის აზრით) და „ცურტაეც-ი“ გვგონია: ლიშანს ადებული უნდა ჰქონდეს M. Brosset-ის მიერ გაოცეპული ვახუშტის გეოგრაფიიდან. რუკაზე № 2, რომელიც დართული აქვს ამ გამოცემაში, ბოლნისა აღნიშნულია მდ. Pholadaouri-ზე. ამ სახელწოდების დასაფლური საღ. სომხურით ტრანსკრიბირება ჩანს „ბოლოტაერი“ (Pholadaouri → *ბოლოტაე*). ხოლო „ცურტაეც-ი“, რომელიც „ბოლოტაერი“ ს შემდინარედ აქვს დასახელებული ალიშანს, ნაგლისმეფია ბოლოტაე-ფოლადაურისა მარჯვენა შენაკადი, რომელიც უსახელოდა გაშე-ბული რუკაზე. „ცურტაეც-ი“ (Zourtaceta) ამავე რუკაზე მოხსენებულიცაა, მაგრამ უკვე ქციის

ირა ნაკლებ რთულია პერეთის განსაზღვრა, რომელსაც იაკობი ორგან ასახელებს. აგიოგრაფი მას პირველად მაშინ იხსენიებს, როდესაც ირანიდან მომავალი პიტიახში შინ ბრუნდებოდა და „მოიწია... საზღვართა ქართლისათა, ქუეყანას მას პერეთისასა...“, საიდანაც მოციქული გაგზავნა, რომ შესაგებებლად გარკვეული წრეები გამოეყვანაო. მეორედ კი მაშინ ასახელებს, როდესაც პიტიახში ჩორს, ე. ი. დარუბანდს, გაემართა თავისი ცოლის ციხეში გადაყვანისა და საპურობილეში ჩაგლების შემდეგ. ამ ამბებს პიტიახში ძმა ჯოჯიკი არ დასწრებიო, ამბობს იაკობ ხუცესი, და „ვითარ მოიწია ჯოჯიკ, უკუნა სდევლა პიტიახშსა. და მიეწია მას საზღვართა პერეთისათა და ევედრებოდა მას ფრიად, რაათამცა ბრძანა საკრველთა მათგან განტევება...“. ამ მოწმობებიდან ჩანს, რომ ირანიდან მომავალი თუ ჩორს- (დარუბანდს) მიმავალი პიტიახში თავის დედაქალაქში შემოსვლისა და გასვლის დროს პერეთის ქვეყნით მოდის და პერეთითვე გადის. ამრიგად, პერეთი სახელწოდება იმ ქვეყნისა, რომელიც ქართლის საზღვარზეა და მის ფარგლებში (ქართლის საპიტიახში) შემოდის. პერეთი აქ ქართლის საპიტიახში იხსენიებოდა ვითარეული გეგონია, როგორც ვთქვამთ ტაშირი იყო, რომლის სახელითაც ქართლის პიტიახში არსებობდა ცნობილი კორჯნთან. პერეთი ჩვენს საისტორიო მწერლობაში საქართველოს ჩრდილო-აღმოსავლეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის კუთხეს ერქვა¹. იგი ესაზღვრებოდა აღვანეთს. პერეთი აკად. ნ. მარის მიხედვით აღვანეთის გაქართველებული მხარეა, რომელიც შემდეგში კახეთის ფარგლებში შევიდა². პერეთი ჩვენს ძველ მწერლობაში მარტო გაქართველებული აღვანეთის სახელწოდება არ ყოფილა ხოლმე, არამედ იგი, როგორც ჩანს, X ს-ის ახლოს აღვანეთის ზოგადი სახელწოდება ყოფილა. ათონის ცნობილ მრავალთავში (№ 57), რომელსაც დაუცავს სამეხ-წმიდათა წამება-ცხობებათა თარგმანები, მოიპოება „წამება წმიდათა მღვდელთ-მოძღუართაჲ სომხითისათა არისტაკესი, ორთანძისი, ოსიკისი, გრიგორისი, დანიელისი“ (255v—257v). წყაროდ ამ აგიოგრაფიული შრომისა პროფ. თ. ჯავახიშვილს³ სამართლიანად აგათანავლოსი და მოსე ხორენელი მიიჩნია. ეს გამოკრებილი, ანუ კომპილაციური ნაშრომი გრიგორისის აღსრულების შესახებ ამბობს:

«და ვითარ მოიწია ჰამბავი აღსრულებილად ნეტარისა მეფისა თრდატისი, ხაქუცითა მისუ საწატრუკისითა და სხუთა ვეთომე მტყუართა კაცთა პერეთისათა ზოკლეს ნეტარი გრიგორის... ველსა მას ვატნენასა მამლობელად ზღუასა კასათასა...» (257r, 5—13).

*«ჩასქ ჩ ხათხანქ ლამდასო ქაქინანქხ
 სერათათ, ქ ფახლეო ხორქხ მახთაროე ჯ
 თაქცე იძანე ნახოთათათ თრახე მკვირ-
 ხქე თათხანქ ვხრანქხს შერქიერით... ქ
 ქათხახას ვათხან, ძხრპ ქ ხათოქხანან
 ჯავახსელ ბიქ...» (518r, II სვ. 38—44, ემბ.
 ხელ. № 993).*

მარჯვენა შენაკადად, რომელიც შენაბიანის შიიდან იღებს სათავეს. რაჲ გადმოიტანა ეს სახელი „ბოლოჯაფრი-ს“ უსახელოდ აღნიშნული შენაკადისათვის? ალბათ, იმიტომ, რომ უბტანესის თქმას, „ცურტაჲ გაჯუქ-ი“ ნახევარი დღის საკალზეა დაყოლებული ტფილისს და ჯვანასენელის პიოზისპირ არისო. „ცურტაჯეტ-ის Zourtaçeta-ს“) აღნიშნულობა არ უდგებოდა... სურათი, რომელიც ვხედავთ, მეტად თვითნებურია.

¹ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, „საქართ. საზღვრები“, ტფ. 1919 წ., გვ. 10—15.
² Н. М а р т, Арханг, монгольское название христиан... СПб., 1905 წ.
³ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, „სომხური საისტ. მწერლობა“ I. ტფ. 1935 წ. გვ. 27—31

აქ, როგორც ვხედავთ, ნათლადაა მოცემული „ალვანთა“-ს შესატყვისად— „ჭერეთი“.

იმავე ათონის მრავალთავეში (345v—347v) მოთავსებულია სომხურიდან თარგმნილი სხვა ძეგლიც: „სიტყუანი წამებისათჳს წმიდისა ოსკისი და მოყუას-თა მისთაჲ“. აქ ვკითხულობთ:

«რომელიცა რსმიწს ესე მახლობელთა დე-
დუფლისათა, რომელინი მოკრულ იყვნეს მის
თანა ჰერეთით...» (346r, II ს. 5—9).

«*ყოფილსაჲს და მხარსაჲსაჲს ოსკისი, იგი
ეჭვის ზიარს ხელსაჲს ჳს, ალვანთა*»
(*ცხ. ხელნ. № 3737, 148v, I ს. 32—34*).

აქ კი, მართალია, *Ալვანաց*-ის (ალანთა) შესატყვისად ჰერეთია, მაგრამ პროფ. ივ. ჯაფარიძის შვილისა არ იყოს (ნ. მისი „სომხ. საისტ. მწერლობა“, I, გვ. 21), აქ „ქართულ მთარგმნელს, ან სომხური დედანი ამ აღივლიას წარყენი-ლი უნდა ჰქონოდა და *კსკოსანს* წერებულყო, რაც მას შეეძლო კიდევაც ჰერეთად ვადმოეთარგმნა, ან თითონ აერია და *კსკანაც*-ის მაგიერ *კსკოსანს*-ი წაეკითხა“. ყოველ შემთხვევაში ჰერეთი აქ *კსკანაც*-ის შესატყვისად გვაქვს და არა *კსკანაც*-ისა.

შუშანიკის ქართულ მარტივობაში მოხსენებული ჰერეთი ზოგადი ჰერეთი კი არაა, ისე როგორც ხშირად ქართულ ძეგლებში მოხსენებული სომხითი სა-კუთრივ სომხეთი არაა ხოლმე, არამედ ქვეპო-ქართლის შემადგენელი ნაწილია. იგი ქართლის საპატრიარქოს შემადგენელი ნაწილია, რომელიც აღმოსავლეთით იყო საზღვარზე.

ჰვარავდა თუ არა ჰერეთი მერმინდელ რანს, რომლის დედოფლადაც შუშანიკს „ქართლის ცხოვრება“, ანტონ I და იოანე ბატონიშვილი ასახელებენ? ძნელია რაიმეს თქმა. არსადაა ისეთი რაიმე მოწმობა, რომლის მიხედვით ჩანდეს, რომ შუშანიკის დროს მთელი რანი ყოფილიყოს მოქცეული ქართლის საპატრიარქოში. რანის გვერდით ანტონი და იოანე ბატონიშვილი ჰერეთსაც ასახელებენ. მისი დამოუკიდებელი ხსენება უკვე მისსა და რანის ერთსა და იგივეობაზე არ მიგვივითვებს. ჰერეთად მათ ვახუშტისაგან მის გეოგრაფიაში წარმოდგენილი ქვეყანა უნდა მიაჩნდეს, კახეთის მომდგომი აღმოსავლეთის მხრით.

საულისხმოა, რომ სახელწოდება „ჭერეთი“ ალვანეთისა თუ მისი გავართველებული ნაწილისათვის, მხოლოდ ქართული წყაროებითაა ცნობილი. ზოგადი ჰერეთისათვის სომხურ მწერლობაში *კსკოსანს* (ალვანეთი) ცნობილი. არც საქართველოს ჰერეთისათვის გვაქვს ეს სახელი (ჰერეთი) აღმნიშვნელად სომხურში¹

¹ ემპირიკის ხელნაწერებს მივრთვით ვფიქროვებთ, რომ ისინი უფრო ახლოს დანან ქართულ თარგმანებთან, ვიდრე გამოქვეყნებულები. ათონის მრავალთავეში დაცული სომხური აგოგრაფიული ძეგლების თარგმანებს მათ შესატყვის სომხურ ტექსტებთან ერთად, რომლებიც უმეტესად ემპირიკის ხელნაწერებიდან ავიღეთ, გამოსაცემად გამზადებთ უახლოესი დროისათვის.

² სომხეთი: ნიშნავთ ერთი მოკლეა მინცაა აღსანიშნავი. ნერსეს შნორჰალი დავით უძლეველის სამშობლო სოფლად „ჭერეთ“-ს ასახელებს, რომელიც ვითომ უკონია პირველ მთარგმნელთ დროს (V ს.) ერთ-ერთ ძველ ძეგლში. სადღესასწაულო წიგნში (*წახაყათანაჲს*) კი დავითი „პარკ“-კუთხის სოფ. „ჭერეთი-იდან“ (*ჭერეთი*) იხსენიება. ასოლიკი დავითის სამშობლო სოფლად ამავე კუთხის სოფ. „ჭერეთანს“ ასახელებს. რადგანაც აქ პარკ კუთხესთან დაკავშირებით არის წარმოდგენილი „ჭერეთ-ჭერეთ-პარკი-ი“, ამიტომ იგი ტარონში იგულებათ მკვლევრებს.

სხვა გეოგრაფიულ სახელთაგან აღსანიშნავია კიდევ უ რ დ ი, ადგილი, სადაც ვარსკენის დედა ყოფილა დამარბული. არსებობს შეხედულება, რომ ურდი შესაძლოა ბორჩალოს უ რ უ თ ი იყოსო¹. შესაძლოა, ასეც იყოს: ურუთი ურდისაგან იყოს მიღებული. მაგრამ ანგარიშგასაწვევია ის მოვლენაც, რომ ურდის სომხეთის მიწაწყალზედაც ვხვდებით ძველ დროს. „ეპისტოლეთა წრენის“ ერთი დოკუმენტი: *«Էփեսոսի գիր Խոուն Արարամու Հայոց կաթողիկոսի ի մարանուժխանն ախարհիս Հայոց, այնիցիկ որ էին ընդ իշխանութիամբ Հուսուի ի Թագաւորութիանն Մարկան»,* რომელიც 607 წ. ამბავს მოგვითხრობს, აღნიშნავს ბიზანტიის წილხედომილი სომხეთის იმ ეპისკოპოსებსა და მონასტერ-სავენეების წინამძღვრებს, რომელთაც აღუთქვეს აბრაამს, რომ არ უღალატებდნენ მამა-პაპათა რჯულს. სავენეთაგან ჩამოთვლილია თვალსაჩინო პუნქტები. მათ რიცხვშია ურდ-ის უხუცესიც, ვინმე კოზმა (*Կոզմաս Ուրդայ*, გვ. 151). ურდ-ი აქ ისეთ სავენებთანაა ერთად ხსენებული, რომლებიც ტაშირზე დაშორებული დიდად არ არიან, როგორც მაგ. არუქი, არწათი და სხ... საძვალე იყო იგი პიტიახშებისა, თუ შემთხვევით დაიკრძალა იქ ვარსკენის დედა, ძნელია თქმა.

სხვა გეოგრაფიულ სახელთაგან, რომელთაც იაკობ ცურტაველის თხზულებაში ვხვდებით, საყურადღებოა: ჩორ თუ ჩორი. მარტევილობის სომხურ წიგნში ჩორ-ჩორის-ს შესატყვისად *ჭორ-ია (կოզმანუძე ჭორაყ)*. ქორად კი, როგორც სომხური წყაროებიდან ჩანს, ხშირად დარბანდი იწოდებოდა.

გეოგრაფიულ სახელად მიიჩნევენ ზოგჯერ ჩვენს ტექსტში მოხსენებულ კარსაც, უფრო იმის გამო, რომ ჩორ-თან დაპირისპირებითაა მოხსენებული („ჩორად წარუცე შენ ანუ კარად კარაულითა“). ეს შეხედულება ანტონ I-მა ვამოთქვა პირველად. მასვე იმეორებდა ძველად იოანე ბატონიშვილიც. ასევე მიანიჩით ამ-ეჟმად პროფ. ს. ყაუხჩიშვილს² და პროფ. ს. ჯანაშიას³. მაგრამ აქ კარ-ი ყარს-ს არ უნდა ნიშნავდეს, არამედ სამეფო კარს ირანისას—კტეზიფონს. ჩორ-იცა და სამეფო კარიც შუშანიკისათვის საშიში ადგილები იყვნენ, პირველი—იქ ჩაყენებული ირანის ლაშქრითა, და მეორე—კტეზიფონი, როგორც ირანის ცენტრა-

კერძოდ. ი ნ ბ ი ა ნ ს, რომელსაც ეს ცნობები აქვს მოყვანილი თავის წიგნში: *Ստորագրութիւն էին Հայաստանիայ... (Վենետիկ 1822 წ., გვ. 120)*. დავითის სამშობლო „ჭრეთ-ი“ შესაძლოა ჩვენს ჰერეთი იყოს, ვინაიდან ჯერ ერთი, ამ კუთხიდან თუ არა, მისი მებრძოლი მხარეებიდან მინც, არა ერთი სომეხი მოლაწვეა ცნობილი იმდროინდელ სომიურ სინამდვილეში, და მეორეც, დავითს, როგორც აკად. ნ. მარმა აღნიშნა (Юанн Петриуцкий груз. ше ита-тоник XI—XII века СПб., 1909 წ., გვ. 42—43), ენობრივად ქართულ საყაროსთან სიახლოვე ახასიათებს.

დავითის ჰერელობას თითქოს უნდა გულისხმობდეს ენიაძინის ხელნაწერი № 2372, სადაც იკითხება: *«Բաւթ փիլիսոփայն է ի Հայք գաւառէ ի Լեբեթն գեղէն»* (დავით ფილოსოფოსი არის ბაიჭის კუთხიდან, სოფელ ჰერეთ-იდან), სადაც *Հայք* („ბაიჭ“) შესაძლოა „სომხეთზე“ მიგვიითობდეს. სომხითი ხომ ქართული წყაროებიც ამ ქუყნის (ქვემო ქართლის) ერთ ნაწილს ეწოდებოდა („Дионисий Фракинский и армянские толкователи“, გვ. X, პგ. 1915).

¹ ს. გორგაძე, „წაუებად წმიდისა შუშანიკისი“, ქთ., 1917 წ., გვ. 32.

² პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი, გეოგრაფია: ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. II, ტფ. 1934, გვ. 101 (შეა.).

³ პროფ. ს. ჯანაშია, „ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში“ ტფ 1935 წ. გვ. 3 (შენ.).

ლური ხელისუფლების სამყოფელო. ყარს წარგზენა, ვითომც შესარცხვენად ჩისიანებთან ვირითაო, მოწამე დედოფლისათვის ერთგვარი შეებაც კი იქნებო და თავისიანთა ქერ-ქვეშ მოხვედრით. ამას გარდა საყურადღებოა ისიც, რომ ვარსკენის ამ სიტყვებზე შუშანიკი ასე უპასუხებს: „...ხოლო მე თუ კარად ანუ ჩორდ წარმცე, ვინ უწყის, თუ მუნ კეთილსა რასმე შევემთხვო და ბოროტსა ამას განვერე“. დედოფლის ეს სიტყვები ქმრის დაეკეებას იწვევს: „ნუ უკუე მოავართავანსა ვისმე ეკოლოს“. ვარსკენის ასეთი ეჭვი სამეფო კარს—კტეზიფონს—უფრო შეეფერება, ვიდრე ყარსს, შუშანიკის თავისიანების სამყოფელოს. სამეფო კარზე, ბუნებრივია, თავმოყრილი იქნებოდნენ ისეთი მთაერები, ცოლის შაძიებელნი, როგორც თვით ვარსკენი იყო (აკი თვით ვარსკენი ქართული ძეგლის მიხედვით კტეზიფონს „ცოლსა ითხოვდა მეფისაგან-ო“)

VI. მარკვილოვის სხვა ისტორიულ-ლიტერატურული მხარეები

ჩვენი ძეგლის დანარჩენ ისტ.-ლიტერატურული მთავარი რიგის საკითხთაგან განსახილველია კიდევ ავტორისა, ქრონოლოგიისა და შემდგომი ხანის ქართული ლიტერატურაზე ძეგლის გავლენის საკითხი. ამ მხრივ ბევრი რამ გაკეთებულია უკვე, ისე რომ საგანგებო რამ დასამატებელი აღარა გვრჩება და სიტყვაც დიდად აღარ გავვიგრძელებდა.

ქართული ძეგლის ავტორი, როგორც თვითონ მასშია მოხსენებული, იაკობ ხუცესია. ეს ამბავი ჯერ კიდევ ანტონ I-სა აქვს აღნიშნული თავის „მარტირიკა-ში“¹. ავტორის თანამდებობის გარდა, მისი ვინაობის შესახებ სხვა არა ვიცით რა. P. Peeters-ს იგი მოგონილ პირად ჰყავს გამოცხადებული XI ს-ის შემდეგი დროის ქართველი ავოგრაფის ნიერ, რომლის ნაშრომდაც მას იაკობის სახელით ცნობილი მარკვილოვის წიგნი მიანწია. იაკობის სახელით ქართულ ლიტერატურულ სამყაროში არც არაეინ იხსენიება V ს-ში და არც იყო მოსალოდნელი, ვინაიდან მისი აზრით ამ დროისათვის საეკეოა, რომ არსებელიყო ქართული ორიგინალური ლიტერატურა. ქართველი მკვლევრების კრიტიკულ დამოკიდებულებას სომხური სისტორიო წყაროებიდან მომდინარე ცნობების მიმართ, ქართული დამწერლობისა და მწერლობის საკითხში, Peeters-ი ქართველ მკვლევართა პატრიოტული განწყობილებით ხსნის (Anal. Bol. LIII, IV fasc., გვ. 298). უცნაური აზრია, არა მარტო იმ მხრივ, რომ აქ ამ საკითხში ქართველ მკვლევართა მეტის-მეტი პატრიოტიზმი აღმოჩენილი, არამედ საზოგადოდ იმითაც, რომ აქ უმართებულო შეხედულებაა გამომუშავებული ჩვენი ძველი მწერლობის აღმოცენებისა და მისი განვითარების შესახებ. კორკნის თქმას, რომ მასტოცმა შეუქმნა სომხეთისა და მისი მეზობლის ქართლისა და ალჯანეთის ხალხთ ანბანი და ისიც თითქმის ყველას ერთდროულად, ყოველ შემთხვე-

¹ 6. ზემოთ, გვ. 07

ვაში არც დიდი მანძილის ურთიერთისაგან დაცილებით, მას მარტივ, ნათელ და შესაწყნარებელ თქმად მიაჩნია (იქვე, გვ. 298). აქედან აღედრვის, ალბათ, ეკვიტ, რომ ქართველებს, რომელთაც თითქოს V ს-ის პირველ ნახევარში მაშტოცმა შეუქმნა ანბანი, როგორ შეეძლოთ იმავე საუკუნის 80-იან წლებში ორიგინალური მწერლობის სამაგალითო ნიმუში მოეცათო. სრულქმნილი ანბანი ხომ სომხებსაც იმავე მაშტოცმა შეუქმნა ამ დროს! თუ კი შესაძლო იყო სომხურ სინამდვილეში ამავე საუკუნეში წამოწყებულიყო ორიგინალური შემოქმედება, თუნდ კორჯნისავე ნაშრომის სახით, მაშინ რაღა დააშავა ქართლმა, კერძოდ ქვემო-ქართლმა, რომელიც ამ დროს, როგორც ჩანს, მტკიცე კულტურულ კავშირში იმყოფებოდა სომხეთთან? ერთგვარი ულოგიკობა გვგონია აქ დიდად ცნობილი ავტორის შეხედულებაში. რაც შეეხება იმას, რომ იაკობ ხუცესი უცხო ვინმე უნდა იყოს V საუკუნისათვის, მართლაც იგი სხვა რომელიმე ქართული დოკუმენტით ცნობილი არაა.

სამაგიეროთ უკრადლებას იპყობს ერთი ცნობა, რომელიც შემოუნახავს სომხურ „ეპისტოლეთა წიგნს“. აბრაამ კათოლიკოსის კირიონისადმი მიწერილ მესამე წერილში, სადაც, როგორც ზემოთაც ვახსენეთ (გვ. 054), მოყვანილია დეინის საეკლესიო კრების (506 წ.) მონაწილე ქართველ ეპისკოპოსთა ნუსხა აქ ცურტაველიცაა დასახელებული, სახელდობრ ვინმე იაკობ ეპისკოპოსი¹. ხომ არაა შესაძლებელი, რომ ეს ჩვენი იაკობ ხუცესი იყოს, შემდეგ ეპისკოპოსად ხელდასხმული? ცურტავის ეკლესიის ხუცესს შეეძლო ეპისკოპოსადაც გამხდარიყო. ისტორიამ იცის, რომ ეს ერთეული შემთხვევა არ იყო ცურტავისათვის, როცა სხვა დაბალი წოდებიდან ამ ხარისხზე აღიოდნენ სხვებიც. მოსე ცურტაველიც ხომ (VI ს-ის გასულს და VII ს-ის დამდეგს) ამ ეკლესიის ჯერ შევირდი იყო (წ. 87., გვ. 110), მერმე „ვარდაპეტიც“ და ბოლოს ეპისკოპოსიც! (იქვე). იაკობს ამ ხარისხზე ასვლისათვის ხელს შეუწყობდა ისიც, რომ იგი ცნობილი იქნებოდა ამ დროისათვის უკვე როგორც მწერალი და ისიც შუშანიკის მარტვილობისა. ამას არც ქრონოლოგია ეწინააღმდეგება. იაკობმა, ჯერ კიდევ ხუცესმა, თავისი ნაშრომი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, V ს-ის 80-იან წლებში დაწერა, ხოლო ის კრება, რომელშიაც მონაწილეობა უნდა ჰქონდეს მიღებული, უკვე როგორც ეპისკოპოსს, VI ს-ის გარიერაზე მოხდა (506 წ.).

ძეგლის დაწერის დროის შესახებ მასში მოცემული ნიშნულობის მიხედვით სათანადო დასკვნა უკვე გაკეთებულია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში. პროფ. ე. კეკელიძე მის შექმნას 474—484 წლ. შორის დებს. სომხურ სამეცნიერო ლიტერატურაში, როგორც შევნიშნეთ (გვ. 035), მარტვილობა თვითმხილველის ნახელადად მხოლოდ ლ. ალიშანს მიაჩნია². აქედან კი ბუნებრი-

¹ ეს იაკობია, ალბათ, რომ იხსენიება (კირიონის მეორე პაწუხში აბრაამისადმი; წ. ხვ. მთა გვ. 014) ცურტავის ეპისკოპოსად შუშანიკის აღსასრულის შემდეგ აფციის, გარნიის, საბაქისა და ელიშანს შემდეგ.

² ვენეტკის ხელნაწერთა კოლექციის აღწერილი ბ. სარგსიანი შუშანიკის სომხური მარტვილობის მოკლე რედაქციის აღწერისას (გვ. 397) შენიშნავს, რომ «სიჭიჭე ლაკო-

ვია, მას უნდა გაეზიარებინა ის აზრიც, რომ მარტილობის წიგნი უნდა აღმოცენებულიყო შუშანიკის აღსასრულიდან არც დიდი ხნის გასვლის შემდეგ. ბელგიელი მეცნიერი P. Peeters-ი კი მარტილობის პირველი წიგნის შედგენას ქართულ ენაზე ვარაუდობს მარტოოდენ VII ს-ის დამდეგისათვის. მისი აზრით ეს ძეგლი, რასაკვირველია, იაკობისა არ არის; იაკობი ხომ მოგონილი პირია XI ს-ის შემდეგი დროის ქართული აგიოგრაფიისა!

არა თუ ძეგლის წარმოქმნის ხანა სხვანაირად წარმოადგინა P. Peeters-მა, მისი ვითომდა ისტორიული ვითარების გათვალისწინებით, არამედ თვით შუშანიკის აღსასრულიც კი. იმავე ისტორიული მონაცემების კარნახით შუშანიკის აღსრულების შემდეგ ვარსკენს დიდხანს არ უნდა ეცოცხლა, თორემ იგი მის მიერ დაწესებულ საღვთისმსახურთა წესს (რასაც „ეპისტოლეთა წიგნი“ მოკვეთხრობს), მისი არ არსებობის დღიდანვე მოუღებდა ბოლოსო (Anal. Bol., LIII, გვ. 295). რადგან ლაზარე ფარპელი ვარსკენის მოკვლას 484 წლისათვის დებს, ამიტომ Peeters-ითაც ამ წლის ახლოს უნდა მომხდარიყო შუშანიკის აღსასრულიც. თავიდანვე გამსკვლევა იმ აზრით, რომ მარტილობათა წიგნები, კერძოდ კი ქართული, არ შეიძლება თვითმხილველის შემოქმედება და ისიც ლიტონი (ხელუხლებელი, გადაუკეთებელი) იყოს, ცხადია, მკვლევარს ბევრ რამეში დააეკებება და ბევრ რამეს, და მათ შორის თარიღსაც, გადაათვალთვლებინებდა.

ქართული საისტორიო წყაროების უსაზღვრო ნდობამ, პირველ რიგში კი „ქართლის ცხოვრებისა“ ვახუშტი ბატონიშვილს¹, ანტონ I-ს², იოანე ბატონიშვილს³ და დიმ. ფურცელაძეს⁴ „შუშანიკის წამება“ ბაკურ მეფის (III) დროისად (557—570 წ.) გამოაცხადებინა. „ქართლის მოქცევის“ აღმოჩენამ, რომლითაც შუშანიკის წამება ბაკურის მეფობის დროს არის მოცემული, ამავე დებულების მტკიცებას მოაკიდებინა ხელი თ. ეორდანიას⁵ და მ. ჯანაშვილს⁶. პირველი, ვინც ეს შეხედულება შეუწინარებლად მიიჩნია და სომხური წყაროების ცნობებს უწევდა ანგარიშს აკად. მ. ბროსე იყო⁷, შემდეგ პლ. იოსელიანი⁸; დიმ. ბაქრაძეც⁹ და სხვებიც მას მისდევდნ. შუშანიკის ვახტანგ გორგასალის მეფო-

კახეთ-ში (IX. წიგნი) დაბეჭდილი ვრცელი სომხური რედაქცია თანხაჲს ლათინი-ცხადრ ღრთჲს შაჲსაჲს ჯარყობს კიქხილათს ეკლთ, ვარ სერასკიო თაჲს ეფთხი-ცხადრ კახეთსაჲს (სრული დაჯერებით შესაძლოა პატიყსაცემი ვარდანის თხზულება იყოს, რომელსაც კირაკოსი „სხვა უწყებას“ უწოდებს). მაგრამ რომელ ვარდანზეა საუბარი, სად ან რასთან დაკავშირებით, არას ამაობს.

¹ ვახუშტი, „საქართველოს ისტორია“, -გამოც. დ. ბ. ბაქრაძის მიერ, ნაწ. I, ტფ. 1885 წ., გვ. 105.

² ვგულისხმობთ მის „მარტირიკას“.

³ ვგულისხმობთ მის პერიფრაზს „კალმასობიდან“, სადაც აღსასრულის თარიღად 558 წ. დადებული.

⁴ Д. Пурцеладзе, „О праздниках установ. правосл. груз. церковью“, Тиф. 1862, გვ. 109.

⁵ თ. ეორდანიას, „ქრონიკები“ I, 1892 წ., გვ. 55—56, შენიშვნა და გვ. 320, შენიშვნა.

⁶ მ. ჯანაშვილი, „საქართველოს ისტორია“, ტ. I, ტფ. 1906 წ., გვ. 258—264.

⁷ მ. ბროსე, „საქ. ისტორია“, I, ნათარგმნი ს. ლოლობერიძისა, ტფ. 1895, გვ. 82.

⁸ Жинзепионисание-святых прославленных правос. груз. церковью... сочинение

Пл. Иоселиани, Тиф. 1850, გვ. 61; ამასვე იმეორებს გ. იოსელიანიც სასწავლებლებისათვის შედგენილ წიგნში: „ქართული წმიდანები“, ტფ. 1901, გვ. 37.

⁹ დ. ბაქრაძე, „ისტორია საქართველოსი“, ტფ. 1889 წ., გვ. 175—176.

ბის დროს აღსრულება გაბატონებული შეხედულებაა დღესაც. მაგრამ შეწყნარებულია არა მისი პირველი ვარიანტი ჩაშჩიანის¹, ბროსესი, იოსელიანის, აეგერიანის², ინკიჩიანის³ და ბაქრაძის, ვითომ 458 წ. მომხდარიყოს ეს აღსასრული, არამედ მეორე—შუშანიკის მარტვილობათა სომხური წიგნების გამოცემლისა⁴, ორმანიანის⁵, ივ. ჯავახიშვილის⁶, გორგაძისა⁷ და კ. კეკელიძის⁸. რომელთა ანგარიშით შუშანიკის აღსასრული 470—476 წ. შორის მოდის.

* *

იაკობ ხუცესის ნაწარმოები ძველ ქართულ მწერლობაში შეუმჩნეველი და გამოუყენებელი არ დარჩენილა. მას შემდგომი დროის ორიგინალური ქართული შემოქმედება, კერძოდ აგიოგრაფიული, მისაბაძავდაც კი იხდის. პროფ. კ. კეკელიძემ ნათლად აღნიშნა ამ მხრივ ის გავლენა, რომელიც შუშანიკის მარტვილობის წიგნს მოუხდენია იოანე საბანის-ძის ნაშრომზე. მკვლევარს დასახელებული აქვს მხოლოდ ერთი ეპიზოდი „აბოს წამება-დან“, რომელიც შუშანიკის მარტვილობის წიგნისას ხედება. ესაა საპურობილეში წაყვანის მომენტი, სახელდობრ შეკრებილი ხალხისაგან შუშანიკის გაცილება⁹. საბანის-ძის მიერ გამოთქმულ წამების წიგნთან ჩვენ ძეგლს სხვა მომენტის მხრიაეც აქვს შეხვედრა. ასეთია, მაგალითად, ციხეში დროის ტარების შემთხვევა: „ეგრძთ განვლო სამ თთუე და დაადგრა მარხეთ და ღუმილით. ხოლო წმიდათა მათდღეთა დიდისა მის მარხვისათა, შვდთა მათ შვდუელთა, კვრიაკესა და დღესა შაბათსა ხოლო მი-რაჲ-ილის წმიდაჲ იგი საიდუმლოჲ, კორცი და სისხლი ქრისტსი, მაშინდა ნაკლულევანად მიიღის საზრდელი. ვიდრემდის მიიწია იგი წმიდასა მას დღესა, დიდსა დღესასწაულსა აღესებასა, აღდგომასა ქრისტსს ღმრთესა ჩუენისასა“ (შდრ. ა XIV 10—13 „შუშანიკის წამებისას“)¹⁰.

გარდა ასეთი ეპიზოდებრივი ხასიათის შეხვედრებისა, ჩვენ ენობრივიც უნდა დავადასტუროთ, განსაკუთრებით იმ ძეგლთან, რომელიც ახლო დგას მასთან აღმოცენების მხრივ. ესაა „ვესტათე მცხეთელის წამება“. მარტვილობის ამ წიგნს, რომელიც გამოთქმული ჩანს VI ს-ში¹¹ არა ერთი და ორი ფრაზეოლოგიური

¹ შ. შაქუხაძე, «წათა. ლაქიე», ნათ. რ., «სახსრები» 1795 წ., გვ. 86—87.

² შდ. შაქუხაძე, «სახსრები» 1813, წიგნი IV, გვ. 62—67.

³ ლ. ინკიჩიანი, „წმიდანების ცხოვრება“, ვენეციკი 1859 წ.

⁴ შაქუხაძე, «სახსრები» IX წიგნი, გვ. 60.

⁵ შ. შაქუხაძე, «სახსრები», წიგნი IX, 1912 წ., § 304.

⁶ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი — „ძველი ქართ. საისტორიო მწერლობა“, I, ტფ. 1921, გვ. 16.

⁷ „წამება წმ. შუშანიკისი“, ქუთ. 1917 წ. გვ. 37.

⁸ პროფ. კ. კეკელიძე, „ქართ. ლიტ. ისტ.“, I, გვ. 122—123.

⁹ პროფ. კ. კეკელიძე, „ადრინდელი ფეოდალური ქართ. ლიტერატურა“, ნაკვ I, გვ. 46, 10 იქვე, გვ. 66.

¹¹ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, „ქართ. საისტ. მწერლობა“, I, მეორე გამოც. გვ. 27—32;

პროფ. კ. კეკელიძე — „ქართ. ლიტ. ისტ.“, I, გვ. 558—561.

და ტერმინობრივი შეხვედრა აქვს იაკობის ნაწარმოებთან. ფრაზებისა და ცალკეული სიტყვების შეხვედრის მხრით სურათი ასეთია:

1. «წელსა მეოფსა [პრ III] სპარსთა მეფისასა...» (ა I 6).	«წელსა მეოფსა ზუასრო მეფისასა...» (H 341, გვ. 831).
2. «ტანჯუა მთაწიო ჩემ ზედა...» (ა IV 27).	«ტანჯუა მთაწიეს ჩემ ზედა...» (H 341, გვ. 856).
3. «უქადე კურბერი ერთო...» (ა X 7).	«ტანჯუა დიდი მოიწიოს ზენ ზედა...» (H 341, გვ. 833).
4. «უბრძანა დადებად ჯაქვ...» (ა VIII 27).	«უქადებდა მათ საფასესა...» (H 341, გვ. 835)
5. «ექუს წულ პყრობილ იყო...» (ა XIV 27).	«ბრძანა... ჯაქვსა ქედსა დადებამ» (H 341, გვ. 835).
6. «მადლი მისცა...» (ა VII 38).	«პყრობილ ყვნეს ვითარ ექუს თთუ...» (H 341, გვ. 836).
7. «და შემდგომად სამისა დღისა ბოვიდა...» (ა IV 8).	«მადლი მისცეს...» (H 341, გვ. 837).
8. «უწესს პიტიახში...» (ა VII 32).	«და შემდგომად სამისა წლისა შემოვიდა...» (H 341, გვ. 839).
9. «პაქურთხე მე და... მონა-მევეალნი ჩემნი...» (ა XVI 19).	«გვიწესს ზენ ციხისთაი...» (H 341, გვ. 833); «გვიწესს თქვენ მარზაპანი...» (H 341, გვ. 840).
10. «ჯმულმცა ვარ შე თქვენგან» (ა IX 16).	«პრქუ... მონა-მევეალთა თუსთა...» (H 341, გვ. 840).
11. «ვითარ[?]ცა მოვიდა დაბასა, რომელსა სახელი ბრქვან ტურტავ...» (ა II 5).	«ჯმულმცა ვარ თქვენგან...» (H 341, გვ. 840).
12. «ნუ იყოფინ ჩემდა...» (ა III 23); «ნუ იყოფინ ესე» (ა V 10).	«ბოვიდა დაბასა მას, რომელსა სახელი ერქუა ბეთანია...» (H 341, გვ. 851).
13. «და შექედრა სული თჳსი უფალსა...» (ა XVIII 11).	«ნუ იყოფინ ესე» (H 341); «ნუ იყოფინ ეგე ჩემდა...» (H 341).
14. «თანა წარიტანა ვეან გელ მ თჳსი...» (ა V 25).	«და შექედრანა სულნი თჳსნი უფალსა...» (H 341).
15. «უბრძანა... ბორკილთა შესხმა ფერთა მისთა» (ა VI 23).	«მასმისს წმიდისა ვეან გელ მსაგან» (H 341, გვ. 833).
	«ბორკილნი შეუსხენით ფერთა» (H 341, გვ. 837).

აღნიშნული შემთხვევები არ უნდა იყოს სრულიად შემთხვევითი. აქ, თუ უშუალო გადმოღების შედეგი არა, ყოველ შემთხვევაში, ერთისა და იმავე ეპოქის ენა მეტყველებს. ამრიგად, იაკობ-ტურტაველის ნაწარმოების აღრინდებლობა ამ მხრითაც უეჭვეა და, როგორც ასეთი, იგი არც შეუმჩნეველი დარჩენილა, უპირველეს ყოვლისა მახლობელი დროის აგიოგრაფისათვის.

1 შუა სასიკრობო კრებულს, წიგნი III, „ვესტათე მცხეთელის ცხოვრება“ ს. კაკაბაძის გამოცემა, ტექსტი, გვ. 80—94.

ᐅᖅᓴᖅᓴᐅᖅᓴᐅᖅ

წამება წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ

და აწ დამტკიცებულად გითხრა თქუენ აღსასრული წმიდისა და სანატრელისა შუშანიკისი. 5

I. იყო მერვესა წელსა [მრ||] სპარსთა მეფისასა კარად სამეფოდ წარემართა ვარსკენ პიტიახში, ძს არშუშაჲსი. რამეთუ პირველ იგიცა იყო ქრისტიანე ნაშობი მამისა და დედისა ქრისტიანეთაჲ. და ცოლად მისა იყო ასული ვარდანისი, სომეხთა სპაჲტეტისაჲ, რომლისათჳს-ესე მიეწერე თქუენდა, მამისაგან სახელით ვარდან და სიყუარულით სახელი 10 მისი შუშანიკ, მოშიში ღმრთისაჲ, ვითარცა-იგი ვთქუთ, სიყრმივან თჳსით. და უკეთურებისა მის სახისა ქმრისა მისისაჲსა მარადის გულს ეტყჳნ და ევედრებინ ყოველთავე ლოკვის ყოფად მისთჳს, რაჲთამცა ცვალა იგი ღმერთმან სახისა მისგან უგუნურებისა და იქმნამცა გონიერებისა ქრისტესსა. 15

**ՎԿԱՅՄԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄՐԲՈՆ ՇՈՒՇԱՆ-
ԿԱՅ. ԴՍՏԵՐ ՄՐԲՈՆ ՎԱՐՄԱՆԱՅ ԹՈՒՒՆ
ՄՐԲՈՆ ՍՈՂԱԿԱՅ. ՈՐ ՅԻՐՄԷ ԱՌՆԷՆ
ԿՏԱՐԻՅՄԱԻ ԶԱՆԱԶԱՆ ՏԱՆՁԱՆՕԲ ՎԱՍՆ
ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՀԱԻԱՏՈՆՆ.**

I. *Եւ ևդի ի ժամանակս թագա-
ւորւիլեան Պարսից բռնաշէ ոմն աշ-
խարհին Վրաց, որոյ անունն Վագ-
գենն, որդի Աշուշայ բռնաշէի, որ եր-
թեալ ի դուռն արքունի, ուրացաւ
զբրիտոնէութիւն, և եղեալ ընդ
պարսկական օրինօքն ի կամաց և
ոչ ի հարկէ և ի ընուիլենէ: Եւ կէն*

წამება წმიდისა შუშანიკისი, ასულისა წმიდისა მარადისი, — ასულის წულისა წმ. სპაჲსი, რ'ლ აღესრულა მკრისაჲან თჳსისა ღვარად-ღვარადითა ბანჯვითა ჰქსა სარწმუნოებისათჳს. 5

და იყო ეამსა მეფობისა სპარსთაჲ-სასა პიტიახში ვინმე სოფლისა მის ქართლისაჲ, რომლისა სახელი ვაზგენ, ძს ამუშა პიტიახშისაჲ, რომელი წა-რემართა კარად ზამეფოდ, უფარ ყო 10 ქრისტეანობაჲ და იქმნა სპარსთა შჯულისა ნებსით და არა იძულებით, ვინა მძლავრობით. და ცოლად მისა

ხოლო ამის უბადრუკისა და სამგზის საწყალობელისა ვარსკენის-
 ვითარმე ვინ თქუას ყოვლოდ განწირულისაჲ, ვითარ იგი განაგდო სა-
 ნატრელი სასოებაჲ ქრისტსი! ანუ ვინ არა სტიროლის მას, რომელსა
 არცა ჭირი ეხილვა, არცა შიში, არცა მახვლი, არცა ჰყრობილებაჲ
 20 ქრისტსთვს.

რამეთუ რაემს წარდგა იგი წინაშე სპარსთა მეფისა, არა თუ პა-
 ტივისა მოღებისათვს, არამედ ძლუნად თავსა თვსსა შესწირვიდა მეფისა
 მის მიმართ უვარის ყოფითა ჭეშმარიტისა ღმრთისაჲთა და თაყუანის
 სცემდა ცეცხლსა, რამეთუ ყოვლით კერძოვე თავი თვისი ქრისტსგან
 25 განაგდო. ხოლო საწყალობელი ესე ცოლსა ითხოვდა სპარსთა მეფისა-
 გან, რაჲთამცა სათნო ეყო მეფესა, და ესრეთ ეტყოდა, ვითარმედ ზრო-
 მელი იგი ბუნებითი ცოლი არს და შეილნი, იგინიცა ესრევე მოვაქ-
 ცინე შენსა შჯულსა, ვითარცა ესე მეჲ. ამას უქადებდა, რომელ იგი
 არა აქუნდა კელთა შუშანიკისგან. მაშინ განიხარა მეფემან და ბრძანა
 30 ცოლად მისა ასული მეფისაჲ.

იღწერდესთი ჭარბანაჲ ჯაიე
 15 აყარაყხთი შამქინქი' შიონ
 არიონ შანაკაჲ ღარქსი ჯაიე
 ნაქრაყხთი, ქი ჯათხრქნი შანაკა-
 ნილაჲ. ჯი ანთონ ზორა ჭარბანქი ქი
 20 ზორქანოქ ქათოჲ ანთონანქ. რარხ-
 ალათონსი ჯი ხრქილქაბ ქათონი ქი
 მანსილქსნიქ ქილქი: ხლ ქანსი ქილქი
 ჯი ანთონქ ქარონქ აინსი' აჯაქერ
 25 ქანსათაგხაქს აჯიქსი აინსი ათ
 30 ქათონაბ, ქი ქხერსი გაქვქი ქი გყას-
 თონიქინსი. ჯი ჯიგაქი ჯი ჯასაქბქი
 ქორქამ ქი ჯიღონსი არქონსი ქი ჯიგაქსი, ქი
 35 ჯიღვქი იღრანსაჲ გქრქითთი

20 ჯორსი ჯი არარქისი ამაქარქიანსი. იღ-
 რანსილქი ჯი ჯიღარქიანსი ქათონაბ, ჯი
 ხრქილქი აჯაგანსი ქი რაქი ჯი იღქათა-
 გქი ხილქი საათანასაქი. ქი ჯიღერქი ქილქი
 30 ქილქი აჯარქი ქი ქიგაქსი: ხლ ჯი-
 35 რასი ჯიღარქიანსი თაქი ჯიღონსი ქი ჯიღ-
 რქინსი ჯიღარქიანსი ქილქი: ხლ ჯიღ-
 რქინსი ჯიღარქიანსი ქილქი: ხლ ჯიღ-
 რქინსი ჯიღარქიანსი ქილქი: ხლ ჯიღ-

იყო ასული ვარდანისი სოჩებთა
 სჲაჲბეტინაჲ, მამიკონიანისი, ასულის-
 წული წმიდისა საჲაკ პართევისა და
 სომებთა მამათმთავრისაჲ ასულისაგან
 მის საჲაკანუშისა, მამა-დღედათაგან
 ხანელით ვარდენი და სიყჲარჲ-
 ლით მერმე ხანელი [მიხი] მუშანიგ,
 კთილ-შახური და მოშინი ღმრთი-
 საჲ სიყრბითაგან თვისით. და უგუ-
 ნურისა და უჯეროჲსა ქევეისათვს
 ქმრისა თ'ისა, გვედრეშინ მორწმუნე-
 თა ლოცვით ყოფად ღმრთისა, რაჲ-
 თამცა მოვიდა გონიკრებასა. და
 იურვოდა და იშინვოდა, რაემს წა-
 რემართა კარად სამეფოდ, [ვითარმედ].
 ნუ უქუე უვარ ყოს ქრისტე.

რომელიცა ყო უშჯულომან: უგა-
 რის ყოფითა ჭეშმარიტისა ღმრთი-
 ხაჲთა თაყუანის სცემდა გგ-
 ნლხა. და აღუარა ეშჲაკსა [და]
 ცოლსა ითხოვდა სპარსსა, მეფი-
 სისგან. და იგი ერჩა მას [და]
 მისცა ცოლად დედაჲ ცოლისა თვისი-

II. და იჯენა მეფისაგან სპარსთაჲსა პიტიახშმან. და, ვითარცა მოიწია იგი საზღვართა ქართლისათა, ქუეყანასა მას ჰერეთისასა, ზრახვა ყო, რაჲთა აუწყოს და წინა მიეგებნენ მას აზნაურნი და მისნი ძენი და მსახურნი მისნი, რაჲთა მათ გამო ვითარცა ერთგული სოფლად შევიდეს. და წარმოჰმართა საღიასპანოჲთა ცხენითა მონაჲ თვისი, ვითარ[შ]ცა 5 მოვიდა დაბასა, რომელსა სახელი ჰრქვან ცურტაე.

და ვითარცა მოიწია და შევიდა წინაშე შუშანიკისა, დედოფლისა ჩუენისა, კითხვაჲ ჰრქუა. ხოლო სანატრელმან შუშანიკ ვითარცა წინ-
[აჲსწ]არმეტყუელმან ჰრქუა: «უკუეთუ სულითა ცხოველ არს იგი, ცოცხალმცა ხართ იგიცა და შენცა. უკუეთუ სულითა მომკულარ ხართ, 10 მოკითხვაჲ ეგე შენი შენდავე მოიქეცინ¹». ხოლო კაცმან მან ვერ იკადრა სიტყუად მისა. ხოლო წმიდაჲ შუშანიკ აფუცებდა და ჰკითხვიდა დამტკიცებულად. ხოლო კაცმან უთხრა მართალი და ჰრქუა, ვითარმედ: «ვარსქენ უვარ ყო ჰეშმარიტი ღმერთი».

ვითარცა ესმა ნეტარსა შუშანიკს, დავარდა იგი ქუეყანასა ზედა 15 და თავსა დამართ სცემდა და ცრემლითა მწართა იტყოდა: «საწყალობელ იქმნა უბადრუკი ვარსქენ, რამეთუ უვარ ყო ჰეშმარიტი ღმერთი და აღიარა არტოშანი და შეერთო იგი უღმრთოთა».

¹ შდ. მათე 10,13.

*խոստանայր և դառային կինს և
զორդին դარბուցანხ և მიყო-
թხანს օրէնս:*

II. *ხ. აკაყჩახი სამყარუთი-
թხამრ დაღნայრ კაჯსარჩ ქღრ, և
კღრ კაოაღაფიჯ აყათგამალირ¹
თაღ ახსოქი ვყაქათხანს ქღრიკი
ირიკ ხეხეღ მითხაღ აოაქი თქინიჯ
თაჯრ ვიღვიჯნს ზორა և ყახსოქი
ყაქათხანს: ხ. ზა თაჲ, მღ აჲრ-
ვარს მღღ მღღ ნიღღიქ. և ხრღმსხ-
ვიღღანჯღრ ვაჯრნ ქსათილახ კხნ-
ვანჯი: ხ. კაროთათილს ხეხეღ თაჲ.
აჲჯრნ ჰი იღრთვღღ ვღღმარითი-
მქინს և ხრღქი რყაღ ათირიღჯანს
ზღღანსხაღ აყარსყაღანს օრქინსჯნ:*

საჲ. ხოლო იგი უქადებდა პირველი-
საცა ცოლისა და შვილთა მიქ-
ცევასა მოგუებისა მჯუღხა [ზედა].

და ესევეთართათა უმჯულოებითა
იქცა სოფლად თვისა და წარმოჰმარ-
თა წინაჲსწარ ღიასპანი [ვიწმე] ხა-
რებდა მოსლვისა თვისისა. რომელი
მოიწია [და] შევიდა წინაშე დე- 5
დოფლიხა, მოკითხვაჲ ჰრქუა და
ხარებაჲ მოსლვისა მისისაჲ. ხოლო
მან ჰრქუა: «ჰეშმარიტად ვხავეღ
არხა ხელითა?». და აფუცებდა
კაცსა მას ღმერთსა ცხოველსა. ხოლო 10
იგი ცრემლოჲდა [და] ეტყოდა: «ჰმარ-
მან შენმან უვარ ყო ჰეშმარიტებაჲ
და თაყუანის სცა ატრუშანთა [და]
დაემორჩილა სპარსთა მჯუღსა».

ქერს ილღღ რარხაყაღ თქინს,

ვითარცა ეხმა კეთილ-მსახურსა 15

და აღდგა და დაუტევა ტაძარი თვისი და ღმრთის მოშიშებით ეკ-
 20 ლესიად შევიდა და თანა მიიყვანნა სამნი იგი ძენი მისნი და ერთი ასუ-
 ლი და წარადგინნა იგინი წინაშე საკურთხეველსა და ესრეთ ილოცვიდა

იხრქირ ღირბანხეაღ. ს ჯაქრ ღაო-
 ნააყჷს, ს ალაღჷრ ღაქრნ ილრაფხაღ
 კსათოღი. ს ხეიღღ ღირღჷსან ქაქრ-
 ღანჷქრ:

20 ხს ქათ რაყიღ იღრთფ ს ზაოა-
 ჯანაფ კაროღხაღ ხრქაქრ ქხღღღ-
 გჷს, ს ყირღჷსან ჯრ ღნჷ ჯრ თა-
 ჯრ, ყი ღჷს ირღჷგ ზორა ხრღჷ ს
 25 ღოღათრ მჷ. ს ანღანჷრ აოაღჷ სღრ-
 ღოჷ ანღანოჷს ს აასღრ აქაყღს.
 აღჷრ კსათოღაბ ამსნაღაღ არარღჷ
 ხრღღჷ ს ხრღღჷ, ს ირ ჯნოაა არა-
 რაბღჷ ჯგხს. ღოღ ათამანსღჷრ აქა-
 ყღსი ირღჷს აყათოღჷსან რანჷღ
 30 ირნოღ. ჭხანს მქაბჷს ღო ჯ ბნღს ბა-
 ნაქიგ ღოგ არრანსღჷგ, ღოღოამარ
 ღხსნარბრ ალაყანს. ზორ ს ქღრ-
 ათს ბნღხანამ როიღ ს ღოღოღ¹, ჭრსღ
 ირღჷს ღოღოჷ ს ირღჷს თოღღზღს. ს
 35 მადღრღჷ ჯ ღღღღღოჷს² ს კაქათოღრ
 ბნღღს³ ირ ღოღ მარღზოჷ კაოღს
 ს ჯ ღღღღჷ კაოაღ ღან, ს აყეღღღ-
 ჭღს ღათანღჷ ჯ ღოღათოღ ბნღღ-
 ჷს ირ ჯ ჴრქათოღ მქათოღ, ს ჭრსღ
 40 მჷ ღოთ მქოჷ ღოღოღ⁴ ღამაროღჷ მქ-
 ათოღჷ ჴრქათოღი ხს არღ⁵ სს იგ
 ჯნღ ღამარღამ ღოთა, ღბნსნაქ კაო-
 ჷს ამაყაროღჷ ღოთ მარღზოჷ, მარ-
 ღანაფოღს ჯ მანღანაფოღღ. ხს არღ⁶
 45 სღრ. ჯამ, სღღ არბანსი ღამარღს
 ღოთაა მსაღ ჯ ღამარღს ს ჯ ქღრ-
 ათს ბნღღხანღ ჯ ჯაქრ ს კორღჷ ს
 ჯ ღოღღს თოღრ, ს ანსაღ კარღაროღ-
 ჭღს ჯ ქღრაჷ რაღღაყ ჯამიგ აოაღჷ
 50 ღოჷოჷ თღროღჷსანღ. ყანსა ღოთაა
 ღამაროღოღჷსან ჯ ღაღათა იღღღ

მას დედოფალსა, დავარდა ქუეყა-
 ნასა და ტიროდა მწარედ, და ჰგო-
 დებდა ქმარსა მას უვარის მყოფელსა
 ღმრთისასა და ვაებდა შეილთა.

და შემდგომად მრავალთა გოდე-
 ბათა და სულთქუმათა აღდგა და
 შევიდა ეკლესიად და თანა მიიყ-
 ვანნა შეილინი თვისნი, რამეთუ
 ჰყვანდეს სამნი ძენი და ერთი ასუ-
 ლი. და დავარდა წე წა საკურთხე-
 ველსა და ესრეთ იტყოდა: ჟუფალო
 დმერთო, ყოვლისა მპყრობელო, შე-
 მოქმედო ცისა და ქუეყანისაო
 და რომელნი მათ შინა არიან
 კმნულნი; შენ დაამტკიცე ესევეთარი
 წესი აზნაურებისაჲ სიტყვათა კურთხე-
 ვისა მხოლოდ-შობილისა შენისაჲთა,
 მონათა შენთა თანამზრახველთა მიერ,
 ბეჭდითა მით ცხოვრების მომცემისა
 ემბაზისაჲთა, ახლითა და მეორი-
 თა შობითა, წყლითა და სულითა
 ყოფად ძედ დღისა და განწმედად
 ბნელისა და სენოანისა შობისაგან, რო-
 მელი კორცითა ქმრისა და ცოლისა-
 გან წარმოვალს, და პოვნად მოხილ-
 ვისა განათლებულისა მის შობისაგან,
 რომელ ქრისტე იესუსდა [არს], და
 ყოფად ერთ სამწყსო ერთისა
 მწყემსისა ჰეშმარიტისა იესუ ქრის-
 ტსსა. და აწ მე არა რად შემირა-
 ხიან ესენი, შობილნი კორცითაგან კა-
 ცისა უღმრთოჲსა, მოკუდაენი მო-
 კუდავისაგან. და აწ, უფალო ჩემო,
 უკუეთუ ღირს გიჩანან ესენი დატევე-
 ბად ჰეშმარიტსა და ზეგარდამოსა
 შობასა ამას, მამისა და ძისა და სუ-

¹ იოანე 3,5. ² იოანე 3,6; შდ. I თესაღ. 5,5. ³ იოანე 10,16.

და იტყოდა: «უფალო ღმერთო, შენნი მოკცებულნი არიან და შენ დაიცვენ ესენი, განათლებულნი წმიდისაგან ემბაზისა მადლითა სულისა წმიდისათა, ყოფად ერთ სამწყსო ერთისა მწყემსისა¹ უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესაჲ».

25

და ვითარცა მწუხრისა ეამი აღასრულეს, სახლაცი ერთი მცირე პოვა მახლობელად ეკლესიასა და შევიდა მუნ შინა სიმწარითა საესს და მიეყრდნა ყურესა ერთსა და მწარითა ცრემლითა ტიროდა.

¹ იოანე 10,16.

*და ი გორბს რარჩა, დგასათიქხამრ
და ასათილახაუთიქხამრ კალ
ქარქრქ¹, და იუ ყაუთხე დარარაბა,
აჲ დარარჩიჯ, ირ ხა ირნხსაქ კა-
ჩითხანაი. დი იქმხსაქ დაჲ იღრავიიუნ
ქი სამყარუთიქხამრ ირსაქ იქს და
ბნილნაჲ იამ ი ქიქსა კირათხანაი. ხა
არქ თქრ მჩითლსა ჳრჩითთი დხე
კანბნსა იანხიამ იქს და დითსა, ირ თქრქ
ხა და ასათილახ. და ხა ყათორასთ ხამ
ჯარჯარანსა რნოლნხე და ძხიანხე
ქასანსა ანილანქ დო არქიქ. და იუ ზა-
ლასარხე კამაჲ იღრავიიუნსა და ყიქბ
ანსიიუნსაქცხნი. დი იღლ ხა ასათილახ
ნამარჩთ და დხე ქაქხე ჳ ხრქრყა-
დოლქჩინსა და ქათრქ კაჩითხანაი კა-
ჩითხანჩეჲ».*

რებდა ტანჯავათა და მოსიკუდიდ სახელისა მაგის შენისა წმიდისათჳს. და არა ვეზიარო ნებათა უვარის მყოფელისა და ბილწისა² მის თანამეცხედრისათა, რამეთუ შენ ხარ ღმერთი ქეშმარიტი. და შენდა შეუენის თაყუანისცემაჲ და დიდებაჲ, ოკ³ ი ოკ³ ეჲ».

*და აჲლ ხა რაჲდამ ყაიჯათანსა
ამანსათხიანონსა მათოღვანქრ არ-
სათოღჲ ხრანხექინსა კაქიოლქ მჩხე
დხრჩექიქი ქხხეღვღოქნი. ხა ი კასთა-
რხე ყაუთიხნ ხრხექიქინს. იქსათაღრქ
ხხეღვღოქნი ამანხეღქინს ადაქიქიქი ქი-
ხეღქინსა. და აქინს ანქექინსა ქისიქ
რანსა ქასანსა აქიორქიქი. ხა ზა კაროლ-
დხსაქ მათანქრქ ი თილნსა მჩ ქიღრქიქი,*

¹ ტიტ. 2,12.

ლისა წმიდისასა, აღზრდილნი სიმა-
თლითა მკლავთა ზედა ჩემთა წინაშე
შენსა მეუფებასა, დაიცვენ ესენი ქეშ-
მარიტებითა სარწმუნობასა წრფელსა⁵⁵
და საქმეთა კეთილთა [ზედა] სიწმი-
დითა და ღმრთის მსახურებითა,
დადგრომად ქუეყანასა [ზედა] და არა
მსახურებად ქმნულთა, არამედ შე-
მოკმედისა მაგის, რ⁶⁰ ი კურთხეულ ხარ
უკუნისამდე. რამეთუ მოემართებინს [და]
მოვალს უვარის მყოფელი იგი, აღსავსს
უშჯულოებითა, მონადირებად ჩემდა
და ნაშობთა ჩემთა ნაპარალთა წარ-
წყმედისასა. და აჲ, უფალო იესუ⁶⁵
ქრისტე, შენ შეგვედრებ [თავისა] ჩემსა
და ამათ, რომელი ეგე ხარ უფალ და
ღმერთ, ხოლო მე მზად ვარ შეწყნა-
რებად და ბილწისა⁷⁰ მის თანამეცხედრისათა,
რამეთუ შენ ხარ ღმერთი ქეშმარიტი. და შენდა შეუენის თაყუანისცემაჲ და

და სხუათაცა მრავალთა ვედრებათა
ცრემლითა შესწირვიდა უფალსა ეკ-
ლესიასა მას შინა ნეტარი იგი გან-
თიადითგან მწუხრამდე. და ვითარცა⁷⁵
მწუხრისა ეამი აღახრულეს მოწყე-
სენი მის ეკლესიისანი ყოველნი თა-
ნამგლოვარე ეყვნეს და ეკრძალოდეს
თქუმასა სიტყუასა მისთჳს ხოლო იგი⁸⁰
აღდგა და შევიდა ხანღბა ერთსა

III. ხოლო ეპისკოპოსი იგი სახლისაჲ მის პიტიახშისაჲ, რომელსა სახელი ერქუა აფოც, არა მუნ იყო, არამედ კაცისა ვისამე წმიდისა ვანად მისრულ იყო კითხვად რაჲსმე სიტყვსა. და მეცა, ხუცესი დედოფლისა შუშანიკისი, თანა ვპყვანდი ეპისკოპოსსა მას. და მყის მოიწია ჩუენდა დიაკონი შინაჲთ და გვთხრა ჩუენ ესე ყოველი: მოსლევად პიტიახშისაჲ და საქმენი დედოფლისანი. ხოლო ჩუენ აღვივსენით მწუხარებითა და დიდითა ტირილითა ვტიროდეთ განმწარებულნი ცოდვათა ჩუებთა წარმოჩინებისათს.

ხოლო მე ვიჯემენ ადრე და მივიწიე დაბასა მას, რომელსაცა იყო ნეტარი შუშანიკ. და, ვითარცა ვიხილე იგი განმწარებული, მეცა ვტიროდეთ მის თანავე. და ვარქუე ნეტარსა შუშანიკს: ღლუაწლსა დიდსა შესლვად ხარ, დედოფალო, ეკრძაღე სარწმუნოებასა ქრისტსისა, ნუ უკუე მტერმან ვითარცა სრსვლმან სამოვარი პოოს¹ შენ თანაჲ. ხოლო წმიდამან შუშანიკ მრქუა მე: «ხუცეს, და მეცა დიდსა ღლუაწლსა გან-

¹ II ტიბ. 2,17.

ორ ჯერ მხრად კხსღებენ. და კაქერ კა-
 დიქსა ათ საათოლად ცაქოდ და იერ-
 ცოდ ვეჩხენ ამხნაქან, და ჩეჲანიო-
 5 ქხნენ ანხანეჲსთ ცხალ და იჯ ჩხუ
 ნაჯაქხალ. და იჯ იქ ხუხერ ნამარ-
 ღაკილ და რან ჩხუ ჩიხელ ჩი მხრდა-
 ლორენს:

III. ხა სუქსიკიჲს იჯ ყათათ-
 ჲერ ანჯ ჩი ღამიონ კაქანქიქ¹ სუქიგ
 თანს რეხუქს. რაქე ირან ხრეგ
 თქსნიონ ნამარღაკხალ სუქიქერ
 5 ვნა ქასან ანხანერს ქათანეჩენ.
 ვქ აქან ხრეგ თილ ჯერ და ხრეგ ვქ-
 ვერ ვქ ანსხერაკილერ ჯერ და ანხან-
 ეჲსთი ხა სატ ვხერანხქს. «მქეხა
 ვსათოლად და ნიქინ ქილთიქ ვდხვ
 10 მქიქხარხა, ირ თაქ ხრეკაქანათი-
 ქილს თარაკილახილერ და კხანსა აქ-
 ნიგქილ ირ მარხალ ხს სოთიქ¹: სრე
 ანღამარ ვანღნუ სუქიქხა ჩი ჴრქს-
 თთს მართილქილ ვერაროდ მართს¹,
 15 იროქ კხასა და ნანეჩხანსა. და მქი-
 ქაროლქხამარ ვანგვალორა ქიოილ, და

მეიწრესა მახლობელად ეკლესიასა და ილოცვიდა ღმრთისა მიმართ ტირილითა და გოდებითა ყოველსა ღამესა, და სიმწარისაგან განუსუნებელ იქმნა და არა რაჲსა გემოჲ იხილა და ვერცა ვინ კელ-იწიფა მახლობელთაგან კადრებულად და თქუმად რაჲსმე სიტყვსა.

ხოლო ეპისკოპოსი იგი სახლისაჲ მის პიტიახშისაჲ აფოც მას ეამსა არა მუნ იყო, გარნა კარისა ზუგეხი დედოფლისაჲ მის კანნიერ იქმნა [და] ნუგეშინის სცემდა მოუგონებელთა მათ ძვრთათს, რამეთუ სამი დღე და სამი ღამე უქმელ და განუსუნებელ იყო იგი. და მრქუა ნეტარსა მას: «მოიკენე ღმერთი და მისითვე სასოვებითა თავსა შენსა ნუგეშინის ვეც, რომელი სცემს სულგრძელებასა განწირულთა და ცხორებასა მათ, რომელნი განლეულ არიან გულითა. აწ თავით თვისით თავსა შენსა ნუგეშინის ვეც ქრისტსითა, მოილუაწე ღლუაწლი იგი კეთილი, რომლითა

¹ მსაღ. 33,19. ² I ტიბ. 6,12.

IV. და ვიდრე ჩუენ ამას სიტყუასა შინა ვიყვენით, კაცი ერთი სპარსი მოვიდა და შევიდა იგი წინაშე ნეტარისა შუშანიკისა და ტირილით იტყოდა: «ესევეითარი სახლი მშვდობისაჲ ვითარ საწყალობელ იქმნა და სიხარული მწუხარებად გარდაიქცა!»¹. ხოლო ზრახვითა იყო იგი 5 ვარსკენისითა და ზაკუევით იტყოდა ამას და უნდა მონადირებაჲ ნეტარისაჲ მის. ხოლო წმიდამან მან ცნა ზაკუევითი იგი ზრახვებაჲ მისი და მოიზღუდა თავი მისი მტკიცედ.

და შემდგომად სამისა დღისა მოვიდა ვარსკენ პიტიახში. და უთხრა სპარსმან მან ფარულად და ჰრქუა: «მე ვითარ მიცნობიეს, ცოლი შენი

გჳს *სათილიქ* *კხეჩე* *ს მხიკე* *ქასან* *ანხილან* *ზირა*, *ს იქ* *პირიქე* *გასან-*
გოცქიან *სოღრა* *ნარენ* *ქმიე* *იოსა-*
ლორჯან *საკიე* *ს იქ* *გრიქი* *საკიე* *საკიე*
 110 *ქრქი* *ქრქი* *საკიე* *ქმიე-ორე* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი*
ქრქი *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი*
ქრქი *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი*
 115 *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი*
ქრქი *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი*
 120 *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი*
ქრქი *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი*
 125 *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი*
ქრქი *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი* *ქრქი*

და დიდებდაჲ, რაჲათა მტკიცედ და შეუძრავად და შეურყეველად ვეგო [და] დაეშთე ძალითა და მადლითა ლფლისაჲთა და უვარის მყოფელსა თანა არა ვეზიარო და არცა შევიგინო, არამედ ქცევათა სიწმიდისა და სიმართლისასა 130 კრძალულ და მორჩილ ვეკმენ მოთმინებითა მრავლითა, სადიდებულად ღმრთისა და საქმებულად უფლისა ჩუენისა და მაცხოვრისა იესუ ქრისტისა, რომელსა ყოველთა კაცთა ჰნებავს ცხოვნებაჲ და მეცნიერებასა ქეშმარტებისასა მოსლუაჲ».

¹ ი ტ ი მ. 2,4.

სულისა წმიდისაჲთა განვეშორო [და] განვისუენო უდაბნოსა შინა, რაჲა მომცეს ძალი მოღებად ზეგარდამოესა მათ ზრუნვათა და განფრთხობად მცირედ რაჲმე აღძრულისა შეფთისა, ვითარცა თვთ უწყის თვისთა სიბრძნითა და კაცთმოყუარებითა; და მე მზად ვარ მიცემად თავისა ჩემისა ციხეთა და ბორკილთა და ყოველთა ტანჯვათა, რაჲთა მაჭირებებს მე უშჯულოჲ და უვარის მყოფელი იგი, რაჲათა ღმრთითა ვცხოვნდე და მოვეკუდე სახელისა მისისათვის და არა დაჲტეო შჯული წმიდათა მათ მამათა ჩემთაჲ, სომებთა განმანათლებელთაჲ, და არა შევირყე წინააღმდეგობთა ჩემთა წინაშე, რომელნი აღიქურვიან წინაშე სულისა ჩემისა და შჯულისა მის ქეშმარტისა, რომელი მამისა და ძისა და სულისა წმიდისა [არს] აღსაარებაჲ, და თაყუანის ცემაჲ

განდგომილ არს შენგან. და მე გეტყვ შენ: ნუ რას ფიცხელსა სიტ- 10 უსასა ეტყვ მას, რამეთუ დედათა ბუნებაჲ იწროა არსჲ.

და ხელისა დღე ვითარ აღდგა პიტიახში, გვწოდა ჩუენ ხუცესთა და მივედით. და სიხარულით შეგვმთხვნა და გურქუა ჩუენ: აწ ნუ რას შერიდებით მე და ნუცალა გძაგჲ. და ჩუენ მიუგეთ და ვარქუთ: წწარ-სწყმიდე თავი შენი და ჩუენცა წარგუწყმიდენჲ. მაშინლა იწყო სიტყუად 15 და თქუა: არაჲსა კელ-იწიფა ჩემ ზედა ცოლმან ჩემმან ესევეითარისა საქმედ? აწ მივედით და არქუთ, ვითარმედ რშენ ჩემი ხატი დაამკუ, და საგებელსა ჩემსა ნაცარი გარდაასხ, და შენი აღგილი დაგიტევებიეს, და სხუად წარსრულ ხარჲ.

ხოლო წმიდამან შუშანიკ თქუა: არა თუ მე აღმემართა ხატი 20 იგი და მემცა დავამკუ. ხოლო მამამან შენმან აღჰმართა სამარტკლენი და ეკლესიანი აღაშენნა, და შენ მამისა შენისა საქმენი განჰკრუენენ და სხუად გარდააქციენ კეთილნი მისნი; მამამან შენმან წმიდანი შემო-ხუნა სახილ თჳსა, ხოლო შენ დეენი შემოიხუნენ; მან ღმერთი ცათაჲ და ქუეყანისაჲ აღიარა და ჰრწმენა, ხოლო შენ ღმერთი ჰეშმარიტი უფარ 25 ჰყავ და ცეცხლსა თაყუანის ეც. და ვითარცა შენ შემოჰქმედი შენი უფარ ჰყავ, ეგრეცა მე შენ შეურაცხ გყავ. და თუ მრავალი ტანჯუეჲ მოაწიო

*სა აქილქ რანხლქ რაყმიქ ასა-
ელქ იღორმ იღორმ ეზნიონჲა ირილქა-
ნხი ჯღოქ და ექლქენიოქჩხინ საინს
ამაყარუთი, ირ ექიმხლ ეყარ კარო-
ვანსლ აყათხრაყმ ენეგემ ზემარ-
თოქსანს, და ენსლ ირილქაქსა და ირ-
საქ ქ ღირსთხანს ექინს მნეგეც ილ-
რეგოქსსაირ და აეგოქსხამქ დოლ-
თხნა და ეგათხნა ესთ აყარსკასან
ორქნაგნი: სს მქსქქარქქ ექნენ
იოსოქსსა სსათოქბოქ, ემთაჲ აბხსლ
ეორ ქ საოქმინხრეკოქსხანს აყათმი,
ქქ ეიქ კამქქ მქსქქარქსლ ანბანს ქმ,
ქქხეგქ ექსათოლბ და ილრაქს ხექ¹, სს
აკყაქსა ეკაქლქენსლ ექნენ, საბჲ-
მასქსა დორამოქსქინსა ქოქსარქსეც
იორქსოქსქინს. ექსათოლბ საყას-
თანს საინსქქ ეამსნასქსა
მწუხარებაჲ იგი მხიარულებად [და] ღმერთსა ჰვედრებაჲ ყოველსა.*

და სხუთა მრავლითა სიტყუთა ჰგო-
ლებდა საწყალობელად ნაშობთა მუც- 135
ლისა თჳსისათა და მძვნვარებასა კა-
ცისა მის უშულოდსასა, რომელი
მოემართებოდა [და] მოვიდოდა აღ-
დგინებად ბრძოლისა წინაშე ჰეშმარი-
ტებისა, და დარწყმად მახისა და მონა- 140
ღირებად მთხრებლსამას შინა წარწყმე-
დისასა ცოდვათსა—უფარის ყოფითა
და არაწმიდებითა—წულთა და ასულ-
თა სპარსთა შუკლუსიანებრ. და ნუგე-
შინის სცემდა თავსა თჳსსა სასოებითა 145
მით ღმერთისაჲთა და გულის ხმის
ჰყოფდა, რომელი იგი ფსალმუნსა შინა
ითხრობის: წწარეწირა ნუგეშინის ცე-
მა სულსა ჩემსა, მოვიკსენე ღმერთი
და ვიხარეჲ. და ესრეთ განამდიოერა 150
თავი თჳსი [და] მუნთქუესვე შეცვალა

¹ ი ფსალ. 76.3.

ჩემ ზედა, მე არა ვეზიარო საქმეთა შენთა». ხოლო ჩუენ ესე ყოველი მიუთხარო პიტიახშსა. ხოლო მან განიწყო გული და იბრღლუენდა მისთვის.

V. მერმე მიაველინა ჯოჯიკი, ძმაჲ თვისი, და ცოლი ჯოჯიკისი, ძმის ცოლი თვისი, და ეპისკოპოსი სახლისა თვისისაჲ და ჰრქუა მათ: «ესრეთ არქუთ: აღდგე და მოვედ აღგილსა თვისსა და ნუ ეგვეითარი გონებაჲ გიპყრიეს! უკუეთუ არა, თრევით მოვითროო».

და ვითარ მიიწინეს და შევიდეს წინაშე დედოფლისა და მრავალსა დასაჯერებელსა სიტყუასა ეტყოდეს მას, მაშინ წმიდამან შუშანიკ ჰრქუა მათ: «კაცო ბრძენო, თქუენ კეთილად იტყვთ, გარნა ნუ დაგიჯერებდის, თუმცა მე მისა ცოლადღა ვიყავ. მეგონა მე, ვითარმედ იგი ჩემდა მოვაქციო და ღმერთი ქვეშარიტი აღიაროს, და აწ მე მაიძულებთ ამას ყოფად! ნუ იყოფინ ესე ჩემდა! და შენ, ჯოჯიკი, არღარა ჩემი მახლი

IV. მანქამაჲ ფაქრ გრხაჯანს იღრახესაჲ კაჯტარანს ჭრახე ჰ თონს ჰრ. და კიჯხაგ გხაქსიკიოიანს ჰრ და გჳარანსაქანს, ჰსაქრ ღნჯ ზიოთა ა-
 5 გრეყანსიფ და აყარგესა ჰიოთანსაქრ ათასელ ჳანს გათაქანს იღნხე ჰ რარქიფ. «წჳ ჰიორქჳ, და მწ ჰიღნჯ ქჳმ[ა]ჯ თხრილქხნჯთა» ასქრი სე კჯჯრ აყათგამასაო თქქინს, გათნაქქილ-
 10 როგ კამაგნს და ზაღანხე კამაგნ იორა, და ქაქხელ ჰ ფართა აქტარქჳ ათასელ ჳანს გათაქანს;

V. სე ზიფა ხელსაჲ და ხერაქრ გრხეჯანს ღნჯ ზიოთა, ირიამ ანთონს ჳრ ღიქქი. და კაროთათონს ხელსაჲ ა-
 5 მანსხრხანს ასქნ აბქქინს ასხელ გყათგამა იღრავიორს; სე კხთ რაგლიამ იორგ და ზათაჯანსაგ, იორ იორმანს ასქაღლ ასხელ ხაქსიკიოიანს და ღიქქინს გყათგხაჯანს ჰ გრხეჯანს;

10 ჰას თქქინს ასჯ გხაქსიკიოიანს ჰათათორქანს ჳანქილ. «სე გჳ გაქკ ზრამაქხა მქარანხელ ღნჯ ათნს ამ-

მაშინ მღვიდა პიტიახში იგი უვარისმყოფელი სოფელსა მას ქართლისასა, სახლსა თვისსა. და მოუწოდა ეპისკოპოსსა მას თვისსა და ზუგვეთა მათ, ეტყოდა მათ ვედრებითა და ნიკი აღუთქუა უფროას პირველთასა კეთილად. «ნუ ეკრძალვით და ნუცა ვრდიდებთ ჩემსა უფლებასა», ეტყოდა; და შესთუალნა მცნებანი დედოფლისა მის მიმართ მოქცევად თვისთა მათ ნებათაგან და დამორჩილებად ნებათა მისთა და შუეზად დიდებასა [შა] სოფლისასა უფროას პირველთასა.

და იგინი მიიწინეს და ძმა[ცა] მის პიტიახშისაჲ მათ თანა, რომელსა სახელი ერქუა ჯოჯიკი. და ცრემლორდეს ყოველსა [და] ჰრცხუენოდა თქუმად მცნებათა უვარის მყოფელობათა. შემდგომად მრავალთა გოდებათა და სულთქუმათა იწყეს საღამე სიტყუად ეპისკოპოსმან მან და ჯოჯიკ თქუმულთა მათ პიტიახშისათა.

ხოლო დედოფალმან მან ჰრქუა ეპისკოპოსსა მას მკსინვართა კმითა: «და შენცა მაგას ჰბრძანება, შეერთე-

ხარ, და არცაღა მე შენი ძმის ცოლი, არცა ცოლი შენი დაჲ ჩემი არს, რომელნი მის კერძო და მისთა საქმეთა ზიარ ხართ. ჰრქუა მას ჯოჯიკ: «უწყვი მე, აწ მოავლინენს მსახურნი და თრევით წარგიყვანოს შენ». ხოლო წმიდამან შუშანიკ ჰრქუა: «უკუეთუ შემკრას და მითრიოს, მიხარის, რამეთუ მით სახითა იყოს განჩინებაჲ ჩემი მისგან».

15

და ვითარცა ესმა ესე მისგან, ცრემლოოდეს ყოველნი. და ჯოჯიკ აღდგა და ცრემლით გარე განვიდა. ხოლო წმიდამან შუშანიკ ჰრქუა ეპისკოპოსსა: «ვეითარ მეტყუვ მე დაჯერებდა ჩემდა, რამეთუ მან ღმერთი უფარ ყო?!». ხოლო ჯოჯიკ ვევედრებოდა და ეტყოდა: «დაჲ ჩუენი ხარ

ყარუთქი და ილრაგიოქი დასთობაჲ, და აკაყჩახანაჲ ქრისთს მხელაჲთ იქრის მთასაჲ. აღაღე ხინოჲ მკლავით მხინაჲ, ირ მახიმარქი ხნაჲ იჯათაჲ. შანხიჲ გუნხილქიანს ამყარუთქინ ირ მხელე ჯარაქასქე ვჩაჲ ი კორს-თხანს იქრის. მიღნიღონიჲ გიორაქანს ირ მხილე ირსაჲ ვკორსთა ზილთე ირატჲ ვჩინდჲ. რაჲჲ ხა იჯ ჯარქიმ ქანათილქხამარ ათაწიორქე ხელაქ ხნაჲ კარაქორილქინ: ლორ ათაგხელაქანს ჯარათიან, ირ ვამარქარქელაქანს რანს ქიქსილთგანს. ხელეჲ ი მიქიოჲ ნიოგა და მხლხნგაროქე ასაქ თქერ, და ი აქიღბა მი მხრამხნაქე¹. ვჩ ირ მხრამხნაჲ ი აკიონიქინ² მი მარამინ და. და ირ მხრამხნაჲ ი თქერ³ მი ზილქი⁴. და იორ ზილქი თხანან და⁵ ანოჲ ავათილქინ და⁶ ი მხელაჲ: ხელეჲ მხელაქანს და ი ვათხერა, ასაქ თქერ ამხნაქელაქ⁷ ზილქი ირილქხთს ვაქა ათხითი ილქიმე აქრხელქე და მხრასკავილქე ზილქი, მი ირილქხთს ვჩაჲ ი ზამანს⁸ ირ მხრხელთს და ვჩაჲ ი ზილქინ ქაქათხნთს, და ი ზილქილქინს და ილრაგიოქინ, ირსაგხილქინ ი ათათანაჲთ ქილქ

დალ [ჩემდა] კაცისა მის უმჯულოასა და უფარის მყოფელისა ღმრთისაჲსა, და ესევეითართა ხარა მსწავლელ, ვითარცა გონება-მატურნი? ვაჲ ჩემდა უბადოასა, რომელ ნუგეშინის მკემელი ჩემდა არა იზოვა. ცანთ მზაკრობაჲ უმჯულოასა მის, რომელ სახითა მიტყუებებს მე მთხრებლსა მას წარწყმედისასა! ნუ იწყნარებთ მისთასა, რომელი კელად ნადირობს წარწყმედისა სულთასა, ვითარცა თვთ იგი. ხოლო მე არა ვსტებთ სიბრძნითა, [რომელსა] წინამძღურად ჩემდა მივის სი-მართლს. ისმინე მოციქულისა სწავლაჲ იგი, რომელი წინასწარმეტყუელისა სიტყუასა მას მოგუთასენებს: გამოვედით შორის მათსა და გამოვეშორენით, იტყვს უფალი, და არაწმიდისა ნუ შეეხებთ, რამეთუ რომელი შევეყოს მეძავსა, ერთ-კორც არნ, ხოლო რნი შევეყოს უფალსა, ერთ-სულ არნ, ხოლო სადა სული უფლისაჲ არს, მუნ აზნურებაჲ არს ცოდვათაგან. და მე, იტყვს, შეგიწყნარნე თქუენ და ვიყო მე თქუენდა ღმერთ და თქუენ იცუნეთ ჩემდა ძებებ და ასულებ, იტყვს უფალი ყოველისა მპყრობელი. ხოლო ვინაჲთაგან ესე ხარებაჲ ვჰპყრიეს სა-

15

20

25

30

35

40

¹ II კორ. 6,17; შდ. ერემია 51,45; 3,17. ² II კორ. 6,18-19. ³ შდ. რომ. 8,35.

20 შენ¹, ნუ წარსწყემდ სახლსა ამას სადედოფლოსა». ჰრქუა მას წმიდამან შუშანიკი: «უწყი, ვითარმედ დაა ვარ და ერთგან განზრდილნი, ხოლო მაგას ვერ ვპყოფ, ვითარმცა მოსისხლეობაა იქნა, და თქუენ ყოველნი თანამდებ იქნენითა».

და ვითარცა ფრიად აურევბდეს მას, აღდგა წმიდაა და ნეტარი 25 შუშანიკ და თანა წარიტანა ევანგელს თვისი და ტირილით ესრეთ იტ-

¹ შუკმბ. 24,60.

კამანს; ხე ჩნბ ქეც ამსნაჲს ადრ-
რილქსამარ ხ არიაროიქსამარ ყაჯ-
ასლ ქსათოლახ ღხნაჲსი, ხ ღამს-
ნაჲს ჯარჯარანს ხ ვლთანფა რნ-
45 ჟიანსლ ვორ აბხიოფ ზ ქ ქერაჲს ჯმ
ილრაფსარს ქსათოლიკი ხ ქჯნამჩინ
არეჲაროიქსანაჲს;

და სიმართლითა მსახურებაა ღმრთისა
ენებათა შეწყენარებაა, რომელ მოწვენად არს ზედა უფარის მყოფელისაგან
50 ღმრთისა და მტერისაგან სიმართლისადასა».

საქ ხაჲსიკიყიან. «სააფხაღჲ ზ
ჲტნ რაროიქ ხნ. რაჲფ ვაჲსა ღმთაღ
აბხსლ, ქტ ღიღჲ ქათაასლ რარკილ-
ქტინ ხ ზნაქანბ ჯილქეც ხ ქა-
55 რიღანს ჯარ ზ ქლერაჲს ჯარ ზ ქლერა-
ლყაიღსაჲს ხ ჭიოიქიღჲფ. აჲს ქარიღ-
ფსაჲს სლქსაფხა, ღჲ ჲიღჲრ მჩ ჲქჲსანჩ-
ფჲ რარკილქტინ ანაიქინჩინა; სიქნა-
ყტს ხ ხეღჲარე რეღჲქტინ აღაჲჯე. ხ
60 ამანხხეიღს ათიჲსაჲს ხ ქიქ ჭა-
ქანანბხაღ ვბერანსქტინ, რაღანსჲრ ჲა-
მანჲ ზიოჲს, ხ სასჲრ. «სარარეფ ღკამან
ბსეო ხე ხა ვბითხმ ღჲ ჯარჯარანს
აბხიოფ ზ ქ ქლერაჲს ჯმ, აჲს ღიღჲ
65 ღანაფჲჲ ქიღრაღჲსანჩქიღ ანეღჲს ხ
ღჲს მჩანს ქიოიღჲფ. ხ ჲხმ მჩ-
ანს, ღჲ სჲრ ხმ რნჲ ჲს ჲ ქორ ქიღ-
საფხსარს ხმ. ხ სჲრ ჲ ჲმ იღნასკანს
ხ ხა იღ ხერკხაჲფ. ღწინჯ არააფჲ
70 ჲნბ ჯარსაჲს»;

ყუარელნო და ზედამდგომელნო ჲემ-
ნო, ვინ განმანწეალოს მე მისგან,
რომელი იგი მქსნელ არს ჲემი ცეცხ-
ლისაგან საუკუნოადა და ზიარებინა-
გან უფარის მყოფელისა მის, მონადი-
რებულისა ეშმაკისაგან თვსსა ნებასა?
და ჲემდა იყავენ ყოველითა სიწმიდითა
ცხოველისაჲს და ყოველთა ძვრთა და

ჰრქუა ეპისკოპოსმან: «თქუმულნი
ეგე შენნი კეთილ არიან, ვარნა ესე
[ვამს] გულის ხმის ყოფად, ვითარმედ
ნუ უკუე უმეტეს რისხვად და შურად
ალიძრას და ალაღვინოს ძვრი ძვრსა
ზედა, ზედამდგომელთა და ერთა,
არამედ აღდეგ [და] მოვედ, რაჲთა
მციოდ რაჲმე დაშრტეს მრისხანებაა
უშუჲლოადა მისა. ვგრეთვე ძმაჲცა
მის პიტიახშისაჲს ევედრებოდა. და
ყოველთა აიძულეს და ფრიად აწყენინ
ნეტარსა მას; დაემორჩილა ნებათა
მათთა და ჰრქუა: «გჲო ნებაა თქუე-
ნი. მეცა უწყი, ვენებანი მოწვენად
არიან ჲემ ზედა, არამედ თქუენ წარ-
ვედით თითოეულსა აღვილსა და მე
მხოლოდ მიტუეეთ. არცა ვარ მარტო,
რამეთუ უფალი ჲემი ჲემ თანა არს,
რომლისა მოსაჲ ვარ, და უფალი არს
მწე ჲემდა და მე არა შემეშინოს, რაჲ
მიყოს მე ბოროტმანსა».

¹ ფსალმ. 55,11; შდ. ფს. 111,6; ებრ. 13,6.

ყოლა: «უფალო ღმერთო, შენ უწყი, ვითარმედ მე გულითად სიკუ-
დილდ მივალ».

ესე თქუა და წარვიდა მათ თანა და თანა წარიტანა ევანგელს
თვისი და წმიდანი იგი წიგნნი მოწამეთანი. და რაკამს შევიდა იგი ტა-
ძარსა მას, არა დაჯდა იგი თვისსა მას გალიასკა, არამედ სენაკსა 'მინა 30
მკირესა. და აღიპყრნა კელნი თვისნი ზეცად წმიდამან შუშანიკ და თქუა:

*ნა კაროცხელ ხერძაჲრ ღნხო ნი-
გა. და მთხელ კაყარანანს' იუ სა-
ლანტერ ხერძაჲს ი ახნხნაკ ჯი. აჲ
ი თნსანს მქოლმ არცხიერ ღქნდნ, და
კაჲრ კაიციჲს ათ თქერ მათოლმ და
საქერ. «ნქერ მათოლმ იმ. ხა ი ღხდ
ხმ კოლსაგხელ' იიერქმხა ინამ იიერ-
ქმხა, იერ იღნასკანდუ ხა ანსიღნასკა-
ნაგ და თარაკლიცხიერ ქათანოლ-
ქიან. ანკილსიერ კიჲს და სეღლირეგ
მქიქქაროლქიან, ჯიიიქსიერ ღხერქ-
რანდ, ნსიღსიერ აჲიქიანდ, ღრქსიერ
ქირალიანდ, და ქირალარარ. ღხანდგაგ
აიიიიქსიან და თრთმსიერ იღრა-
ქილქიან. ღაკაბხსიერ თხიქს, ღხსსიერ
იიქსიერსიქს, ქითანდსიერ ანსიეროლ-
ქიან, აიღდათაგ მხბილქიან, თათა-
სიქსიერ თილქ, აჲქსათხსიერ ღანდჲსთ,
ქარქარსიერ ღორეგოლქს, კაყსიერ
არძასქს, ნასსიერ ნასლანანდჲსთ,
იერეგ ღაჲრ, ანსაღდაგ ადღ, ი ღხდ
კოლსაგხსიერ აჲკალქს და მხბ კიჲს
ნორ ინამ ღოროლქიან და ღიიქსიერ-
ქიან, ანსიქსიან ი ღარქსანსაჲ
ართითოლქხანს იღრეგოლქს ი ქსერაჲ
იმ კაღღმანს ჯარქს. ღქ აჲანხეგაგ
აროლქხამდ და ანსარათოლქხამდ, და
ნქმარქით ღაღათიქ, იერ ი ჯაჲრ და
ქიქქი და ი აილქ ჯიქს. ღქ ღილ
ქნდნქსიან ღქთხა თქერ იმ, ღქს მან-
კილქსსიანს იმქს ღქსიქს იმ ათხსიქს და
ანსარქსიქს, და ღორქსა ღი აჲრქსიქს*

1 ფსალმ. 7,1.

და აღდგა და წარვიდა მათ თა-
ნა და, შე-რა-ვიდა იგი ტაძარსა
მას, არა ერჩდა შესლედ სენაკსა
თვისსა, არამედ სახლასკა ერთსა შე-
ყენა თავი თვისი და ილოცვიდა უფ- 75
ლისა ღმრთისა მიმართ და იტყოდა:
«უფალო ღმერთო ღემო, შენ გესაგ,
შემიწყალე მე, შემიწყალე, რომელ
ეგე შემწე ხარ უმწეოთა, წარწი-
რულთა იმედი, უგინცოთა გინცი და 80
მგლოვარეთა ნუგეშინის ცემა, აღ-
შფოთებულთა შუგება, შექივებულთა
ლხენა, ზღვეულთა სამართალი და
მართლისა მოქმედი, სნეულთა სიმრ-
თელე და მწუხარეთა მხიარულება, 85
ღვენულთა ალაგი, შემუსრვილთა გან-
მამრთელებელი, ურვეულთა ფარ-
თოება, აღქატთა სიმდიდრე, და-
გლაბაკებულთა მიმცემელი, დამაშუ-
რალთა განსუენება, ვნებულთა გან- 90
მამლიერებელი, კრულთა განმტევე-
ბელი, მენავეთა ნავთსადგური, ობოლ-
თა მამა, უთესლოთა თესლი, შენდა
მომართ მოსავეთა შესავედრებელი და
ფრიადი სასოჲ. მომეც მე ძალი და 95
მოთმინებაჲ, განკრძალვაჲ უვარის მყო-
ფელისა მის გულისწყრომასა, [რ'ლსა
მოაწესს] ღემ ზ'ა ბოროტისა მოქ-
მედებითა, რაჲთა დაცულ ვიქმნე სი-
წმიდითა და უბიწოებითა და ქეშმა- 100
რიტითა სარწმუნოებითა, რ'ლ მა-
მისა და ძისა და წმიდისა სულისა

უფალო ღმერთო, არცა მღვდელთაგანი ვინ იპოვა მოწყალა, არცა ერისა კაცი ვინ გამოჩნდა შორის ერსა ამას, არამედ ყოველთა მე სიკუდილდ მიმითუალეს მტერსა ღმრთისასა ვარსკენსა.

VI. და შემდგომად ორისა დღისა მოვიდა მგელი იგი ტაძრად და ჰრქუა მსახურთა თვისთა: «დღეს მე და ჯოჯიკ და ცოლმან მისმან ერთად

მჩხხა, მარჯასერ თქერ, ვხათაქან
 დო ვარანს ჯამ, ირთვ ხა ვარამ ხამ,
 105 ირე ახრხეგხს ვდხე ნამარხათე მს-
 თოლათე, ხ ზოგა ვარხხითილქხამერ
 ოგნხხა ჯნბ ჯ აკათხრავძიხ ირ თ-
 თაქი კაკ ჯნბ. ხ იჯ თე ჯ ჯამ ოვ-
 ნაკან, იჯ ჯაქერ ხ იჯ ხევექერ, ხ იჯ
 110 აქ ითე ჯ მხრბალთრავ, ირ ვნთათ-
 ხხერერ ხ ვნთ კამავ ვოვავთე კამან
 ჯამ მქ ვოლ თქერ მსთოლათ ჯამ, ჯაქერ
 ხ ილქიქი, აქი მხოლერ ვაღაკიქინ დო
 ჯიქინათივ ვოვ ხ ვიქორმლქხნხ.
 115 აქ თოლერ ჯნბ ვორლქხინ კათარხლ
 ვღნქავთ ჯამ ნხვილქხამერ, ჯამანოლ-
 ქხამერ ჯარენ ჯამთე. ვქ ხ ზოგა
 მათხს ხ ჯანვათხანს თათანვორე
 ვთათვე; ხლ არე ჯ ვეხ ჯამ ვოლათ-
 120 ვხაკ, ირ ვთორენ ჯიქიქამქ ვირქხ-
 ვხერ ჯ ვინოლქხნხ მავალთრქს ხ
 კამოქ არარხერ ვასაკავაფინ. ხ
 ვქს ვანარქანს აკერხეგ ჯ ვინოლ-
 ქხნხ ილრავთიქს, ვქ დო ჯ კაქქილ-
 125 მქინ ხ ვს კაქქხეგხე; ხლ ვეხ
 ვათე ვაქამ ხ კაკიქთხანს. ამქნა;
 ფისა მის და სირცხვლეულ ჰევე ვმირი
 მძლავრებისაგან უვარის მყოფელისა მის,
 რამეთუ შენი არს ძლევა და შე-
 ნითა ვსძლო. და შენდა დიდებდა აწ
 130 ხლ კათარხაკ ვაქიქანს მსაქერ
 ანქენ ჯ თნქანს ვხერქს ალიერს
 ანქხერაკლიერ ხ ანქამქიქი. ხ ჯიქიქორ
 კხერაკლიქს ათიქხაკიქინქ, ანქავ-
 ვარ ათქიქინხერვოლქხამერ ხ ათიქიქ-
 135 ჯ თოლქ ხ ჯ ვქიქხერქი
 VI. ხლ კხერორვოლმ ალიერს ჯერქ
 ვქნქერქს მთქს, ათავხავ ვევექერქს

[არს], რამეთუ შენ თვთ უწყი, უფალო
 ჩემო, ვითარმედ სიყრმით ჩემით ცოდ-
 ვაჲ ჩემი მოვიძულე და შეურაცხ ვევე
 და შჯული შენი შევიყუარე. მოიქსენენ,
 კაცთმოყუარეო უფალო, მონანი შენნი,
 მამანი ჩემნი, რომელთა თესლი ვარ
 მე, [და] რომელთა შეგიყუარეს კემ-
 მარიტი ღმერთი; და მათითა მეოხე-
 ბითა შემეწიე მე წყობასა ამას შინა,
 რომელი მელის მე და არავინ არს
 შემეწიე ჩემი, არცა მამაჲ, არცა ძმაჲ
 და არცა ვინმე სხუაჲ მახლობელთა-
 განი, რომელმან გულითად და ნებსით
 იზრუნოს ჩემთვის. შენ ხოლო უფალო,
 ღმერთო ჩემო, მამაო და წინამძღუა-
 რო, ნუ განავდებ მკეველსა შენსა სა-
 ფარველთა შენთა და მოწყალეობი-
 საგან, არამედ მომეც მე ძალი აღ-
 სრულებად სრბაჲ ესე ჩემი შექირვე-
 ბითა [და] მიმსგავსებითა მამათა მათ
 ჩემთასა, რაჲთა მათისა ნაწილისაცა და
 განსუენებისა მკვდრ ვიქმნე. და აწ
 ვესავ შენ, რომელმან წმიდაჲ
 პრიფსიმე იქსენ მძლავრებისაგან მე-
 102. მეცა უღირსი ესე ვანმარინე
 და მარადის, ამცნა.

და აღასრულა ლოცვაჲ იგი [და]
 დაშთა მუნვე სახლაკსა მას სამ დღე
 უქმელი და უსუმელი. და სულეგრითა
 საზრდოთა მით აღსავსე იყოფეო-
 და,—დაუტარომელითა ფსალმუნეობი-
 თა და ლოცვითა დღე და ღამე.
 და მესამესა დღესა ვითარცა სერად
 მივიღეს, წარავლინა ძმაჲ იგი თვისი ჯო-

მაშინ იწყო უჯკროსა გინებად ვარსქენ და ფერკითა თვისთა დას-
 15 თრგუნვიდა მას; და აღილო ასტამი, და უხეთქნა მას თავსა, და ჩაჰფლა,
 და თუალი ერთი დაუბუშტა; და მჯილითა სცემდა პირსა მისსა უწყა-
 ლოდ და თმითა მიმოთრევდა; ვითარცა მეცი მძვწვარც ყიოდა და
 იზახდა ვითარცა ცოფი. მაშინ შუელად აღდგა ჯოჯიკი, ძმა მისი, და
 იბრძოდეს, ვიდრემდის გუემა იგიცა, და კუბასტიცა თავსა მისსა მო-
 20 ხეთქა და კირით, ვითარცა კრავი მგელსა, გამოულო კელთა მისთა. და
 ვითარცა მკულარი იღვა წჳიდაჲ შუშანიკ ქუეყანასა ზედა. და ავინებდა
 ვარსქენ თესლ-ტომსა მისსა და სახლისა მაოკრებელად სახელ-სდებდა
 მას. და უბრძანა შეკრვა მისი და ბორკილთა შესხმაჲ ფერკითა მისთა.

და ვითარცა მცირედ და-რე-სცხრა გულის წყრომისაგან, მოვიდა
 25 სპარსი იგი და მკურვალედ ევედრებოდა მას, რაჲთამცა საკრველთა
 მათგან განეტევა წმიდაჲ შუშანიკი. და ვითარ ფრიად ევედრებოდა, ბრძა-
 ნა განტეგებაჲ მისი და სენაკსა ერთსა შეყვანებაჲ და კრძალულად და-
 ცუდა მისი ერთითა მსახურითა და რაჲთა სხუაჲ არა ვინ შევიდეს ხილ-
 ვად მისა,—არცა მამაკაცი, არცა დედაკაცი.

30 ს. ნარკანხერ ესა რიფი ასათიქ
 კიქ, ს. ი. ი. კარერ ქიქილყანსი
 ფარცილქის აონი მანქამა აყფ
 ხეღს ხეიორი რეხეჩის. ს. ხესალ ი
 კარერ ვაბიღეანსი ფარცილქის
 35 ხეიორი. აქ ს. ესა არამარანსი
 ხალაბქერ ქ. თხეჩ ქ. ს. ს. ანსაჯა
 ს. ანთიორმ ვარცილქის ასათიქაილ-
 ვანსი, მქინჯს ი. მსაფ ქ. შამა თს-
 ჟი იქ ქ. რეაბსხს აონხელი ს. ს. ს.
 40 კაქერ ქერსი ვამხლს. ს. ი. ქინქ
 ძაქს ქ. რარეაი ხერანხელი. ს. ს.
 მარხეაღ ესა მხილს. ს. ხ. ხ. ვაქ-
 რაღსსალ ნახათიქერ ვსათოსაბ ს.
 ვნარეანორა. ს. კ. რ. ვაქიამ ნარეათ-
 45 ბიფს ქერსი აქლასხეაღ ქ. ს. ს. ს.
 ნარამანს ანთქსი ვარქესი ვს. რ. ანთიქსი
 ქ. თონს ქ. რ. ვ. ს. ნარეაქი. ესა
 მხილს.

და სცემდა მას კუერთხითა სასტი-
 კად ფრიად, და არა ვის ეძლო და-
 შრეტაჲ რისხვისა მის კაცისაჲ. მაშინ
 ეუწყა ძმასა მას პიტიახშეასა [და]
 მოვიდა და ვერა უძლო დაცხრომაჲ.
 რისხვისა ძმისაჲ მის, არამედ იგიცა
 შეურაცხყოფითა დევნა აღვილსა
 თვისსა. და ურიდად და უწყალოდ
 გუემათა განაფიცებდა, ვიდრე არა
 დაშთა მას ზედა აღვილი მრთელი
 კუერთხითა ცემისაგან. და იდგა იგი
 ვითარცა მკუდარი და არა იყო კმაჲ
 სიტყვსა ნეტარისაჲსა. და მიითუა-
 ლეს იგი მკულრად. და თავად გან-
 ძვებულნი ავინებდა ღმერთსა და მ-
 მათა მისთასა. და შემდგომად მრავალ-
 თა მით გუემათა, ვითარ მოაქლდა და
 დაუძლურდა, ბრძანა მუნევი მითრევაჲ
 ნეტარისაჲ მის, სახიდ თვისა, რამეთუ
 მიიჩნია იგი მკულრად.

სიხარულისა იქმნა ჩემდა ლამს ესე. და მე ვარქუ წმიდასა შუშანიკს: 15 «მობრძანე და მოგბანო სისხლი ვეგე პირსა შენსა და ნაცარი, რომელი თუალთა შენთა შთაცუეულ არს, და საღებნი და წამალი დაგდვა, რადთა, ჰე, ღამე თუ განიკურნო!». ხოლო წმიდამან შუშანიკ მრქუა მე: «ხუცეს. მაგას ნუ იტყვ, რამეთუ სისხლი ესე განმწმედელი არს ცოდვითა ჩემთაჲ».

20 ხოლო მე მცირედ ვაიძულე მიღებად ჭამადი, რომელი მოეძლეუნა საშოელ ეპისკოპოსსა და იოვანეს, რამეთუ ფარულად იღუწიდეს და ნუგეშინის სტემაღეს. მაშინ მრქუა მე წმიდამან შუშანიკ: «ხუცეს, ვერ ძალ-მიც გემოხს ხილვად, რამეთუ ყბანი და ზოგნი კბილნი შთამუსრ-

ყცა. ხაასკრ ხერახსქი აქიქსუნ. «*შქ*
ქარ ქ ქსოქ ქან, ქჩათანყ ჯარჯა-
რანსაყ ზარფხაქ ხ ზაქათათანოყ
ოჯ არცყარანოქ ათაიქი მათიბოქ
30 *ამსნსაყნი მარც. ხ ოჯ გორჩე ქიქიქხ*
ქჰანს ღ ქიიოი ყიყ ათანყ თიორ-
მოქქსან, იყე კილანს ხ ნა. ხა აქ-
ათი. ჯარჯარანოი იყრესაყ ქ ყიქბ
ანსიყენოყ თანი თამყარჯაქ. ხ არც
35 *ხა იყრახ ხს ონჯ ჯარჯარანოი, ირ*
ხნაა ხნა. ყი აქათი. ჯარჯარანოი
ზანსიყიყსაყე რარქი ძათინაყი-
ქსანს ზარყენს ქიიოი ირ ქ ჴიქსათი
მქათი. ხ ხა ქანს თქარ ამსნსაქს
40 *ყონოქქინს ზათიყი ხ ზათიყიყ*
ზათი ზანთაყი

ამისა უოელისათჳს მადლობაჲ შევსწირე და შევსწირო მას მარადის».

ნი კანანოიქნი აიჯაქე ყბრანხ-
ქსნი თანოი ყბრანოი. ხ ზაქქსაყს
45 *ხ სომქე, აქ ოჯ ღარქე ქ საათიქ*
ზარითბიყნი. ხ თაყა ზაქღს სასკად
ქნჯ ნაჯაქსაყ ხ კსათ ალიორე ქნჯ
ყაქე ქ კათი. მქინს ყიიორე მქ. ხ ღაქე
კაიიქსი ანსიყაყარ ყაქს ხ ყიქსე,
50 *ორე არცყიქსაქს ღქნი ყნა. ხ ნაჯა-*
ქსე სასკად მქ ქ ყარქი ზაგჯს ხ ქ
ქროქნი

ვითარცა იხილა ხუცესმან მან, ტი-
როდა მწარედ. და ჰრქუა ნეტარმან
მან დედოფალმან: «ნუ სტიორ ჩემ-
თჳს, რამეთუ თვნიერ ენებათა და
ყუედრებათა არა განმართლდე-
ბის წინაშე ღმრთისა ყოველი კაცი.
და არცა მადლი მაცხოვრისა დააგ-
ლებს და უტევებს ვისმე მოწყალები-
სა თვნიერ, რომელნი ესვიან მას.
ამითა ტანჯვითა განვიწმიდე არა-
წმიდისა სარეცლისაგან ქმრისა უშ-
ჯულომსა. და აწ მე მხიარულ ვარ
ტანჯვათათჳს, რომელი მეწია მე, რაჲ-
თა ამით ტანჯვითა მივემთხვა კე-
თილსა სამკვდროსა მამათა ჩემთასა,
რომელ ქრისტე იესუ [არს]. და მე

და ხუცესი იგი ვეედრებოდა ნე-
ტარსა მას მიღებად ჭამადისა, და
მას დაღაცათუ ენება, არამედ არა
ძალ ედვა სასტიკთა მათ გუემათაგან.
და მერმე ძლით მცირედ რაჲმე გჳ-
ძოჲ იხილა. და შემდგომად რავედენ-
თამე დღეთა შეიქმნა უმჯობეს მცი-
რედ და ილოცვიდა დაუცხრომელად
დღე და ღამე, სადა იგი შეაყენეს, და
გემოჲ იხილა მცირედ ქრთილისა პუ-
რისა და წყლისაჲ.

მე ამას ცხობრებასა არღარად შეკმარებდის. ხოლო მე ვარქუ: «ნუ რას ისწრაფი, იყოს შენ თანა».

30 და ჩუენლა ამას განვიზრახვედით, მოვიდა ყრმაჲ ერთი და თქუა: «იაკობ მანდა არსა?» და მე ვარქუ, ვითარმედ «რაჲ გინებს?» და მან

გარხაქტერ ანძნ ხრანხლიქან. თიერი,
 30 მადრი, აყარქსუთ, ანარათ, მიგაათხანგ, არგარ, ზამარქათ, იღქი, აღრ-
 რასან, გარხან, ჭინარ, ზიღ, ზიღ, ზაკათაქ, ზნაღან, ვაბ, ზანარათ,
 იღირმაბ, აღგათასან, ზირასან, 35
 აყანიღ, თღნიღ, მადქიღ, თხნიღ, არ-
 თასთიასან, აქსათასან, გორბა-
 სან, არქინასორ, ღნქხრეგასან,
 ციღ, ანქსასქაქ, ანნასქანაბ, ან-
 ამარათასან, ანგარქანასქ, ან-
 100 ღნკასან, ანარბაქსასან, ანქათი-
 ასან, აქ ასთიასან, ზანნარხი,
 ჭამათიან, ჭორარგასან, ჭრას-
 რარ, ასთიასანაქ, მსქინასქ კა-
 მნასქან ჭრავ ჯარავ, არბანქ დათ
 105 ხრქანქან ჭიქმანნ ჭორანქ და არ-
 ბანასორაქსა დათ ასთარანქან
 ჭრქსთიან ანარათიქსამარ ქს-
 ვაღასქანასქ კაქსარანქ ქარქერ
 გქხანას ქარი

110 ველთა ძვრთა საქმეთაგან, [და] ღირსად ზეციერი წოდებისა ჰზრახვიდა და ღირსად ქრისტეს სახარებისა უბიწოებით ცხვენდებოდა, [და] წარმართვიდა თვისა ცხობრებასა.

ხა ქერქ ხეღ გარნასქ მხბამი-
 ბანგ ქარგასანქიქ თხიქს, კქქ
 115 გქხანქან ათ ხრანხქიქ თქქინნ იღი-
 ვასქან რანქიღ, გარნასქ კანასქანქ
 ჭამავ და ზანასანქ ჭამავ ზორა. და
 ჭითორანქარ აყარგას და ასქი მხ-
 ბიქსან და აყათიღ გან გათაქინნ;
 120 და პატივი, უფროას პირველისა.

ჩასქ ზა იღ ანორქ კანძნ რნა-
 კქღ ღნღ ანს ამასქარქოთ და იორ-
 ვიქი გქსთიასან: სქი გვარგან და

მოყუარებითა მით, რომელი არა
 დაქსნიდა მას ღუაწლისა მისგან, რა-
 მეთუ ყოვლითა კეთილითა საქმი-
 თა შემკულ იყო სული ნეტარისა
 მის, წმიდაჲ, უბიწოჲ, შეუგინებელი,
 ცოდვათა მოძულს, მართალი, ქეშმა-
 რიტი, წრფელი, სიწმიდისა მოყუარს,
 ქველისა მოყუარს, მდაბალი, მშვიდი,
 მორჩილი, ყუდროჲ, მოწყალს, გლა-
 ხაკთ-მოყუარს, სტუმართ მოყუარს,
 მმარხველი, მღვდარს, მლოცველი, მო-
 სურვს, ცრემლთ-მოყუარს, შრომისა
 მოყუარს, საქმისა მოყუარს, ნაყო-
 ფიერი, სწავლისა მოყუარს; მსმენელი,
 ძვრ-უქსენებელი, უშუბრველი, თავდა-
 დებული, განურისხებელი, უპოვარები-
 სა მოყუარს, ვეცხლისა არა მოყუარს,
 დიდებისა არა მოყუარს, არამედ
 ღმრთის მოყუარს, გულის კმეირი,
 ბრძენი, განმზრახი, მართლ-მოქმედი,
 ღმრთის მსახური, განშორებული ყო-

და ვითარ მიიქენეს დიდ-დიდნი იგი
 აღგილთა თვისთა, მიავლინა პიტიახშ-
 მან მან ნეტარისა მის დედოფლისა
 თა [ვინმე] ხვეწნისა სიტყვათა, რაჲთა
 მოიქცეს ესევითართა ნებათაგან და
 დაემორჩილოს ნებათა მისთა და
 აღუთქუა ნიჭი და უმეტესი სიმდიდრს

ხოლო მან არა თავს იღვა დაღ-
 გრომაჲ კაცისა მის უშუჯულომასა და
 ღმრთისა უვარის მყოფელისა თანა,

მრქუა: «უწესს პიტიახში». და მე დამიკვრდა, თუ არაჲსამე მიწესს ამას ეამსა?» და მივისწრაფე და მივედ. და მან მრქუა მე: «უწყია, ხუცეს, მე ბრძოლად წარვალ ჰონთა ზედა. და ჩემი სამკაული მას არა დაუტეო, ოდეს იგი არა ჩემი ცოლი არს,—იპოოს ვინმე, რომელმან განკაფოს 35 იგი. მივედ და მომართუ იგი ყოველივე, რაჲცა რაჲ არს». ხოლო მე მივედ და უთხარ წმიდასა შუშანიკს. ხოლო მან განიხარა ფრიად და მადლი მისცა ღმერთსა და ყოველივე მომიძღუნა და მივართუ პიტიახშსა. და მან მიიღო ჩემგან, აღიხილა და იპოვა ყოველი გებულად. და კუალად თქუა: «მერმეცა იპოოს ვინმე, რომელმან ესე შეიმკოს». 40

დაყათოსასკანს ზანღერბსა ხერ სთ თანხელ აო რეხაჯეს, ს ყათთასასანხს აინხერ, მქ. «ელწუჯ კაძქს ლაყ ზალათაგლიქს ენჯ ანწათათხს. ს ელწუჯ ზაღორღოქს ხს ელსოყ ენჯ ჰასარქ¹. ხ ელწუჯ მხალორღოქს ჰ თანდარქ მათობოყ ენჯ ათონსქს მარჯ ხს ხ ჰნონ ზარჯარანაგა სერრეხეყ, ვორ ახბერ ხ ქსეროყ ჰმ ხ ღო რნასღვიქს ხს, ს კათაქს მხალორღოქს ხს: ხს ჴრქათოთქს ენბაკხეგაყ. ელ იჯ ჴათო, იჯ აყათქს, იჯ მხბოქს ხს ს იჯ ხსჯ ხ მარღქაქს იგა ხრღ, ჴაჴაქსოქს ხს ზსჯოქს ხს, ჴარქეხს ირიჯელ ეჴს ხ ახროქს ჴრქათოთქს, აქ ზარჯარანოღ ჴინსეგაყ კაჯსარნჯ ს მხბქ მათღორქს მსრბ ჴაგქგ, ს ანთქ ელსოქს ოიყაყე ვორიყ ჴიღერ ხსჯ ელსოთოქს აათქს ენჯონსქმ ჴნორიღერ ს მარღათორღოქს ხამერ თხათს მხროყ ს ჴარქქს მხათსქს ჴრქათოთქს მარჯ აყაქს ჴაგქგ მსაგქგ ზანღერბსა ეჴოქსოქს ხამერ ხ ჰორღორღა არღაროქს ხს ს იჯ ზათაყე კაქოთა თანთქგ². ჴორ ხსჯ ჴამქს არა. ხს აყათრათ ხმ მხონხელ ქასან ანთლანს ჴრქათოთქს არღოქს ხამერ, ჴანს მქ ანგანსღ ელანღორღოქს ხამერ ოორქს ზარეს ჰმიგა: სიწმიდით, ვიდრე ვარდასლვად შჯულსა

არამედ სამკაულნი იგი და საპატრიოჲ სამოსელი თჳსი მიუძღუნა პიტიახშსა 125 მას და შესთულა, ვითარმედ არაჲ ნაწილი უც მორწმუნესა ურწმუნოსა თანა და რაჲ ზიარებაჲ არს ნათლისა და ბნელისა, და რაჲ შეერთებაჲ არს ტაძრისა ღმრთისაჲსა როსკიპსა თანა? 130 აწ მე ვნებათა ამით მიერ განვიწმიდე, რომელნი მოაწიენ ჩემ ზედა, შენისა თანამკვდრობისაგან და წინანდელისა მის შეერთებისაგან. მე ქრისტესა შევეწირე, რამეთუ არცა დიდებამან, 135 არცა პატრიმან, არცა სიმდიდრემან და არცა რაჲმე კაცობრიეთა საქმეთა—ფუფუნებამან და სიტკბოებამან—შეუძლონ განშორებაჲ ჩემი სიყუარულისაგან ქრისტესისა, არამედ ტანჯვითა 140 ვიცევალო სოფლისაგან და დიდისა მეუფისა მახლობელად დაედგე და მიერ ნათლითა აღვივსო, როღლისა მცირესა რასმე აღთქუმასა აქავე შევიწყნარებ მადლითა და კაცთმოყუარებითა 145 უფლისა ჩუენისა და მაცხოვრისა იესუ ქრისტესითა. აწ ესრეთ ვეგო [და] დავთვე კრძალულებითურთ ზრახვისა ზა სიმართლისასა და არა დავეჯდე საყდართა უშჯულოთა. რაჲცა გნე- 150 ბავს, ყავ, მე განმზადებულ ვარ მოსიყუდიდ სახელისა მის ქრისტესსთჳს მას მამათა ჩემთასაჲ.

¹ ილ კორ. 6, 15-14. ² ფსალმ. 1, 1.

და ეგრეთ წმიდა შუშანიკ თრევით მოერთია თიკათა შიგან და 15
 ეკალთა ზედა ეკლესიით ვიდრე ტაძრადმდე; ვითარცა მკუდარი მიეთრია.
 და ადგილდ-ადგილდ ქუე ძეძვ დაეფინა. და თვთ ფერკნი დაიდგნის ძე-
 ძუსა მას ზედა, და კუბასტნი შუშანიკისნი და კორკნი წულილ-წული-
 ლად დაებძარნეს ძეძუსა მას. და ეგრეთ მოიყვანეს იგი ტაძრად. და
 უბრძანა შეკრუა მისი და ცემაჲ, ბოროტებდა და იტყოდა: «აჰა ეგერა, 20
 არა გერგო შენ ეკლესიაჲ შენი და არცა ზურგნი ეგე შენნი ქრისტი-
 ანენი, და უფალი იგი მათი». და ვითარცა სცეს კუერთხითა სამას ოდენ,
 არა რაჲ აღმოკდა პირსა მისსა ვაჲებაჲ, არცა კუნესაჲ. მაშინლა პრქუა
 წმიდამან შუშანიკ ურჩულოსა ვარსქენს: «უბალოო, შენლა თავი თვისი
 არა შეიწყალე და განსდევ ღმრთისაგან, შენ მემცა შემიწყალე?» 25

და ვითარცა იხილა დიდძალი იგი სისხლი, რომელ დამოსდიოდა
 ჩხვლთა მათ კორცთა მისთა, მაშინ უბრძანა დადებად ჯაქვ ქედსა მისსა.
 და უბრძანა სენაკაპანსა ერთსა, რაჲთა წარიყვანონ წმიდა შუშანიკ ცი-
 ხედ, და საპყრობილესა ბნელსა შეაყენონ იგი და მოკუდეს.

IX. დიაკონი ვინმე ერთი მის ეპისკოპოსისაჲ დგა წმიდისა შუშა-
 ნიკის თანა მას ეამსა, რომელსა გამოჰყვანდა იგი ტაძრით, და უნდა,

*რიობა, ირაკა ყაყონ ჯორი ს ან-
 ენგსი.*

*სა კერანსქს ქაღჯერ ენე სრ-
 კჩირს, ენე ყიოღ და ენე ჭიოღ, ენე ქაღ
 და ენე ქოღ. და აყაყა ერამაქერ კა-
 ყარანსან თანსი. და ყათათი ყა-
 თათი ქინსერ ამსნაჲს მარამქს სორა.
 ვჩქერ ეძნჩქ ხრჩქერს, და არჩანს რი-
 სქერ ქ სმანს, და კსრჩქერს არხამქ
 ვნეჩიყ ყიღვანსქერ სსიოღვანს.*

IX. *სა ნასხიყ კაყარანსან ანი-
 რქს ეარბხეღ ქ ნაროლანსან კანა-
 სქერ და ათათსქ გან ეათაქქინს; მას
 სრანსქს აეჩანსან ზრჩათიოქ იღ
 ჩნქ გარეარქერ, აქ ხო ვჩნქს მს-
 თიბიოქ და ძიბქკაღიღქსანს. და კაქერ
 მხბაღ ოღიოქ, და იღ ჩნქ ვჩნსე ვგარ-
 ექს და იღ ვერახხბ ვანჩენს, ნას*

ზოგად მამანიცა და დედანიცა. ხ~ 25
 მან მიჰმართა ყოველთა გუემად, ვი-
 თარცა მკეცმან ბოროტმან და ველურმან.

და ნეტარი იგი მღვთრია ქუეყა-
 ნასა შიგან, ეკალთა და ქეძუთა ზ~ა,
 ქეათა და ქაცუთა. და მერმე უბრძანა 30
 ტაძრად წარყვანებაჲ და წულილ-
 ხულილად დაებძარნეს [მას] კორ-
 ცნი მისნი, რ~ იყო ქუეყანაჲ იგი ძეძ-
 ვონ, და სისხლი დაძმადიდოდა მას
 და ქუეყანაჲ იგი სისხლითა დასხმულ 35
 იხილვოდა მხილველთაგან.

და ვითარცა მიიწია ტაძრად უშ-
 ჯულოჲ იგი, კუალად გუემასა განამ-
 რავლებდა უფროასლა პირველთა-
 სა. ხოლო ნეტარი იგი მკეველი
 ქრისტესი არა რას ღაღადებდა, 5
 არამედ მისცა თავი თვისი ღმერთსა
 და მოთმინებასა, და დგა დიდითა
 ძალითა და არად მიიჩნია თრევაჲ იგი,

რამდამცა ჰრქუა, თუ «მტკიცედ დეგ!». და თუალი ჰკიდა პიტიახშმან, სხუაჲ ვერდა რაჲ სცალდა სიტყუად, ესთენ ოდენ ჰრქუა: «მტკი...» და

5 დადუმნა ხოლო და სიელოტოლად იწყო სწრაფით. მაშინ წარმოიყვანეს და მოჰყვანდა წმიდაჲ შუშანიკ უკამური და თმაგარდატევებული ვითარცა ერთი ვინმე შეურაცხთავანი. და ვერვინ იკადრა თავსა მისსა დაბურვად, რამეთუ პიტიახში იგი მკედრ შეუღლა უკუანა კუალსა მისსა და აგინებდა მას მრავლითა გინებითა.

10 და მივიდოდა წმიდისა მის თანა ამბოხი მრავალი დედებისა და მამებისაჲ, სიმრაველს ურიცხვ, რამეთუ უკუანა შეუღდგეს, კმაჲ აღმადლა და ტიროდეს, და იკადდეს ლაწუთა მათთა და საწყალობელად დასთხედდეს ცრემლთა მათთა წმიდისა შუშანიკისთვს. ხოლო წმიდამან შუშანიკ უკმოხმენდა ერსა მას და ჰრქუა მათ: «ნუ სტიროთ, ძმანო ჩემნო და

15 დანო ჩემნო და შეიღნო ჩემნო, არაჲდელ ლოცვასა მომიკსენეთ. და ჯმნულმცა ვარ მე თქუენგან ამიერითგან, რამეთუ არლარა მიხილოთ ცოცხალი გამოსრული ციხით». და ვითარცა იხილა პიტიახშმან ამბოხი იგი და ტირილი მამათაჲ და დედათაჲ, მოხუცებულთა და ყრმათაჲ, მკედრ მიმოდასდევინი და მეოტ ჰყოფნ მათ ყოველთა. და ვითარცა

20 მიიწინეს კიდა მას ციხისასა, ჰრქუა პიტიახშმან წმიდასა შუშანიკს: «შენდა ეგდენ ყოფად არს ფერკითა შენითა სლოვაჲ, რამეთუ ცოცხალი არლარა გამოსლვად ხარ, გარნა თუ ოთხთა გამოგიღონა».

ღვანღერბჩქნ ირ ვანბამენ ს ვგელ-
 10 ჩიქნ ჯრ ქ ღარჯანაგნ ქ რაგ ვერ-
 ბიქრ ქ ნამანს. ს ზა მნრქ ველ-
 ჩიქნ ს აყათათათონ ვგნათიქნ
 აყათაყარქრ ვანბნნ, ს გიანაჯრ
 ვსათობიქ ვასან ანგჩენ ანგჩიოვ;
 15 ხლ ანაყარქრთ იქ ამანქერ ს იქ
 იიორმქრ ზამ. აქ ქაგვამანქ ჯარჩნ
 კარიღვხაქ ქერს ვჩხეჩეგათ საათიქ
 იიიიქ ვერჩხქ ჯარბქრ ვიოსალორ
 20 ვასქრ. «*ღვანსუგ ქგქ ჳრჩათთი ს
 ხხეჩეჩენ ს ავიქქ ვი ს ზარქ ვი,
 კორ კოსაგხაქ ხაი: ხლ თარქრ ჯაყხქ
 ვითი ს ვბხთი ხრანხელიქ ხრქაქქ*

არცა კუერთხითა გუემმაჲ. ეგრეცა სა-
 მოსელი იგი, რომელი გუამსა და თავ-
 სა აქუნდა, თრევეათაგან გარე მიელო.
 და იგი შიშულითა თავითა და და-
 პატრულითა სამოსლითა იფარვიდა
 თავსა თვსსა და ჰმადლობდა ღმერთსა
 მათთვს, რაოდენნი შეეშთხვენეს მას. და
 უშჯულოსა მას არა ჰრცხუნეროდა და
 არცა სწყალობდა მას, არამედ ბორო-
 ტისა მის ზრზენითა აღმდგარი, ვი-
 თარცა ლუარი სასტიკი, ჰგონებდა რა
 წარერლუნა [და] წარეკუეთა განა-
 თლებული ქცევაჲ და სიწმიდლ ნეტა-
 რისა მის, და ეტყოდა: «შეგვეწიოს შქნ
 ქრისტე და ვკლესიამ იგი და ლოც-

რომელ ედვა ქედსა მისსა ზედა, ეგრეთვე ედვა, და დაჰბეჭდა ურჩულ[ო]- 25
მან ვარსქენ ბეჟლითა თვისითა. ხოლო წმიდამან შუშანიკ თქუა: მე ამას
მხიარულ ვარ, რაჲთა აქა ვიტანჯო და მუნ განისუენოჲ. ხოლო პი-
ტიახშმან ჰრქუა მას: «ჰე, ჰე, განისუენე!».

მაშინ დაადგინნა მცველნი მას ზედა და ამცნო მათ, რაჲთა სიყმი-
ლითა მოკლან იგი. და ესრეთ ეტყოდა მათ: «გეტყვ თქუენ, უკუეთუ 30
ვინმე შევიდეს მისა მამაკაცი გინა დედაკაცი, იხილენით თავნი თქუენ-
ნი, და ცოლნი და შვილნი, და სახლნი თქუენნი, უბრალომცა ვარ,
რაჲ გიყო თქუენ».

*კაყანოჲ ს თონხლ ქ რანთ ს არ-
ქანსლ ვეჭსაკი ს აყარანიოგნი*
კელნი ნეტარსა მას რკინისა ბორკილითა და წარვიყვანა საბჟრფობილესა
და დახდვი ჯაჰვ ქედსა მისსა.

*ხლ ღრამოქსაყ ქარსლ ვჩეჲ სრ-
ლქქსა ღნჲ ირჲს, ს ეღქსაკი ს ღნჲ
სკი ს კასლ, ს სნჲქჲ ეღქსაკი ს
ეღსაკანანი*

*ხლ აყანოყანა კარფჲრ მხბალ
ანჩლ ს ეღიღიღქსამჲრ აყანსლ, ს მქ
ღიღ ამსსსსსს ქიოღიღ ათ ზია. ს სხ-
რასიღჲრ ზორა ვარქ ზაყ ს ღიღ ჳიღჲ
ღრამოქსჲრ ხლ ასჲრ. «სღჲრ, იღრას
ქჲრ იღიღ ღანჲქჲსღჲრ ჯარჯარა-
ნაყჲრ ს ღიღიღ კითთანაყ, იღიღ კითანჲ
ეღსლ მსსს ს ქ მანა: ჳათათანსქ
სთ სრანსლქს ს ასლ. «მღრას ხმ
ღნჲრ აქს ჯარჯარანი ღიღ ახბჲრ ქ
ქსრას ქმ ს სნიღმ ეყასკათიღქს
სიღიღქსანიყს კაყანოჲს ქმიღჲ
ქსანი სქიოქს წიქსათიას. ექ სრქსა-
ნასიღიღიღიღ ქათანღიღქსანი სიღჲრ
ზორჲს ქმიღჲ, იღრ ზასქასიღიღ ინიოთ
ს ეღსათიღმ, ითარჲსიღიღიღ ქსათიღ-
ბიღ ს სქსათიღ სრჲაროიღქსანი. ექ
სრქანჲ ქათიღიღიღ ვათანჯანს სსჲ^ა ა-
თათიღიღიღ სსჲ^ა ეღჲრასიღიღქსანი იღ
იღ ათიყანს. ექ სთქსათიღიღ სიღიღ-
ქსანი. ექ ეღსათიღქსანი სთათიღიღ-*

ვაჲ შენი და მამისა შენისაჲ, რომელ-
სა ესეჲ შენსა. და შეუკრნა ფერკნი და 25
კელნი ნეტარსა მას რკინისა ბორკილითა და წარვიყვანა საბჟრფობილესა
და დახდვი ჯაჰვ ქედსა მისსა.

და უბრძანა დასობაჲ მანათა რკი-
ნისათაჲ კედელსა და ჯაჰვთა მას ზე-
და მიკრვაჲ. და დაჰბეჭდა ჯაჰვ იგი 30
და ბორკილი.

და მცველნი დაადგინნა რა და-
იცივან ღიღითა შიშითა და კრძალვითა
და არა ვინ უტეონ ყოვლადე მის თა-
ნა. და საზრდოდ მისა ქრთილისა პური 35
და ოღენ წყალი ბრძანა. და ჰრქუა:
«აწ მხიარულ იყავ, რამეთუ შეემ-
თხვე ენებათა მიაგათ და მწარეთა
ტანჯვათა, რომლითა გტანჯავ შენ
სიკუდილადმდის». მიუგო ნეტარმან 40
მან და ჰრქუა: «მხიარულ ვარ ტან-
ჯვათა მათთვის, რომელი მოაწიე ჩემ
ზედა და აღვაგებ დაკლებასა ამას
შევირეგებათასა ბორკილითა ჩემითა
სიყუარულისათვის ქრისტესსა, რაჲთა 45
ღირს ვიყო სამკვდრებელსა წმიდათა
მათ მამათა ჩემთასა, რომელი ჰყუდარი
მათ და ღმეროსა, უცხოჲ ქმნილი ეგე
ღმრთისაგან და მტერი სიმართლისაჲ,
რამეთუ რაოდენ შემძინებ ტანჯვათა, 50
მმატებ მე მხიარულებასა, რომელი
არა წარვალს, რამეთუ საწუთოთათა

X. მაშინ გამოვიდა ციხით. და მესამესა კვრიაეცა მოუწოდა მცველსა ერთსა, ჰკითხა მას და ჰრქუა: «აქამომდე ცოცხალდა არსა სწყალობელი იგი?» ხოლო მან ჰრქუა: «უფალო, სიკუდილდ კერძო უფრო საგონებელ არს ვიდრე სიცოცხლით, რამეთუ შიმშილითა უფროა მისი ხოლო მოკულების, რამეთუ არა რას მიიღებს საზრდელსა». ხოლო მან ჰრქუა: «ნუ რა რაა გგლიან, უტე,—მოკუდეს».

ქხანსა ქათაგნსა ყათრასთხაგ ხნაჲ, որ იუ სასანსი ქაჩხიანაჲ. 1. დო ელინკაქცხა ქრქტა არღარაღათნსა მათობიო ქალღერსა აქცხილქხანსა:

მართლმსაჯულისა ღმრთისაგან დღესა ხს დამყარქუანს იუ ხნუ ყათათასქანსი ანხერ, აქ დარმანაქერ ენუ ძობქკალიქხანსა დ ენუ ზამეროქხანსა ხერანხიქონსა. დ ქოღხალ დნა ნოქქანსა კაყანსიღნ დნაქერ ქაქსარინჯნ დღხაქინსა:

X. ხს ქხათ ხერცხ ალიღრე დაქერ დერანსა ზანანაქანსა, დ თაქერ ხნუა ყათრასანაგნსა, დ მათანქერ ათ ხერანხიქოთქქინსა, დ თხანანქერ დნა კაყანსიღნ ქი იღრასილქხანამ დ დოღარქოქხანამ ქანღაღარ საღმისეროქხანსა, დ ზამეროქქერ დკაყანსი სერანხიქონსა, დ ხერანქერ დნა, იუ დანაქქიასი ზამეროქქინსა ქანსა ანხილანსა. მათობიო კრქერ, თანჯანსა დ კაყანსი ენდოღნხიქიქი, დ სასქ. ანერანხიქნ ხს დო ქი კანასქა. არღარქი ქ დარქი არამათიო დარქი ჯათოღი დოღხაქი. ქაქამნხთქ ხერანხიგნსა დხე ზაღათაგხაქ დ არღარაყანსა დანხი. დქ ქოღიქნსა მათობიო ქანხეგერ დამყარქუანს, დ დანხი დ დოღქი ძათანდხეგერ დსათ ზამანოქხანსა აღრქონსა ზოქქიასიქქი, ენუ ზამანსა დ დოღაყანსიგხე ქამანხეგინსა თხანხიქნსა დ ქი ქიქქინსა მხერამქ ქმხილსაქ დრქი-

ამით ქირითა სიმდიდრქ გარდამეტებულისა მის დიდებისაგან განმეზადა მი, რომელი არა შეირყეს უკუნისანდღე, და შენ შეიწყნარო შურის გება მას მოხილვისასა.

და ურჩულომან მან არა რაა მიუგო, არამედ დაუკვრდა მოთმინება და დათმენა ნეტარისაგან მის. და დაუტევა იგი მითვე ბორკილითა [და] წარვიდა მიერ სოფლით ჰიტიახში იგი.

და შემდგომად სამისა დღისა მოვიდა, დარისა იგი ხუცესი და მისცა საფასქ მცველთა მათ, და შევიდა წინაშე ნეტარისა მის დედოფლისა და იხილა იგი ბორკილითა მით, აღსავსქ სიხარულითა და შეუბითა დაუტებრომელსა ფსალმუნებასა, და ჰამბორს უყო ბორკილთა ნეტარისათა და ჰნატრიდა მას, რომელმან ესევითარი მოთმინება სახელისათვს ღმრთისა იტვრათა [და] ტანჯვა და ბორკილი შეიწყნარა, და ჰრქუა: «ნეტარ ხარ შენ დედათა შორის, ქეშმარიტად ქეთილისა ძირისა ქეთილი მორჩი გადმოსწინდი; ამიერითგან გნატრიდენ შენ მორწმუნენი ნანდვლვე სიტყვათა, რამეთუ სასოებითა მით ღმრთისათა სძლიე ურჩულოსა მას, და სახელი და სული დაიმკვდრე მსგავსად წმიდისა მის ჰრიფსიმქსა, [და] მასთანვე შენცა გვრგვინოსან იქმნე ყოველთა მათ

¹ შდ. II კოზ. 4,17. ² შდ. ფსალმ. 124,1. ³ შდ. ლუკა, 1,42.

ხოლო მე მრავლითა ვედრებითა ვარქუ მცველსა მას და უჭადე ჭურჭერი ერთი სამისოჲ. და ძნიად თავს იღვა შეტევებაჲ ჩემი და მრქუა მე: «რაჲმს დაღამდეს, მოვედ შენ ხოლო მარტოჲ». და ვითარ შემოყვანა მცველმან მან, და ვიხილე ტარიგი იგი ქრისტსი შუენიერად ვითარცა სძალი შემეკული საკრველოთა მათგან¹, და მე, ვითარ ვერ ღამითმო გულმან, ვტიროლდე ფრიად. ხოლო წმიდამან შუშანიკ მრქუა მე:

¹ გა მოცხ. იოან. 21,2.

ათსჯ: *ღასტ ხერანხიქ თიქჩინს. ანა ჯამ არძანხი აყასიყე კ ხერანო-
ქხანსე არეიქს, ირ იჯ მხრძხეგაღ
კაქრ ამაყარქუთ, აქლ სრეოქხამარ
კაყხეკლ კ ქასან სრეოქხანს ენჯ-
ღქამამართხეკლ კაღქხეგე ჯაქჩს, კ
სრეგაღიქს კს ქჩნქრ სოიქრ არეხამარ
ქირიქლ სოიქრ ენქხეოქნს ხანჯხეკლ:
ქასკ ხს ენასიქეკლ ენჯ ათნს ამ-
ყარჯუთი კ ბნაქ ირეღიქს ქ კირილსოთ
კ კაყაკლანოქჩინს ქ ბხინს ათნს
ძანთიქ. ქქეკლთი კ ჯნორიხეგაღასა-
ღანს ქხერასთინს ბნოქჩი, კ ხს არ-
ღაროქხამარ სნოიქი კ კოლსაყეკლ
ღასოთიქი მხრძაღორს ათნხეკლ ქირა-
თოღ კ ილამამარ თხეხინს. რაქე იჯ
ხეკნს არძანხი, ჟი სხერქნს ძანთიქ ხს:
ჩაქე ქამა ჟქნჯ კ, ირ ქ ბხინს ჯარ-
ჯარანსაყე კ ხერკაქჩი კაყასანსაყე
სრეხეგაქ ქ მხრძაღორიქხინსქ იორა-
გიღქჩინს. კ აქს კაქსოთ ხეკლ ამხნხეგონს,
ხქქე ქ ბხინს ქამ ჯერ ჟხრძანხეკლ ქ
თანქანსაყე კ ქ კაყასანსაყე კ რანს-
თიქე კ აქიოე ნხეღიქხინსე, ირიქლ
კთოთქერ ჟიქს იორაგხეკლ ქღასოთიქი
თღ სარეკ ხს იჯ ანქიოქს ქჩინქამ ქ ქლს-
თარინხეგაქს, აქლ ჟქჩიქილს ხს ხ-
თოღ კ ხაროლამბა, კ ჟბნოთსოთ ქამ
კაყათასკ, კ ჟბხინს [კ] ჟყარანთეგს
ქამ ქ კაყასანს ხერკაქჩინს, კ ჟხრხეგს
ქამ იჯ ჟარბოიქი. კამაქიქი. ჟი თქერ
ქ, ქამ იღანასკანს, კ ხს იჯ ხერკაქსაყე.*

უფლისა და მაცხოვრისაგან ჩუენისა იესუ ქრისტესაჲ. ჰრქუა ნეტარმან მან დელოფალმან: «მე არა ღირს ვარ გვრკვენთა და ნეტარებდათა მის წმიდისასა, რომელი არა მიეგახლა კაცსა ურჩულოსა, არამედ სიწმიდითა ეგო და სიწმიდისათვის წინა ეწყო [და] სძლია ბოროტსა მას, და უწმიდესსა იყოფეოდა წმიდითა სისხლითა თვისითა, წმიდათა მათ მოყუასთა თანა. ხოლო მე მკვდრ ვიყავე კაცისა მის ურჩულოსა თანა და ვშვენი შეიღნი წარსაწყემდეღად და განსარუენელად ქმრისაგან მის ბილწისა, დაღაცათუ მიემადლა [მათ] ემბაზი ზეგარდამოღასა მშობელისაჲ; და მე სიმაართლითა აღვზარდენ და მოსავე ვიყავე ღმრთისა, რამცა მახლობელ იყენეს უფლისა წურთითა და სწავლითა; გარნა არა იყენეს ღირს, რამეთუ თესლ არიან ბილწისა. ხოლო ჩემდა ესე რაჲ არს, რომელი ტანჯვათა და რკინისა ბორკილისაგან განვიწმიდე, მიახლებისაგან უეარის მყოფელისა მის; და ესე ცხად იქმნა ყოველთათვის, ვითარმედ კელთა ჩემთა იყო განრინებაჲ ტანჯვათა და ბორკილთაგან, და საპყრობილეთა და სხუათა იწროებთაგან, რომლითა მტანჯვიდა მე უეარის მყოფელი იგი ღმრთისა. და აწ მე არა ვარ უსასაოღო მოსავეთა შორის, არამედ ზურგი ჩემი მივეცე გუემადღა

«კეთილისა ამისთვის სტირა, ხუცეს?»». ხოლო მცველმან მან მრქუა მე
«ესელა თუმცა მეცნა, არამცა შემოგიტევე შენ». ხოლო მე ვიწყე სი-
15 ტყუად და განპტიცებად მისა, რაედენი ლმერთმან მომცა მე სიტყუად.
და ვიჯემენ მისგან და წარვედ სწრაფით ვნად ჩემდა.

ხოლო პიტიახში ჩორდ წარემართა. და ჯოჯიკ ძმა მისი არა და-
ხულა, ოდეს საქმს ესე იქმნა წმიდისა შუშანიკის ზედა. და ვითარ მო-
იწია ჯოჯიკ, უკუნა სდევდა პიტიახშსა. და მიეწია მას საზღვართა ჰე-
20 რეთისათა და ვევედრებოდა მას ფრიად, რაათამცა ბრძანა საკრველთა
მათგან განტეევება მისი. და ვითარ ფრიად აწყინა, ბრძანა განტეევება
საკრველთაგან ოდენ. და ვითარ მოვიდა ჯოჯიკ, აღჰკადა ჯაჰვ იგი

45 *ღქნჯ არაიფც; ჩნძ მარღ¹; სრღ¹
აყაყტა ფიქსიყაყ ნანღებრძ ჳღოლ-
ჯილქხამრ ს კათარხალ კარფიფნ
ს კრინქარ, ირჯაი ჳ ჯილჯ ჳ მარმ-
ნქ ქიომ. ჳქ ქხრისა ჳანღქაყხეყაყ
აყრფინ ჳათიფნ, ს მათყ კარქს
60 ლისიღქნა»;* *ჩსქ ნა კიქ იღრქ
ხეხალ ჳნღ აიღრ თქქნიწნ ჳამფ-
როლქჩნს, ქ ქანსა ქარ ჳათნაყრ
ს ქ ბაბილ ორ ჳათ ორღ არფანხ-
ქერ კაყანაყნ;*

65 ფრიად მზიარულ იქმნა წმიდისა დედოფლისა მის მოთმინებითა [და] მიიქცა
ვანად თვსა და ფარულად დღითი დღე ჰმსახურებდა ბორკილთა მათ.

70 *ხა რეხაქტნ ჳთიანაყრ ქ კიღ-
მანსა შორაყ, ს ხეღაყრ რეხექტნ ოქ
ქერ ქ სარამანს¹ კიქტამ ხერღიღიღ
ჯარჯარანღნ ს კაყანღნ ჳბნღაყდ
ჳათსანქტნ აყრფინ შიღჯანქან. ს
ლხსალ კიქ თრთმქრ. ს სრქხალ ა-
ღაჯერ ლიბანხღ ჳკაყანსან, ს რა-
ფილმ ალიღრფ ანფანქტნ, ს ჳაღქლ
75 აბქერ ქ ჳალან ჳათხიღიღნ *სათილ-
ბიქ¹ მქაყნ ჳეყქაყან ლიბანხღ ქ
აყარანოღნ. აყ ქანს ოთქენ სრ-
ფილმს არარხალ ოქ ლიბანხღ მქნჯს
ყორ მანღლან ქორიქ**

ლაწუნი ჩემნი ცემად და კელნი და
ქელი ჩემი ბორკილსა რკინისასა, და
პირი ჩემი არა მიკაქციო სირცხული-
საგან, რამეთუ უფალი არს მწე ჩემდა
და მე არა შემეშინოს, რაჲ იგი მიყოს
კაცმან. აწ ესრეთ ვიცვალო კრძალ-
ვითა და სრულითა მით წესითა და
შჯულითა, რაედენ არს სული გუამსა
ჩემსა, რაათა შე-ხოლოთუ-ვემთხვო
წმიდათა მათ დასთა და შევიდე სარ-
თულითა მათ ნათლისათა». ხოლო იგი

ხოლო პიტიახში იგი წარემართა
მზარეთა მათ ქორისათა და ძმაჲ პი-
ტიახშისაჲ არა იყო საზღვართა მათ,
ოდეს მეორს გუემაჲ იგი და ბორ-
კილნი იგი სასტიკნი მოიწინეს წმი-
დისა შუშანიკის ზედა. და ვითარ
ესმა შეწუხნა ფრიად, წარვიდა [და]
ვევედრებოდა საკრველთა მათგან
განტეევებასა. და მრავალნი დღენი
წარჯდეს და ძლით დააჯერა მოძულს
იგი ლმრთისაჲ ოდენ ჯაჰუთა აღკლად
ქელისაგან მისისა, ხოლო ფერკათავს
ფუცა არა დაესნად ვიდრე აღსა-
სრულამდე მისა.

¹ ფსალმ. 55,11; აგრეთვე 111,6; ებრ. 13,6.

ქედსა მისსა; ხოლო ბორკილთაჲ არა თავს იღუა წმიდამან შუშანიკ ვიდრე აღსასრულამდე მითურთ.

რამეთუ ექუსი წელი ციხესა მას შინა აღასრულა და წესიერებითა 25 საღმრთოთაჲთა ყუაოდა: მარხვითა, მარადის მღვდარებითა, ზედგომითა, თაყუანის-ცემითა უწყინოდ და კიოხვითა წიგნთაჲთა მოუწყინებულად. განაბრწყინა და განაშუენა ყოველი იგი ციხე სულიერითა მით ქნარითა.

XI. და მიერთებან განთქუა ყოველსა ქართლსა საქმს მისი. და მოვიდოდეს მამანი და დედანი აღნათქუემთა შეწირვად და, რაჲ ვის

*ხ. აკაკის ნიქის კაყანოჲ და
ათაყანოჲ, ათიქი და ბარათი, და
ნეგიტხამრ ვიხე ამ [ქ] რანთის
კათარცრ. და ვიხე ამხ იჯ დაფარცრ
ქ ანგიტხნც კრისჩენ, კირა რან-
ვისანაკრ და ნჯნჯრ ყანოჲ და სი-
ქიქ, თენიტხამრ და ართა-
სიოჲ, ანგიფარ სოგმისრვი-
ქიამრ ვყაკ და ვენისკ, რირის-
ბხალ ანბამრ და რან კაყანოჲ.
ფარქ რავიქ და იქ ქიქ ვათავხალ-
ქ აყან სრვი ვასიქის ვჯ-
რამან იჯ იხჯ ნავისხალ, რავ ქ
ჯარამო და ქ კირაქტქ ნავისქერ
ქ მარმთი და კარხნც კხნარარქს.
და საკლად იხჯ რანჯარ ნავისქერი
გება ენიაზის კორცხა და სისხლსა*

და ესრეთ მითვე ბორკილთა და 80
ურვითა, სიემილთა, წყურბილთა
და იწროებითა ექუსი წელი საპურო-
ბილესა მას შინა აღასრულა. და
ექუს წელ არა დასცხრა შუგლისა მის
განკრძალვისაგან, რომელსა შინა 85
მენდა და ილწიდა მარხვითა და
ლოცვითა, პღვდარებითა და ცრემლი-
თა [და] დაუცხრომელითა ფსალმუნე-
ბითა დღე და ღამე, გუმული თა-
ვად და მწარითა საკრეელითა, ქრთი- 90
ლისა პურიითა და მარტოთა წყლითა
კმაყოფილი. და მარხვითა შინა
წმიდისა აღვებებისათა შვედელთა
[შინა] არა რაჲსა გემოჲ იხილის,
გარნა შაბათსა და დღესა კვირა- 95

XI. ხ. ქ რამარად ათავებნიტხანს
ნიორა ვაკქის თხასანქ რავიქჲ
არქ და კანაკჲ, იქითათორქ და
ავქარარაკანქ, და იხქ ქ ნამანქ
ვიქარი ავარქხუთიტხანს და არვა-
რიტხანს: ხ. რა კირვირქ ვრ-
ვილან ბივილ ვაკქარანს და ირ იხჯ
კავქარარქ ქ, და ხრქალ ვენთ ანანვე
კხნანვენ: ხ. რავიქმ თარაკლითხივ
ქ ბხონ ავიქტიქ ნორა ათნქრ თქრ
ავენციტხანს. ანორიხანვ ირვიქს,
ვილანარავ ვიქვიტხანს, აქითა-

და ჰამბავსა სიმენისა მისისასა მოვი-
დოდეს ხილვად მრავალნი მამანი და
დედანი, აღმთქუმეფნი და მსოფლიო-
ნი, სმენად მისგან ქცევათა უბიწო-
ებისათა და სიმართლისათა. და იგი 5
ასწავებდა მრავალთა დატევებად სოფ-
ლისა ამის და რაჲცა რაჲ სოფელ-
სა ამას შინა არს, და შედგომად წა-
რუვალისა მის ცხორებისა. და მრავ-
ალთა ულონოთა ღოგვითა მისითა 10
მოხცა უფალმან მოხედვამ: უმვი-
ლოთა შვილი, ეშმაკულთა კურ-

* შდრ. ეს აბხაიცი ა XIV, 6-15.

უემდა, მიემადლებოდა წმიდითა ლოკვითა ნეტარისა შუშანიკისითა, რომელსა მოსცემდა მას კაცთ-მოყუარე ლმერთი: უშვილოთა შვილი, სნე-
5 ულთა კურნებაჲ, ბრმათა თუალთა აღქმითა.

იყო ვინმე დედაკაცი ერთი სპარსი მოგვ, რომელსა განბორებისა საღმობაჲ აქუნდა. და მოვიდა იგი წმიდისა შუშანიკისა. ხოლო იგი ასწავებდა მას, რაათამცა დაუტევა მოგობაჲ იგი და იქმნა იგი ქრისტი-

ძნთაჲ ჰ ატსაყსა ფალოჲ ათიღვი-
ქჩინ, ს ამინაჲსა ქტაფხლოჲ ძჩჩ-
15 ქაროქჩინ. ს ჩრადანჯჩარ ეათ
ჩაროდ ანძჩინ ქსათობოჲ ჩანამიუნ
ყარფსა რარხაჲ ჯიორჩჩე ჩრანს-
ქჩნ სილჩე აფიქჩინ ქაროქჩი: ხე
ამინაჲსა იე იე ფაჲი ათ ნა, ქილ-
20 ქხამე რანსაჲი ს ილჩჩინქხამე.
ს ფართლოჲ ქჩჩე ჯილსა. ანინ
თხანს ქსათობოჲ, ილ ს ქსიქ ქ-
ჩჩე ჯამრალ სრეიუნ;

25 ქასან ირიჲ ს ქჩინ ძჩე ყარაქქ
ჩ მიფაგუნ ანთლანჩი, რირით, ირიჲ
ჯჩე ჩჩე ათიღვიქჩინ ფთხაქ ჩ
ქქქაგუნ ყარაქჩე. ს ფაჲი ჩ ჯამ-
რალ სრეიუნ ს ათაქჩი ანქანსე
30 სილჩე თჩჩინიუნ ფჩე რაქტანს, ს
ჩაჲეჩე რქქლიქჩინს ჩსქ ხრანხეჩინ
ასეჩ. «ჩქქ: ჯალათასა ქსათობ
ნეძარჩით ს ქიგილ ფორჩსა ყარ-
სლგე, ჩჩეჩჩამ აფიქჩინ ქთხანს
35 ს ათგესა ფქქლიქჩინ. ს ბანჩეხს
ფმხბ ფორიქჩინს ქსათობოჲ ჩმიჲ:
ქსაქ ქჩინს ყარაქქ. «ქალათამ
ქსათობაჲ ჟჩჩითჩეჩე». ს რა-
მანსაჲე ძჩეჩხე ქნა. ს ათქამანს
40 სრეხეალ ჩ რირითიქჩინს. ს თაჲი
ფართსა ქსათობოჲ, ს ირანეჩე ფსა-
თლობა, ს ჩითითიქჩინსე ფამინსა-
სილჩე რქქორიქჩინს, ს ჩ რაგ
ქაჲი ჩ ყარაქქლანს ირჩანსე, ს
45 რჩითანსაჲი ქსათობოჲ, ირქ რქქე-

ნებაჲ, სნეულთა და პირად-პირადთა
საღმობათა სიმრთელს, და ყლთა შე-
ქირვებულთა ნუგეშინის ცემაჲ. და
კაცად-კაცადსა თავისა თვისსაებრ
წყალობათაგან ლმრთისათა ნიქთა
კეთილთა მიმადლებდა ნეტარი იგი
წმიდითა ლოკვითა თვისითა. და
ყოველი, რომელი მოვიდოდა მისდა,
სისავსითა და მხიარულებითა მიიქ-
ცეოდა; და იდიდებოდა მის მიერ სა-
ხელი უფლისა ლმრთისაჲ, სადაცა
განიტქუმოდა ჰამბავი მის წმიდისაჲ.

რომლისათვის დაედაკაციცა ერთი
სპარსი მოგვ სახელოვანი, განბორე-
ბული, რომელსა არა ეპოვა სიმრ-
თელს მკურნალთა მათ სპარსთაგან,
ილვიდა ჰამბავსა მის წმიდისასა და
დაუგო წმიდასა მას დედოფალსა
თვისი იგი შექირვებაჲ და ითხოვდა
კურნებასა. ხოლო ნეტარი იგი ეტ-
ყოდა: «უკუეთუ გრწმენეს ლმერთი
ქეშმარიტი და დაუტეო შჯული
სპარსთაჲ, ვითხოვ ლოკვითა უფლი-
საგან და მოილო კურნებაჲ, და სენა
ძალი დიდი ლმრთისა ჩემისაჲ». ჰრქუა
დედაკაცმან მან სპარსმან: «მრწამს
ლმერთი ქრისტიანეთაჲ». და ბრძანა
ნათლის ცემაჲ მისი; და მუნთქუესვე
განწმიდნა განბორებისაგან და აღი-
დებდა ლმერთსა, და აკურთხებდა
ლმერთსა, და აღიარებდა ყოვლად
წმიდასა სამებასა. განუდგა სპარს-
თა მას შჯულსა და შეერთო ლმერთ-

ანე. ხოლო დედაკაცმან მან თავს იღვა ადრე-ადრე. და იგი ასწავებდა დე-
დაკაცსა მას და ეტყოდა, ვითარმედ ზოგიერ იერუსალმელ და განსწმიდნე 10
განბორებისა მაგისგან შენისა. და მან გულს მოდგინედ შეიწყნარა და
წარემართა გზასა მას სახელითა ღმრთისა ჩუენისა იესუ ქრისტისითა და
განიკურნა იგი საღმობისა მისგან. და ვითარ გარე მოიქცა იგი სიხა-
რულითა დიდითა და მოიწია მუნვე, მოვიდა იგი წმიდისა შუშანიკისა
მადლისა გარდაკადად და წარვიდა სახიდ თჳსა სიხარულით განმრთელე- 15
ბული.

XII. ხოლო წმიდამან შუშანიკ ნაცვალად ჰქინაუბტისა საქმისა დი-
დითა გულს მოდგინებითა კელთა აღიხუნა დავითნი და მკირედთა
დღეთა შემდგომად ასერგასისნი იგი ფსალმუნნი დაისწავლნა, რომლითა
იგი დღს და ღამს ზესკნელისა მის მეუფისა მიმართ სათნოსა მას გა- 5
ლობასა შესწირვიდა ცრემლით.

და უთხრეს ნეტარსა შუშანიკს, ვითარმედ ზვილნი იგი შენნი
შიაქცინა მოგობასა. მაშინ იწყო თაყუანის ცეხად ღმრთისა მიმართ
ტირილითა დიდითა და თავსა თჳსსა ქუე დამართ სცემდა. სულთ-ით-
ქუნა და თქუა: ზგამდლობ შენ, უფალო ღმერთო ჩემო, რამეთუ იყე-
ნეს-ვე არა ჩემნი, არამედ შენნი მოცემულნი იყენეს. ვითარცა გნებავს, 10
იყავნ ნებაჲ შენი, უფალო, და მე დამიკვე საქმეთაგან მტერისათაჲ.

*კილქილ ხეჩით სლ ყათამქჩს აფან-
ჯხილს აკა ღნო ამხნაქნ ხეჩირს.
ს ჩხუნს ჩასკ ღჩხნს ყათამქრ მიფილეს
ს მიფაყხთაყნს ს მხბამხბაყნ ჳარ-
აჩე ფეფანჯხილს, გირ არარე Աս-
თილამბ ჰ მხილს ხერანსქი თიქნირჳნი
ბასა მას, რომელი ყო ღმერთმან ნეტარისა მის დედოფლისა მიერ.*

XII. *სლ ღილხალ ფაკა ამხნაქნ
რღსქილს ფაკერანსაკი, სლ კით ჯი-
რჩე ამანე ფაონსაკი ჰ ხნოაღორ
ზანსაყარნჩნს, ს ფაკი იღრ თიქნილს
ჩრ. ს ფაოქლაოქაქი მხბამხბ ზა-
რილამბიქ ს თანჯანსიკ ზხიქი
ფთილრჩნს. რარქანსაკი, ს თანჯანსი
ს ზარილამბს ჰ ქსრეკი ფანაყანსაყნ
ათნქრ. იასქრ, აწჯ ყათილქრეჩიქ
ყათილქრეჩიქ მხე ფკიქ ღჩხსქ მჩ
ფიქ მთილქ ათ ზანსი; შათილესანქრ*

სა, რომლისა მიერ პივა კურნებაჲ.
და უთხრობდეს საკვრველებსა ამას
ყოველსა მას ქუეყანასა; და თავადი
დედაკაციცა იგი მიუთხრობდა მოგუ-
თა მათ და მოგუთა მთავართა და დიდ- 50
დილთა მათ სპარსთასა საკვრველე-
ბასა მის დედოფლისა მიერ.

და ვითარცა ესმა ესე ყოველი პი-
ტიანშსა მას, განრისხნა. და შემდგო-
მად ოთხისა წლისა შოიქცა შორიე-
ლითა გზითგან და მივიდა, სადა დე-
დოფალი იგი იყოფოდა; და მეუ- 5
სეულად დიდ-დიდითა გუემითა და
ტანჯვითა აქირვებდა წმიდასა მას.
განრისხნა და ტანჯნა და გუემნა
მცველნი იგი და ჰრქუა: ზარა მცნე-
ბითა გამცენა თქუენ კრძალულად ყო- 10
ფაჲ [და] არა ვისა შეტევებაჲ მას

და მე მივედ და ვიხილე წმიდაა შუშანიკ დამშრშალი და დაბუ-
შებული ტირილითა. და რამეთუ მოეძღუანა წმიდასა მას ეპისკოპოსსა.
საზრდელი* და ვითარ ფრიად ვაიძულე, მკირედ ოდენ გემოა იხილა.
15 და ვჰმადლობით ღმერთსა. და ვიღრე მუნ ჟამდამდე მოვიდიან შეიღნი
იგი მისნი ხილვად დედისა თვისისა; ხოლო რაჟამს მიაქციენს და უფარ
ყვეს ღმერთი, ვერლარა იკარდეს ხილვად მისა, არამედ სახელიცა მათი
სძაგდა სმენად.

XIII. და მერმე მოციქულნი მოავლინნა პიტიახშმან და ჰრქუა:
«ანუ ნებაა ჩემი ყავ და მოვედ ტაძრად; უკუეთუ არა მოხვიდე შინა,
ხოლო წარგცე შენ ანუ კარად კარაულითა». ხოლო წმიდამან შუშანიკ
მიპრქუა ესრეთ: «უბადოო და უგულისკმოო, ხოლო მე თუ კარად ანუ
5 ჩოლო წარმცე, ვინ უწყის, თუ მუნ კეთილსა რასმე შევემთხვო და ბო-
როტსა ამას განვერე». და გულსა ეტყოდა პიტიახში იგი სიტყუათა
მათთვის, ვითარ იგი ჰრქუა მას, ვითარმედ «ვინ უწყის, თუ კეთილსა
რასმე მივემთხვო», ვითარმედ «ანუ უკუე მთავართაგანსა ვისმე ეცო-
ლოს». და მიერიტვან არღარავინ მიავლინა მისა. ხოლო წმიდაა შუ-
10 შანიკ ბოროტთა მათ გუემათა და თმენათათვს იტყოდა, რაჟამცა
სათნო ეყო ღმერთსა.

* აქ წყდება A ხელნაწერი.

ს ზოგა გან მანოლ. ს ყბრანსიქს
ათაასლ სს რრამაქერ ზხიქლ ქ კა-
ყანას რანოქს;

15

XIII. ხლ ქსთ აქერ ამნსაქსი იქ
ქარაყ კამაყ ქლრიყ რასანსლ ა-
ზორქს რქსაქსნ ვირ ქარბქრ. კაქქ
რნარს მათანქრ. საყა ვთანქრ ქჩს
5 მქ კაქარქ, ს ზოქალ ჟანაქერ ქლ-
ბანსლ ვნა ქ ვსიქსიქლ კრანქსნი ხლ
ქჩსნ კანბნ აინიქრ. ს თარქ მქ
მაროთსლ ვნქ ზამს აქსაქსიქ ვქლს-
ქან ვნირქლქ ვქსაქსნ, ს იქ ქსნ
10 ქარაყ აინსლ. აქქ ათაასლ თხსა-
ნქრ ვნა ქ რანვქს მსათობიქ კა-
მავნი ხლ კაქამ სს კამიქ ს ბქ-
ბარქლქ რასათავსიქსნი ქჩსქრ, ს იქ
ვარვარქრ ქ ზანსქრ ქორქრქივნი. ქქ-
15 ვქთ ს ირქას მსქსნსაქ ქსნ კა-

თანაჟა. მიაგო მათცა გუემაჟ სასი-
კუდინსლ, ხ წეტარისა მის უფრომსცა
ბრძანა შექირვებაჟ ბორკილთა შა
საპყრობილისათა.

ხოლო შემდგომად ამათ ყოველთა
ვერა ძალ ეღვა ნებათა თვისთა მიწენაჟ
ურჩილოსა მას პიტიახშსა, რომელ-
თა განიზრახვიდა. სხუასა ლონესა
მიჰმართა. მერმე ჰოვა დედაკაცი ვრ-
თი გრძნეული და მით რულუნებ-
და მისსა დაქსნასა შუენიერისა
შეჯულისაგან. ხ დედაკაცმან მან
თავს იღვა; და წელიწადსა ვრთსა
ჰბრძავდა მას ესევეითარითა საეშმა-
კოჟთა გონებითა პიტიახში იგი და
ვერა რაჟ ძალ ეღვა ქმნად, არამედ უფ-
რომს იხილვებოდა იგი ღმრთისა ნე-
ბათა გამორინებასა. და ამასაცა შინა
სირცხვლეულ და საკიცხველ იქმნა.

ხოლო პიტიახშმან გამოარჩია ძუძუქს-მტპ მისი საკუთარი, რაჟთა მოიყვანოს იგი ტაძრად. და ვითარცა ჰრქუა კაცმან მან: «ისმინე ჩემი და ჩამოვედ ტაძრად, და ნუ აოკრებ სახლსა მას თქუენსა», ჰრქუა მას წმიდამან შუშანიკი: «არქუ მას უღმერთოსა, ვითარმედ შენ მომკალ და 15 მარქუ მე: ცოცხალითა ფერკითა არა გამოხვიდე შენ მაგიერ ციხით». ხოლო აწ, უკუეთუ შემძლებელ ხარ მკუდარსა აღდგინებად, პირველად დედაჲ შენი აღადგინე, რომელი ურდს დამარხულ არს, გარნა თუ მისა ვერ შემძლებელ ხარ აღდგინებად, ვერცა ჩემდა შემძლებელ ხარ გან- 20 ყვანებად, გარნა თრევით გამითრიოჲ. და ვითარცა მიუთხრეს პიტიახშსა 20 სიტყუაჲ იგი და მან თქუა: «ნანდკლვე ვთქუ ვეგა»¹.

და მეორესა დღესა შემო-ვინმე-ვიდა და ჰრქუა წმიდასა შუშანიკს: «კეთილად მიუგე მას სიტყუაჲ იგი, რამეთუ მაგით სახით ეგულებოდა შეტყუვილი შენი და მას სხუაჲ ზრახუაჲ გულსა მოყვად სიბოროტისაჲ შენთვისჲ. წმიდამან შუშანიკი ჰრქუა მას: «და შენ ღმერთი ძილსა შინა 25 ნუ გგონიეს¹, რომელმან განუმზადნის სიტყუანი პირსა კაცისასა, რამეთუ იტყვს თვთ უფალი: «მე მიუკო სიტყუაჲ თქუენ წილ»².

¹ შდ. ფსალმ. 120,4. ² შდ. ლუკა 12,12.

*ძირე ყარაყე ქ რაფე იარნაყრე კარ-
იარეჩნოსე, სე სე დირეჩინ სე ილ-
რავილეანქერ, სე ქ ძხინ მიყახითაყენ
წინადანდხვილეანქერ სე გურიოლკა
აინქერ არეჟაქინ შარეჩე, ვე არა-
ლქე ყათილ ენკაყე ქ ნამანქე სე
დთანჯანს სე ყკაყანს თქქნიწე
ქ ძხინ წაღათარამაყ არეჟაქინ ტა-
ნილეანქერ. სე ქქე დეილათრე ლარეჟანაყ
ქ, ირ ენდერქიმაყეარე არეჟაქე არე-
ჟაქინ შარეჩე, სე ქანს აყარ ირქ-
ნაყე კითხმ სე თანჯემ დნა მქნჯე
ქ მან. ვე აჯ წაღანსეარე ყაჯთხე
ყასთილახე არეჟაქი, ირყკა დნაყი
ქარე აქეარეარეარე»*

თვს ვტანჯავ და ეგუემ მას სიკუდილმდე, რამეთუ არა დაემორჩილა მსახუ-
რებასა ღმერთთა მეფისასა, ვითარცა მამაჲ მისი სოფლისა მარკრე-
ველია.

მორწმუნეთა მათ [მ~რ]. არა დასცხრა
ამოთა ზრახვათაგან, დალაკათუ ვი-
თარცა მანქანაჲ რაჟმე მტკიცისა
ზღუდისაგან გარე მიიქცეოდა ახო-
ვინსა მისგან. ეგრეთეჲ შეილნიცა იგი 20
აიძულნა უვარის ყოფად და მოგუჰეტ-
თა მათ მიერ დაიმორჩილნა და მად-
ლსა მიაგებდა მეფესა მას სპარსთასა,
რაჟთა უმეტესი პატივი მოიღოს მის-
გან. და ტანჯვისა და საკრველთა 25
მათ[თვს] დედოფლისათა სარწმუნოთა
მიერ [კაცთა] მეფესა მას აუწყებდა,
ვითარმედ «ასული ვარდანიისი არს,
რომელი წინააღუდგა მეფეთა მეფე-
სა მას სპარსთასა და ამისა სახისა- 30

XIV. და ვითარცა აღივსებოდა მეექვსე იგი წელი საპყრობილესა მას შინა, ჯექმა დამშურალობითა შრომათა მათ შინა სიმკნისა მისი-
საათა სენი სნეულებისაჲ მოიწია მის ზედა, რომელსა იგი წინაჲსწარ
ულაღადმდბი და ვეტყვადი, ვითარმედ «ნუ ჯექმა, რამეთუ დაუმძიმებ
5 კორცთა მაგათ ზედა, რამეთუ ვერ დაგიტომონ და მერმე ვერლარას შემ-
ძლებელ იყო ყოფად რაჲსმე საქმედ კეთილსა ეგოდენითა მაგით ფიც-
ხლად მარხვითა და მარადის ზედგომითა და ღამე ყოველ დაშურომითა,
ფსალმუნებითა და გალობითა». და არცალა მცირედ სადა სცა კორცთა
მისთა განსუენებაჲ, და შეიქმნა და დაღნა ვითარცა ავლი.

10 ხოლო დიდთა მათ მარხვათა აღვსებისათა ერვასისთა მათ დღეთა,
ექუსთა წელთა შინა არცა დღისი, არცა ღამე არა დაჯდის ქუე, არცა
დაიძინის, არცა საქმელი რაჲ მიიღის, გარნა დღესა ხოლო კვრიაყესა
ეზიარის კორცსა და სისხლსა ქრისტის ღმრთისა ჩუენისასა: და მცირედ
ოღენ წუენი მხალისა შექმნული—იგიცა მცირედ—მიიღის, ხოლო პური-
15 სა გემოჲ არა იხილის, ვიდრე აღვსებადმდე.

და მიერ დღითგან, ვინაჲთგან პყრობილ ყვეს იგი ციხესა მას ში-
ნა, სასთაულსა ზედა თავი არა მიღვის, გარნა ალიზი ერთი დაიდვის
სასთუნალ. და ქუენსაგებულად იყო გირჯაკი ერთი ძუელი და კაცთა

XIV. *ჩაჲჲ ყჩხუ სს აჲარათ ჳ
ღნიორაჲსუ ჩჩხლ ღჯარარაროიკლ-
ქჩლნან, ირ კამხნაჲჩი ჳათორსაჲ
ღმსკჲ. ყჩ ყლსჲ ამჩ ქტჲკლ ს რა-
5 ღილ ჳანსაჲ, იჲ ჩხუ ჳარაჲჲ კაჲქმლ
აო ჩ ჳჩხოჲ ანჲჩჩ. ს მსბოჲჩორ-
ლორჲ, ღჩ ქტჲკლ ირჲკჲ ᦶჲჲჲ ბო-
ჲლო ღჲქმალ ჳიჲტჲ ᦶჲჲჲ აომა, ს
ღთოტჲრ ᦶტჲჲკჲ ᦶიორბოჲქსოჲრჲ ს
10 ნსიღლქმხამჲჲ ᦶთორჩრ* 'ზაროლს-
ბოჲჲ, რანოჲქლ, სოჲოჲ, ბაროლსოჲ, ჳა-
ქაროჲრჲჲ. სასჲჲჲ აოაღჲჩლსოჲჲ იჲ
ჩხუ ᦶჲასახლ კაჲჲჲჲ ამხნაჲჲჲ, აჲ
ათოახლ სს ნღნტჲ ᦶასან ანოლსან
15 თხათონ ჳათობოჲჲ ნლ ჳჲ ჳანღხერბ
ზორა ჩ მჩრჲიღჲ ჳიორბ. ს ჩ ᦶჩროჲ
აჲარბჲჲოთ ანსოჲიღჲჲჲჲ, ს რარბჲჩ
ᦶიორბჲჩ მაჲჲჩხაჲჲ ჩ ანსარჲ, ს აჲო-
ქმანოჲჲ ᦶიორბჲჩ, ს რიკოთონ სს. ს

ხოლო რაჲსალა კამს მისთა ბოროტ-
გონიერებათა კსენებაჲ, რომელმან
ყოველსა შინა აღასრულა ცოდებაჲ?
რამეთუ ექუს წელ, დაღაცათუ მრ-
ვალსა დაშურა, ვერა რაჲ უძლო ძღე-
ვად შურისგებისათჲს თავისა თჲსისა,
და დიდზრახებაჲ, დაღაცათუ ვითარცა
ღლეჯა ზღჲსაჲ კლდესა სცემდა.
ექუს წელ, და სტანჯვიდა პირად-პი-
რადითა განსაცდელითა და იწრო-
ბითა წმიდასა მას გუემითა, საპყრო-
ბილითა, სიყმილითა, წყურილითა,
გრძნეულეობითა, გარნა მკენსა მას არა
.რაჲ ევეო ამისა ყოველისაგან, არამედ
უფროჲსლდა იღუწიდა სახელისათჲს უფ-
ლისა ღმრთისაჲსა. და ემელსა მას ში-
ნაგან მამაჲ და გარეგან მალეკარტი
ანტიოქიისაჲ და .სახსთაული მცირს
ხალენისაჲ [უგნ] სახსთუნლით,

თუალსა—სასთაული ერთი ხალენისა უცნ სასთუნლით კერძო. და თა-
 ყუანის საცემელად კილიკი ერთი მცირს ქუე წარუგდებიდ, და გრწყი- 20
 ლი და ტილი მოუგონებელი ადგილსა მას დასხმულ იყო. ჟამსა ზაფ-
 ხულისასა ცეცხლებრ შემწუელი იგი მკურვალებაჲ მზისაჲ, ქარნი ხორ-
 შაკნი და წყალნი ჰაენებელნი, რომლისა მკვდრნიცა მის ადგილისანი
 საესენი სენითა, წყლითა განსივებულნი და განყვითლებულნი, დაწერ-
 ტილნი და დამქნარნი და დამლიერებულნი, ჩარადოვანნი, პირ-მსივანნი 25
 და დღე-მოკლედ ცხორებულნი; და მოხუცებული არა ვინ არს მათ
 ქუეყანათა. და ესეთსა მას ციხესა შინა ექუს წელ პყრობილ იყო და
 მძიმეთა მათ საკრველთა შინა აღიდებდა ღმერთსა.

XV. და ვითარცა მეშვდე წელი დადგებოდა, მოიწია წმიდასა და
 სამგზის სანატრელისა შუშანიკის ზედა წყლულებმაჲცა კორცთა მისთაჲ
 და დაუცხრომელად შრომათა მათ გამო დაუსიედეს ფერკნი მისნი და
 თხრამლი აღმოსდიოდა ადგილდ-ადგილდ. და წყლულებანი დიდ-დიდნი 5
 იყვნეს და მატლიცა დასხმულ იყო წყლულთა მათ, რომელ იგი აღი-
 ლო კელითა თვისითა და მიჩუენებდა მე და ჰმადლობდა ღმერთსა. და
 თქუა: «ხუცეს, ნუ მძიმე გიჩნ ესე, რამეთუ მუნიიგი მატლი უდიდსს
 არს და არა მოკულების¹». და მე, ვითარცა ვიხილე მატლი იგი, მოუ-

¹ შდ. მარკ. 9.44.

*ღმერთსა ჰაფ ფარსიღჯნ ჯიორ დამ-
 აქცი. მანსაღანჲ რაგიდამ ანჲყამ
 აქნ ჯი, ირ ათიანგ ღმერთსი ქი-
 ზნჯი ს ამინსაქსილ ქი რაქი ათიანგ
 ათირჲ ჰარენ ქირიჲ ღმერთსილ ღნჲ
 ღმერთსილ ათინსაქსი, ირ მარსიან ღნჲ
 ზამი. სღ ქსრქს თისიოქსსანგნ რა-
 გიღამ ანჲყამ ჰაფიორქსიოქ, ირ ჰაქსა-
 ქსრქსი ღნა ღიორსაქსი ქი მაროთანი;
 ეზიარა, რომელი განამქევებდა მას [და]*

XV. სღ ქი მათანხი სსქსსრიორჲ ა-
 მქს ჰაროლამიგნ ზიორა, ს ღმერთსი-
 ნანგნ ს რანსიქს, ჰიღანღანსაქი ს-
 რანსიქსი ქანსსარქსი ჯარჯარანსაგნ
 ს ქი ასათიქსი დგნიოქსსანგნ, ღიორ
 ღმერთსი სიორჲ აფაქსიქსი წქი ქანსი-
 რქსიქსი;

და ლოცვათა წიგნი მცირს; უკამურ 20
 იყო და საზრდოდ პური ქრთილისაჲ და
 სასუმელად წყალი [აქუნდა]. და უფროჲს
 მრავალთა იგი არს, რომელ თვნიერ
 საქმელისა იყოფოდა და ყოვლითა,
 კეთილსა შჯულსა წმიდათა მათ მა- 25
 მათა თვისთასა სრული სრულთა თანა,
 შეურაცხ ჰყოფდა ძვრთა ყლთა, რომ-
 ლითა ჰბრძოდეს მას. და ზეგარდა-
 მითა მათ ხილვათა მრავალ გზის
 [და] განაძლიერებდა ბრძოლათა შინა. 30

და ვითარცა მეშვდე წელი დად-
 გებოდა გუქმათა მისთაჲ და საკრ-
 ველთაჲ და საპყრობილისაჲ მის,
 დასნეულდა ნეტარი იგი მოუგო-
 ნებელთა მათ ტანჯვათა და ფიცხელ- 35
 თა მოღუაწებათაგან, რომელი დაით-
 მინა წმიდამან მკველამან ქრისტესმან
 ურჩულომას მისგან.

გონებელად დიდად მწუხარე ვიყავ და ვტიროდე ფრიად. მრქუა მე რისხ-
 10 ვით: «ხუცეს, რად მწუხარე ხარ? ვიდრე უკუდავთა მათ მატლთა შექ-
 მასა, უმჯობეს იყავნ ამთ მოკუდავთა შექმა აქავე ამას ცხორებასა». და
 მე მიუგე და ვარქუ: «ძაძისა სამოსელი მცირედლა შეგვერაცხა საგუე-
 მელად? და აწ მატლთა მავათოვს მხიარულ ხარ!». და მან მრქუა მე ქე-
 ნებით: «ნუ ვის თანა იტყვ ძაძისა სამოსლისათვს ცხორებასა ჩემსა, რა-
 15 მეთუ აღრე ყოფად არს დატევებაჲ უბადრუეთა ამთ კორცთა ჩემთაჲჲ.
 რამეთუ შინაგან ძაძაჲ ემოსა და არა ვინ იკოდა ჩემსა გარეშე, ხოლო
 გარეგან კაცთა თუალსა ანტიოქიისა პალეკარტი ემოსა.

XVI. და ვითარცა ესმა ჯოჯიკს, ვითარმედ მიახლებულ არს ნე-
 ტარი დედოფალი წმიდაჲ შუშანიკ სიკუდილდ, წარვიდა და თანა წა-
 რიყვანნა ცოლი და შეიღნი და მონა-მკეველნი მისნი. და მივიდა ცი-
 ხედ ხილვად სანატრელისა შუშანიკ მარტვლისა. და ვითარცა მიიწია,
 5 მძლავრ შე-ხოლო-ვიდა და თაყუანის სცა პატიოსანსა ჯუარსა და მოი-
 კითხა წმიდაჲ შუშანიკ. თანა დაუჯდა და ჰკითხვიდა საღმობათა მას-
 თვს. ხოლო წმიდამან მან ჰრქუა: «კეთილ ვარ, ვითარ ღმერთსა უნებს,
 არამედ ყოველთა წარსაველსა მას გზასა მეცა წარვალ¹».

ხოლო ჯოჯიკ მსწრაფელ აღდგა ზე, პირველთა მათ უწესოთა საქ-
 10 მეთა აღუარებდა და ევედრებოდა წმიდასა შუშანიკს და ეტყოდა: «სძა-
 ლო და მკეველო ქრისტსო, ითხოვე ღმრთისაგან, რაათა მომიტევენს
 მე მრავალნი შეცოდებანი ჩემნიჲ. ხოლო წმიდამან შუშანიკ ჰრქუა მას:
 «თუ შენ სხუად სახედ ყრმებრ არა რაჲ ჰქმენ, ღმერთმან მოგიტევენს
 შენ». და ჯოჯიკ ჰრქუა: «მდაგის სახისათვს მოვედ მე შენდა, რაათა,
 15 რომელი იგი არა რაჲმე სათნო იყოს ღმრთისა, არა ვქმენ». წმიდამან
 შუშანიკ ჰრქუა: «უკუეთუ ეგე ეგრეთ ჰყო შენ, უკუდაჲ მექმენ მე მა-
 გით სიტყვთა და ღმერთმან შესძინენ დღეთა ცხორებისა შენისათა».

და მერმე, ვითარ შეატყუა ჯოჯიკ, ვითარმედ მას დღესა განვალს
 წმიდაჲ იგი კორცთა ამთგან, ჰრქუა: «მაკურთხე მე და ცოლი ჩემი,

¹ შდ. იესუ ნავესი 23,14; III მთ. 2,2.

XVI. ხს ვაჟი სერაჟი რიხუქის
 დიუქი ს ხრეკაყაფერ სორე ზა-
 ხის, ირ ათაჟი თიქნიოჟს. ს ანსკა-
 ზერ ათაჟი სორე აოქანისიჲ ზრქა-
 5 თიჲს ჩანჯერბ კნაჲ. ქარიჲ ვი
 ირნსსეჲს ჩნძანსს. ჩიითიქონს

და მოვიდა ძმა იგი პიტიახშისაჲ
 ჯოჯიკ; და თაყუანის ხვა წმიდასა
 მას ნიშნა, რომელი წინაშე მის დე-
 დოფლისა [იყო]; და დაეარდა წინაშე
 წმიდისა მის მკეველისა ქრისტსისა
 ცოლითა თვისითურთ, რაათა იკურთ-

მკევალი შენი, და შვილნი ჩემნი და მონა-მკევალნი ჩემნი, და, თუ 20
 რამე შეგცოდნეთ, ვითარცა კაცთა საწუთრომასთა და სოფლის მოყუ-
 რეთა, მოგვტყვიან და ნუ მოიკნენებ მედგრობათა ჩემთა». ხოლო წი-
 დამან შუშანიკ ჰრქუა ჯოჯიკს და ცოლსა მისსა: «ჰყავთ წარმდებად
 საქმს ესე ჩემი, რამეთუ არა ვინ იპოვა კაცთაგანი, რომელსამცა აქუნ-
 და წყალობა და ტკივილი ჩემთვს, რომელმანმცა შეაჯერა უღმრთოსა 25
 მას საწუთროსა მეუღლესა». ხოლო მათ ჰრქუეს: «ჩუენ თვნიერ შენსა
 ფრიად დავშუერიოთ, გარნა არა იყო სმენა, არცა სიტყუა». მაშინ
 ჰრქუა წმიდამან შუშანიკ: «განვისაჯნეთ მე და ვარსქენ პიტიახში მუნ,
 სადა იგი არა არს თუალღება, წინაშე მსაჯულისა მის მსაჯულთაჲსა და
 მეუფისა მის მეუფეთაჲსა. სადა არა არს რჩევად მამაკაცისა და დედაკაცი- 30
 საჲ¹, სადა მე და მან სწორი სიტყუა ვთქუათ წინაშე უფლისა ჩუენისა
 იესუ ქრისტსა; მიაგოს მას უფალმან², ვითარ მან უყამოდ ნაყოფნი
 ჩემნი მოისთულნა და სანთელი ჩემი დაშრიტა და ყუავილი ჩემი დააქ-
 ნო, შუენიერებაჲ სიკეთისა ჩემისაჲ დააბნელა და დიდებაჲ ჩემი დაამ-
 დაბლა. და ღმერთმან საჯოს მის შორის და ჩემ შორის. ხოლო მე აწ 35
 ამას ვჰმადლობ ღმერთსა, რამეთუ ტანჯეთა მისითა მე ღმინებაჲ ვპოო,
 და გუემათა და თრევათა მისთათვს მე განსუენებასა მიევმთხვო, და
 უგულისკმოებისა და უწყალოებისა მისისათვს მე წყალობასა მოველი
 იესუ ქრისტს მიერ უფლისა ჩემისა».

ხოლო იგინი ამას ყოველსა სიტყუასა მისსა ზედა ტიროდეს მწა- 40
 რედ და ჰრქუეს: «მოგვტყვიან ბრალნი ჩუენნი და გუაჟურთხენ, წმი-
 დაო მოწამეო და მარტვლო სანატრელო ქრისტს ღმრთისაო». ხოლო

¹ გაღატ. 3,28. ² შდ. II ტიმ. 4,14.

*ი გამნაჲ ჯერ გაგლიძ იერიქი და არ-
 თათილი. და ჰსიერქერ ვწივილქსინ
 ჰ ნამანტი: სე ნა ილიცანქერ აქ-
 რელ ვარდაროქსინ, და ათხე ვანტი-
 რალიქსინ, და ვამნაქან ვირბა
 რარქს, ირ ენეგქმ მნეგჲს, კათა-
 რსეგსა, ირ ენეგინსქი და მათილიქი,
 ირ და ყთილი ვარდაროქსინ. და ენ-
 ცაწყრსა ვირნილქსინ კსათილიქი და
 ათაწიორეგჲს ხსიერხელი. და აქი მქ
 და მნეგქსინ, კსთ ვარდაროქსინსა.
 ვქი მქ ვარქსა: ჰსე: კსიერქი ვსე: სე*

ხენ მისგან. აღუარებდა ცოდვათა
 თვსთა მრავლითა გოდებითა და ცრემ-
 ლითა და ითხოვდა მიტევებასა მის- 10
 გან. და ასწავებდა იგი, რაჲთა შეი-
 ყუარონ სიმართლს და მოიძულონ
 უსამართლობა; და ყოველი საქმს
 კეთილი, რომელი წინააღმდეგომ ცოდ-
 ვათა არს, აღასრულე, რომელი შე-
 საწყნარებელ არს ღმრთისა, რომელ 15
 არს ნაყოფი სიმართლისა. და შეიწყ-
 ნარო კურთხევა ღმრთისაჲ და წინამ-
 ძღუართა ეკლესიისათაჲ, და ნუცაღა

წმიდამან შუშანიკ ჰრქუა: «ღმერთმან მიგიტევენი, რომელ რაჲ იგი ჰყავთ». მაშინლა აკურთხნა ჯოჯიკ და ცოლი და შეილნი მისნი და
 45 მონა-მკვეალნი მისნი და ყოველი ეზოჲ და პალატი მისი. და ამცნებდა სლვად გზათა ღმრთისათა და ეტყოდა, ვითარმედ: «ესე ყოველი ცხო-
 რებაჲ ვითარცა ყუაეილი ველთაჲ წარზავალ არს² და დაუდგრომელ, და ვინ სთესა.—მოიძკო³ და ვინ განაბნია გლახაკათვს—შეიკრიბა, და
 რომელმან წარიწყმიდოს თავი თვისი, მან პოოს იგი⁴, რომელმან აღიდა
 50 იგი». და უჯჷმნა და გამოგზავნა იგინი მშვედობით.

XVII. მერმე, შემდგომად ჯოჯიკისა, მოიწია თავი იგი ეპისკოპოსთაჲ სამოელ და იოვანე ეპისკოპოსი, მისივე მოყუასი, რომელ იგი იყენეს განმამტკიცებელ და დიდად დამაშურალ, სახლეულითურთ თანაყოფით იყენეს მონა, და მონაწილე იყენეს და თანაზიარ შრომათა
 5 მისთა; მადლობით წარკჷზავნიდეს ნავთსადგურისა მის მიმართ ქრისტესისა. მსგავსად მისევე სახისა აზნაურნი დიდ-დიდნი და ზეპურნი დედანი, აზნაურნი და უაზნონი სოფლისა ქართლისანი მოვიდეს. ეგრეთვე, რომელნი იგი გულს-მოდგინებით მონაწილე ყოფილ იყენეს შრომათა მათ მისთა სანატრელობით, ვითარცა ახოვანსა მკენსა მიჰვედრიდეს ქრისტესა.

1 შდ. თსალმ. 102.15. 2 შდ. გალატ. 6,8. 3 მათე 10,39.

აჲც რაგილმ ირგორიკან რანხღ
 20 ჭრათღრ ვნაჲ ს ირნღრ: ხღ კოღ
 ღარღღრ ვნაჲ ს თხღღ ჭღრ:
 ბელითა სიტყვთაცა წურთიდა მას და აკურთხევდა. და წარმოგზავნა იგი აღდილსა თვსსა.

XVII. ზაჲრ ს გლიჲს ხაქსიკიკი-
 ააგნ შამილღ, ს მიღღან ხაქსიკი-
 კიი რანღღრღ ღარანაჲღღ ს აარ-
 ღღღღღღ, ირღ ღღღ ღაღღღღღღღ
 5 ს ღღღღღღ ღღღღღღღღ ღღღღღღღ
 თღღღღღღ. ღღ კოღღღღღღღღღღღ
 რღღღ ღღ მღღ აჲღღღღღღღღღღღ
 ღღღღღღღღღღღღღღღღღღღღღღ
 10 ღღღღღღ, ს აჲღღღღღღღღ აჲღღღღღღღ
 ღღღღღღ, ღღღ რაღღღღღღღღღღღ
 ღღღღღღღღღღღღღღღღღღღღღღ
 ღღღღღღღღღღღღღღღღღღღღღღ

წარგზავნასა და კურთხევასა ნეტარისა

სცოდებ შემდგომად ქველის-მოქმე-
 დებისა, რაჲთა არღა გეყოს შენ ძვრი». და სხვთა მრავლითა დასაჯერე-
 ბელითა სიტყვთაცა წურთიდა მას და აკურთხევდა. და წარმოგზავნა იგი

მოიწია თავიცა იგი ეპისკოპო-
 თაჲ სამოელ და იოვანე ეპისკოპო-
 პოსი ხუცესთა თჲ და დიაკონთა,
 რომელ იგი იყენეს განმამტკიცებელ და თანაზიარ ჰიროთა ნეტარო-
 სისა მის დედოფლისათა, რაჲთა წარ-
 გზავნონ წმიდაჲ იგი დიდათა მათ
 შრომათაგან ნავთსადგურისა მის
 მიმართ ქრისტესისა. ეგრეთვე,
 დიდ-დიდნი აზნაურნიცა და აზ-
 ნაურნი და დედოფალნი და სხუა-
 ნიცა ზეპურნი სოფლისა მის ქარ-
 თლისანი, რაჲთა მონაწილე იყენენ
 მის შუშანიკისა.

და თხოვასა ერთსა ითხოვდეს მისგან ყოველნი იგი ეპისკოპოსნი 10
და აზნაურნი ერთბამად, რაათა ბორკილი იგი ფერკთაჲ ბრძანოს სა-
ცოდ და ნაკურთხევედ ყოველთათვის, რომლისათვისცა ჰქრქუა წმიდამან
შუშანიკი, ვითარმედ *«მე რაჲ ვარ, არა ღირსი ესე? ხოლო ღმრთის-მო-
ყუარებისა თქუენისათვის ხუცესმან აღავსენ წადილი თქუენი მაგის სა-
ხისათვის. ხოლო მე რაჲმე რაჲ შემძლებელ ვარ, არამედ ყოვლად-საე-
სემან ქრისტემან აღგავსენინ თქუენ ყოვლითა კეთილითა, რომელნი ესე 15*
ჩემთვის მოშუერიო და ეზიარენით ვნებათა ამთ ჩემთა და ქირთა და
ტანჯვათა. ხოლო მე, საყუარელნო, აჰა ესერა წინაგანშზადებულსა მას
*გზასა წარვალ საუკუნჲსა. ქირისა ამის წილ ჩემისა ქრისტემან მომმდ-
ლოს მე სიხარული, სატანჯველთა ამთ წილ განსუენებაჲ, გუემათა 20*
ამთ ჩემთა და თრევათა და შეურაცხებათა—მივემთხვო მე ღიდებასა და
პატრეგსა ცათა შინა დაუსრულებელსა». და იგინი ჯგზულნი, ცრემლითა
სავსენი, ძლევისა მისთვის ღიდებასა ღმრთისა მიმართ შესწირვიდეს და
გამოვიდეს ციხით და წარვიდეს.

XVIII. და მოიწია დღს იგი წოდებისა მისისაჲ. და მოუწოდა ეპის-
კოპოსსა მისისა სახლისასა აფოცს და მადლსა მისცემდა მისა მიმართ
მოწლებობისა მისისათვის ვითარცა მამასა და მამა-მძუძესა. შემვედრა მე,

*სა ჯნჯიქის ამისხდსან ვსრქა-
ქი ღაყანანს ი სუჯიარო, არა ი ქი-
ჯათოაქ სერიჯო: სე ზაო ასე. «სე
იჯ ხმ აკეჲ თრძანსი. რაჲჲ ქანს
აათოსადხირიქისან პირიჲ ხეჩეჲ
პსე ირეჲსი სე სოქიქო: სე ირანხაჲ
ღამისხისან რათ ხირაგანჯიქი
არძანალორიქისან, სე ასეჲ სერ-
ხსქის. «ქამსაქის ჳრქითოჲ ცი ა-
რათეჲ ვსეჲ ამისანჲ ზიფსორ ირ-
ზიქხამარ სე ქსეჲქიქხამარ»:*

XVIII. ზა სე ქანს ხეჩიქიქიქი
ათანს ვიროქისან მათიგანსეჲ
ქანს ზაყათოაქიქისან ირეჲსი ზორ
სე ვაქხაქი. სე ასეჲ ვსეჲ ვსეჲსი
სე სეჲქის, ილათი ვათაქისან ვარეჲს-
ეჲსი. «სეჲქი ქესეჲ, ასეჲ, არძანსი
ვაჲჲ ათისეჲ»:

და ითხოვდეს ყოველნი რკინი- 15
სა მას ბორკილსა ნეშტად მოსაქსე-
ნებელად წმიდისა მის. და მან ჰრქუა:
*«მე არა ვარ ღირს მაგისა, ხოლო
ღმრთის-მოყუარებისა თქუენი-
ხათვის გეყავენ თქუენ ვითარცა გნე- 20*
ბავს». და აკურთხნა ყოველნი თი-
თოელისა ღირსებისაებრ და ჰრქუა
ნეტარმან მან: «ყოვლად სავსეჲსან
ქრისტემან აღგავსენინ თქუენ ყო- 25
ვლითა სულიერითა კურთხევითა და
შუენიერებითა».

ვგრეცა ეპისკოპოსისათვის მის სახ-
ლისაჲსა მადლსა მიხეგემდა, მოწლე-
ობისათვის, ვითარცა მამასა და მამა-
მძუძესა; და ეტყოდა დადებად
თავისა თვისისა ადგილსა მას, ვინაჲ- 5
და პირველ გამოითრეგ; «უკუეთუ
ვირს ვარ, იტყეს, მაგისა ყოფად».

კაცი ცოდვილი და გლახაკი ესე. და შეჰვედრებდა ნეშტთა მათ ძულ-
5 თა მისთასა და უბრძანებდა დასხმად ადვილსა მას, ვინაჲცა იგი პირველად
გამოითრიეს, და ეტყოდა: «უკუეთუ ღირს რაამე ვარ უკუანაჲსკნელი
ესე მეთათრემეტე მოჰქმედი ვენაქისაჲ¹, იყვენით ყოველნი კურთხეულ
უკუნისამდე ეამთაჲ».

და ჰმადლობდა ღმერთსა და თქუა: «კურთხეულ არს უფალი
10 ღმერთი ჩემი, რამეთუ შშვდობით მას ზედა დაეწვეგ და დავიძინე²». და
შეჰვედრა სული თვისი უფალსა ყოველთა შემწყნარებელსა.

¹ შდ. მათე 20,6. ² ფსალმ. 4,9.

ნა აკაყაჲს ზრატარხაჲ კამხნხ-
ვილნუჲ და ირინხაჲ ვამხნხხანს ჩ
10 ზრისთითი, ვინილქინს კაღქილქიანს
ამხნასიორჲ ნერიორღილქიანს ჩ ვარ-
ბილნაჲ ვსერ ალიგქერ ნანღერბ ამის-
ნაჲსაჲს თიიღიქიღიღუნ¹ ნასანხჲ ხერქ-
ნალიორქინს ირილ² ვანსკაჲრ ხერანხ-
15 ქინს, ხლანხჲ ნხვილქიამჲ ვერქერქ:
ნა ჲგვხაჲ კაღიქსაჲს სიორქინს სათილ-
ბიჲს და თარაბხაჲს ვგბხიჲს ჩარ ასჲს.
«ზინანსამ ვგქინს თერ სათილბ, ირ
არბანს ჩ არარხერ ვანარბანთილ-
20 ქინსაჲს ჩამ³ ჲსთარხჲს ნხვილქიამჲ
ვღნქიამჲსაჲს ჩამ⁴ სიორ⁵ ჲნსკაჲს ვინიღქ
ჩამ, ირ ჲნღილნიიღჲ ხს ნიიღიღ, და ა-
რარქიჲს ამხნაჲსაჲს არარაბიჲს, და
ვირქიჲს და ჲხვიღიღქიჲს. არბანალირხა
25 ვჩის ჲნღჲს სიქინქიჲს ვინიასანხჲს ნან-
ვასთხანს ჩ სიორანსიორჲს კაღქილქიამჲს
ვიორჲს ვასთარასთხაჲს ხს სიქინქიამჲს
ვიორჲს. იასთიჲს მხერბხაჲს ხს. ვასლჲს და
სიორამილქინს და სხვილქინს და ს-
30 მინაჲსაჲს, ირ ჩინჲს ჲსთ არქარჩი
ენქინსაჲს ჲს. და ვჩიორჲს ნხვილქინსაჲს
და ვჩიამანსაჲს და ვჩინათიჲს ვასანს ა-
ნილანს ვინიღქიამჲს ჩ ნანნიჲს ვგბ-
ღნსკაჲს და ვჩის. სიქინს ნათიღქინსაჲს
არბანალირხაჲს, ნარქინს ჩინიღჲს სიქინ-
35 ქიამჲს ვინიღ, ირ ვჩიორჲს ვჩიორჲს
ვიორჲს ვასთარასთხაჲს და სიქინსაჲს

და ესრეთ იჯმნა ყლთაგან და
აკურთხნა ყლნი ქრისტის მიმართ,
მადლობასა ძღვევისასა ყოველად წმიდა-
სა სამეზასა აღუგლენდა ყოველითა მით
კრებულითურთ—მიწვევად ზეციერი-
სა, რომლისადა სწადოდა ნეტარსა
მას, განსლვად შეჰკირვებითა ქუეყა-
ნით. და ილოცვიდა წმიდაჲ იგი
ღმრთისაჲსა და აღიპყრნა კელნი თვისნი
[და] თქუა: «გმადლობ შენ უფალო
ღმერთო, რლმან ღირს ყავ უღირ-
სებდაჲ ესე ჩემი, რა აღვასრულო პირი-
თა სრბაჲ ჩემი. აწ შემიწყნარე სული
ჩემი, რომელი ვეგ შემწყნარებელ ხარ
სულთა და შემოქმედ ყოველთა
ქმნულთა და მესნელ და მაცხოვარ,
ღირს მყავ მე საყუარელთა შენთა
თანა მიწვევად განსუენებასა კარავთა
მაგათ საუკუნეთასა, რომელ განვიმ-
ზადებთიღს მოყუასთა შენთათს, ვინაჲცა
განშორებულ არიან საღმრთბანი და
მწუხარებანი და ოხრვანი და ყოველი-
ვე, რომელი სოფლისა ამის ნაყოფი-
საებრ არს; და მციარს იწროვბაჲ და
ბორკილი და საპყრობილჲს ესე სა-
ხელისა შენისათს შევიწყნარე სათ-
ნოდ შენდა. შემიწყნარე მეცა, წმი-
დათა მათ მისაგებელთა ღირს მყავ,
მამათა მათ ჩემთა, საყუარელთა შენ-
თა, რლთა თითოეულსა წესსა

XIX. და მაშინლა მსწრაფელ მოილო სანატრელმან მან ეპისკოპოს-
 მან იოვანე შესაგრაგნელად სუდარი წმიდაჲ წმიდათა მათ და პატრიო-
 სანთა ნაწილთა მისთაჲ და ეგრეთ სხუათა მათ აღვიღეთ გუამი იგი
 ფრიად დამაშურალი და დაქმული მატლთა, და განებანეთ იგი მატლი-
 სა მისგან მიწოვანისა და თხრამლისაგან, და შეეკმოსეთ მჩურითა მით. 5
 და მაშინლა ეპისკოპოსთა მათ ორთავე, იოვანე და აფოც, ვითარცა
 კართა მენთა დაულღვილთა ზესენელისა მის თასისათა, ყოვლით კრე-
 ბულითურთ ფსალმუნითა სულიერითა და კეროვნითა აღნთებულითა
 და საკუმეველითა სულნელითა აღვიხუენით პატროსანნი ძუალნი და გა-
 მოვიხუენით წმიდასა მას ეკლესიასა. და დაეკრძალენით წმიდანი იგი და 10
 დიდებულნი და პატივეცემულნი ნაწილნი წმიდისა შუშანიკისნი განმზა-
 დებულსა მას ადგილსა. და მას ღამესა ანგელოზთა სახედ ღამს იგი
 განვათიეთ და დავითის ქნარითა მით ყოვლად ძლიერსა ღმერთსა და
 ძესა მისსა უფალსა ჩუენსა იესუ ქრისტესა ვადიდებდით, რომელი ყოვ-

*თოლახ. ს. ძილანხი[მ] ქიანს ქა-
 რალიჩი[ი] ს. თორე ანთლანდ
 დო ს. არე სო ვიუნჯ სა რერიხემ
 ხ. ნამარ ვემ ზსილქიანს. აქ ხ
 ზნორ მარეააჩილქხან დო კო-
 საყხალ, ხ. ჰხას დო სასანდემ ვიოვი
 ხამ: ს. ვაქა სასყხალ არეიქნ სა-
 სანდესე ვიოვი ხ. ჰხას სასოლბი
 ამსნაკალი: ს. ამხნხვილს კარ-
 თასოლ ხელსალ ქაქინ, ს. მხბალ ხრ-
 კილქი. თაქინ ორნოლქიან თხანს
 სასოლბი მსრიქ*

გმსახურეს შენ, კეშარიტსა მაგას
 ღმერთსა; კულები [მე] დიდებისათვს
 წმიდისა სახელისა მაგის შენისა. და აწ 40
 მე რაჲსა მივითულიდე ჩემსა შეჭირ-
 ვებასა, ოდეს მადლსა კაცთმოყუა-
 რებისა შენისასა ვესავ [და] კელთა
 შენტა შევედრებ სულსა ჩემსა? და
 ვითარცა ესე თქუა წმიდამან მან, 45
 შევედრა სული კელთა შინა ღმრთი-
 სა ყოვლისა მპყრობელისათა. და ყო-
 ველნი ცრემლოდეს და ტიროდეს
 და შიშითა დიდითა აქურთხედეს
 უფალსა ღმერთსა ჩუენსა. 5

*XiX. ს. ხაქილიკიანს ს. ამხ-
 ნანს ძიოვილსალს ამქიქხალ ვმარ-
 ძინ ხრანხელიქს ს. ქოლყხალ ხ
 ჰხონს აქარქხუო კანსანყ, ს. ქოლიქ
 ანოლიქს ს. ხანსიქს. ვაქსანს რხ-
 რხალ, ს. აქათხალ თორე. კთასოვ
 ხანდერდ ააქიოხიქს ს. ორნოლ-
 ქხამრქს ს. ხრევიქს ნივხლორქს ს. ზნორ-
 ნიქ ს. მამხვიქსიქს ქოლყხიქს ხვიქს
 ხ. აქათორასთსალ თხელქს, ირქს
 აქათოლქისანს ზივს თორე აქა-*

და გმისკომობმან მან და ყო-
 ველმან კრებულმან ალილეს გუამი
 ნეტარისაჲ მის და განმანეს კელითა
 პატროსანთა დედათაჲთა და ზეთითა
 სულნელითა და საკუმეველითა, 5
 მოილეს საკმარი და შეგრაგნეს წმი-
 დითა მჩურითა. ფსალმუნითა და
 ქურთხევეითა, და გალობითა სულიე-
 რითა და მადლობითა, და სანთლე-
 ბითა აღნთებულითა დაჭკრძალეს 10
 განმზადებულსა მას ადგილსა, ვი-

15 ლითა ყოველთა მიმართ შემძლებელ არს¹ და განამენის მამანიცა და დედანიცა და თვსთა მათ თვისი იგი ძლიერებისა ძლევად მიჰმადლის ყოველთა, რომელნი ეძიებენ მას ერთითა გულითა.

XX. და არს დასაბამი ტანჯვათა მათ წმიდისა შუშანიკისთა თთუესა აპნისისასა, მერვესა თთვასასა და დღესა ოთხშაბათსა. და მეორედ გუემა მისი შემდგომად აღესებისა ზატისა, დღესა ორშაბათსა. და კუალად ტანჯვაჲ ვარდობისა თთუესა ათცხრამეტსა. და აღსრულებად მისი თთუესა ოკლონბერსა ათჩვდმეტსა, საკსენებელსა წმიდათა მათ და სანატრელთა მოწამეთა კოზმან და დამიანსისთა. და დღე ხუთშაბათი იყო, რომელსა განვაწესეთ საკსენებელი წმიდისა შუშანიკისი სადიდებელად და

¹ შდ. I კ ო რ. 12.6.

ქიხნს ჳრქსათიხი ხლ დღქიხრნ ამს-
ნაქნ ირნისქიხნს კ ფართარნოლ-
ქიხნს მათიღვანქიხნს თხათნს ოს-
15 თილბიქ მქიხნს კ ქამ ნაკიქნს

XX. ხლ საყაყათარად მათიღვან-
ქიხნს, კ თიხს მხბ კათარქიხნს. დორ
ნანდათხანს სრქიქნს ნიღვანსკანს. კ
თათანს კ ხიქნს დავიღვ ამიოქი ხლ
5 საამანსხექიხნს ამ კამქ კათარ-
რქი დქიქათიქ სრქიქნს დავამაქიქ
ქიღვიღვიღვიქ კ ფართი კ კიღვიღ-
ქიხნს ამნსათორქიხნს ხრქიღვიღქხანს,
ხლ დქიღვიღქიხნს იჯ საყალას არქიქ
10 თქიქ დარქიქსიღვიღქხანს სორქი თიქ-
ნიქნს,

საქი ხლ ნანდქიხნს ნანათიქიღვიღქხანს
სრქიქნს ნიღვიღქიხნს, ირ ქი ჰაკიქი კ
ქიღვიღქი ხლ სორქიქი ჰიღვიღქი საყალას
15 რნბქიქიხნს, კ საყალას ჳრქსათიქი
მქიხნს ქიხნს, კ საყალას ჰიღვიღქი
სრქიქი ოქხანს კ რნსაკარანს დათხიქი,
კათარქიხნს კ ფართი ამნსათორქიხნს
ხრქიღვიღქიხნს. კ არქიათამ ფარ-
20 იავს საყალას საყალას რნქი ო-
მნსანს სორქი. კ ჳრქსათი მქი-
იღვიღქი. კ თქიქ მსიქი, ირქიქი ქაკიქი

თარქი ამცნო მათ წმიდამან მკველ-
მან ქრისტესმან. და ლამს ყოველი
კურთხევისა და დიდებისა შესწირვი-
ღეს უფალსა ლმერთსა სამხრისა ე-
მადმდის.

და მერმე წირვაჲ შეწირეს
და დღესასწაული დიდი აღსრულეს,
დღეს აღსრულებისა წმიდისა შუშანი-
კისა, ათჩვდმეტსა სთულისა თთვასასა.
და დაწესეს წლითი წლად რა აღ-
სრულონ საკსენებელი წმიდისა
მის სიმრავლითა ერისაათა სადიდ-
ებელად და საქებელად ყოველად წმი-
დისა სამებისა. და კურნებასა არა
მციკრედსა ჰყოფდა უფალი მეობებითა
წმიდისა მის დედოფლისაათა.

ესე არს წარმოჩინებაჲ სიმენისაჲ
წმიდისა მის შუშანიკისი, რომელი მამ-
მასა და ძესა და წმიდასა სულსა ეს-
რეთ შეეწირა და ესრეთ ქრისტეს
მახლობელ იქმნა, და ესრეთ სულისა
მის წმიდისა სავანს და საყოფელი
იპოვა [და] აღესრულა სადიდებელად
ყოველად წმიდისა სამებისა; და დაუქ-
ნობელითა გვრჯვნითა დიდებისაათა
შეიმკო ყოველთა წმიდათა თანა,
ქრისტე იესუსდა, უფლისა ჩუენი-

საქებელად ღმრთასა, მამისა და ძისა და სულისა წმიდისა, რომლისა შუენის დიდებაჲ უკუნითი უკუნისამდე, ამცნ.

*ქაოღ, ჭეჩანოქჩინს ს ყათქი,
 ზანგერბ ზარც ს იანსასიოქც ღიგ-
 ლიქს, აქამ ს მქუთ ს კაქთისანს
 .ქაქთხნჩე, ამცნ:*

სადა, რომელსა შუენის დიდებაჲ, კელმწიფებაჲ და პატევი მამითურთ და ყოვლად წმიდითა სულითურთ, აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე, ამცნ.

თთუესა ავკსტობხსა: კა:

წამებამ წმიდისა შუშანიკისი, ასულისა წმიდისა ვარდანისი, რომელი იყო ასულის წული წმიდისა საპაკისი. ესე წმიდამ შუშანიკ იწამა ქართლს ქმრისაგან თვისისა, რომელი იყო ანთიპატროსი და წინამძღუარი ქართლისამ.

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲՈՅՆ ՇՈՒՇԱՆԿԱՅ, ՈՐ Ի ՎԻՐՍ ԿԱՏԱՐԵՑԱԻ ԾԱՌՆԷ Ի ԻՐՄԷ ԾԱՆԹԻՊԱՏՐԵԱՅ ՎՐԱՅ ԱՌԱՋՆՈՐԴԷ:

1. წმიდანი და ნეტარნი¹ ვინმე (და) პირველნი ნახარართა შორის (და) ზედამსტოვარნი ქუეყანისა სომხითისანი (სამღღელოათა წესითა²), მიზეზნი განათლებისა (ჩუენისანი, რომელნი) შეილიერებით (სათნოათა ცხოვრებითა) მიიწინეს ვიდრე წმიდისა საპაკისამდე, (რომელი იყო) ძმადიდისა ნერსისი, ძისა ათენაგენისი, ძისა (ნეტარისა) ოსიკისი, ძისა (დიდისა) ორთანესი, ძისა წმიდისა გრიგოლისი. ესე ყოვლითა სათნოებითა მსგავს მამათა თვისთა იყო და ლოცვითა უფრო აღსა წარმატებულ. რამეთუ ჰყვანდეს მის თანა სპოდოროსნი სამეოცდაათნი, კაცნი მოლუაწენი (და მმარხველნი), მოსილნი ხალენითა,

Սուրբք იմանք երևելիք¹, առաջինք ի նախարարացն վերադի-¹⁰ տողք աշխարհիս Հայոց, լուսավորութեան պատճառք, որդեծնութեամբ իջեալ (ցմեծն) սուրբն Սահակ*, որդի մեծին Ներսեսի, որդւոյ Աթանագենի, որդւոյ Յուսէպան, որդ-¹⁵ւոյ Վրթանայ, որդւոյն սրբոյն Գրիգորի: Սա առաքինութեամբ ամենայն հարցն նմանեալ և աղօթից մասամբ առաւելեսցս: Գանդի ստացաւ աշակերտս վաթսուըն²⁰ արս կրօնավորս, բովազնացս խարագնագգեացս, որք յար ընդ նմա շրջէին. (որովք մշտնջենավոր պաշտօնն) և զկանոնն հանապազ կատարէր, որպէս զայն, որ յանա-²⁵

* აქამდის შდ. მ. ხორენელის III წიგნის მე-51 თავს (1909 წ. გამოც. გვ. 322, 3—5).

¹ დაშლით ნაბეჭედი ან ანთიპატროსი ადგილები.

² ფრანგილებში ჩამსულია დედნის ან თარგმანის ურთიერთთან მიმართებით ადგილის მქონე ზედმეტი სიტყვები.

(ჯორჯ-მოსილ), უკამურნი, რომელნი მარადის მის თანა იქცეოდეს და აღასრულებდეს სამარადისოსა კანონსა, ვითარცა რომელნი ჰყოფენ უღაბ-
 30 ნოს, (და) წმიდაა საპაქ წარებატებო-
 და (მარადის). ამის თანა დასრულდა წული-
 შვილიერება (ნეტართა მათ მამათა) მისთა. (ამას) ერთი (ხოლო) ასული ესუა, რომელსა უწოდა საპა-
 35 კანუშ, რომელი მიეცა ცოლად ჰამა-
 ზასპისდა მამკუენთა (უფლისა). ამის-
 გან (იშვა) წმიდაა ვარდან, ხოლო ვარდანისგან წმიდაა შუშანიკ, რომელი მისცეს ცოლად ანთიპატროსსა
 40 ქართველთა წინამძღუარსა, რომელი შიშითა კაცთაათა გინა თუ ნეფსით (თვისთ) ასულისა თვისისათვის შევარდა მოგუებასა (და აღიარა) ზრადამტეანი შჯული, რომელსა არა დაემორჩილა
 45 წმიდაა შუშანიკ, (რამეთუ) ამხილებნ მას და წინა უყოფდა ღმერთსა და სარჩელსა სიმართლისასა ბოროტის მოქმედთათვის. ხოლო იგი უფროს-
 და აღეგზნებოდა გულის წყრომითა
 50 მხილებისა მისისათვის და უშჯულო-
 სასაწოლისათვის. მრავალი ტანჯვაა მოაწია ნეტარისა შუშანიკის ზედა. გუემითა, საპყრობილითა, შიმშილითა და წყურილითა და ფერად-ფერადი-
 55 თა სატანჯველითა აპირებდა მას ექუს წელ უღმრთოთ იგი და განშორებულ იღმრთისაგან და ყოვლისა-
 გან სასოებისა (ქრისტეანეთადას). ხოლო ნეტარმან შუშანიკ ყოველი-
 60 ვე თავს იღვა მოთმინებითა და მადლობითა, რომელსა ვერ მისწუდებდის ენა მითხრობად, რომელნი დაითმინნა (ნეტარმან მან ღედაკამან სიმენით) ქმრისაგან თვისისა.
 65 *კრხაყ კაიზნს ხირამქ (ქამან ანილანს თხანს).*

ყათანს (სრანსიქს) აიღრნს შა-
 ნაკ, სა ათალსიქიო: ნს ქ სა (ნა-
 ახაყ) ჟაჯაროღს ნეს ილათხრავ
 ზორა. (რაკყ) იღნერ ჟილათრ ძქ
 შარაკანოიჯ კიჯხგხაყ, ირ თილად
 კამილანოღქჩინს ჴამაღასაყაყ შა-
 მქიღნქჩყ**; ნს ქ ზამანქ აიღრნს
 ჴარღანს, ს ქ ჴარღანსაყ აიღრნს
 შილანსიქ, ირ თილად კჩინს ანქჩი-
 ყათრხაყ ჴრავ ათაწიორჯი ირ
 კაღაფა მარღკანს ხრქსღქ, მანა-
 ლანჯ ქქ ქ ჴამაფ, ქამან ჟათხრნ
 ხირიყ ხმილ რნჯ ჟრაღაჯათაკანს
 ირჩხოფ მიღილქხანს ირილ იჯ ჴა-
 ლანხაყ ხრანხელქიჯნს შილანსკანს
 კანჯქამანქერ ჟნა ს ათაქჩი არქა-
 ნქერ ჴსათილქიყ არღარ ჟათას-
 თანს ირ ქ ქხერაყ აკანოფიქ
 ირ ჟაკანს აქიქიქანს ჟიორქხანს
 (ირილ იჯ ჴალანხაყ), აკყ ათალსელ
 რირიღქერ ქ რარქილქჩინს კაღაფა
 კანჯქამანოღქხანს ს ანჴალა-
 ნილქხანს ანსიღიჯიჯნს (ნს) რა-
 ჟილ ჴარქარანოფ ზხღქერ ჟხრა-
 ნსიქს შილანსიქ რანსიქიქღ ს ჴა-
 რილადიქღ, აიქიქიქ ს ჰარაილქიქ ს
 აღქქი აღქქი თანჯანოფ (ს ჴითას-
 ნოფ) ამას ქხე ზიღქერ ჟნა, ირიქ
 (ქითხავ ჟხრანხიქს) ამარქიტანს
 ს ითარავგხაყს ქსათილქიყ ს
 კამანხანს (ანქსკაილქხანს) კილსიჯნ
 (კხნავ, ირ აყანქ კილავგხიღიყ იქ
 ჴრქასთთა); ნს ჴან რაღილად ჴამ-
 რხილქხამარ რნჯილქერ ქ იქაილს
 სსათილქიყ, ჟიორ იჯ ჴაროიქ
 რხრანს აყათამქ (ღხრანსილქიჯნ
 შილანსკანს) ჟთარსიავ ჴამ ჟამ-
 აიფ ჴამ ჟჯარაქილავ ჴამ ჟილსიქ
 ჴამ ჟჰამილავ ჴარჯარაიანს), ჟიორ*

* შუ. მოსე ხორენელის III წიგნის მე-49 თავს (ტფ. გამოც. გვ. 320, 6-12).

** შუ. მ. ხორენელის (ტფ. გამოც., გვ. 322, 5-7).

II. ხოლო რაეამს მოიწია ეამი აღსრულებისა (მისისაჲ) მიავილინა და მოუწოდა მღდელთ-მოდღუარსა სამუელს და იოვანეს, რომელნი განაძლიერებდეს (და ნუგეშინის სცემდეს) მას კირთა შინა მისთა) და დიდად დამაშურალ იყენეს მისთვის სახლელულითურთ მათით. (ხოლო) ივინი მოვიდეს და კურთხევეითა (და მადლობითა) წარჰზავნიდეს მას ნავთსაყუდლისა (ყოველთაჲსა) კრისტსსა, რომელი განუსუენებს დამაშურალთა (სახელისა მისისათჳს). (და) მათ თანა მოვიდოდეს მთავარნი და დედოფალნი, აზნაურნი და უაზნონი ქუეყანისა ქართლისანი, რაჲთა ნაწილი მიილოქნი ნეტარებასა მისსა თანა, ვითარცა მკნესა და წარჩინებულსა კრისტსსმიერსა. და (ყოველნი) ადიდებდეს ღმერთსა და ითხოვდეს მისგან ყოველნი (ვედრებთ) ეპისკოპოსნი და მთავარნი, რაჲთა საკრველნი ფერკთა მისთანი მოეცნენ მათ საკურნებელად, რომელიცა აუწყეს დედოფალსა. (ხოლო მან) მიუგო (და ჰრქუა მათ), ვითარმედ «მე არა ღირს ვარ მავის ყოვლისა, არამედ ღმრთის მოყუარებისა თქუენისათჳს გეყავნ, ვითარცა ინებეთ. ანუ ვითარადმცა შეგჰრაცხენ? კირნი ესე, რომელ მოიწინეს ჩემ ზედა! არამედ რომელი სასო არს ყოველთა და უფალი (იესუ) კრისტს შეგვწყნარენ ჩუენ ყოველნი (ერთობით (თქუენ და დავამტკიცენინ) და მივანიქვენ

III. და ბრძანა დასხმად ნაწილნი კორცთა თვისთანი პირველსავე მას ადგილსა, ვინაჲ იგი თრევეით განიყვანეს, «(მიერ ადგილით), უკუეთუ ჯერ ვიჩს». და იგმნა ყოველთაგან ცრემლითა და მადლითა ღმრთი-

ჩაკ ჯირს ხნაჲთა ღმერთ-მანსა ჩანდასთხანს (საქინძანს ჩი რჩითთი აი ირ ანძკაცსაჲს ჯერ), აიდაჲრ ს ღიჯერ ვექსალირ ხაქსილიყოსაგნ ვსამილქ ს მიქ- 5
 ხანს (სურჩის რსხხერს) ირ კაუღა-
 ჯერჩის ს მხბაქსათსაჲდ ხანჯირბ
 რსათანხიჲნ ქხაქ ჯის. ირჲ ხიქსაჲდ
 ს (მასანალირხაქ) ირჩინოქსიამი
 კილღარქქის აი ხალაანაღჩითი 10
 რჩითთი, ირ ხანჯიღაგანქ ვაქსა-
 თხაქსანი ღსთ სმიჩს ირჩინაქჩ
 ხაქსარარჲდ ს (სხაქიღჲ) თჩისნაქჲ,
 აღათჲდ ს ანნაღათჲდ აქსარჩის
 ჯრავ, ს იქსაქჲს მასანალირხაქდ 15
 ხერანოქსხამიჲდ, ირქან ვღაქ (საჩა-
 თსაქ) ს ჯიოსთიქან იღ რჩითთი-
 სჩ (აღანღქჩის) ს ქიანალირქჩის
 ვსათილახი, სლ სინჯჩირ ქმქლ აიხაქ
 ამხხხეილსე ხაქსილიყოსაგნ ს ვი- 20
 რაქარაგნ ვჩი ვღაქანსა ითჩგნ
 კორჩინოქსჩის ს აიღხნ. ვიჩ თჩქ-
 სიჯნ ბანოღხაქ აქათაქსანჩი აი-
 ხნქ, ქქ: «ხს ანნარქან ხმ აქჲმ თ-
 მხნაქჩი, რავეღსთ ასათილახი- 25
 რიქხანს ბხერ ხექიქ ირქან ს ღა-
 მიქ, ს ხს ვჩისჯ რხხემ ქ ხამარ
 ვქმ ხეღიქჩისან ვიჩ ღრხეჩი. აქ
 ირ თქერს ს კიქან ქმ რჩითთი
 (სათილახი) რსქაქიქიქიქი, ს ვღახ 30
 ვამხხხისან ირჩინსაგქ ს ხათილყქ
 აქარღსა (რარჩავ) ღსთ (ქლრაღსან-
 ჯიქი) ქიასათსაქიგ»: 35

სასუფეველსა მისსა და) გაკურთხენინი
 სასუიდელი შრომათა (თქუენთაჲ)». 35
 სლ ჩრამაქერ ვჩიქსარა ისიქს-
 რაგნ ვჩისქ ქ ითიღიჯნ ისითი
 ვაიღაქჩისა ქარჯიქისნა «ხქქ: ქეხმ
 არქანსი, (ათქ, აქჲმ ამხნაქ- 5
 სჩი): სლ ჩრამარხაქ კამხხხეილსე
 ართათიიღჲ ქიანოქანსილქჩის

1 ნუსხაშია: მსცემდეს. 2 ნუსხაშია: შეგჰრაცხენ.

იოვანე ყოველითა მით კრებულთა *ქაოაღორაყსა*)¹ *ნღ ხრანსიქ ს-*
ადიდებდეს ლმერთსა და (ვანათიეს) იქსიკიოიონჲს შამილქ 15
ლაშქ იგი (უძილად). ნანს ამინაჲს ძივიქრევიქჲს ვყქ-
ღსრნ ამნსაჲს ნანღსრბ რაყმიქსიამრნ ირნსქნ ღსათილად. (ზრხუთასკა-
ქანს ირნოქსიამრ ს ფაქსიანს იაღმისრფიქსიამრ, ს აკაყს ვინო-
ქსადრ ქაოაღორქსნ ვამნსაკაჲქსნ სსითილად, ირ თიჲ კაღქოქსიან
სქრეჲჲჲ ქი.რეჲ ს ამიქსიქჲჲ არარისოქ ვათიყაროქ; ვღნღქქამაღარბა 20
ვაამაყარუთხაქსა)

V. და დაწესეს საკენებელი მისი *(ნღ სათორხეღ სრანსიქს სთი.რრნ*
წლითი წლად დიდებთა და სიმრავ-
ლითა ერისაჲთა სადიდებელად მა-
მისა და ძისა და წმიდისა
სულისა (აწ და მარადის და უკუ-
ნითი უკუნისამდე ამჲს).
რამამარქი ძივიქრევიქჲ ამ კამქ, ქაოაღორევიქჲ ვამნსასთი.რ
ღ ს რ ი რ ი გ ი ა ქ.ქ.ს.ს.ს.

წიღანსიქ, ირ ირ თამან ს სქს'ტქ
ჲაჲიჲ ამნიჲ ვიქიქსიამრ ქ ვი-
ქიქსიანს კიღარქსოქ ქ ჴ~ს მქსას
სქრ მსრ). ნღ იქსნაღრსქსნ ვი 5
ქიჯათასქი ნორა თინაქამრევიქ

ღ ა მ ა ო ე ბ ა

კისამარი: ნ. ანუაქის თაოაყა-
 ნიფ ქთანაფერ დნა დამა 2. დიორნ
 35 **ჴარვილი. ჟანაჟ ანუ ჟანაჟინ**
ანონ ნორა: 2 ლიჯანისქ ჟი დე-
ფონანაგნ ჟი სეხალ ანონ ნორა:
ნ. კით 2 ამაფ თაოაყანაგნ
ქნსხნერიჟ ამინ ჴანგხალ ჟი ჴრის-
 40 **თის ათ ირ ბიჟიქალ რაფილ ჟა-**
ჩანაჟე ლ ხეჩსლიყისილჟე ლ მხ-
ბალ აყათილი ჟთ არბანხაგნ
ქაღეხინ დიორნ ჴარვილი ლი-
ჯანს ჟი ჴათა ჴრისთისქ ასათილი
მერიჟ:

2

ჩეკთხმერქი ბ'ლ ლ ჟაღიჟი ბ'.

მჟამ აღორ კათარხეალ ჟი ჴაჟე
 5 **აოაქისინ ჴ' ლიჯანისქ ქაან**
ჴ' ლი ჟითიქანსილქხანს:
 მ ჟი დიორ სერიჟს ჴარვი-
 ნაჟ' ლიქის სერიჟს მანაკაჟი, ლ
 ჴიჟი მხბაგ ჴაჟრაყხთი. ლ
 10 **თილხალ ხელ ჟი ლილქხან ჴაღეხინ**
ქრავ რეხეჟი. ირ ჴ'აღალირქი ჟი
მბქისქაჟი ნ. ხელ კით ჴათარქან
სერიჟ ჴარვიანანგ, ჴაღეხნ, აჟინ
ლიჯანაჟი, ქაან ჴანოქანაჟი არ-
 15 **ჟაქის ჴარსიჟ იორეალ დ'ა. ლ**
სთიქერ დირილქინ ლიჯან კორა-
ვილქინ დამა ქხე სიქაქლიქ ლ
მერქ ჟი რანჟ ლ ჟი ჴაყანს თან-
ქხალ მინჟს ა' მ მარქინ ნორა ცეალ
 20 **ჟაიღე ლ ქირიღე. აჟი მხბ დენილ-**
ქხამერ ბილქაქერ აჟი ამინაჟინქ
ქაან სერიჟს ჴ' ლი
 დაითმენდა ყოველს ამას ქრისტეს

სიყუარულისათჟს
 ნ. კალიერ მითლმ რარქხეალ კიჟ
 25 **ქაღეხინაჟ რნჟ ჴასათილქხან მღ-**
თაგ ნორა. ხნარ დნა ჴაქათილ.
კორქე კისამარ ვერბხალ იორეჟ ჟი

ძმას თჟსსა და წარიყენა [და] დაავ-
 ლო იგი მწყულარი. და ესევეთართა
 შექირეებითა წელსა ექუსსა სტანჯ-
 ვიდა მას, წმიდასა ვარლუჟის, რამე-
 თუ ესე იყო პირველ სახელი მისი,
 რამეთუ შუშანიკ სიყუარულით სახელ-
 სდევს მას. და შემდგომად ექუსთა
 წელთა ქირეებათა, მეშველსა მას
 წელსა განისუენა ქრისტესდა, რომ-
 ლისა თანა შექრბეს მრავალნი მლუ-
 დელნი და ებისკოპოსნი, და დიდითა
 პატივითა ლირსებისამებრ დაჰმარხეს
 წმიდაჲ იგი ვარლუჟი, შუშან, სადიღე-
 ბელად ქრისტეს ლმრთისა ჩუენისა.

დეკემბერსა კ'ლ და ხთუელიხა კ'-ხა

დღესა ამას აღესრულა სომხეთს
 მკეველი ქრისტესი შუშანიკ აღსაა-
 რებისათჟს ქრისტესა.

ესე იყო ასული წმიდისა მის ვარ-
 დანისი, ასულის წულისა წმიდისა
 მის საჰკისი, დიდისა სომხეთისა მა-
 მათთავრისაჲ. და მიეცა ცოლად ვაზ-
 გენს ქართლისა პიტიახშსა, რომელი
 მეფობდა მცხეთას. შემდგომად აღ-
 სრულებისა წმიდათა ვარდანენათაჲსა
 ვაზგენ, ქმარბან მან შუშანისმან,
 თნევისათჟს მეფისა მის სპართაჲსა,
 უვარ ყო ქრისტე, და აიძულებდა
 წმიდასა მას შუშანს უვარის ყოფად-
 ექუს წელ მომემარი და შიშველი
 საპყრობილესა და ბორკილთა შინა
 ტანჯა, ვიდრემდის ყოველი სხეული
 მისი აღივსო საღმობითა და წყლუ-
 ლებითა. ხოლო იგი დიდითა ლუწითა-
 სიყუარულისათჟს.

და დღესა ერთსა განარისხნა ფრიად
 ვაზგენ სიმტკიცისათჟს გონებათა
 მისთაჲსა. სცა მას ლახტითა, რომ-
 ლისაგან მწყულარ განერა სა-

ძხონ დიჟკაჲ თაგერ ხეროი, ნაგორ-
 გხვალ აჲ რ ჭორეროიჲ. ნ რარქ
 ჭოთოქანოლქხამ რ აღანგხაგ ვი-
 ვინ. ნ ჭაგხვალ აკათოიქ კუ-
 ჭარინ ღრავი

დამე გოჯიკისა მიერ, მაზლისა თვისი-
 სა; ეზიარა წმიდასა საიღუმლოსა
 და კეთილითა აღსაარებითა შეჰვედრა
 სული, და დაეფლა პატივითა სოფელ- 38
 სა მას ქართლისასა.

3

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄՐԲՈՅ
 ՇՈՒՇԱՆԿԱՆՆՆ

ნაშეგა ნშირისა
 შუშანიკისი

Սուրբն Շուշանիկ դուստր էր
 Վարդանայ զաւրավարին Հայոց, Եւ
 տուաւ յամուսնութիւն բղիշխին
 Վրաց Վազգենայ. որ գնաց ի Պար-
 սիկս և յուրացաւ զԲ. և ևկեալ
 չարչարէր զսուրբն Շուշանիկ ուրա-
 նալ զԲ. ս. իսկ Շուշանիկ անար-
 գէր զնա վասն ուրացութեանն և ոչ
 հաղորդեցաւ ընդ նմա. ոչ կերա-
 կրով և ոչ ամուսնութեամբ. և նա
 բազում գանիւք և հարուածովք և
 անսուղղութեամբ չարչարէր զնա
 ամա բազումս. և մարմինն որդնայից
 լեալ. և նա գիւղութեամբ տարեալ
 հանգեաւ ի Բ. և խաղեցաւ Եւ
 բազում բժշկութիւնք լինին ի նը-
 խարացն մինչև ցայսար ի ձեռն
 սորին բարեխաւութեամբ:

წმიდაა ესე შუშანიკ ასული იყო
 ვარდანისი, მკედართ-მთავრისა მის 5
 სომეხთაჲსაჲ. და მიეცა ცოლად პი-
 ტიაზშსა მას ქართლისასა ვაზგენს,
 რომელი წარვიდა სპარსეთს და უვარ-
 ყო ქრისტს. და მოვიდა [და] ტან-
 ჯვიდა წმიდასა მას შუშანიკს უვარის 10
 ყოფად ქრისტსა. ხოლო შუშანიკ
 აგინებდა მას უვარის ყოფისათვის და
 არა ეზიარა მას არცა საზრდელითა
 და არცა მეუღლეობითა. და მან
 მრავლითა გუემითა და ცემითა და 15
 სიმშლითა ტანჯა იგი წელნი მრავ-
 ვალნი. და სხეული იგი მატლ-სავე
 ექმნა, ხ. მან მადლობითა დაითმინა
 [და] განისუენა ქრისტსდა და დაე- 20
 ფლა. და მრავალნი კურნებანი იყოფ-
 ვიან ნეშტთაგან მათ დღენდელად
 დღედმდის მისითა მეოხებითა.

4

Արեգի ԻՐ և Մարտի Լ՛.

არეგა: კ.ბ: და მარტახა ლ.სა.

Յայամ աւուր տօն է [Նունեայ]
 აჲ რ խաչին:

დღესა ამას დღესასწაული არს
 [ნინოჲს] წ.ისა ჯუარისაჲ.

Սուրբն Շուշան՝ դուստր սրբոյն
 Վարդանայ, որ էր կին Վազգենայ
 Վրաց իշխանին. որ գնաց առ ար-
 քայն Պարսից և ուրացաւ զԲ. ս.
 վասն որոյ ոչ միաբանեցաւ ընդ
 նմա սուրբն Շուշան Վարդանուհին.

წმიდაა შუშან, ასული წმიდისა
 ვარდანისი, იყო ცოლი ვაზგენისი,
 ქართლისა მის მთავრისაჲ, რომელი
 წარვიდა მეფისა მის სპარსთაჲსა მი-
 მართ და უვარ ყო ქ.ს; ამისთვის
 არა შეერთნა მას თანა წმიდაა იგი 10

ჭაჯჩინ; **ჩ**ასკ აყარინ მანოიკნ **რ**ჩი-
 ვორ ათხალ ვეორს **ჩ**ლრ ქაქ არანგ,
 ჩრრს ხრჩგ ზაღარაგ ქანს ვორაგნ
 მონაგ, **ორ** ჭჩნ **კ** ზარნოი ქაღაგნ,
მქეიოიკოქით. **ორ** **ქ** **ა**რვიონი **ო**ქ
 ვანგჩითხალ **ჩ**ქქანს **რ**ჩივორ **ჩ** **ნ**ო-
 ვანს; **ა**ქ **ა**თქადარარ **კ**არქაქხალ
 ანგ **ღ**ნ **ა**თლთ **ბ**ორიქ **ნ**აკიგ
 ყათნანოანოქ თანხლ ვნქქარ **ჩ**ორს
ჩლრი **ღ**ქმანქხალ **ა**რვი; **ნ**ლ **ა**ქნ-
 აქს ათხალ ვეანბნ ასოთლბაქჩს
 ვარძალ **ჩ** თხგჩ **ჩ**ლრ; **ნ**ლ **კ**სოიქ **ჩ**-
 მანსალ ვორაგნ **მ**ონაგ **ჩ**ასჩს **ჩ**
ჩიქორ **ქ**ლანანო; **ნ**ლ **ჩ**ქაქა **რ**აგვიქ
 ჭჩს ვორგნ **მ**ონაგ, **ქ**აქნ **რ**ჩივორ
ოქ ვანგჩითხალ, **ა**ქ **ა**რჩაგარ **მ**არ-
 თხალ **ს** ვრავიონ **ჩ** **ნ**ოვანს **კ**ო-
 სორსაგ. **ს** ვაქსნ **ჩ**აჩასოთლან
 არარ **ს** ვვორაქორს **მ**ქეიორი **ბ**ერ-
 რაქალ არარი; **ნ**ლ **ნ**ა **კ**ოვოქ **ან**-
 ხალ აოჯაქ **ღ**ქაქნ **რ**ჩივორ; **ა**თხლ
ჩაოჯაგვიქჩს **ს** **ჩ**არათხლ **ღ**ქო-
 რიქჩს **ნ**ორა ვორიქხამ **ს**ორქ
ჩაჯჩინ. **ღ**ჩ **ღ**ათოქ **კ**ორავან **ჩ** **ღ**-
 რაგნ **მ**ონაგ. **ს** **ჩ**ნგნ **ჩ**ასკ **მ**სო-
 ვორი, **ჩ**ქქანს **მ**ონაგ; **ჩ**ასკ **ქ**არხ-
 აქ **ს** **ქ**აქ **მ**ანოიკნ **რ**ჩივორ **არ**არ
ღნ **ნ**ოთ **ჩ**აოჯაგვიქჩს **ს** **ღ**ბერ-
 რაქალს **არ**ბაქხალ **ა**გათხაგ.
აქ **ღ**ქორიქჩს **ჩ** **ღ**ქ **ა**ბხლ **ო**ქ
 ჭაო **კ**ანბნ; **ა**თხლ **ღ**აქნ **ათ**ანგ
კაქხერ; **მ**ჩნ **ღ** **ჩ** ვორაქარს **მ**ქე-
 ვორი **ჩ**რამანალ **კ**აქსერს **ღ**ხიქჩ
ხქლ **ქ**აგვიქ **ღ**ნბაქქლ **ან**ქალ
ათაქ **ჩ** **არ**ვი **ჩ**აჯჩინ. **ს** **ა**თბამან
ღოსათორსგან **ჩ**აოჯარხალ **ა**ქ **ნ**ო-
 რა; **ნ**ლ **ღ**არძალ **ათ**ოქვანხალ **ჩ**
სთონ **ჩ**ლრ. **ჩ**ათათორიქ **ღ**ქ **ა** **ს**
ღამსნაგორ **ს**ორქ **ჩ**აქნ **ჩ**რავა-
გორბ; **ნ**ლ **ხ**ქაგ **მ**საგ **ს**ორქ **ჩ**აქნ
ჩ **ღ**ორგნ **კ**აყოლთ **ღ**ვრავიონ **ბ**ამა-
ნაქს; **ნ**ლ **ა**აქ **თ**არან **ჩ** **ქ**ლანანო

მიჰვართა მას ბერმან მან ანდრეა.
 და ამცნო მის ჯუარისათვის, ხოლო
 უფალმან მან, ყრმამან გრიგოლ, აღიყ- 55
 ეანა ძალი თვისი მკნეთა კაცთა ვი-
 თარ სამ ათას ოდენ ძალთათვის მათ
 იონთასა, რომელნი იყვნეს კარნუს
 ქალაქსა შინა, თეოდოსიპოლისის, რომელ
 არს არზრუმი. არა შეუშინა მთა- 60
 ვარსა მას გრიგოლს მათგან, არამედ
 ლომისებრ წარემართა, განვლო შესა-
 ვალი კევისა მის ტაოხის მიხეზითა,
 ველ ეგულების წარბუმა ნემტთა მამისა
 თვისისათა, წმიდისა ჰმიაკისათა. 65
 და ესრეთ აღიწო საუჯელ იგი ლმრთი-
 სამიერი [და] მოიქცა ადგილსა თვისსა.
 და მერმე ეუწყა სპათა მათ იონ-
 თასა, მოიწინეს მცირესა ვანანდს.
 დაღაცათუ მრავალი იყო ძალი იონ- 70
 თა, მკნესა მას გრიგოლს არა შეე-
 შინა, არამედ მამაკებრ ეწყო და
 მრავალნი მათგანნი მოწყვდნა, ხოლო
 სხუანი ივლტოდეს; და მკედართ-მთა-
 ვარი იგი თეოდოროსი შეიპყრა. ხი იგი 75
 ებუქებოდა და ევედრებოდა მკნესა
 გრიგოლს, რა მოილოს მშველობა
 და განაბნოს სიბრძნის მისი ძლიერე-
 ბითა ჯუარისა მის წმიდისათა, რამეთუ
 მრავალნი დაბრმეს სპათაგან 80
 იონთასა, და თავადი თეოდოროსიცა
 მთავარი იგი იონთა. ხოლო კეთი-
 ლის მოყუარულმან და მკნემან გრი-
 გოლ უყო მათ მშველობა და განუ-
 ტევენა და განათავისუფლნა ტყუენი 85
 ხოლო სიბრძნისა ნათლად მოვლებდა
 არა თავს იღვა თვნიერ კენისრისა,
 ვიდრემდის მკედართ-მთავარი იგი
 თეოდოროსი ბრძანებითა მის კენის-
 რისა ლეონისითა არა მოვიდა მრავ- 90
 ლითა (ლუნითა და არა დავარდა
 წინაშე წმიდისა მის ჯუარისა. და
 მუნქუესევი განათლდეს დაბნელებულნი
 თლალნი მისნი, და მიიქცა განმრთე-

ზაფიჯი; ხე ათაგნეჲს ი ძირ ა-
რანგ დაღთაფიქი. ხ მხრის დაორე
ჩაჯი ექსი ი ღაწიღიქიოხს ღა-
იე. ი ძ~ ხ ზ~ ამის. ხ მხრ-
თის ამი თქრიღხანს თანძი ამი-
რაქის შანოღქი. ირღოქი სირაქი
ხე არე ფითხიქი ღ გღაღ აორე ღა-
ქის ი შხქიქაქი ძ~ ხ ღ~ ამ. ხ
ი ღააღიო ხ ი ღანანგ ხ [ი]
აორე მაჯის ღანგნ' ღ~ ძ ხ შ~
ამ. ხ ღი ღარი ფაღაქი ძ~ ხ ღ~
ამ ხ მქანხიოქი ი შხქიქაქი
მინჯ ხ ფაღი ექსიქი ღ~ ძ ხ ღ~
ამი ხე ძხ~ ამ ექსი ხეღე მინ-
ჯი კაღღი ზსთიღე, ირ ღაწარ-
იორ ხ ღაბღეღაღ კაღმან ფაღა-
ქის მსიქი; ხე იჯ იღ ფითაგ ღი
ღინჯ ხეღ ამინაფორ ღაჯაფაქი
ზ~ ი. ირიღ აყათიღ ხ ხეღეღა-
ღიღქიღ ხ ფაღე კაღქიღანს, ა-
მღს;

რისაღ მცხეთას :რ: ღ :ოე: (175) წელ, და კაპეტსა და ვანანდს და წმიდასა
მას ჯუარისა სავანესა :ღრ: ღ :ნთ: (459) წელ, და ქალაქსა კარს :რ: ღ :აღ:
(164) წელ. და გამოსლვითგან მცხეთით მოსლვადმღე ანისს :ზრ: ღ :ეე: (796) 100
წელ, და :რმმ: (142) წელ ანისს იყო მოისართა ნათესავადმღის, რომელ
[არინან] თათარნი, სადაცა მიეფარა ქალაქისა მის ანისის აღებასა. და არა
ვინ უწყის, თუ რაღ ეყო ყოვლად ძლიერსა მას ძელსა ქრისტესსა, რო-
შელსა პატივი და თაყუანის ცემაღ და ღიდებაღ უქუნიამღე, ამღს.

5

[ოქტომბრისი ი'ზ-ხა]

ამასვე ღღესა წმიღისა მოწამისა შუშანიკ ღღლოფღისა.

ესე იყო ასული ვარღან სომეხთ[ა] სპასეტისა და ცოლი ვაქსენ პიტიახ-
შისა[ა]. და იყო სანახებესა ქართლისასა, სოფელსა ცურტევს. და განუტევა ქმა-
რი თვისი ამის მიზეზისათვის, რამეთუ ქმარსა მისსა უარ ეყო ქრისტე და და- 5
ეპყრა სარწმუნოებაღ მოჰამადისი'. ხ~ ქმარმან მისმან მართლისა სარწმუნ-
ოებისათვის და თავისა თვისისა განტევებისათვის შეიპყრა, მრავლითა სატან-
ჯველითა ტანჯა და უქუანაღსენელ შებორკილა და ციხესა შესვა. და მუნ სა-
პყრობიღესა შინა აღესრულა. და იქმნებიაღ ვიღრე ღღენღელად ღღედმღე
კურნებანი მრავალნი მის მიერ. 10

1 ღღდანშია: მოჰამადისი (უეკველად ანაქრონიზშია).

ოხითა: შუშანიკისი: გ'გ'წი.

წამებისა გვრგვნითა შეიმკუე მეულისა შენისაგან, დედოფალო შუშანიკ,
 და წარმავალისა დედოფლობისა წილ მოიგე სუფევეა[ა] წარუვალი,
 15 და აწ კანდიერად მდგომარე ხარ წინაშე სიძისა შენისა უკუდავ[ი]სა ქრისტსა..
 მეოხ გუეყავ მაქებელთა შენთა, სანატრელო.

იბაკობ: შუშანიკ: კმაე დ.

დღეს მოხარულ არს ერი ქართველთა[ა]
 კსენებისა შენისათვს, დედოფალო წმიდაო შუშანიკ,
 20 და ლუაწლთა შენთა სიმრავლისა მაქებელნი
 ვითხოვთ ქრისტსგან მეოხებითა შენითა სოფლისა მშვდობასა
 და სულთა ჩუენთა დიდსა წყალობასა.

ვანის ტეტი

A	საკართ. ბუზ. A	ფონდის ხელნაწ.	№ 95.
B	" " " "	" "	№ 130.
C	" " " "	" "	№ 170.
D	" " " "	" "	№ 176.
E	" " H	" "	№ 2077.
F	" " " "	" "	№ 1672.
G	" " S	" "	№ 3637.
H	" " H	" "	№ 1370.

A	ეზიადინის ბუზ. ხელნაწ.	№ 941.
B	ვენეტოის გამოცემა	<i>შიტ. ნაკვ. IX.</i>

I. 2 ოკლონბერსა ი^ზ] ავეისტოს კმ-ი. 3 წამება abs. F; წმილისა+მო-
წამისა BCDEFH; წმილისა+დიდისა მოწამისა G; შუშანიკ BCDEFH; დე-
ლოფლისა + მამაო გუაკურთხენ F. 4 დამტკიცებულა] მტკიცელ F; გითხრა]
მიგითხრა G. 5. შუშანიკისა GH. 6 იყო abs. BCEFH; [მრ III] abs. A, მიერ H,
მ^რ DEG; სპარსთა abs. F; სამეფოდ BCDEFG. 7 ვასქენ H; პიტიაში A,
პატიანში H; არშუბასი H; რაქეთუ abs E. 8 იყო abs. D; ნაშობი] და ნაშობი
BCDEFH. 9 მისა] მისსა DG, მისდა H; იყო + იგი D; სპასეტისა G, სპატ-
პეტისა H; რომლისათვისცა BCDEFH. 10 მიეწერ H, მიესწერე EG; მიესწერ
BCDF; სახელი BCEFH; ვარდანი BCDEFH. 11 ესთქუ G; სიყრმიო F.
12 ქრმისა BCDFG: მისისაჲსა] თვისისა BDEF; თვისისა CGH; მარადის abs.
BCDEFH; გვლს A, გულსა DGH. 13 ლოცვა G. 14 ღმერთმან abs.
BCDEFH; იქმნაცა H; გონიერებასა + ზედა H. 16 უბადრუკისა + ვასქენისი
BD, ვასქენისა EH; ვარსქენისი abs. BCDEFH. 17 სანატრელი abs. CEH.
18 ანუ] და BCDEFH. 19 შიში + და BCEFH. 21 რამეთუ abs. BCDEFH;
წარდგა] მივიდა იგი და წარდგა CDEFH; იგი abs. CEH; სპარსთ BCDEFH;
პატივის BH. 22 მიღებისათვის FG; 23 მის] მისსა H. 24 რამეთუ] რათა
BCDEFH. 25 განაგდოს BCDEFH; საწყალი BCDEFH. 26 მეუფესა B;
ესრეთ ეტყოდა, ვითარმედ abs. BCDEFH. 27 ბუნებით BCDEFH; შვილ-
ნი + არნ F; არიან BCDEH; ესრევე] ვითარცა ესე მე შენსავე მაგას მსახუ-
რებასა BCDEFH. 28 შენსა შჯულსა ე^ა ესე მე abs. BCDEFH; რომელი
BCDEFH; რამეთუ G. 29 შუშანიკისი BCDEFH. 30 მისა] მისსა F, მისდა H;
მეფისა abs. G.

II. 1 და იჯმნა abs. G; და იჯმნა მეფისაგან სპარსთაჲსა] მისგან სპარს-
თასა E; მეფისაგან] მეფისა მისგან G; პიტიაშხმან A; ვითარცა abs. H; თ^ა E.
2 იგი abs. H; მს] მე C. 3 აუწყოს] უწოდოს BCDEFH; მისნი ძენი] ძენი
BCEFH. 4 მსახურნი მისნი] მსახურნი თვისნი BCDEFH; ერთგული] გუელი A,
გული B; გ^{ლი} D; შემოვიდეს BCDEFH. 5 და abs. CDFH; წარმოემართა
CF, წარემართა H; თვისი abs. BCDEFH; ვითარმცა] ე^ა A; ვითარმცა მოვი-
და] და ვითარცა მოიწია BCDEFH. 6 ერქუა BDEFH, ერქვა CH; ცურ-
ტეთ BCDEFH. 7 მოიწია და abs. BCDEFH; წინაშე+წმილისა BCDFH.

8 ჩუენისა] ჩემისა CH; კითხვაჲ და კითხვაჲ A, მოკითხვა H; წინარმეტყუელ-
მან A. 9 ჰრქუა] თქა E. 10 ცოცხალმცა] ცხოველმცა F; მომკვდარ A.
11 ეგე + ეგე F; სიიქეცინ BCEH; ვერა H. 12 მისა abs. BCDEFH; წმი-
დაჲ abs. H; ჰკითხვიდა + მას BCDEH. 13 კაცმან + მან BCDFH; ვითარ-
მედ abs. F. 18 ატროშინე BCDEFGH. 20 მოიყუანნა G; მისნი abs.-BCDEFGH.
21 და წარადგინნა] წარადგინნა F, წარუდგინა EGH, წარუდგინნა BCD; და
ესრეთ ილოცვიდა abs. BCDEFGH. 22 და იტყოდა + ესრეთ BCDEFGH.
23 წმიდისა ემბაზისაგან BCDEFGH. 24 ერთ BCEFG; სამწყსოდ H; უფა-
ლი F, ოჲ E. 26 სახლი CEFHG. 27 ეკლესიისა CEFG, ეკლესიისა H; და
შევიდა მუნ შინა] მუნ შევიდა BCDEFH; მუნ შინა abs. G. 28 და მიეყრდნა]
მიეყრდნა BCDEFGH.

III. 1 ერქვა A. 2 აფოც] აფუტ A, აფოცარ F. 3 რაჲსმე სიტყუსა abs. BCDEFGH;
მეც H; დედოფლისა + მის CDEG. 4 შუშანიკისი თანა ვჰყვანდი ეპისკოპოსსა
მას] მის თანავე ვიყავ ვანსა (შინა F) მას BCDEGH. 5 ჩუენდა abs. CDEFGH;
გვთხრა] უთხრა BCDEFGH; ჩუენ abs. BCDEFGH; პიტიახშისაჲ] პიტიახშისა
მის BCDEFGH. 6 ხოლო ჩუენ აღვივსენით მწუხარებითა და] ხოლო ჩუენ E,
და ჩუენ BCDGH. 7 ვიტირეთ F, ესტიროდით H; განწარებულთა E. 8 ჩუენ-
თა abs. BCDEFGH. 9 ხოლო და CDEFH; აღრე] აღრე აღრე BC; მოვი-
წიე BCDFGH; რომელსა C. 10 იგი] იგი ფრიად BCDEFGH; ეტიროდი CEFG;
ესტიროდი H, ესტიროდე F. 11 თანავე] თანა BCEGH; ვარქვ A; ნეტარსა +
მას CEFHG; შუშანიკსა H. 12 შესლვად ხარ] შეხუალ BD; დედოფალო + ჩემო
BCDEGH; სარწმუნოებასა + მას BCDEFGH. 13 მტერმან + ჟუმეტეს BCDEFGH.
15 მას abs. BCDEFGH; ეგრეთ] ჰე ეგე ეგრეთ H, ეგე ეგრეთ BCDEFG,
ეგრეთ A; მოითმინე FGH. 16 სულგრძელ + იქმენ H; მრქვა A; კირსი abs. H.
17 ხოლო და BCDEFH; შენი] შენ H. 18 ჩუენი არს abs. H. 19 გზხედვედ A]
გხედვედ BCDEFH. 20 ვარქვ A; ხუაშიადად-რე] ხუაშიადად რაჲ EFGH,
ხუაშიად რაჲ B, ხუაშიადად რაჲ -C, ხუაშიად რაჲ D. 21 ხოლო მან] და
BCDEFGH. 22 მე abs. H; რაჲსა GH] რასა ABCDEF; მკითხავ + მე H; მას
abs. BCEFGH; ვარქვ A; მტკიცეთ სდგან B. 23 მრქვა A; თუმცა] რათამცა G;
ვეზიარე + მე D. 24 ვარქენისთა A; ვარქვ A; მას abs. E. 25 შეგაგდეს FH.
26 არს ჩემდა] იყავ BCDEFGH; სიკვლილი A; სიკულილი + ჩემი BDEFGH.
28 მე abs. BCDEFGH; პავლე H; მოციქულისგან BG; ძმაჲ + იგი BCDGH;
და AEG. 29 არამედ] იგი BCDEFGH, abs. G; განეყენინ A, განეყენენ EG;
მე abs. BCDEFGH.

IV. 1 ვიყუსნი D. 2 წინაშე abs. CEFHG. 4 გარდაიქცივა G; ზრახ-
ვით CEFHG, ზრახვთ BD. 5 ვარქენისითა A, ვარქენის თანა BCDEFGH;
ზაკვით A; იტყოდა + იგი G; მონადირებაჲ] მოხსენება GH, მოკსენებაჲ BCDEF.
6 მის] შუშანიკისა CFGH, შუშანიკისი BDE; მან abs. BCEFGH; ზაკვითი A,
ზაკვთ BCDEFGH; იგი abs. BEGH; მისი] თუსი BCDEFGH. 8 ვარქენ A;
უთხრა] მიუთხრა BCDEFGH. 9 და ჰრქუა abs. BCDEFGH; ვითარ] ვერ GH.

10 შენგან] შენდა BCDEH. 11 ეტყვნ BCDEFG; იწრო] გულიწრო CDEFGH. 12 დღა A, მიგვწოდა G. 13 სიხარულით] სიყვარულით BCDG; გურქუა] თქუა BCDEFG, ჰსთქვა H; ჩუენ abs. BCDEFGH; რას] რად BCDEFGH. 14 და ზუნ] ჩუენ BCDF; და ვარქუთ abs. H; ვარქუთ A; წარიწყმიდე BD. 15 წარგვწყმიდე A. 16 ეკელიწიფა H. 17 არქუთ ჩემიცა BCDEFH; ხატი] ტახტი H; დაამკვ A. 18 და შენი] შენ BCDEFG; შინა H; ში H. 20 არაჲ თუ არა თუ BCDEFG, უკეთუმცა H; ხატი] ტახტი H. 21 იგი და] იგი H; დავაკვ A] დამემკუა H; ხოლო] არამედ H; შენმან abs. BDEFGH. 23 გარდაიქციენ E; შემოიხვნა A. 24 სახედ CEFHG; თვსა F; შემოიხვენ A; ღმერთი + შემოქმედი BCDEFGH; უვარ ჰყავ] შეურაცხ ჰყავ BCDEFGH. 27 ვგრეცა] ვგრეთვე G; გყავ] გყოფ BCDEFGH; და თუ] დაღათუ BCDEFG. 28 ხოლო ჩუენ] და ჩუენი CDEFG, და ჩუენ BH; მიუთხრა G; განაწყრო G; იბრღლუენიდა F; იბრღლუნდა DGH.

V. 1 ჯოჯიკისა H. 2 ძმის ცოლი თვისი abs. H; თვისი მისი BDEFG; ავისისა] მისისა BCDEFGH. 3 არქუთ A; აღდეგ და] აღდეგ BCDEFGH; ადგილსა თვსსა] ადგილისაგან თვისისა C, ადგილსა თვსა D; ეგრე ვითარი CDEFH. 4 მოგითრიო] მოგითრიოთ აქა უწყალოდ BCDEFH, მოგათრიოთ აქა უწყალოდ G. 5 ვითარ] ვითარცა BCDEFG; და შევიდეს] შევიდეს BCDEFGH; შევიდეს + დაბასა მას და შევიდეს BCEFGH; და მრავალსა] მრავალსა E. 6 მამინდა BCDEFGH. 7 დაგიჯერებვისთ H. 8 მე მისა] მისდა BCDEFGH; ცოლად BCDEFGH; ვიყავ] ვიქმენ და BCDEFG; მიქმნე და H; მგონა მე ვითარმედ] მე ვპოვებდ ნუ უკუე H. 9 მოაქციოთ BCDFGH; მოაქციო H; და აწ მე abs. CFG; აწ abs. H; და აწ abs. BDE; ამის H. 11 ძმისა G. 12 ჰრქუა] თქა BDFG; მას abs. BDEFGH; ჰრქუა მას abs. C. 13 წარგიყვანოს შენ] წარგიყვანოს BCDEGH. 14 ჰრქუა abs. CFG, თქუა E; შემკრას + მე DFH; მათრიოს H; მითრიოს + მე BCEG; მიხარის + მე F. 15 სახით BDH. 16 ცრემლეოდეს BCEFGH, ცრემლეოდეს D. 17 გამოვიდა BCDEFGH. 18 მე] შენ BCDEF; მე abs. H; ჩემდა] ჩემ მისდა BCDF, მისდა H, ჩემი მისდა G. 19 ხოლო] და BCDEFGH; და ეტყოდა abs. BCDEFGH. 20 შენ abs. BCDEFGH; სადედოფლოსა] სამეუფოსა BCDEF, სამეუფოსა GH. 21 უწყი abs. BD; უწყი ვითარმედ abs. CEFHG; ერთგან] ერთად BCEFG, ერთათ H; აღზრდილნი BCEFGH; ხოლო] გარნა H. 22 ვერა G; ვითარმცა] ვითარმედ BCDEFG, კვალად H; მოსისხლეობა] სისხლი BCDEFGH; იქმნეს BCDEFGH. 23 იქმნეთ EG, იქმნეთ BCDH. 24 აურევებდეს მას] აიძულეს BCDEFGH; წმიდაჲ და abs. BCDEFGH. 25 წარიტანა] წარიყვანა F; ევანგელს] სახარება H; ესრათ A. 26 უწყი] იცი BCDEFG; გულითა სიკუდილ BCDEFGH; სიკვდილად A. 27 მივალ + და BCDEFG; მავალ + მე H. 28 და თანა წარიტანა ევანგელს თვისი abs. H; წარიტანა A. 29 თვისი abs. BCDEFG; წიგნი] ნაწილნი BCDEFGH; მოწამეთანი + წარიხვნა H; ტაძართა მათ BCDEFGH. 30 იგი abs. BCDEGH. 31 და abs. BCDEFGH; თვისნი + წმიდანი CE; ზეცად abs. BCDEFGH; წმიდანი FGH. 32 მღდელოთაგან G; იმოუვა A; არცა] და არცა BCDEFGH.

33 ერისა] ერისაგანნი CF, ერისაგანი BDGH; ერისა კაცი] ერისაგანი E; ამას] მას G; ყოველთა abs. BCDFG; არამედ ყლთა abs. H; სიკვდილდ A. 34 მიმთვალეზ H; ღვთისაჲ F; ვარზქენს A.

VI. 2 მსახურთა თვსთა: Ⴡღღს abs. BCDEFGH. 3 ხოლო] და BCEFGH; ნუ ვის] ნურვის F; უფლიედ] უტევებთ BCEFGH; ჩნ თანა abs. BCDEFH. 4 ერთად] ფარულად BCDEFGH. 5 პურის H. 6 შევიდა F. 7 მასმცა C. 8 იგი abs. H; უზმობით BCDEFH, უზმოებით G; გარდავლნეს BD; მეტად] ჯეკა BCDEFGH; აიძულებღს BCDEFGH; და abs. BCDEFGH. 9 წარყვანებად GH, წარყვანებაჲ BCDEF; ხოლო abs. H. 10 ჯოჯიკის ცოლმან BCDEFGH. 11 შეასვა CFH, შეასუა BD, შესვა G. 12 აქამღე BCDE. 13 ღვნოჲ იგი] ღვნო BCDEFGH. 14 გინებაჲ CFG, გინება EH; ვარზქენ A; სთრგუსვიდა F. 15 ასტამა H; მას abs. BCDEFG. 16 დაუბუშტა] დაუშრტა CD, დაუშრტა H; და მჯილითა] მჯილითა BCDEFGH; უწყალოდ abs. BCDEFGH. 17 თმითა-ტუწყალოდ BCDEFGH; მოითრევედა BEGH; მიმოითრევედა abs. CD. 19 იბრძოდღს-ტდა ეტყოდა CEFG, და ეტყოღს H; ჰგუსმრო CEFG, ჰვეგო H, ჰგუემე BD; იგოცა abs E; და კუბასტიცა] კუბასტიცა BD; კუბასტიცა abs. A; მისსა] მისისა H. 20 კირითა G; გამოულღს BCDEFGH; და ვითარცა] ვითარცა H. 21 მკვღარი; შვშნიკ A. 22 ვარზქენ A] abs. BCDEFGH; სახლეულისა BCDEFGH. 23 ბორკილსა CF, ბორკილისა EGH; ფერკთა მისთა abs. BCDEFGH. 24 დასცხრა CEFGH. 25 და abs. BCDEFGH. 26 განუტევეოს H. 27 მისი abs. BCDEFGH; და სენაკსა] და ბრძანა სენაკსა BD; შეყვანებაჲ] შეყენებაჲ FGH; დაკრძალულად BD; დაცვად CEFGH, დაიცვეს BD. 28 მისი] იგი BCDEFGH; ერთითა მსახურითა] ერთისა ხოლო მსახურისა თანა CEG, ერთისა მსახურისა თანა FH; და abs. CEGH; რაჲთა abs. B; სხვაჲ A; შევიღოდღს CEFGH, შევიღის D. 29 მისსა GH; გინა მამაკაცი, გინა... (არცა] გინა) BCDEFG, ანუ თუ ღეღაკაცი H; ღეღაკათაგანი BD.

VII. 1 ვითარცა ცისკარ ოღენ იყო] ვითარ (ვითარცა CEG) მოიწოთ ჯამი ცისკრისა DFH; ჰკითხა H; ტქუა] ჰრქუა BCEFG; მსახურსა BCDEFGH. 2 მიმართ მისისა ვითარმედ] მისსა BCDEFGH; ხოლო მან abs. BCDEFGH. 3 მას-ტ ვითარმედ BCDEFGH; არს იგი] არს CGH; იხილა იგი] იხილა E. 4 ღიღძალი იგი abs. BCDEFGH. 5 და ჰრქუა abs. BCDEFGH; ვინ] ნუ ვინ EG; შევალს ხიღვად] იხილავს BCDEFGH; მისა abs. BCDEFGH; თვთ] იგი BCDEFGH; ნაღრობას BCDEG. 7 ვარქვ A; წყლული BCDEFGH; მისი abs. BCDEFGH; მრქვა A. 9 მე abs. BCDFGH; მას-ტ BDFG, მას-ტი CH. 10 გარღილი BEG; ხარაჲ D; ხარა-ტუნ E; თუმცა BCDEFGH. 12 და აღუტევე abs. BCDEFH. და ეტროოდღე] განმერა ტირილით BCDEFGH. 13 მრქვა A; მე abs. CEGH. 14 სახარულის BCDEF; ვარქვ A; შუშანიკს abs. H. 15 მიბძანო H. 16 თუალსა შესნა BCDEFGH; შთაცუეულ] შთახვეულ F, მთხვეულ B, შთახუტულ CDEGH; დაგადვა H. 17 ჰე ღამე თუ abs. CEFGH; თუ abs. BD-მრქვა A. 18 ესე] ეგე CDFG; განწმდიღ B, განსაწმენღღ D. 20 მიღებად

abs. BCDEFGH. 21 სამოელს BCDEFGH; ილვწოდეს A. 22 მრქვა A; წმიდა-
 მან შუმანიკ abs. BCDEFGH. 23 გემოსა H; შემუსრვილ CEF GH, შოა-
 ნუსრულ BD. 24 მოვილე BCDEGH; მტირედი H. 26 სწრაფით გამოვედ
 BCDEFGH; მაშინ abs. BCDEFGH; მიუძღუნო BCDEFGH; მისი abs. CEF GH;
 რამეთუ abs. BD. 28 არლარა FH; არად BD; ხოლო და BCDEFGH; რას
 რაას D. 30 ჩუენლა ჩუენ რაა CEF GH; განვიზრახვილით CEF GH. 31 მანდ H;
 არსა არის EG; ვარქვ A; გნებავს GH, გინებსა D. 32 მრქუა თქუა BCDEFH;
 მიკვრდა BCDEFGH; რაასა H. 33 და მივისწრაფე და მე მივისწრაფე FH, და
 მე ვისწრაფე BCDG; მრქუა მე მრქუა CDEFGH. 34 ჰონთა G; და + მე
 BCDEFGH. 35 ვინმე, რომელმან ვინ BDEFG, იგი ვინ H. 36 მომართვ A
 მომართუ მე BCDEFG, იგი ყოველივე იგი აქა ყოველივე BCDEFGH; ხო-
 ლო და BCDEFGH. 37 მოვედ CFG; წმიდასა შუმანიკს abs. BCDEFGH;
 ხოლო და BCDEFGH. 38 მომიძღვნა C; მივართვ A მივართუ იგი BCDEFG.
 39 განიხილა H, აღიხილნა F; პოვა BCEFGH; ყოველი ყოველივე H, ყოველი
 იგი C. 40 კუალად abs. BCDEFGH; იპოს BCDEFGH.

VIII. დიდნი იგი დიდნი H; მოვიდა H; ნეტარი იგი ნეტარი CDEFGH.
 2 წმიდასა abs. BCDEFGH; ეკკლესიისა CH. 3 მუნ+შინა BCDEFGH; და
 იყო იყო BCDEFGH; სენაკსა მას BCDEFGH; სარკველი A; და დაყო იგი
 და იგიცა დაყო BCDEFGH; დაყო დაჰკვა GH. 4 იყო იგი იყო BCDEFGH;
 მას+მას C; მარხვთა CEF GH; ლოცვითა CEF GH; ტირილითა CEF GH. 5 და
 abs. BCDEFGH; მისმან, ვითარმედ abs. BCDEFGH; ამათ ამა G. 6 ნუ რას
 ნურარას EFGH. 7 პიტიაზმან D. 8 ჰონთასა CDEF, ჰონთასა H, იონთასა G; მისსა
 ვასქენისსა BCEFG, ვასქენისასა DH; და აღდა აღდა BCDEFH. 9 მოვიდა CEF;
 აფუტას A აფუტეს BCDEFG, abs. H; გამომეტ+მე CEF GH. 11 ხოლო
 და BCEFG; რაასა რად BCDEFGH. 12 იქმ ჰამ BCDE, ზამ G; ეგრეთ abs.
 BCDEFGH. 13 წმიდა BEG; ხოლო მან A და BCDEFG; უხეთქა BCDFGH.
 14 ხუტესსა მას abs. BCDEFGH; და მან და ხუტესმან მან BCDEF.G, და ხუ-
 ტესმან H. 15 ეგრე BCDEFG; წმიდამან D; მითრია H, მითრია BCDEFG;
 შიგან შინა BCDEFGH. 16 ზედა A და BCDEG; მითრია H. 17 ადგილ-
 ადგილ H, ადგილიდ ადგილად DG, ადგილად-ადგილად BCE; და თვთ ფერკნი
 დაიდგნის ძეძუსა მას ზედა abs. H. 18 ძეძუსა A; წვლილ-წვლილად A წული-
 ლად BDFGH, წულილ წულილად E. 19 ძეძუსა A; იგი abs. BCDEFGH. 20 ცე-
 მას H; მოროტებდა ეკიხოდა CEF GH, ხისტოდა BD; ეტუოდა CEF GH.
 21 არა+რას FH, რაას BCDEG; შენი და abs. BCDEFGH; ეგე იგი BCDEFGH.
 22 ქრისტეანენი BCDEG; უფალი ღმერთი BDEFGH; კუერთხითა + მით
 BCDEFG. 23 მისსა abs. H; მაშინ CDEFGH; ურჩულოსა ვარზქენს A abs.
 BCDEFGH; უბადრუკო CDEFGH. 25 განსდევი HDEF; შენ abs. BCDEGH.
 26 რომელი BCDEFGH. 28 სენაკანსა BCDEFGH; წარიყვანოს BCDEFGH.
 29 და abs. F; ბნელსა abs. F; შეაყენოს BCDEFGH; მოკვდეს A მოკვდენ+
 მუნ შინა EFG, მოჰკვდეს მას შინა H, მოკვდეს მუნ შინა BD.

IX. 1 დიაკონი] და დიაკონი BCDEFGH; ვინზე abs. BCEFGH; ეპისკოპოსისაჲ] ეკლესიისა BCDEFGH; წმიდისა] წინაშე CEFHG; წმიდა შუშანიკს B. 2 რომელსა abs. BCDEFGH; გამოლაჰყვანდა BCDEGH. 3 თუ] თუმცა D; და abs. BCDEFGH. 4 სიტყვად A; ესე ოდენ H; მტკი... abs. CEFH. 5 ღუმნა EG; ხოლო abs. H; იწყო] იქცა BCDEFGH; სწრაფით abs. G. 6 და მოჰყვანდა abs. H; წმიდა abs. C, ნეტარი BDEFGH. 7 თმა-განტევეებული CH, თმა-გატევეებული BDG. 8 დაბურვა F; რამეთუ] და BCDEFGH; მკედრ] მკედარი CEFG, აკედრებული H, მკედარ BD. 9 და abs. CDEFGH. 10 მივიდა CEFHG; მამებისა და დედებისა BCDEFGH. 12 ტიროდეს და + იცემდეს მკერდსა და BD; იკადეს] იცემდეს მკერდსა და იბძაროდეს F, იცემდეს მკერდსა და იბძაროდეს CEFH; იკადეს+და BD; ღაწვთა A; მათთა abs. H. 13 წმიდა D. 14 უკუ მოიხედა H; მათ abs. BCDEFGH; ძმანო ჩემო] ძმანო BCDEFGH. 15 დანო ჩემო] დანო H; შეიღნო ჩემო] შეიღნო G. 16 ჯმნილცა EH, ჯმულცა CG; ვარ მე] ვარ BCEFGH; თქუნებან+მე BCDEFGH; რამეთუ abs. BCEFGH. 17 პიტიახშმან + მან BCDEFGH. 18 მამათი და დედათი H. 19 მკედარ BD, მკედართა CEFG, მკედართა მიერ H; მეოტი მეოხ D; ჰყოფენ G; მათ abs. H. 20 ციხისსა D. 21 ეგდენ] ესე H; შენითა abs. BCDEFGH; შესლვა BCDEFG; შესლვა H; რამეთუ] ხოლო BCDEFG. 22 გამოგიღონ + შენ BCDEFGH. 23 ციხედ abs. G; ჩრდილოთ BCDEFGH. 24 წმიდა იგი abs. BCDEFGH. 25 ეღვა abs. BCFG; ეგრეთვე abs. BCDEFGH; ეღვა + მას BCDEFGH; და დაჰბეკდა] დაჰბეკდა BCDEFGH; ბეკდა H; ურჩულ[ო]მან ვარსკენ abs. BCDEFGH. 27 ხოლო abs. BCDEFGH. 28 მას abs. H; ჰე ჰე] კიციხევით ჰმ CEFHG; განისუენე+მამა BCDEFGH. 29 მამის] და BCDEFGH: დაადგინა GH; მის ზედა BCG; რაათა abs. C; სიყმილით G. 30 და ესრეთ ეტყოდა მათ abs. BCDEFGH. 31 ვინზე შევიდეს] შე-ვინზე-ვიდეს BCDE FH ვიდეს G; მისსა GH; მისა+ანუ BCDEFGH; განიხილენით BCDEFGH. 32 უბრალოცა G; ვარ+მე BCDEGH.

X. 1 მაშინლა] და მაშინლა BCDEFGH. 2 ცოცხალ არს G; არსა] არის BCDEF. 3 სიკვდილდ A, სიკუდილად BDGH. 4 უფროს D, უფროსა H; რამეთუ] ხოლო იგი BCDEFGH. 5 ხოლო abs. H; რას] რაასა B, რაას CG: მოიღებს BCDEFG. 6 ჰრქუა+მას D; რა abs. BH; გლიან BCDEFG, გელმიან H; უტე abs. BCDEFGH. 7 ვარკვ A. 8 ჰურკველი BCDEFGH; შეტეობა F, შეტეობა BDG; მრქუ B. 9 დალაშენ BCDEG; შენ ხოლო მარტო] მარტო ხოლო BCDEFG, ხოლო მარტო H; შემოყვანა+მე CDFGH. 10 იგი abs. CDFGH. 11 შემკულნი D. 12 გულმან+ჩემმან BCDEFGH; ესტიროდი H; მრქვა A. 3 სტირ F, სტირა H. 14 ესელა თუმცა A] ესალამცა G, ესე ღამცა BDEH, ესელამცა თუმცა CF; შემოგეტევი F, შემომიტევე BCDEGH, ხოლო მე A] და BCDEFGH. 15 რაოდენ H; რავდენ CDF, რავდენ G; სიტყვად abs. BCDEFGH. 16 მისგან abs. BCDEFGH; ჩემდა] თვსად BCDEFGH. 17 ხოლო] და BCDEFGH; ჩორდ] შორს BCEFGH, შორად D; დახვდა A. 18 ესე abs. GH; შუშანიკისა H; ვითარ მოიწია ჯოჯიკ abs. BCDEFGH.

19 მიეწია მას| ეწია BCDEGH, ეწია მას F; ჰერათისათა BCF. 20 ვედრა BCDEFGH; მას abs. BCDEFGH. 21 განტევებად H; მისი abs. BCDEFGH; ვითარ abs. H; აწყინა| აიძულა F, იწყინა H; აწყინა+და შემდეგ H. 22 საკრ-ველთა BCDEFH, საკრველით G. 24 ვიდრემდე H; აღსასრულადმდე BCDEFGH; მითურით BCDEFG. 25 ექსი A; რამეთუ abs. BCDEFGH; ექსი + იგი BCDEFGH. 26 მარადის მღვდარებითა+ლოცვითა და ვედრებითა და BCEFGH, +და ლოცვითა და ვედრებითა D; ზედგომით H. 27 თაყუანის ცემითა+და ცრემლითა BCDEFGH; უწყინოთა H; წიგნათა BCDEFGH; მოუწყენლად G.

XI. 2 რაჲ| რაჲცა H. 3 ლოცვითა H. 4 მას abs. BCDEFGH; ღმერთი უფალი D; ოვშილოთა A. 5 თვალთა A. 6 განზურებისა BCDF, განზურებისა EG, განუშორებელი H. 7 აქვნდა A; იგი წმიდისა| ნეტარისა F, სანატრელისა BCDEGH; ხოლო იგი abs. BCDEFGH. 8 მას abs. F; იქმნას H; იქმნა იგი| იქმნა BCGH. 9 მან abs. BCFGH; თავს იღვა abs. EG; აღრე-აღრე აღრე EFGH. 10' დედაკაცსა abs. H; განწმინდენ+ივინი D. 11 განზურებისა BCDF, განზურებისა EG, განზურებისა H; მაგის შენისაგან BCDEFGH. 12 ღმრთისა| -უფლისა BCDEFGH. 13 მოიქცა იგი| მოიქცა BCDEFGH. 15 მადლისა გარდაკად| მადლი შეწირა CFG, და მადლი შეწირა E, და მადლი შეწირა H, და მადლი გარდაიკადა BD; თვისსა C; სიხარულითა BDGH.

XII. ქიქნაუხტისა| სასწაულთა CEFGH; საქმითა G. 2 აღიხვნა A; მცირეთა BCDE. 3 შემდგომად abs. BCDEFGH; ფსალმუნი BDH; დაისწავნა BCDEFGH; რომლითა იგი| რომელთა BCDEF, რათა G; რომლითა იგი abs. H. 4 მეუფისა| მეფისაჲ; მიმართ abs. CEFGH; სათნოსა abs. H. 5 შესწირავნ BCDEFGH; ცრემლითა H. 7 მოაქცინა B; მოგუებასა BD; იწყო+ტირილით F; ცემად+და ტირილად H, +ტირილით BCE. 8 ტირილითა დიდითა abs. BCDEFH; ტირილითა დიდითა| ტირილით G; დამართ| დაღმართ H; სცემდა+და BCDEF; ს'ლთ-ითქვნა A; სულთ ითქუა F. 9 ღმერთო abs. BDEFH. 10 იყენეს abs. BCDEFGH. 11 უფალო| ღმერთო H; საქმეთაგან| საფრკეთაგან EF, საფრხეთაგან GH, საბრკეთაგან C. 12 დამზრშალი| დამა-შურალი BCDEF; და დაბუშებული| დაბუშებული H, და დაბუშებული D. 13 რამეთუ abs. BCDEF; მოუქლვანე H, მოქედნა C; ებისკოპოსისაგან H. 14 გემო BCDEF. 15 ემალლობდით BCDEFGH; მუნ ეამადმდე| ეამად ეამადმდე D. 16 უვარ ყოფდესა BD. 17 მისსა GH.

XIII. 1 მოავლინა DF. 3 ჩორად H, შორად D. 4 მიპრქუა| პრქუა H; უბადრუკო DH; ხოლო abs. H. 5 ჩორად H, შორად D, რაჲსაჲ GH; შეემ-თხვიეო H. 8 რასმე| რაჲსათვსმე BF, რაჲსაჲ CDGH, რაჲსა E. 9 მოავლინა მისსა G. 12 ძუძუას-ტე BD, ძუძეს-მტე E. 13 პრქუა| კსთქუა H. 15 არ-ქუთ H; უღთოსა E, უღვთოსსა F, უღვთოსა+კჟალად CH. 16 მარქუ მე abs. F. ცოცხლითა EF. 17 ხოლო+შენ H; მკედრისა G, მკედრისა H. 18 მისსა GH.

20 გამითრიოთ F. 21 ნამდვლვე G. 23 მიუგო EG; სახით სზლი F; გულს H. 24 მოეკადა მოუკდა F. 25 და abs. H. 26 გონიესაა H; განუზზადის D. 27 მიუვე სიტყვა H.

XIV. 2 სიმზნითა H. 3 სენი სნეულეზისაჲ სუნი სურნელებისა G. 4 ვიტყოდი EF. 5 მაგათ ზედაჲ შენთა H; დაგიტმან G; ვერლარა C. 6 რაახამე BDFGH; კეთილისა H. 7 დაშურომითა abs. H. 9 მისთაჲ თვსთა H. 10 შალესეზისათა H; ერვასისა G. 12 რაჲ რაჲ F; ხოლოჲ შინა F. 13 სისხლსაჲჲიესო H; ქრისტესსა H; ჩუზნისსაჲ B. 14 წუზნაკი BD; მზლისა FH. 16 ვინადგან G, ვინათგან BCDEF, ვინადგან H. 17 სასთულსა G; ალიზაკი BD. 18 სასთუნად H, სასთუნალი G; ქუესაგებელადჲმისა H. 19 სასთულაკი BD; სასთულნით C; თაყუნის კემელად F. 20 წარუგებიედ H. 22 იგი abs. GH. 23 რომელსა H. 25 დამქნარნი დამზრშალნი BD; დამლირებულნი C, დამლეერებულნი H; და დამლიერებულნი, ჩარადოვანნი, პირ-მსივანნი abs. EG. 27 ესეთსა მასჲ ესევითარსა H.

XV. 1 მოიწია abs. EG; 2 წულუღებაჲ CDF. 3 უცხრომელად H. 4 თხრამალი D; გარდმოსდიოდა F; ადგილად ადგილად BD, ადგილ-ადგილად FGH; დიდ-დიდნი დიდნი BCEGH. 5 წულუღებათა H; რომელი H. 7 გიზნ FH, ესე abs. H; მუჲ მუნი BCDF. 8 მოკუღებისჲ მოაკლდების EF. 9 ვსტიროდი H, ვტიროდი CEG; ფრიადჲკულად BD. 10 რადჲ რად G; შექმისა BF. 11 უმჯობჲ B, უმჯობე D. 12 მკირედი G; შეგერაცხა CEF GH. 13 მობარულ G; მრქუ H. 16 იცოდაჲ უწყოდა H. 17 თუალისა G; ანტიოქისა BDH.

XVI. მახლობელ BCFG. 2 წმიდაჲ abs. H; სიყუდილ BDEFH; წარიყვანა BCDEF. 3 მონა-მკეველნი მონა და მკეველნი CEF GH. 4 მოიწია G. 5 მძღავ H. 6 დაჯდა F; კითხვიდა H; სლომზრთა F. 7 წმიდამან abs. H; მან abs. EG; კეთილად H; ღმერთსაჲ უფალსა H. 8 წარმავალსა H. 9 ზეჲ ზედა D. 10 და ევედრებოდა abs. H. 11 ქრისტესსო H. 13 ღმერთმანჲ უფალმან G; მოგიტევოს H. 15 რამე D; ღმერთო F; წმიდამანჲ ხოლო წმიდამან H. 16 ჰყო იყოს H, იყო BCDEF G; მკემნეჲ მკემენ BCDEF GH; მე abs. F. 18 ვითარმელჲ კულად H. 20 ჩემნი შენნი F. 21 საწუთროსათა BCDEF G, საწუთროსათა FH. 22 ჩემთაჲ ჩუენთა BCF. 23 ჯოჯის BF. 24 ჩემიჲ ჩუენი BD. 25 წყალობაჲჲ წულუღება G. 26 საწუთროსა DFH. 29 თუალთ-ღება H. 30 მეუფისაჲ მეფისა CF; მეუფეთასაჲ მეფეთასა CFG. 31 უფლისაჲ ღრთისა BD. 32 იესო H; მიუგოს H; მასჲ მან BCDE; უფალმანჲ ღმერთმან G. 33 მოსთულნა B, მოისულნა F; ჩემი C; და abs. DF. 34 შუენიერებაჲჲ და შუენიერებაჲ BCGH. 35 ჩემსა და მის შორის H. 36 ტანჯვით მისით H. 37 და გუეჲმთაჲ დგუჲთა E. 38 უწყალობისა E. 40 ყოველსაჲ ეამსა CDF, ეამსა ზედა B; ზედა abs. BD; მწარედჲ მკირედ BCF. 42 ქრისტესო D. 43 მოგიტევნეს H, მოგიტევნენ DF; რომელიცა H; რაჲ abs. H. 44 აკუროთხა CFH. 45 მონა და მკეველნი H; მისნი

abs. CEFH. 46 ვითარმედ abs. H. 48 მოიქმოს BCFG; განაბნოს H; შეიკრიბოს CFGH. 49 პოს იგი პოვოს H; უჯმნა CDFGH. 50 წარმოგზავნა FH.

XVII. 1 მერე G. 4 თანაყოფით იყენეს თანაყოფით H. 5 წარგზავნეს F; მის მისისა H. 6 აზნაური BCDF; და ზეპური სეფე-ქალნი CEFGH. 7 და უაზნონი abs. H; სოფელსა H; მოვილოდენ H. 9 მვედრებელსა ქრისტესსა H. 11 ბორკილნი D. 13 ღვთის-მსახურებისა F. 15 რამე რამ არა რამამე რამ H; რამე რამ abs. H; რამე abs. G. 18 მე abs. H; მას-ჩემსა D. 19 ქირსა EF; მომადლოს BDH. 21 და თრევთა abs. H; შეურაცხებათა-წილ H. 21 მე abs. H. 22 ჯმნილნი EFG, ჯმნიდა H. 23 ღმერთსა D.

XVIII. 1 მისსა G. 2 აფოტს BDEG; მადლობასა H; მისა მისსა H. 3 მოწლებისა BCDEF, მოწილებისა H, მოცილებისა G; შემევედრა H, შემავედრა EG. 5 ვინაცა BCDEFG; იგი abs. H. 6 რამე B. 9 მადლობდით F.

XIX. 1 მსწრაფლად რე-არე BD. 2 სუღარი მჟუარი BD. 3 სხუათა მათ სახითა მით G. 4 მატლითა EF, იგი abs. EG. 5 მიწუნისა BD; მჟურითა სამოსლითა H. 6 ორთავე abs. F; აფოტ აფუც BD, ფოტ EG. 7 უღლეულთა G. 8 კეროვანითა D. 9 პატოსანი DH. 10 წმიდისა მის H; წმიდისა abs. H. 11 შუშანიკისანი F. 13 დავითის ვითარ H; ღმერთსა-მამასა H. 14 მისა B; ჩუნესა abs. H; იესო H. 15 განამენის განაქუცლის BD. 16 იგი abs. C. 16 მოჰმადლის B.

XX. 1 და დიდ CFGH; შუშანიკისათა BCDEFGH. 2 ანისსა BCEF, აპრილსა H, აპრილისსა D; და დღესა დღესა H. 3 მისა EG; შემდგომად abs. FG; დღესა ორშაბათსა abs. EG. 4 ვარდობის H. 6 დამიანეთა BCEF, დამიანეთა G; ხეთშაბათ BF; რომელსა-შინა H. 7 შუშანიკისა CFH; და საქებულად abs. DF. 8 და სულისა სულისა H; რომლისა რომელსა H. 9 უკუნით F; ამინ BCDEFGH.

I. 1 *წილანკანსა A. 2 მითს სერიქს შანაკაჲ, ესთერ სერიქს ჭარღანაჲ A. 3 ხრამს A. 1—5 ჭკაილქის სერიქ წილანკანს. ირ კათარხგალ ხ ჭკრა კანს ხრამს კანქიკათორქ ჭრავ ათაწიორქ. ირ ჭრ ფილათრ სერიქს ჭარღანსაჲ ჭ მითს შანაკანოლაჲ. ესთერ სერიქს შანაკაჲ ჭარქის ჭკიე ჭკრაკახთი B. 6 ჭარხე მადლოროქსანს B. 7 იმ აჯარინს ჭრავ, ირი ანონს abs. B. 8 ჭასაქს A. 9 ირ ხ ფილან არგონს ხრქსა B. 11 ვერხითონქილქისანს A, ვერხითონქილქისან B; ლ abs. A. 12 ხ კამაფ ლ abs. A. 13 ლ ხ ი ლ ო ზ ხ A. 13—17 ხ ჭინ... შანაკანოლაჲ ჭრ ამან თილსაჲ ორინსაჲ ამილანოქის სერიქს ჭარღანაჲ ჭკიე სჯარაკახთი ლ შამქილნქი მითს სერიქს შანაკანოლაჲ ჭრ ორინსაჲ შანაკანოლაჲ A. 19 მითაჲ A. 19—21 წილანქი... კამათი*

Շուշանիկ յետոյ յորջորջանօք անուանեցաւ Սա էր բարեպաշտօն և երկիւղած Ա՛յ A. 23 առն A. 24 զհաւատացեալսն B. 28 զուղտ abs. B. 32 հրկրպագէր B; ուխտադիր եղեալ] ուխտէր ընդ B. 33 իւր A; յիւր abs. B. 34—37 Եւ նորա... կիինն] Եւ հաւատայր նմա և տայր զկնոջ իւրոյ մայրն նմա ի կնութեան. և յանձն առնէր՝ զկիինն առաջին B. 38 մոզական A.

II. 1 այսպիսի abs. B; ամպարշտութեամբ] ամբարտաւանութեամբ և պարդօք A. 2 և] ի յիշխանութիւն A. 3 պատգամաւորս A; պատգամաւոր տալ աւետիս զգալստեան իւրոյ] յաշխարհ իւր զգալուստ իւր և զդառնալն B. 5 Որոյ] և B; մտեալ] ոմն B; տիկնոջն+Շուշանիկանն B. 6 տալ AB; զողջոյն B; նորա և զաւետիս զալստեանն] զառնէն իւրմէ B. 8 և abs. B. 10 յարտասուս եղեալ ասէ] ասէր արտասուօք B. 11 զճմարտութիւնն] զքրիստոնէութիւնն A. 12 Ատրշունաց A. 13 հաւանեալ պարսկական օրինաց] և եղև ընդ պարսկական որինօքն B. 15 իբրև լուաւ բարեպաշտ] և B. 16 և լայր] լայր B 17 աւաղէր] եղուկ B; զուրացեալ B. 18 յԱտուծոյ+ասէր B; եղուկ] աւաղ B. 22 զորդիսն իւր] զորդիսն A. 23 նորա երեք որդիք B. 24 և անկանէր] անկանէր A. 25 ասէր այսպէս] ասէր A. 26 ամենակալ abs. A; արարող B. 28 այնպիսի B. 29 բանիւ օրհնութեան միածնի քո] միածնիւդ քո Որդւովդ, օրհնութեամբ բանիւդ քո B. 31 զրոյմեալս. 32 աւազանին] աւետարանան B. 34 իննել որդիս տուընջեան] որդիս լուսոյ և որդիս տուընջեան իննել և անուանել B. 35 և յախտաւոր] յախտաւոր A. 36 առնէ A, յառն B. 38 ի] և A. 40 միոյ հովուի ճշմարտի Յիսուսի Քրիստոսի] և մի հովիւ ճմարտի՛ւ A. 41 ոչ ինչ] իմ ինչ ոչ B. 42 ծնեալս A, զծնեալսս B. 44 մահկանացուէ+և ոչ ասէլ ինձ B; և արդ abs. B. 45 Տէր իմ] Տէր B; արժանի A. 46 ի ճմարիտ և ի abs. A. 47 ծննդեանն] ծննդեանն որ A. 48 ի սուրբ Հոգիդ A; և սնեալ յարդարութիւն ի վերայ բազկաց իմոց առաջի քոյոյ տէրութեանդ abs. A. 53 և աստուածպաշտութեամբ abs. A; կալ] կեալ B. 56 յաւիտեան A, յաւիտեանս+ամէն B; ուրացողն] ուրացեալն և B. 57 ամպարշտութեամբ] ամբարտաւանութեամբ A. 58 վիհ A. 60 զսոսա] զորդիս իմ B; տէր A. 62 չարչարանս ընդունել] չարչարել B. 63 անուան A; և ոչ հաւասարել կամաց ուրացողին և պիղծ անկողնակցին abs. A. 67 յաւիտենից] ամէն B. 73 այլ ևս abs. B. 76 ի կատարել պաշտօն երեկոյին] կատարեցին զպաշտօն երեկորին B. 77 ուխտ B. 78 ամենեքին] և ամենեքին B; սգակից A. 79 նմա abs. B; և ակն ածէին խօսել բան վասն այնորիկ abs. A. 81 տուն] տնիկ B. 83 և ողբալով abs. A. 84 և ի դառնութեանն անհանգիստ լեալ և ոչ ինչ ճաշակեալ] անհանգիստ, ամենևին ոչ ինչ ճաշակեալ ի դառնութեանն անձին իւրոյ B. 86 ոք abs. B; համարձակիլ և բան ինչ խօսել] համարձակ խօսել բան. B.

III. 1 անդ abs. B. 2 Ափոյ A, Ափոց abs. B. 3 ի տանն B; երէց դրան B. 5 զնա] զտիկիինն B; վտանգիցն] վշտակին A. 6 զի այն երեք տիւ էր և հրեք գիշեր զի անկերակուր էր և անհանգիստ abs. B. 8 և ասէ] ասէր B.

9 նորին] նորին A; յուսով A. 12 Արդ abs. B. 13 զանձն A. 14 մարտնչե-
լով զբարևոք] և մարտիբ զբարիոք B. 15 որով] որ A; և մխիթարութեամբ
abs. A. 16 թողով A. 17 յուսով A. 19 և ոչ ունիս զոք] ոչ զոք ունիս B;
որ] եթէ B. 20 վասն քո abs. A. 21 քաջալերէր և B. 22 զերանելին] զնա B.
25 Այնուհետև abs. B. 26 ընդ նա abs. A; աղաչէին զերանելին abs. B.
27 նորա abs. B. 28 ճաշակեալ B. 29 կերակուր և ըմպելի abs. A. 32 յըն-
թերցումն B. 33 աստուածային abs. B. 34 և-+փոքր ինչ B. 35 ապա փոքր
ինչ abs. B. 36 կատարեալ] ի կատարել B. 37 զառաւօտին B; տային] և
տային A. 39 զբան քահանային A. 41 [ի] յարուցեալ] զարուցեալ A, որ
յարուցեալ B. պատերազմ B. 42 յուրացող բզեչխէն] յուրացողէն B. 45 տի-
կինն] կինն B. 46 զիմ անձս B. 47 որդւոց] ուստերաց և զստերաց B. 48 զառն
զամբարշտութիւնն A; արտասուօք B. 50 ձվ] և ձվ B. 51 աղբիւրս B. 53 վի-
րաց abs. A. 54 և անբժշկելոյ] անհնարին A; կորստեան abs. B. 55 ամ-
պարշտի և abs. A. 5/ այլ այլմէ A; երևմանց abs. A. 58 լեալ B; աստուած-
դիտութենէ յանաստուածութիւն A. 60 փոխադրեալ B; ողբասցի B.
61 համբաւս. 62 լսի] այսպէս A; կորստեանս A. 63 յոյս] մասն B. 64 տար-
ցին B. 66 ունի A. 67 աղետից B; զթշուառութիւնս B; զվտանգս B. 69 մա-
հու B. 71 թողու; ինչ abs. B. 72 յերկրի abs. A. 73 զսուգ B. 74 սակաւ
մի մխիթարեսցի] հանդարտեսցէ A. 75 Ո՛ abs. B; վտանգ A; այլս A. 76 զա-
ռաւելութիւն հեծութեան իմանալ abs. A. 77 է abs. B. 78 որ] և B; լու-
ծումն A. 79 պատահացելոյս B; մարդիկք A. 82 նեղութեան A; տարակու-
սանաց A. 83 ժամանակի A. 84 զի] որ A; ուրիք իցէ] ուստեք է B. 85 վե-
րակացու, ոչ մերձաւոր A. 87 ոչ ընտանիք abs. B. 89 մօտաւորք] մերձա-
ւորք A. 90 երկրաւորացս] երկնայնոցս A; հաւատ abs. A. 91 իմ abs. B.
93 ամինակալէ A. 94 զրկնացէ] փրկէ. 96 և շնորհօք Հոգւոյն սրբոյ] Հոգւոյն
սրբոյ շնորհօք B; հեռացեալ դադարեցից] հասանել և դադարել B. 97 տայ-
ցէ] ընդունել B. 9 ընդունել abs. B. 99 զսթափել A. 100 խոտվութիւնէս]
սրտնեղութենէս և ի վհատութենէս B; և որպէս B. 101 և մարգասիրու-
թեամբ abs. A. 103 զանձն իմ] զանձնս. 105 ամպարիշտն abs. B. 108 սուրբ
abs. B. 109 զրդուեցայց] զբզնեցայց B. 110 ընդդիմակցաց A; զինին] զի-
նուորին A. 111 ճմարտութիւն A. 112 աւանդից B; Որդի A; ի հոգին
սուրբ] սուրբ Հոգին B. 115 զի հաստատուն և abs B; և անդրդուելի abs. A.
116 անզրդուելի-+և հաստատուն B; մնացից abs. B. 118 մխարանեցայց]
միաւորեցայց B; ոչ abs. B. 119 այլ] և B. 120 և հպատակ abs. A. 121 ե-
ղէս abs. B. 122 Ա՛յ abs. B; և ի զովեստ տեսուն մերոյ և փրկչին Յիսուսի
Քրիստոսի abs. A. 124 մարդիք A. 136 առն A. 138 պատերազմն A. 144 ա-
ծէր B. 145 որ B. 146 թէ abs. B. 147 եւ այսպէս քաջալերեալ զինքն
abs. A. 149 փոխարկեալ A. 150 յուրախութիւն-+և այնպէս քաջալերեալ
զինքն A.

IV. 2 Վրաց] իւր A. 3 իւր abs. A. 4 աղերսանօք] ողորանօք B. 6 ա-
ռաւել] և առաւել B. 8 յիմ B; ասէր abs. A; եւ abs. A. 9 առ] և առ B.

V. 7 սկսան A; եպիսկոպոսին A. 10 Իսկ տիկինն] և նա B. 11 ձայնիւ բանիւք B. 13 և այսպիսեսցս] այդպիսեաց A. 14 իբրև] և B. 16 մխիթարի] յորդորիչ B. 18 ձեռաւք A, ձեւք B. 20 ձեռք abs. B; զկորուստ հոգոց որպէս զինքն] խարէութեամբ. 21 խարւիմ A. 22 իմաստութեան A; առաջնորդ եղեալ] առաջնորդեալ B. 23 լուր] լուայ A. 25 բանն B; յիշեցուցանէ՜ասէ A. 28 ի պոռնիկն՝ և յարացողն A. 30 հոգի տեառն] հոգին A. 31 ի abs. B; 31—34 Եւ ես ասէ ընկալայց զձեզ... ամենակալ abs. B. 35 աւետիս ազատութիւն B. 37 Դ որոշեցէ] որոշեցէ՛ք A; ի նմանէ՜ և միաւորեցայց ընդ Գ ի A. 38 փրկելոցն է] փրկէ A; ի հրոյն յաւիտենից և ի abs. A. 39 որսացելոյն ի սատանայէ յիւր կաման abs. B. 40 յիւր] ի ն՛ր A. 44 վտանգ ընդունել և զչարչարանս B. 46 և թշնամին արդարութեան abs. B. 51 ասացեալք ի քէն բարուք են] ճմարիտ են ասացեալք ի քէն B. 83 թէ զուցէ յառաւել բարկութիւն] եթէ առաւել ի բարկութիւն A. 54 յուզի A. 55 վերայ չարի abs. A. 56 այլ] բայց B. 57 զի] թերևս B; շիջանի B. 58 անօրինին abs. A. 61 զերանկիին abs. A; հաւանէր] և հաւանէր A. 62 ասէ A. 63 և abs. A. 64 այլ] և B. 65 գնասջիք B, յիւրաքանչիւր A. 67 իմ abs. A. 68 և] զի B. 69 ես abs. B; չին] զի A. 70 չարն] մարդ A. 73 սենեակն A. 74 տուն A. 75 Աստուած abs. A. 76 Ես abs. A. 77 ողորմեաց ինձ ողորմեաց A. 78 անօգնականից A. 79 և abs. A. 80 և abs. A. 83 իրաւունք և abs. A. 84 և abs. A. 87 աղքատայ] հալածիւց աղքատաց B. 89 կապիւց արձակիչ abs. A. 90 նաւելոց նաւահանգիստ abs. B. 91 անազդից A. 92 յուսացելոց ապաւէն և մեծ յոյս] ապաւինելոց և յուսացելոց B. 95 սրտմտութ՛ք A. 96 զի պահեցայց] և պահեցից զիս B. 99 հոգին A; զի abs. A. 100 ինքն A. 101 իմէ abs. A; իմ abs. B. 103 մարդասէր տէր abs. B. 105 քեզ A. 108 ինձ abs. B; և] զի A. 110 ընտանաբար A. 111 և ըստ կամաց abs. B. վասն իմ abs. A. 112 այլ դու տէր Աստուած իմ] Աստուած իմ և տէր A. 113 ուղղի] ուղեղ A. 114 խնամոց] կամաց A. 115 այլ] և B. 116 նմանել B; 117 զի abs. B; նոցին A. 118 և abs. A; հանգստեան A. 119 գտայց] եղէց B; եմք A. 120 Հոբիսիմէ A. 121 ի թապաւորին բռնութենէն A; բռնութենէ] բարկութենէ B; և՜գնա B. 122 գնակայազորն abs. B. 123 զանարժանս] զանարժան աղախին քո B; ապրիցո՞] փրկեա B; բռնութենէ] բարկութենէ B. 125 քեւ abs. B. 126 այժմ և abs. A. 131 տանն A. 133 աուլցեալ] առաւելեալ A. 134 և աղօթիւք abs. A.

VI. 1 յերրորդում] յերկրորդի A. 3 զՁոջիկն B; և զկին նորին abs. B. 7 Եւ abs. A; ունէր՜ և A. 8 որ նախնոյն իւրոյ էր B. 9 զոր abs. B. 10 ի ծածուկ զԱստուած աղաչէր B. 12 էարբ A; այնոցիկ abs. A. 13 ի յիշատակս] յիշատակաւ A. 14 խոստովանելոց A. 15 ի abs. B. 16 մխիթարէր abs. B. 19 առաւել abs. B; սրտմտեալ] սրտմեալ A. 20 ի բարկութիւն A; զրաւ եղև ընթրեացն և abs. B. 21 գնացին] անցին B; իւրաքանչիւր A. 23 և abs. B. 24 գալ] գնալ B; յայնժամ abs. B. 26 ի տեղին abs. A. 27 աղաղակէր և abs. A. 32 զբարկութիւն առնն] զբարկութիւնն B. 33 եղև] առ-

նէին B; բղեղխին abs. B. 34 զբարկութիւն եղբօրն] զբարկութիւնն B. 36 տեղի իւր] բաց B. 39 բրածեծ A; նա abs. A. 40 և ոչ լինէր. ձայն ի բարբառ երանելոյն և համարեցաւ նա մեռեալ abs. B. 42 ինքն] բղեղխին առաւել B; զայրացեալ B. 44 նորա] ս՛բ տիկնոջն A; և յետ բազում հարուածոցն abs. A. 45 պակասեցաւ] պարտեցաւ A. 46 անդէն abs. A. 47 տուն] տեղի B.

VII. 2 տեսանել] ի տեսանել B. 3 թէ A. 4 հրաման տուեալ abs. B. 7 տալ abs. B. 8 Եւ] իսկ A. 9 կայր վտանգեալ] ոչինչ զանգիտեալ B; և] այլ B. 10 զտեսանէ] զԱստուծոյ B. 11 կրել] ընդունել B. 14 այսպէս abs. B; հղելոց A. 16 բղեղխին ի գործ աշխարհին կարգեցաւ] գնայր ի գործ աշխարհին B. 19 Եւ ապա գայր] գայր ապա A. 20 տեսանիցէ B. 21 զերանելի տիկինն] զերանելին B; և յետ բազում աղայանաց տեսանէր զնա abs. B. 23 յայտմանէ՛ B. 24 յամենայն abs. A. 25 մածեալն B. 26 տեսեալ քահանային abs. B; դառնապէս + քահանայն B; և ասէր] ասէ A. 27 լայր A. 27 հանդիսի և չարչարանաց B. 28 և նախատանաց abs. B. 31 և թողու] թողու B. 32 որք] ոչք A; ես] և B. 33 չարչարանօք A; ի abs. A. 34 անկողնոյ A; արդ abs. B. 36 չարչարանօք հանդիպեցայց] հանդիսացայց A. 39 և գոհութիւն վասն այդր ամենայնի հատուցի Ա՛յ B. 41 նմա abs. A. 43 քահանայն abs. B. 44 թեպէտ և] թեպէտ A. 46 ապա հազիւ abs. B. 47 և յետ աւուրց ինչ գայր ի լաւութիւն փոքր մի abs. B. 49 ուր արգելեալ էին զնա ի տուէ և ի գիշերի A. 51 ի գարի] գարէ A. 53 Եւ ընդ ժամանակս A. 55 տանէր B; ուրեք abs. A; անցուցանել B. 56 և մի ի մանկանցն զետալէծ լինէր] և ի մանկանցն դաւ լինէր B. 59 իսկ] և B; երանելի տիկինն] տիկինն A; իբրև լսէր abs. B. 60 զտեսանէ և ասէր] զԱստուծոյ ասելով B. 61 և abs. B. 62 յորոգայթից B. 63 արդ abs. B; Աստուծոյ՝ Բրիստոսի B; փառս A; 64 իսկ] և B; նախարարն B. 69 բանտէն] զնդանէն B; յապարանսն եպիսկոպոսին՝ որ մօտ էր յեկեղեցին abs. A. 71 կայցէ B; կացցէ պահպանօքն հանդերձ] պահպանօք կացցէ A. 73 դարձցին] գնացցեն B; իւրաքանչիւր A. 75 զհրամանն B; առն ամպարշտի abs. B; նորա abs. A. 76 անդր abs. B. 77 և abs. B. 78 հանդիսանայր B. 83 ամենեցուն A; ընդ հանդէս նահատակութեան երանելի կնոջն] ընդ վարս սրբոյն A. 88 գործօք A. 90 պարկեշտ abs. B. 92 բարեսէր abs. B. 93 նազանդ abs. B; հանդարտ abs. A. 95 տքնող abs. B; տենչող abs. A; արտաստուղ A. 100 անարժաթասէր abs. B. 101 այլ abs. A; աստուածասէր + անփառասէր A. 105 խորհել B; արժանապէս B. 107 անբարտութեամբ կենցաղավարեալ յաշխարհի abs. B. 108 վարեալ B. 113 իբրև abs. B; դառնալ] ի դառնալ B. 114 իւրաքանչիւր A. 117 կամացն A. 118 աւելի] առաւել B. 119 և պատիւ abs. A. 122 ընդ առն ամպարշտի և] այլ ընդ B. 123 այլ] և B; զգարդս A. 126 թէ abs. B; հաղորդութիւն + է A. 129 միաւորութիւն է] միարանութիւն B. 130 ընչ] և B. 131 արդ ես] որ B. 131 չարչարանաց B. 132 զոր անէր ի վերայ իմ abs. A. 133 բնակցութենէն] բարկութենէն B;

միաւորութեանց B. 134 ես] և A. 135 զի abs. B; ոչ մեծութիւնք, ոչ պատիւք B. 136 և ոչ ինչ] ոչ B; ի abs. A. 138 կարիցին որոշել զիս ի սիրոյն Քրիստոսի abs. B. 139 այլ] ևս B. 140 յերկրէ [յաշխարհէ A. 141 լցայց B. 142 զոր B; փոքրն A; խոստումն] հոսումն B. 143 շնորհօքն A; և մարդասիրութեամբ տեսուն մերոյ և փրկչին abs. A. 145 արդ abs. B. 146 հանդերձ abs. A. 148 և ոչ նստայց յաթոռ ժանտից abs. A. 149 կամիս] առնելոց ես B. 150 վասն անուանն Քրիստոսի սրբութեամբ abs. B. 152 սուրբ abs. B.

VIII. 2 զպարզանս և B; զոր ինչ սասց երանելին] զսասցեալսն երանելոյն A. 3 իսկ] և B; անօրէն բղբաշխն] ամպարիշտն B. 4 բարկութիւն շարժեաց] ի բարկութիւն ձգէր B. 5 և abs. A; չարանցս A. 9 զամանս] պրագումս B; առեալ] տանէր և A. 10 երթայր abs. B; զի կայր յազօթս abs. B. 12 բրով A. 13 զհերաց նորա] զհերացն B. 18 զի աշգպէս անողորմ շարչարեսս, ասէր B. 21 զքահանայն abs. B; յոյժ+զնա B. 22 ժողովուրդքն B. 23 լային abs. A. 24 յամենեսին A. 29 խոչ+և B. 30 և ընդ թուփ abs. B; և ապա abs. A. 33 հոսէր abs. B. 35 ցնդեալ abs. B.

IX. 1 անօրէն abs. B. 3 և abs. A; իսկ] և B. 4 երանելի] սուրբ A. 7 զքարշիւն] զչարչարանս A. 8 ոչ abs. A; նա և] զի B. 10 էր abs. B; ի քարշանացն ի բաց զերծոյր] ի բացին A. 11 նա abs. B; պլխով A. 13 զանձն A. 14 զԱստուծոյ] զտեսանէ B; վասն] ի վերայ A. 16 նմա abs. B. 17 յարուցեալ] զայրացեալ A; իբրև զհեղիցատ սաստիկ սողողել զերփիւ կարծէր զլուսաւոր վարս և զսրբութիւն երանելոյն և abs. A. 20 և եկեղեցին abs. B. 21 ազօթք+հարցն B; և հաւր քո abs. B. 22 յուսացեալն A. 23 զոտս և զձեռս երանելոյն] զնայ A. 23 տանել] արկանել B; և արկանել շլթայս ի պարանոցն abs. A. 28 և վարել հրամայէր երկաթի ցից ընդ որմն B. 29 շլթայն A. 33 ահիւ և abs. A. 34 առ նա abs. B. 35 նորա abs. A; դարէ A; լով abs. B. 36 ուրախ լեր արդ A. 37 որում հանդիպեցար շարչարանացդ] ի շարչարանադ հանդիպեցար A. 38 կտտանայ] կապանացդ B. 39 մինչև A. 40 երանելին] տիկինն B. 41 այն abs. A. 42 և ընում զպակասութիւն նեղութեանցն կապանօքս իմովք վասն սրբոյն Քրիստոսի abs. B; զպակասութիւն] զպակահանութիւն A. 45 ժառանգութեանց A. 47 Աստուծոյ A. 49 զտանջանս ինձ] ի տանջանս իմ A. 51 առժամիան B; նեղութեամբս A. 53 պատրաստեալ A, պատրաստէ B. 54 յաւիտեան abs. A. 55 արդարադասն] յարդար դատաստանացն B. 60 համարձակութիւն [համբերութիւն A. 61 երանելոյն] երանելի տիկնոջն B; զնա abs. A. 62 զնայր] և զնայր A; յաշխարհն B. 63 բղբաշխն abs. B.

X. 2 և տայր] տայր A. 2 պահապանացս A. 3 երանելի տիկինն] երանելին A. 7 և համբուրէր զկապանս երանելոյն abs. A. 9 անուանն abs. B. 10 կրեաց B; տանջանս և կապանս ընդունելով abs. B. 11 ասէր B. 13 ի բարի] բարի B. 14 ցուցար B. 15 բանիւ abs. A; յուսով B. 19 Հռիփսիմեայ

B; դու abs. B. 20 պսակիս B. 21 և ի փրկչէն յԹխուսէ Քրիստոսէ abs. B. 22 երանելի տիկինն] երանելին A; ես ոչ եմ արժանի երանութեանց և ոչ պսակաց և ուրախութեանց սրբոցն B. 24 մորձեցան ի յայր B; այր A. 25 այլ սրբութեամբ կացեալ և վասն սրբութեան ընդդիմամարտեալ յաղթեաց չարին. և սրբաբոյն ևս լինէր սուրբ արևամբ իւրով սուրբ ընկերօքն հանդերձ abs. B. 32 առն ժանտի] ամպարշտի B. 33 թեպէս ի շնորհաց աւագանին ծնան վերստին B. 34 ծնօղ[ի] abs. B; և ես արդարութեամբ սնուցի abs. A. 35 և յուսայի Աստուած A. 37 ուսմամբ] իմաստութեամբ B. 38 եղևն] ևն B; զի սերմն ժանտի են] սերմն ժանդի՝ ըոյս բարի լինել B. 39 բայց մի ինչ է B. 41 սրբեցայց A. 43 թէ A. 43 իմ էր] մեր A. 44 և բանսից և այլոց նեղութեանց abs. B. 45 որով B. 46 կտտէին A, կտտէն B. 48 այլ քանդի B; իմ abs. A. 50 և զձեռս [և] զպարանոցս իմ ի կապանս երկաթիս abs. B. 52 դարձուցի B; զի տէր է] և տէր իմ եղիցի B. 54 Արդ abs. B. 56 և abs. A. 57 որչափ է] մինչև իցէ A. 58 հանդիպեցայց] հաղորդեցայց B. 59 դասուց A; և մտից յարկան լուսեղէնս abs. B. 60 իսկ նա] և B. 61 սուրբ abs. A; համբերութիւն A. 62 դառնայր քահանայն ի վասն իւր, և արբանեկէր կապանացն ի ծածուկ որ ըստ օրէ B. 70 դժնգակք abs. A. 71 հասանէին սրբոյ Շուշանկանն A] հասանէր սրբոյն B. 74 աւուրք] ամիսք A. 75 զատկոցոն Աստուծոյ abs. B. 80 այնպէս B. 82 ամս B; [ի] բանտին կատարէր. և զվկց ամն abs. A. 84 հանդիսանայր և abs. A. 87 անդադար սաղմոսերգութեամբ abs. A. 90 գարէ A; լոկ abs. B. 91 ի պահա] զպահս B; զշարաթան abs. A. 93 և abs. A; ճաշակէր ի մարմնոյ և յարենէ կենարարին abs. A. 95 բանջար ճաշակէր] բանջարճաշակ լինէր A.

XI. 2 բազում A. 4 և լսել] լսէին B. 6 նա abs. B, 7 զաշխարհ A. 8 է abs. B. 10 աղօթից abs. A; տէր abs. B. 11 այցելութիւն+Աստուած B. 13 ի պէսպէս ցաւոց abs. B. 14 և abs. A; վշտացելոց] վտանգելոց A. 16 յԱստուծոյ խնամոցն պարզևս բարևաց շնորհէր abs. A. 17 երանելին abs. B. 20 լիութեամբ դառնայր և ուրախութեամբ] լի ուրախութեամբ A. 22 Աստուծոյ abs. B; լսիլ լինէր] լսէր A. 26 բորոտ+էր B; որոյ չէր ինչ առողջութիւն] և ոչ ինչ B. 27 գտեալ+էր բժշկութիւն abs. A; ի բժշկացն պարսից] ի բժշկաց B. 30 սուրբ տիկնոջն abs. A; զիւր զաղէտան abs. B. 31 իսկ] և B. 32 սակ A; Աստուած A. 35 բժշկութիւն+յԱստուծոյ A. 36 իմոյ] մերոյ A. 38 յԱստուածն A; քրիստոջնէից B; հրամայէր A. 40 սրբեցաւ բորոտութիւնն B. 42 խոստովանէր+յԱստուած A. 44 պարսկական] Պարսից B. 45 ընտանեանայր] ընդելանայր B. 46 և պատմէին սքանչելիս այս ընդ ամենայն երկիրն abs. B. 46 սքանչելիքս A. 47 երկիրն+գոր B. 48 կինն abs. B; մոգուց և մոգպետաց B; և մեծամեծացն Պարսից զսքանչելիսն, զոր արար Աստուած ի ձեռն երանելի տիկնոջն abs. B.

XII. 1 գայս ամենայն] զամենայն A. 2 զղեաշխն B; զայրանայր] զարմաշայր B. 4 և պայր abs. A. 5 էր abs. A; վալվաղակի abs. A; հարուստ օնոծ ԸՆԹՈՒՄԸՆ

ծովք և տանջանօք նեղէր զսուրբն. բարկանայր և abs. A. 7 տանջանս և հարուածս ի վիրայ abs. B. 9 առնէր abs. B; ասէ A; պատուիրելով abs. B. 10 գգոյշ լինել մի՛ ոչ A. 11 Մատուցանէր և նոցա գան մահու abs. A. 13 հրամայէր abs. A; նեղէր A.

XIII. 1 յիտ՝ իբրև A; ոչ կարաց՝ չկարաց A. 2 անօրէն բղնաշխն՝ ամպարիշտն B. 3 յայլ՝ ի B. 4 ապա abs. B. 6 զնա abs. B. 9 ցնորմամբք A. 11 զնա abs. B. 12 յայնմ B; ամօթ A; և ծիծաղելի հաւատացելոցն abs. B. 13 լինէր՝ լեալ B. 14 դադարէր՝ դառնայր B; խորհրդոյն B. 15 և abs. A; մենքինայ B; ինչ abs. B. 16 յառաքինոյն A. 17 ևս abs. B. 18 և ի ձեռն մոզպետացն հնազանդեցուցանէր abs. B. 19 և abs. A. 20 արքային՝ թագաւորին B. 21 ի նմանէ՛լ յարքայէն B. 21—23 Եւ զտանջանսն և զկապանսն տիկնոջն ի ձեռն հաւատարմատաց արքային abs. B. 25 արքայից արքային՝ արքայի A. 26 Պարսից abs. A. 27 տանջմամբ զնա abs. A. 28 ի մահ՝ ցմահ B. 30 զաշխարհաւեր A.

XIV. 2 զնորայսն յիշել՝ ասել զնորայսն B; զչարարորոյութիւնսն՝ զչարիսն A. 4 զի զվեց ամն թէպէտ և բազում ջանաց՝ բայց A. 5 ինչ abs. A. 6 առ ի քինոյ անձին՝ վասն յուսոյն Գրիստոսի B. 6—15 և մեծախորհուրդ, զի թէպէտ որպէս զալիս ծովու զվիմաւ հոսէր զվեց ամս, և կտտէր պէսպէս փորձութեամբք և նեղութեամբք զսուրբն՝ հարուածովք, բանտիւ, սովով, ծարաւով, կախարդիւք. սակայն առաքինւոյն ոչ ինչ փրասեալ յայնմ ամենայնէ, այլ առաւել ևս ճգնէր վասն անուան տևառն Աստուծոյ abs. B. 16 ի մերկոյ A. 17 պարեգօտք B; բարձիկ՝ բարձր A. 18 մաշկէ B. 20 վարի հաց B. 21 մանաւանդ բազում անգամ այն էր, որ առանց կերակրոյ լինէր abs. B. 23 և ամենայնիւ ի բարի աւանդս սուրբ հարցն իւրոց կատարեալ ընդ կատարեալսն՝ և յամենայն բարի կարգս յառաջադէմ B. 25 արհամարհելով զվտանգս ամենայն, որ մարտեան ընդ նմա՛ ևւ վիրին տեսութեանցն բազում անգամ հաղորդեալ, որ քաջալերէր զնա զօրանալ ի մարտն abs. B.

XV. 1 Եւթներորդի ամի A. 2 հարուածոցն B; նորա abs. B. 3 բանտից A. 4 չարչարանացն՝ տանջանսն B. 5 և ի՛ վասն B; սաստիկ abs. A; ճգնութեանն B. 6 սուրբ աղախին Գրիստոսի abs. B; յանօրինէն abs. A.

XVI. 1 Եւ abs. A. 2 Ձոջիկն B. 6 օրհնեսցի ի նմանէ A; խոստովանէր և զմեզ իւր՝ նայ խոստովան լինէր զմեզ իւր A. 7 բազում ողբով և արտասուօք abs. A. 8—18 և խնդրէր զթողութիւն ի նմանէ, ևւ նա ուսուցանէր սիրել զարգարութիւն, և ատել զանիրաւութիւն, զի կամենայն զործս բարիս, որ ընդդէմ մեղաց է. կատարեսցես. որ ընդունելի է Աստուծոյ. որ է պտուղ արգարութեան. և ընկալցիս զօրհնութիւն յԱստուծոյ և առաջնորդաց եկեղեցւոյ. և այլ մի ևս մեղիցես յետ բարեգործութեանն. զի մի՛ չար ևս ինչ

լինիցի բեզ abs. B. 18—20 և այլ բազում որդորական բանիւք խրատէր զնա և օրհնէր] և ընդունէր ի նմանէ խրատ բազում յորդորական բանիւք հեաանալ յառաջին չարեացն և ատել զչար, և սիրել զբարի և զարդարութիւն B. 21 զնա abs. A; տեղիս A.

XVII. 2 Յոհան A. 4 որ B. 5 նեղութեան abs. A; երանելի տիկնոջն] երանելոյն B. 6 յղարկեցցեն B; զսուրբն] զնա B. 7 ի մեծի A; աշխատութենէն B; առ] ի B. 10 և այլ] այլ և A. 11 յղարկման B. 12 և abs. B; երանելոյն B. 12 Երանելոյն—Շուշանկանն A. 15 ամենեքին A. 16 ի նըլխարա] նշխարս B; ի նշխարս—առնուլ A; առ abs. B. 17 և] իսկ B; ասէ B. 18 վասն աստուածսիրութեան ձերոյ եղիցի ձեզ] կամք Աստուծոյ եղիցին, արարէք B. 20 օրհնէր A. 21 ըստ իւրաքանչիւր արժանաւորութեանս abs. B. 22 երանելին abs. A. 23 ամենալին abs. A. 24 ձեզ A; ամենայն abs. B. 25 և վայելութեամբ abs. B.

XVIII. 1—4 նաև վասն եպիսկոպոսի տանն գոհութիւն մատուցանէր՝ վասն հպատակութեան որպէս հօր և դայկի] և գոհանայր դտան; եպիսկոպոսին որպէս զդայկէ կամ զհօրէ B. 4—7 և ասէր՝ դնել զինքն ի տեղաւջն, ուստի զառաջինն քարշեցաւ. «եթէ իցեմ, ասէ, արժանի զայդ առնել» և այսպէս հրաժարեալ յամենեցունց և օրհնեալ զամենեսեան ի Գրիստոս, աղաչէր զնալ յայնմ տեղալ, ուստի զառաջինն քարշեցին, եթէ արժանի զայն առնել B. 5 ուստի] ուր A; քարշեցին A. 9 ի Գրիստոս abs. A. 13 ժողովրդօքն B; հասանել երկնաւորին որում ցանկայր երանելին կանել նեղութեամբ յերկրէ abs. B. 16 Եւ կացեալ յաղօթս սուրբն Աստուծոյ և տարածեալ զձեռս իւր ասէ] և աղօթէր գոհանալով այսպէս B. 18 Տէր Աստուած] Գրիստոս B. 19 արար A. 20—44 նեղութեամբ զընթացս իմ Արդ՝ ընկալ զհոգի իմ, որ ընդունողդ ևս հողոց. և արարիչ ամենայն արարածոց. և փրկիչ և կեցողիչ. արժանաւորեա զիս ընդ սիրելիս քո հասանել հանգստեան ի խորանսդ յաւիտենից, զոր պատրաստեալ ևս սիրելեաց քոց. ուստի մերժեալ են ցաւք և տրտմութիւնք և հեծութիւնք և ամենայն, որ ինչ ըստ աշխարհի բերմանս է. և զփոքր նեղութիւնս և զկապանս և զբանտս (6յն-ծաՅոճ: րանաւոր) վասն անուան քո ընկալայ ի հաճոյս քեզ. ընկալ և զիս. սրբոցն հատուցանցն արժանաւորեա հարցն իմոց սիրելեաց քոց. որք իւրաքանչիւր կարգի պաշտօնիցն զբեզ, ճշմարիտք Աստուած. և մտանիմ վասն փառաւորիւց (6յնծաՅոճ: մուսն վասն փառաւորել) և սուրբ անուանդ քո և սա աղդ ևս զինչ ևս բերիցեմ ի համար զիմ նեղութիւնս. այլ ի շնորհ մարդասիրութեան քո յուսացեալ ի ձեռս քո աւանդեմ զհոգի իմ] ի հաճոյս քոյոյ տիրութեանդ. և այժմ պահեա զհաւատացեալս ընդ ամենագօր ուշովդ քո. և զիմ չարչարանս ընկալ ի հաճոյս քեզ, բարեխօսութեամբ հարցն իմոց սիրողաց անուան քո, զի յամենայնի փառաւորեսցի անուն քո սուրբ և ևս ի շնորհս քո աւանդեմ զհոգի իմ B. 45 ձեռս] փառս B. 46 ամենալալի abs. B. 47 և abs. B; 48 տային] և տային B; տեառն abs. B. 49 մերոյ abs B.

ზედა = ზა II 15. IV 16, 28. VI 21.
 VII 34. VIII 16, 18. IX 25, 29.
 X 18; ბ I 52. II 31.
 ზედამსტოვარნი = ზამსტოვარნი ბ
 I 11.
 ზეცად = ზ'ცად V 31.
 თითუესა = თა 0,2; ბ 0,2.
 თქუა = თქა IV 16, 20. V 28. 31.
 VII 30, 40. IX 26. XII 9.
 თქუას = თქას I 17.
 თქუენ { = თქენ 0,4. V 7, 22. IX 30, 33.
 = თქენ ბ II 35.
 თქუენდა = თქენდა I 10.
 თქუენთაჲ = თქენთაჲ ბ II 35.
 თქუენისათჳს = თქენისათჳს ბ II 28.
 თქუენნი = თქენნი IX 31, 32.
 თქუეს = თქეს ბ III 27.
 იერუსალმდ = ი'მდ XI 10.
 იესუ = ი'ვ II 24. XI 12; ბ II 33.
 ზარადის = ჳ'დს I 12. X 26; ბ I 27,
 31. V 5.
 მისგან = მისგ'ნ V 15.
 მისისათჳს = მისისათ'ს ბ I 50.
 მოწამეთანი = მოწ'მთნი V 29.
 რამეთუ = რ' I 7, 21, 24. II 17. III 27.
 IV 11. V 15, 18. VI 7. VII 13,
 18, 21, 23, 27. IX 11, 16, 21.
 X 4, 25. XII 9, 13; ბ I 23, 45.
 III 25.
 რაჲთა = რა II 3, 4. III 21. VI 28.
 VII 17. VIII 28. IX 27, 29;
 ბ II 16, 22. III 12.
 რაჲთამცა = რა'მცა I 13, 26. VI 5,
 7, 10, 25. IX 3. X 20. XI 8.
 რაჲმს = რ'ეს I 21. V 29. VI 4.
 X 9; ბ II 1.
 რომელ = რ'ლ I 28. VIII 26. IX 25;
 ბ II 31.
 რომელთა = რ'ლთა ბ III 13.
 რომელთაჲ = რ'ლთაჲ ბ III 15.
 რომელი = რ'ი I 26. VII 15, 20; ბ 0,3
 I 16, 35, 38, 40. II 12, 32. III 9.

რომელიცა = რ'ლიცა ბ II 24.
 რომელმან = რ'ნ VII 35, 40; ბ III
 19, 30.
 რომელნი { = რ'ლნი ბ I 13, 26, 29.
 = რ'ნი V 12; ბ I 62.
 II 4. IV 3.
 რომელსა = რ'ლსა I 18. II 6. III 1.
 IX 2. XI 3, 6; ბ I 34, 44, 61.
 რომელსაცა = რ'ლსაცა III 9.
 რომლითა = რ'ლითა XII 3.
 რომლისათჳს = რ'ლისათჳს I 9.
 ზაქმეთაგან = საქმეთაგ'ნ XII 11.
 სულთ = ს'ლთ XII 8.
 სულიერითა = ს'ლიერითა X 28.
 სულითა = ს'ლითა II 9, 10.
 შეუნიითი შეუენისამდე { = ოკ'ი ოკ'ე
 ბ III 26.
 = ოკ'ნიითი
 ოკ'ე ბ V 5.
 უფალი = ო'ნი VIII 22; ბ II 33.
 უფალო = ო'ლო II 22. V 26, 32.
 VIII 11. X 3. XII 9, 11; ბ
 III 17.
 უფლისა { = ო'ნისა II 24.
 = ო'ლისა ბ I 36.
 შრიად = ფ'დ V 24. VI 26. X 12,
 20, 21.
 ძრისტე = ქ'ს ბ III 18.
 ქრისტეანეთაჲსა = ქ'ენეთაჲსა ბ I 58.
 ქრისტს = ქ'ს ბ II 33.
 ქრისტსა { = ქ'ესა II 25.
 = ქ'სა ბ II 11.
 ქრისტსგან = ქ'ესგ'ნ I 24.
 ქრისტსათჳს = ქ'ესათჳს I 20.
 ქრისტსი = ქ'ესი I 18. X 10.
 ქრისტსითა = ქ'ესითა XI 12.
 ქრისტსსა = ქ'ესსა III 12.
 ქუეყანასა = ქ'ენასა II 2, 15. VI 21.
 ქუეყანისა = ქ'ენისა ბ I 11. II 16.
 ლმერთი = ლ'ნი II 14, 17. IV 24, 25.
 V 9, 18. XI 4.
 ლმერთმან = ლ'ნ I 14.

ლმერთო = ლო II 22. V 26, 32.
XII 9.

ლმერთსა { = ლა VII 38; ბ I 46. II 20.
= ლთსა ბ III 30. IV 16.

ლმრთის { = ლის II 19.
= ლთის ბ II 28.

ლმრთისა = ლთისა VIII 11. XI 12.
XII 7.

ლმრთისაგან { = ლთისაგან VIII 25.
= ლისაგან ბ I 57.

ლმრთისაჲ = ლჲ I 11.

ლმრთისაჲთა = ლჲთა I 23; ბ III 6.

ლმრთისასა = ლთისასა V 34.

შოველთა = ყლთა III 19. V 33. IX
19; ბ II 32. III 19, 27.

ყოველთაგან = ყლთაგან. ბ III 5, 9.

ყოველთავე = ყთავე I 13.

ყოველთაჲსა = ყლთაჲსა ბ II 11.

ყოველსა = ყლსა XI 1.

ყოველი = ყი III 5. IV 28. VII 39.
X 28.

ყოველივე = ყივე VII 36, 38, ბ I 59.

ყოველნი = ყნი V 16, 22. VI 7;
ბ II 19, 21.

ყოველნივე = ყნივე ბ III 29.

ყოველად = ყლად I 17.

ყოველით = ყლით I 24.

ყოველითა = ყითა ბ I 20. IV 14.

ყოველისა = ყლისა ბ II 27.

ყოველისაგან = ყისაგან ბ I 57.

შენ = შნ II 22. IV 10, 24, 25, 26,
27. V 10, 20, 26. VIII 25.
X 9. XII 9.

შენდავე = შნდავე II 11.

შენთა = შნთა IV 28. VII 16.

შენი = ში II 11. III 17, 21. IV 9,
15, 18, 26. V 11. VIII 21.
XII 11.

შენითა = შითა IX 21.

შენისა = შისა IV 22. XI 11.

შენმან = შნმან IV 21, 23.

შენნი = შნნი II 22. VIII 21. XII
6, 10.

შენსა = შნსა I 28.

შორის = შს V 33. ბ I 10.

შუშანიკ { = შუშანკ IX 26.
= შუშნიკ VII 13. VIII
28. IX 6, 13.
= შუშნკ VIII 24.
= შშნკ VII 22.

შუშანიკს = შუშნიკს VII 14.

ჩემმან = ჩემშნ IV 16.

ჩუენ = ჩნ III 5, 19. IV 1, 12, 13.
14, 28. VI 3. ბ II 34.

ჩუენდა = ჩნდა III 5.

ჩუენთა = ჩნთა III 8.

ჩუენი = ჩნი III 17, 18. V 19.

ჩუენისა = ჩნისა II 8, 24. XI 12.

ჩუენისანი = ჩნისანი ბ I 13.

ჩუენლა = ჩნლა VII 30.

ჩუენცა = ჩნცა IV 15.

შინაშე = წე I 21. II 7, 21. IV 2
V 5. VI 6; ბ III 15.

წმილათა = წთა VIII 6; ბ III 13.

წმილამან = წნ III 14. IV 6, 20.
V 6, 14, 17, 20, 31. VI 11.

VII 13, 17, 22, 26. VIII 24.
IX 13, 26. X 12, 23. XII 1.

წმილაჲ = წჲ II 12. V 24. VI 5, 26.
VIII 15, 28. IX 6, 24. XII 12.

ბ 0-4. I 30, 37, 38, 45. IV 2.

წმილანი { = წლანი IV 23. V 29.
= წნი ბ I 9.

წმილაო = წო ბ III 9.

წმილასა { = წლასა VII 14, 37.
VIII 2, 13. IX 20. XII 13.

= წა ბ IV 11.

წმილითა = წლითა XI 3.

წმილისა = წლისა 0-3, 4. III 2. VI 7.
IX 1, 10, 13. X 18. XI 7, 14:
ბ 0-3, 4.

წმილისაგან = წლისაგან II 23.

წმიდისაჲთა = წ'დისაჲთა II 23.

წყრომისაგან = წყრომისაგ'ნ VI 24.

ხოლო = ხ' I 16, 25. II 8, 11, 12,

13. III 1, 6, 9, 13, 16, 17,

18, 21, 25. IV 4, 6, 20, 21,

24, 25, 28, 29. V 14, 17, 19,

21. VI 3, 9, 11. VII 2, 7, 8,

12, 17, 20, 28, 36, 37. VIII 11,

13. IX 5, 13, 26, 27. X 3, 5,

6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 23.

XI 7, 9. XII 1: ბ I 33, 37, 48.

II 1, 8, 25.

ჰრქუა = ჰ'ქა II 8, 9, 13. IV 9. V 2,

6, 12, 14, 17, 20. VI 2, 11.

VII 3, 5. VIII 5, 11, 23. IX 3,

14, 20, 28. X 2, 3, 6: ბ II 26.

შექსიკანი

შ ი მ ო კ ლ მ ბ ა ნ ი

- არამ. — არამეული.
ასრ. — ასურული.
გენეტ. — გენეტიკი.
ებრ. — ებრაული.
ირან. — ირანული.
სა; სარ. — სპარსული.
ფაღლ. — ფაბლაური.
ქართ. — ქართული.
ტე. სპ. — ტელი სპარსული.
მ. ი. — მსე იგი.
შდ. — შუადარე.
ქ. — ქალაქი.

შდ. რთ. — შდრთთქონ რთთრთ.

[უცხო ენათა შესატყვისები უმთავრესად მოყვანილია ლექს-
რტხ შდრთთქონ რთთრთ-იდან, ერეკანი, 1926 — 1932 წ.]

ადრე-ადრე XI 9 საჩქაროდ, მყის, მაშინვე.

ავლი XIV 9 ფერფლი.

აზნაური [აზნა(-აზნა) ← აზნა ← აზნ] II 3 თავისუფალი (საბა) წოდებისა ან კლასისა, შდ. უაზნო).

ალიზი (აღილა) XIV 17 აგური: «გამოუწევი აგური» (საბა).

ამბოხი (სპრ. anōh; ამოჩ) IX 17 ბრბო, სიმრავლე.

ამენ II ამცნ XX 9 (ებრ. אָמֵן, אָמֵן, ამენ) ნამდვილად, კეშმარიტად.

ამნისი XX 2 თიანეთი ქართულად (საბა).

ძველი ქართული კალენდრით წლის მეექვსე თვე.

ანთიპატრახი ბ O 5 (ἀντιπατρις; ანტიპატრიქ) იპატის მონაცვლე (საბა).

ბიზანტიური საბელისფულო ტიტული.

ატროშანი (ფლ. ἄτρος = ცეცხლი, ათროშან) II 18 სახლი საცეცხლო; ცეცხლის თაყვანის საცემლო.

იონე ბატონიშვილის განმარტებით კი (ვარსკენ იქნა ატროშანი, რომელ არს ცეცხლთაყვანის მცემელი) ატროშანი ცეცხლთაყვანის მცემელს თუ ცეცხლთაყვანის მცემლობას ნიშნავს.

ახერგახიხი (ას-ქერგასისი) XII 3 ას ორმოცდაათი.

ახტაში VI 15 «ცომის მოსადებეკი» (საბა); «ქურკელი რამე რკინისა ანუ რეალისა» (ანტონ I); «ცეცხლის სარევი მაშა რკინისა» (იოანე ბატონიშვილი).

უკანსკელია ზენი ტექსტისათვის შესაფერისი. ამ დანიშნულებით ეს ბარსებური იარაღი ცეცხლის ასალბ-დასალბად დღესაც იმზარება რაჭაში. რაკველების თქმით, რომ ცეცხლისა და ნატროსათვისაა ასტაში მარტილობის წიგნში ნაბზარი, ამას ისიც მოწმობს, რომ ცემის შემდეგ მალე მარტილობთან სანახაოდ მოსული ბუცესი სთხოვს მას: ამომალბინე ანაქარი, რომელი თვალთა შენთა შთაცუულ არსაო (ა VII 15-16). ამრიგად, ახტაში აქ ცეცხლის ასალბები რკინის იარაღია (αποστρα).

აღვხება VIII 7 აღდგომა (ქრისტესი).

აღხარება ბ III 29 აღიარება.

აწ IV 13 ახლა.

აზოვანი (აჰიქიანს) XVII 9 ტანადლიდი და ძლიერი (საბა); შხნე. ამა ხებრა XVII 18, აი!

ბრდლუნ/ბრდლვნი იბდლუნდა IV 29 მრისხანებდა; ბრდლუნვა—ტოტით მიწის გლეჯა (საბა).

ბუნებითი (ფლ. ხუი, რიხ) I 27 მკვიდრი, ნამდილი; «საკუთარი» (ანტონ I); «მყოფობითი» (საბა).

ბ

გალიაკი V 30 «გალია კაცთა საჯლოში» (საბა); გეალაკი — სადედოფლო საბლი საწოლი» (საბას ჩამბატებელი); «პორფირ გარდაგებულს ადგილი, საწოლი» (ანტონ I); «პალატი სადედოფლო» (იოანე ბატონიშვილი).

გვონია, რომ გალიაკის ნაცლად დედანში «გაკალაკი ან გეფალაკი» (=ფჳლ. *gāhvarak, gāsvarak, gāvārak; გასაღაჳსჳ) იქნებოდა, რაც დიდებულთა საჯდომს ან საწოლს ნიშნავს.

გამო II 4: «რა მათ გამო... სოფლად შევიდეს» — რომ მათით შევიდეს ქვეყნად.

განზორება (←ზორ — რორ) XI 6 «კეთრის სნეულება» (საბა); «შედება კეთროვანებისა» (ანტონ I); «კეთრია» (იოანე ბატონიშვილი).

განხარინებელი VII 3 გადასარჩენი.

განჩინება V 15 განკითხვა.

გებული VII 39 მრთელი, უნაკლული.

დაბა II 6 სოფელი.

დავითნი XII 2 დავით ებრაელთა შვიის ფსალმუნთა წიგნი.

დამართ XII 16 «ქვეყანისაკენ» (საბა); ძირს, დაბლა.

დამაშურალი XVII 3 დალილი, გარჯილი (შდ. დამაშურომა).

დგანგელი (δῆαγγῆλιος) V 25 საბარება.

დგმაწი (δῆμασιδ) II 23, «საბანელი განსაწმედელი» (საბა); სანათ-

გირჯაკი XIV 18 «ნაბადი» (იოანე ბატონიშვილი); «ქვეშაგები ქმნილი მარტულით რამე ანუ ნაბადი» (საბას ჩამბატებელი); «ნეთი ფრიად უნდოა რამე» (ანტონ I).

სომხურში ორი სიტყვაა, რომელიც ქართულს ჩამოგავს: ჳაჳჳჳ (მარტლის ტანსაცმელი ან ტოპრაკი) და ჳაჳჳჳჳ (ძველი გამოუსადეგარი სამოსელი ან მისი ნაწილი). პირველი ირანულიდან მომდინარედ ითვლება, მეორე კი უცნობია. მათთან დამოკიდებული ჩანს ქართულიც: გირჯა (საბათი) ანუ გირჯაკი.

გღ: გგლიან X 6 «გგამისთ» (ანტონ I); «გგენალეებათ» (იოანე ბატონიშვილი); «გგლის — გგზრუნება, გგჯის» (საბა).

გლახაკი XVIII 4 არას-მქონე, უპოვარი.

გრწყილი XIV 20 რწყილი.

გუამი XIX 3 სხელი.

გუემა XX 2 «ტანჯვა გინა ცემა» (საბა, შდ. საგუეემელი).

გულობ წყრომა VI 24 გულმოსულობა.

ღ

დამლიერებელი XIV 25 დამუნინებელი.

დამშრალი XII 12 დამშრალი.

დამშურომა XIV 7 «დალაღა» (საბა).

დაწერტილი XIV 24 დაჩხელეტილი. დევი (ფჳლ. dēv სპ. dēv, ჳს) IV 24 ეშმაკი.

ქ

ლავი.

ერგახხი XIV 10 ორმოცდაათი.

ერი: «სიმრაველითა ერისადათა» ზ IV 7 ხალხით.

3

განი (ქაზ-ღირანულიდან) III 2 სა-
დგომია (საბა).
გარდობისა თთუც (ფჰლ.* vard, ქაღრუ)
XX 4 მებისა (საბა).
ძველი ქართული კალენდრით წლის
მეცხრე თვე.
ვედრ: მიჰვედრიდეს XVII 9
მიაბარებდნენ; შეჰვედრა XVII
11 მიაბარა; შეჰვედრებდა
XVIII 4 მიაბარებდა.

ვითარ I 17 როგორა (საბა).
ვითარმე I 17 როგორმე (საბა).
ვათარმედ I 26 რომ, თუ.
ვითარცა I 11 როგორცა (საბა).
ვინაფთვან XIV 16
ვინაფ III 3
ვინაფცა XVIII 5
გნება XVII 17 ტანჯვა.

ზაკუვა IV 5 ბოროტი განზრახვა;
მოტყუება; აპირით სიუჟარულსა
იხემებდეს და გულითა ბოროტი
ღაიძარხოსა (საბა).
ზაკიცი (ყასაჩი) XX 3 აღდგომა
ქრისტეანეთა; დღესასწაული; აღ-
დგებისა ზაკიცი XX 3 აღდ-
გომის დღესასწაული.
ზელამსტვარი ზ I 11 ზედამხედველი.
ზეპური (ასაჟილ-ღირან-დან) XVII 6
სამთაერო ან სამეფო საგვარეულოს

წვერთავანი (სეფე, სეფე-წული):
ზეხენელი XII 4 ზეცისა, ზეითი.
ზიარ: თუმცა ვეზიარე III 23, ვე-
ზიარო IV 28 მოზიარე გაუბდე,
შეუერთდე; ვეზიარენით XVII
17 მონაწილე გახდით.
ზარაშტვანი ზ I 43 ზარაშტისა.
ზარაზ: განვიზრაზევდით VII 30
ვამბობდით, ვლაპარაკობდით.
ზარაზვა II 2 ბქობა; განზრახვა.

თ

თანამდები V 23 მოვალე (საბა).
თარგუნ: დასთარგუნეიდა VI 14
თელავდა.
თაულ: მიმითუალეს V 34
მიმცეს.
თაულღება XVI 29 აპირის მოწო-
ნება (საბა); პირფერობა, პირ-
მოთენობა (შდ. ასქსათილქიან).

თვნიერ XVI 26 გარდა.
თვხი: თვსთა XIX 16 ნათესაეთა,
მისიანთა; თვსთა—დედის ნათე-
საეი (საბა).
თხრამლი XV 4 ჩირქი, ბაყლი; მუწუქის
ზრქელი ბაყლი ნაღენი (საბა).

კ

კანონი (კანონი) ზ I 28 წესი.
კარი: კეარად სამეფოდ I 6 სა-
მეფო კარს.
[აკ სპარსეთის მეფის—პეროზის კარზეა
საუბარი ვ. ი. ქ. ატეზიფონზე];
კეარად XIII 3 კარს.
[ვლავ ქ. ატეზიფონი იგულისხმება].
კაფ: განკაფოს VII 35 დაცვი-
თოს, დახსნას.

კეროვანი XIX 8 (კერბე, კერბი)
სხული სანთელი (საბა).
კერძო V 12 მხარე; კერძოვე
I 24 მხრით, მხრივ.
კილიცი XIV 20 ფელასი ბალნისა
(საბა); ფიჩვ ბალნისა (ანტონ
I); ფიჩვ მატყლისაგან ქმნილია
(იოანე ბატონიშვილი).
კერბული XIX 7 ხალხი.

კუბახტი VI 19 «ლეჩაქი» (საბა).
კუერთხი VIII 13 «საგუემელი ჯოხი»
(საბა).

კკრიაკე (κκριακκ) XIV 12 კკრია-
(ლღე).

ღ

ღბინება XVI 36 «შუელა» (საბა).

მ

მაგიერ XIII 16 მაგ.

მაშა-მძუძე XVIII 3 «კაკი გამზრ-
დელი» (საბა).

მარტული XVI 4 (მარტაც, გენეტ.
მარტარაც) მოწამე.

მედგრობა XVI 22 ზარმაცობა, სი-
ცინილი.

მეოტი IX 19 ლტოლვილი, გაქცე-
ული; «გარდანახუეწი» (საბა).

მეგრ ამისგან, იქიღამ» (საბა); ამიე-
რითგან XI 1 «იქიღამ» (საბა).

მიც მიძს ნ: ძ.

მოგვ (ფლ. magus, სპ. mago ან mago,
mag) XI 6 «ეარსკელაეთ-მრიცხვე-
ლი გინა გრძნული» (საბა); ზო-
როასტრის შჯულის მსახური. მო-
გობა || მოგუება XI 8 ზოროასტ-
რის შჯული ან აღსარება.

მოღვინე: გულს-მოღვინედ XI
11 გულის წადილით, სულით და
გულით; გულს-მოღვინებით
XVII 8 წადიერებით.

მოკითხვა II 11 მშვიდობის-მყოფობა.

ნავთხაყუდელი ზ II 10 ნავთსად-
გური.

ნახარაზი (ნახარაზი-ირან.) ზ I 10
«ახნაური დიდ-დიდი».

ნეფხით ზ I 41 ნებით.

ნ

ნეშტი XVIII 4 «დანარჩომი» (საბა).

ნიჭ: მიგანიკენ ზ II 35 მიგაგოს,
მოგცეს.

ნუ უკუე III 12 «ეგების» (საბა),
შესაძლოა, ვაჟ თუ.

ო

ოდენ III 18 მხოლოდ; -ოდე: «სამას
ოდენ» VIII 22 სამასიოდე.

ოდეს VI 11 როდის; VII 35 რო-
დესაც, როცა.

3

პალატი (palatium, πάλαιον) XVI 45. **ვერცელი და დიდი სახლი** (საბა), სასახლე.
პალეგარტი (ფჰლ. "paragaud, պարգաւտ) XV 17 **პოდირი** (საბა);

კვართი, გრძელი სამოსელი.
პიტიახში (ირან. > *მფხაუქ ან მფხუქ*, *πυθαχης*) I 7 მთავარი; კუთხის გამგებელი (ჩვეულებრივ განაპირასი).

4

ჟამი (ფჰლ. სპ. zamān, *ჟამ*) VI 6 **დრო**. **მშუუხრისა ჟამია** II 26 **სამშუუხრო ლოცვა** (ან ტონ I).

ჟუმლა ბ IV 3 **წყულულის მონადენი** (საბა), ჩირქი, თხრამლი.

6

განვერე XIII 6 **გადაურე**.

ს

საგუმელი XV 12 **სატანგელი**.
სადიახპანო (—დიასპანი ფჰლ. *dēspān*, *ჟასაყან*—მოციქული) II 5 **მოციქულის, სამოციქულო, საელჩო**.
საზრდელი X 5 **საკმელი**.
სათნო I 26 **მოსაწონი; სათნოება** ბ I 20, **სიკეთე, კეთილმსახურება**.
საკუთარი VIII 5 **დიდებულის ამაღლის ან მახლობელთა წრის წევრთაგანი** (შდ. ივ. ჯავახიშვილი ქართ. სამარ. ისტ. I, 1 ტფ. 1928 წ. გვ. 196).
სალბუნი VII 16 **მალამო** (საბა).
სალმოზა XI 7 **სატკივარი** (საბა); **მწევე ტკივილი**.
სამარტვლე (<მარტვლი, ნ.) IV 21 **მორწამეთ სასაფლაო** (საბა), **მორწამეთა სახელობის სამლოცველო ან საყდარი**.
სარკუმელი VIII 3 **სარკმელი; სახლთ სასინათლო, გადასაკურეტი** (საბა.) **სარკუმელი** საკვამლე უნდა ყოფილიყო **ტვლად, როგორც ეს ჩანს სახელწოდებიდან** (სარკუმელი <ბრკვეა, პროფ. ა. შანიძის ეტიმოლოგიით, ნ. H. Mapp,

Израиилье работы, т. III М.-Л. 1934 г. გვ. 224, შენიშ.
სარჩელი ბ I 47 **მოსამართლესთან ჩვილი** (საბა); **განკითხვა, სამართალი**.
სახთაული XIV 17 **ბაბბის ბალიში** (საბა).
სახთუნალი XIV 18 **თაესადები ფიციარი თურაქ** (საბა).
სახო ბ II 32 **იმედი; სასოება** I 18 **ჩემედნეულობა** (საბა).
სახუფეველი ბ II 34 **საიქიო ცხოვრება**.
საცო XVII 11 **დასაცველი** (საბა).
სახლელული XVII 3 **ოჯახისაგანი, შინაური**.
სენაკაპანი (*სხნსკაყან*) VIII 28 **მესაწოლე** (საბა), **ოთახის მცველი**.
სენაქი (*სხნსხაქ*) V 30 **მცირე სახლაქი** (საბა); **ოთახი**.
სივლტოლო IX 5 **გაქცევა**.
სიხმენ XIV 2 **ძალა და შეძლება** (საბა, შდ. მკენ-ს).
სიუმბილი IX 29 **შმიშილობა** (საბა).

ხოფელი II 4 ქვეყანა.

ხპაჰპეტე (სპაჰ-ჰეტ — ფჰლ. spāh
= მხედრობა + ფჰლ.* pet II pat
მთაყვარია: *საქაქაყისი*) I 9 მხე-
დართ-მთაყვარი.

ტაჩიფი (*თარხიან* < *თარქ*; წელი,
წლანა) X 10 აკრავია (საბა),
ბატკანი.

უაზნი (*აუზ*) XVII 7 «უგვარდილო»
(საბა); უთავისუფლო (შდ. აზნა-
ური).

უბადო VIII 24 უბედო, უბედური.

უბადრუი I 16 უბედური.

უბრადო IX 32 უცოდველი, არას
შემცოდე, უდანაშაულო.

უგულახკო XIII 4 უგუნური, უგონო.

უგულახკოება XVI 38 უგუნურება.

ფერად-ფერადი ბ I 54 სხვადასხვა,
ნაირნაირი.

ფსალმუნება XIV 8 ფსალმუნის (ნ.)
თქმა.

ქადი უქადებდა I 28 კვირდებო-
და; უქადე X 7 დაეკვირდი.

ქენება XV 13 ხევეწა, ვედრება
(საბა).

ქნარი (ასრ. kennara არამ. kinnārā,

ლ. გამოგვილონ IX 22 გამოგი-
ტანონ; გამოულო VI 20 წა-
ართვა, გამოაყალა; მივიღე VII
24 მივიტანე.

ლალად: ულაღადებდი XIV 4

ხმოდოხი (თაძმანც, *საქოდხაქ*) ბ.
I 23 მოწადე, მოსწრაფე.

ხრხული III 13 «კორცთ მძორი»
(საბა), სირსვილი.

ხუღარი (თაძმანც, *საღარ*) XIX 2
«მქუღართ სახვეველი» (საბა).

ჭ

ტაძარი (ძვ. სპ. tac'ara, სპ. tajar,
საღარ) II 19 სახლი, სასახლე.
აპალატი (ანტონ I).

უ

უზმა VI 8 უკმელი.

უფალოდ XVI 32 უღროოდ (შდ.
ეამი).

ურვი: აურვებდეს V 24 აწუ-
ხებდნენ.

უფლები ბ III 26 სამფლობელო:
მფლობელობა.

უკამური (<კამლი) IX 6 უფხესაცმლო,
ფეხშიშველი.

ფ

ფსალმუნი (ფსალმც) XII 3 «საგა-
ლობელი» (საბა) დავით წინას-
წარმეტყველისა.

ქ

ქნარ X 28 ჩანგი (საბა); სი-
მებიანი საკრავი.

ქუფე VIII 17 ქვევით, ძირს, დაბლა.
ქუფყანა II 2 მიწა, მიწა-წყალი.

ლ

მალალი ხმით ვეუბნებოდი.

ლაწვი: IX 12 ლოყა.

ლუ(ა)წი: ილუწიდეს VII 21 ზრუ-
ნაედნენ.

ყ

ყაფ/ყუ: დაყო VIII 3 დახშა, და-
ხურა.
ყენ: შეაყენეს IX 24 შეაგდეს,

ჩააგდეს, ჩასეს.
ყრმა VII 30 ახალგაზრდა.

შ

შეხაგრაგნელი XIX 2 შესახვევი.
შეიძვება X 8 შეშვება.
შეტყუვილი XIII 24 მოტყუება.
შეწირვა XI 2 მირთმევა ძღვნად.

შიგან VIII 15 შიგ.
შუერ: დაეშუერიო XVI 27 ვი-
შრომეთ; ვილონეთ, ვეცადეთ; მო-
შუერიო XVII 17 გაისარჯეთ.

ჩ

ჩარადოვანი XIV 25 პირისახის სენით
დააეადებული.
ჩარადელნი სენია პირის სახეთ
განმრუენელი (საბა).
ჩორ X 17 სახელწოდებაა დარუ-
ბანდის კარისა (შდ. შორ ან ში-

ჩა || შორ, შირა; შირაჟ ფილიზ).
(უფრო დაწერილებით ნ. პროფ. ს. ყა-
უხჩიშვილი Georgica ტ. II, გვ.
100—101).
ჩჩვლი VIII 27 თოთო, ლბილი; სა-
თუთი.

ც

ცოფი (ციჟი) VI 18 გიეი, გონება
და ცნობა მოძარცული (საბა).
ცხოველი II 9 ცოცხალი.

ცხრ: და-რე-სცხრა VI 24 დაწ-
ყნარდა.

ძ

ძაძა XV 16 დოაზლის შალი (საბა);
სამგლოვიარო ტანისამოსი.
(ერკლად ნ. ივ. ჯაჯახიშვილი, საქ.
ვკობ. ისტ. II, გვ. 38).
ძეძე VIII 17 ეკლიანი მცენარე.
ძნიალ X 8 ძნელად.
ძუძუაზ-მტე XIII 12 ძსძის მოზი-
არე (საბა).

ძღუან: მიუძღუანოა VII 27
გაუუგზავნო? მომიძღუანა VII
38 გამომიგზავნა; მოეძღუანა
VII 20 გამოეგზავნა.
ძღუენი I 22 გვასაგზავნი, გინა მი-
სართმეველი (საბა), საჩუქარი.

გ

გარმღები XVI 23 დაუღვეარი.
გარწყმელა III 27 დაქარგვა (საბა).
გებს: მიწესს VII 32 ამიძახის
(საბა); უწესს VII 32 უხმობს
(საბა).
გილ XIII 27 ნაცვლად.
გირ: შესწირვიდა I 22 მიაართ-
მევა (ძღვნად).

გიფ: ეელ-იწითა IV 16 გაბელა,
გაკადნიერდა.
გუ: განიწყო გული IV 29 გა-
გულისდა, განრისხდა.
გულუღება VII 2 იარა, კრილობა.
გუმედ/წყმიდ: გარსწყმიდე IV 14
დალუბე (შდ. გარწყმელა).
გუნარ: შეიწყუნარა XI 11 მიილო;
შემიწყუნარე ზ III 11 მიმილე.

კამალი VII 20 საქმელი.

კიკნაუხტი (*წანანასლიქაჲ*) XII 1 აბრეშუმითა ქსოვა, ან აბრეშუმის ხელთსაქმარი.

იხმარება ეს სიტყვა ეხევილთან (16,13):
 «და იქმნეს გარემოსანხმელნი შენი ბოსონისანი და ტრისბატანი და კრელნი კიკნაუხტითა შეგასხენ» (მცხეთის ბიბლიით, ნაბეჭდი ნაწილით, ნ. საქ. მუხეზუმის ხელნაწ. A № 51) ან და: «...და კრელნი კიკნაუხტითა შეგასხენ (ბაქარის ბიბლიით).
 «კიკნაუხტი» საბას მიხედვით აბრეშუმითა. მაგრამ საბამდეც მოგვრება ამ სიტყვას განმარტება. ეფრემ ასურის ნაწილობის (სიტყვად მოლუაწებითი სრულყოფისათვის მონახონისა, წიგნი მეორე) ერთი ადგილის განსამარტავად (მედიდარაი ზოილუნ კიკნაუხსა, ხ' ქურციკი მატყლსა შეღებულსა) აშიახე (საქ. მუხ. ხელნაწ. A № 1115, 177 v) მინაწერი კომენტარში კომენტარით (ეფრემ მცირე) ამბობს: «მდუდარაი ახალ მოაქმეებულად დედლად სიტყვად, რ' დედაკაცი არს მომღებელი კიკნაუხისა, ხ' კიკნაუხი მამასა ეფთვიის აბრეშუმისა სახელად მოუბოებია. როგორ მიმართებაშია კიკნაუხტი» კიკნაუხთან, ძეგლია თქმა. კიკნაუხტისი შეცვლა კიკნაუხად დაწერილობის ნიადაკზე აო უნდა იყოს მომდარაი. კიკნაუხტისა სომხური შესატყვისი *წანანასლიქაჲ* *Արქათ. Բա-ասար-ით* (IV, 579) შედგინილი სიტყვა: *წანანასლიქაჲ* *ხიხხ* (ირან. *valia) ქსოვილისა ნიშნავს, ხოლო *წანან*-ის ეტიმოლოგია უცნობიაო. *წანანასლიქაჲ* კი ფერად-ფერადი ან ბრწყინვალე ნაკეთები ნაჭერი ან ტრასაცხელიაო, თუ *წანან* იგივე ქართული კიკნააა, მაშინ იგი აბრეშუმის იქნებოდა, ხოლო *წანანასლიქაჲ* აბრეშუმის ქსოვილი. ერთი სიტყვით, კიკნაუხტი თუ კიკნაუხტი ქსოვილის (ქე უღლი-სა) მახალგაივლი სიტყვაა ეხევილთან, ხოლო ჩვენს ტექსტში — «საქმისა». რა საქმეა ეს, ზოგადად აღბეული თუ კონკრეტული? უკანასკნელი გავიონია, და აი ოატიმ. სომხურადა და ქართულად დატულ ერთ-ერთ ძეგლში, რამელსად მამათა ცხოვრებაა (ქართ. XI ს-ისა) — *ქაყე ლაყანე*

ეწოდება; ერთგან კიდევ ერთ ადგილს (ნ. საქ. მუხ. ხელნაწ. ფონდი A 1105, ფ. 335v, 113; შდ. ისაპანში 1641 წ. გამოცემულ *ქაყე ლაყანე*-ს, გვ. 146) იკითხება: «და ათაი მონა... იდა ზებოთა და კიკნაუხტითა მისილნი უდგეს წინაშე მისსა»; *«საბასაი რაყე იაქე ფთხაქ და იაქნადაი ლაქის ქაყათლიაჲ»*. ქართ. კიკნაუხტი-ს შესატყვისად სომხურში *იიიქნადაი* ია (*იაქ-ნადაი*). *იაქ* ოქროსა ნიშნავს, ხოლო *ნადაი* (*ნადა*), რომლის ეტიმოლოგია უცნობია, ცალკე არ იხმარება; *იაქ-სთან* ერთად იგი *Արქ. Բა-ს*-ით უნდა ნიშნავდეს — აქ ოქროს ძაფსა (ჩვენ რომ ვიტყვი: ოქრომცედს), ან და ოქროქსოვილსა. «ოქროქსოვილად» აბრეშუმის ნახელავიც იგულისხმებოდა. ამას სომხური «მამათა ცხოვრებისა» ამ ადგილის სხვა იარიანტი მოწმობა. აქ იკითხება: *«საბასაი რაყე... და კიკნაუხტისა»* (*ქაყე ლაყანე, ჭანახაქ 1855, II გვ. 302, 36*). აქ ოქროქსოვილსა — *იაქნადაი* — კიკნაუხტი (ე. ი. აბრეშუმის ნაქსოვი) — *ქაყათლიაჲ* — სიტყვისა. ამნარად ოქროქსოვილისა (*იაქნადაი*) სინონიმად კიკნაუხტი ანუ მისი ძველი სახე კიკნაუხტი (*ქაყათლიაჲ* ანუ *წანანასლიქაჲ*) ჩანს. აქიდან იაკობ ტურტაველის ნათქვამი: «ნაცვალად კიკნაუხტისა საქმისა» ისე კი არ უნდა გავიგოთ, თითქოს აქ კიკნაუხტი საქმისა «ფერად-ფერადი თუ ნაირ-ნაირი, ბრწყინვალე, საქმე იყოს, არამედ — კიკნაუხტისა საქმე» — აბრეშუმ-ქსოვილია თუ ოქროქსოვილისა საქმე (საქმარია). ეს კი ხელთსაქმარი იყო ქალისა, როგორც ეფრემ მცირეც აღნიშნავს (დედაკაცი არს მომღებელი კიკნაუხისადა). ამიტომაც იაკობი აღნიშნავს, რომ ნაცვალ ქალისათვის (ისიც დიდებულის ცოლისათვის) მიჩენილი გარყეული (ხელთსაქმარისა) (რაც აქ აბრეშუმისა თუ ოქრომცედის საქმიანობა) მან დიდებითა გულსმოდგინებითი კლათა აღი-ბუნა დავითნი და მცირეგათა დღითა შემდგომად ასერგასისინი იგი ფსალუმინი დაისწავლნა —

ჭურჭერი X 8 იარალი, ნიეთი.

ხალენი XIV 19 ბ I 25 მატყლის მსხვილად ნაქსოვი; აუნდო მაზარაჲ (საბა).

ხატო IV 17 სახე.

ხორშაკი (ხორქასკ) XIV 22 აქარი შემწველი (საბა).

კად/კდა აღჰკადა X 22 აილო, აართვა; მოეკადა XIII 24 მოუვიდა; აღმოკდა VIII 23 ამოუვიდა.

ჯეკმა XIV 2 ნამეტნავი, მეტისმეტი; ძლიერ.

ჯერი ბ III 4 რიგი, წესი.

ჯმნა: ვიჯმენ III 9 გავშორდი, გამოვეთხოვე; იჯმნა II 1 გაშორდა, გამოვეთხოვა; უჯმნა XVI 50 გამოისტუმრა.

სომხ. ჯღანჯ (ჯღ)-თან კავშირის მქონე ჩანს.

ბ

ბუ: აღიხუნა XII 2 აილო; შემოიხუნა IV 23 შემოილო, შემოიყვანა; გამოიხუნენით XIX 9 გამოვიღეთ, გამოვიტანეთ.

ბუაშიადი III 20 საიღუმლო, დაფარული.

ბუცხი III 3 მღვდელი.

კ

კაშ/კშ: უკმდა XI 3 უნდოდა, სკირდებოდა.

კაკიკაკედეს IX 12 იხოკდნენ, იკაწრავდნენ.

ჯ

ჯმნული IX 16 განშორებული.

ჯორჯი ბ I 26 ძაძა, უბეში სამოსელი.

ჯორჯა-ის შესატყვისი სომხურში ძაძა-ი უნდა იყოს, რაც ტანსაცმელს ნიშნავს, რომლის შესატყვისია ქართ. ძოდნა-ი.

ს ა ძ ი ე ბ ლ ე ბ ი

- აღნიშნავს სახელის მთლიან ფუძეს.
- აღნიშნავს სახელის იმ ფუძის ნაწილს, რომელიც უცვლელია ბრუნების დროს.

[ფორმაცვლებად სიტყვათაგან სახელისათვის საწყისად აღებულია წარფელობითი ბრუნვა. ნანათესაობითარი ბრუნვილი სახელების საწყისი ცალკე არ გამოვეყვით, არამედ ისინიც ბირეულად საწყისთან არიან მოყვანილი.]

ზნნათათვის საწყისად სიტყვის ძირია აღებული. სახელზნნა, როგორც ჩვეულებრივი საწყისი ზნნათათვის, მოცემულია საძიებელში, მაგრამ მისგან წარმოებული სხვადასხვა ფორმებზე ზანც ძირზეა მოყვანილი მათი კომპლექსის მთლიანობისათვის.]

1. ს ი ზ ყ ვ ა თ ა ს ა ძ ი ე ბ ლ ი

- ბ გ ვ ს ტ ო ს:—სა № 0-2.
ა დ გ ი ლ:—ი IV 18;—სა V 3 XIV 21 XVII 5 XIX 12 № III 3; —ით № III 4;—დ—დ VIII 17 XV 4; —ისანი XIV 23.
ა დ რ ე III 9 XV 15; ——XI 9 № IV 1.
ა ე ლ:—ი XIV 9.
ა ზ ნ ა უ რ:—ნი II 3, XVII 7, 11 № II 15; —ნი (დიდ-დიდნი) XVII 6.
ა თ ჩ ვ დ მ ე ტ:—სა XX 5.
ა თ ც ხ რ ა მ ე ტ:—სა XX 4.
ა ლ ი ხ:—ი XIV 17.
ა მ ბ ო ხ:—ი IX 10, 17.
ა მ ე ნ || აშ06 XX 9, № V 6: —ი № III 28.
ა მ ი ე რ ი თ გ ა ნ IX 16.
ა ნ გ ე ლ ო ხ:—თა XIX 12.
ა ნ თ ი პ ა ტ რ ო ს:—ი № 0-5 ;—სა № I 39.
ა ნ უ I 18, XIII 2, 3, 4 № II 29.
ა ო კ რ ე ბ ა: აოკრებ ნ ოკრ.
ა პ ნ ი ს:—ისას XX 2.
ა რ I: ვარ III 15 V 21 IX 16, 27, 32 XVI 7 XVII 13, 15, XVIII 6 № II 27; ხარ III 12 IV 19 V 11, 19 IX 22 XIII 17, 19 XV 10, 13; ხარა VII 10; ხართ II 10 V 12; არს I 27 II 9 III 15, 17, 18 ... არსა VII 31, X 2; არიან II 22, III 16 VII 24.
ა რ 2: აღუარებდა XVI 10; აღიარა II 18, IV 25 № I 43; აღიაროს V 9.
ა რ || ა რ ა: I 18, 21, 29 III 2, 18, 28...; არა (ენი) VI 28 XVI 24; —მცა X 14.
ა რ ა მ ე დ I 22, III 2, 19, 29, V 30...
ა რ ტ ო შ ა ნ:—ი II 18.
ა რ ღ ა რ ა V 10 IX 16, 22; —დ VII 28; —უინ XIII 9.
ა რ ც ა I 19 V 32 VI 29 VIII 21, 23 XIV 11, 12 XVI 27; —ლა V 11 XIV 8.
ა ს ე რ გ ა ს ი ს:—ნი XII 3.
ა ს ტ ა მ:—ი VI 15.
ა ს უ ლ:—ი I 9, 30 II 20 № I 34; —ისა № 0-3 I 42; —ის (წული) № 0-4.
ა ქ ა IX 27; —ყე XV 11; —მომდე VI 12 X 2.
ა ღ გ ზ ნ ე ბ ა: აღგზნებოდა ნ. გზნ.
ა ღ დ გ ე ნ ა: აღდგინე ნ. დეგ.
ა ღ დ გ ი ნ ე ბ ა:—დ XIII 17, 19.
ა ღ დ გ ო მ ა: აღდგომე, აღდგე, აღდა ნ. დეგ.
ა ღ ე ბ ა: აღილო, აღვილეთ, აღილეს ნ. ღ.
ა ღ ე ს ე ბ ა:—ბისა VIII 7 XX 3; —ბისათა XIV 10; —დმდე XIV 15.
ა ღ ი ე ს ბ ო დ ა, ა ღ ი ე ს ე ნ ი თ, ა ღ ა ე ს ე ნ, ა ღ ა ე ს ე ნ ი ნ ნ ე ს.
ა ღ ი ა რ ე ბ ა: აღიარა, აღიაროს, აღუარებდა ნ. არ 2.
ა ღ მ ა რ თ ე ა: აღმეართა, აღმართნა ნ. მართ.
ა ღ მ ა ღ ლ ე ბ ა: აღმალდა ნ. მალღ.
ა ღ მ ო დ ე ნ ა: აღმოსდიოდა ნ. დი.
ა ღ მ ო კ დ ო მ ა: აღმოკდა ნ. კედ/კდ.
ა ღ ნ ა თ ქ უ ე მ:—თა XI 2.
ა ღ ნ თ ე ბ უ ლ:—ითა XIX 8.
ა ღ პ ყ რ ო ბ ა: აღოყრნა ნ. პყრ.
ა ღ ს ა რ ე ბ ა:—ბითა № III 29.
ა ღ ს ა ს რ უ ლ:—ი 0-4; —ამდე X 24.
ა ღ ს რ უ ლ ე ბ ა: —ა XX 4; —ბისა № II 1.
ა ღ ას რ უ ლ ე ბ დ ე ს, ა ღ ას რ უ ლ ა, ა ღ ას რ უ ლ ე ს ნ. ს რ უ ლ.
ა ღ ტ ე ვ ე ბ ა: აღტევიე ნ. ტევე.
ა ღ შ ო ნ ე ბ ა: აღშობდა ნ. შონ.
ა ღ წ ე რ ა: აღწერა ნ. წერა.
ა ღ ხ ი ლ ე ა: აღიხილა ნ. ხილ.

ა ლ ხ უ მ ა : ა ლ ი ხ უ ნ ა , ა ლ ი ხ უ ე ნ ი თ ნ ხ უ .
 ა ლ კ დ ა : ა ლ კ ა დ ა ნ . კ ა დ / კ დ .
 ა ლ ხ ი ლ ე ა : — ა X I 5 .
 ა წ 14 IV 13, 17 V 9, 13 XIII 17 XV 13
 XVI 35 ბ III 23 V 5 .
 ა ხ ო ე ა ნ : — ს ა XVII 9 .
 ა ჰ ა : — (ე გ რ ა) VIII 20 ; — (ე ს რ ა) XVII 18 .

ბ ა ნ : გ ა ნ ე ბ ა ნ ე თ XIX 4 ; გ ა ნ ბ ა ნ ე ს ბ IV 2 ; მ ო გ -
 ბ ა ნ ო VII 15 .
 ბ ე კ ე დ : დ ა ჰ ბ ე ჯ დ ა IX 25 .
 ბ ე კ ე დ : ბ ე კ ე დ ი თ ა IX 26 .
 ბ ნ (ე ე) / ბ ნ (ი ე) : გ ა ნ ბ ა ნ ი ა XVI 48 .
 ბ ნ ე : დ ა ა ბ ნ ე ლ ა XVI 34 .
 ბ ნ ე ლ : — ი IX 24 ; — ს ა VIII 4, 29 .
 ბ ო რ კ ი ლ : — ი XVII 11 ; — თ ა VI 23 ; — თ ა ა
 X 23 .

ბ ო რ ო ო ტ : — ე ბ დ ა VIII 20 .
 ბ ო რ ო ო ტ : — ს ა VIII 12 XIII 5 ; — ი ს (მ ო ჯ
 მ ე დ თ ა თ ე ს) ბ I 47 ; — თ ა XIII 10 .
 ბ ო რ ო ო ტ ე ბ ა : ბ ო რ ო ო ტ ე ბ დ ა ნ . ბ ო რ ო ო ტ .
 ბ რ ა ლ : — ნ ი XVI 41 .
 ბ რ დ ლ უ ე ნ / ბ რ დ ლ ჳ ნ : ი ბ რ დ ლ უ ე ნ დ ა IV 29 .
 ბ რ მ ა : — თ ა X I 5 .
 ბ რ ძ : ი ბ რ ძ ო ლ ე ს VI 19 .
 ბ რ ძ ა ნ : — ბ რ ძ ა ნ I 29 VI 26 X 20, 21 ბ III 1 ;
 ბ რ ძ ა ნ ო ს XVII 11 ; უ ბ რ ძ ა ნ ე ბ დ ა XVIII 5 ;
 მი ბ რ ძ ა ნ ე VII 15 ; უ ბ რ ძ ა ნ VI 23 VIII
 20, 27, 28 .

ბ რ ძ ე ნ : — ნ ო V 7 .
 ბ რ ძ ო ლ ა : — ლ ი ს ა VIII 8 ; — დ VII 34 .
 ბ რ წ ყ ი ნ : გ ა ნ ბ რ წ ყ ი ნ ა X 28 .
 ბ უ ნ ე ბ ა : — ა IV 11 .
 ბ უ ნ ე ბ ი თ ი I 27 .
 ბ უ შ ო ტ : დ ა უ ბ უ შ ო ტ ა VI 16 .
 ბ ძ ა რ : დ ა ე ბ ძ ა რ ე ს VIII 19 .

გ : მი ა გ ო ს XVI 32 ; მი უ გ ე III 22, 24 XIII 23 ;
 მი უ გ ე თ IV 14 ; მი უ გ ო XV 12. ბ I 25 .
 გ ა თ რ ე ე ა : გ ა მ ი თ რ ი ო ნ . თ რ ე ე თ რ ი ე .
 გ ა ლ ი ა ე : — ს ა V 30 .
 გ ა ლ ო ბ ა : — ს ა XII 4 ; — ბ ი თ ა XIV 8 ბ IV 9
 გ ა მ ო II 4, XV 3 .
 გ ა მ ო თ რ ე ე ა : გ ა მ ო თ ი თ რ ი ე ს . თ რ ე ე თ რ ი ე .
 გ ა მ ო რ ა ჯ ე ა : გ ა მ ო რ ა ჩ ი ა ნ . რ ა ჯ ე რ ა ჩ ი ე .
 გ ა მ ო ს ლ ე ა : — დ VII 26, IX 22 .
 გ ა მ ო ხ ე ი დ ე რ , გ ა მ ო ე ი დ ა , გ ა მ ო ე ი დ ე ს
 ნ . ვ ა ლ / ვ ე დ .
 გ ა მ ო ს რ ო ლ ი IX 17 .
 გ ა მ ო ლ ე ბ ა : გ ა მ ო ლ ო , გ ა მ ო გ ი ლ ნ ნ . ლ .

გ ა მ ო ყ ე ა ნ ა : გ ა მ ო ყ ე ა ნ დ ა ნ ყ ა ე / ყ ე 2 .
 გ ა მ ო ჩ ე ა ნ : გ ა მ ო ჩ ნ დ ა ნ . ჩ ა ნ .
 გ ა მ ო ო ე მ ა : გ ა მ ო მ ე ე ნ . ე 2 .
 გ ა მ ო ხ უ მ ა : გ ა მ ო ე ი ხ უ ე ნ ი თ ნ ხ უ .
 გ ა ნ ა თ ლ ე ბ ა : — ბ ი ს ა ბ J 13 .
 გ ა ნ ა თ ლ ე ბ უ ლ : — ნ ი II 23 .
 გ ა ნ ბ ა ნ ა : გ ა ნ ე ბ ა ნ ე თ , გ ა ნ ბ ა ნ ე ს ნ . ბ ა ნ .
 გ ა ნ ბ ნ ე ე ა : გ ა ნ ბ ნ ი ა ნ . ბ ნ (ე ე) .
 გ ა ნ ბ ო რ ე ბ ა : — ბ ი ს ა XI 6, 11 .
 გ ა ნ ბ რ წ ყ ი ნ ე ბ ა : გ ა ნ ბ რ წ ყ ი ნ ა ნ . ბ რ წ ყ ი ნ .
 გ ა ნ გ დ ე ბ ა : გ ა ნ ა გ ლ ო ნ . გ დ .
 გ ა ნ დ გ ო მ ა : გ ა ნ ს დ ე გ ნ . დ ე გ .
 გ ა ნ დ ჳ ო მ ი ლ IV 10 .
 გ ა ნ ზ რ ა ხ ე ა : გ ა ნ ე ი ზ რ ა ხ ე ე დ ი თ ნ ხ რ ა ხ .
 გ ა ნ ზ რ დ ი ლ : — ი VII 10 ; — ნ ი V 21 .
 გ ა ნ თ ე ე ა : გ ა ნ ე ა თ ი ე თ , გ ა ნ ა თ ი ე ს ნ . თ ე ე /
 თ ი ე .
 გ ა ნ თ ქ ე მ ა : გ ა ნ ი თ ქ ე ა ნ თ ქ ე .
 გ ა ნ ქ ა ფ ე ა : გ ა ნ ქ ა ფ ო ს ნ ქ ა ფ .
 გ ა ნ ქ უ რ ნ ე ბ ა : გ ა ნ ი ქ უ რ ნ ა , გ ა ნ ი ქ უ რ ო ნ .
 ქ უ რ ნ .
 გ ა ნ მ ა მ ტ კ ი ე ე ბ ე ლ XVII 3 .
 გ ა ნ მ ზ ა დ ე ბ ა : გ ა ნ უ მ ზ ა დ ე ს ნ . მ ზ ა დ .
 გ ა ნ მ ზ ა დ ე ბ უ ლ III 14 ; — ს ა XIX 11 .
 გ ა ნ მ რ თ ე ლ ე ბ უ ლ : — ი XI 15 .
 გ ა ნ მ ტ კ ი ე ე ბ ა : — ლ X 15 .
 გ ა ნ მ წ ა რ ე ბ უ ლ : — ი III 10 ; — ნ ი III 7 .
 გ ა ნ მ წ მ ე დ ე ლ : — ი VII 18 .
 გ ა ნ მ ე ნ ე ბ ა : გ ა ნ ა მ ე ნ ო ს ნ . მ ე ნ .
 გ ა ნ რ ო მ ა : გ ა ნ ე ე რ ე ნ . რ .
 გ ა ნ რ ყ ე ნ ა : გ ა ნ რ ყ უ ე ნ ე ნ . რ ყ ე ე ნ .
 გ ა ნ ს ა რ ი ნ ე ბ ე ლ VII 3 .
 გ ა ნ ს ი ე ე ბ უ ლ : — ი VII 12 ; — ნ ი XIV 24 .
 გ ა ნ ს ლ ე ა : გ ა ნ ე ი დ ა , გ ა ნ ე ა ლ ს ნ . ვ ა ლ / ვ ე დ .
 გ ა ნ ს უ ე ნ ე ბ ა : — ა XIV 9 XVII 20 ; — ს ა
 XVI 37 გ ა ნ ს უ ე ნ ე , გ ა ნ ე ი ს უ ე ნ ო , გ ა ნ უ -
 ს უ ე ნ ე ბ ს ნ . ს უ ე ნ .
 გ ა ნ ს ჯ ა : გ ა ნ ე ი ს ა ჯ ე თ ნ ს ა ჯ .
 გ ა ნ ტ ე ე ე ბ ა : — ა VI 27 X 21 . გ ა ნ ტ ე ე ა ,
 გ ა ნ ე ტ ე ე ა ნ . ტ ე ე .
 გ ა ნ ყ ე ნ ე ბ ა : გ ა ნ ე ყ ე ნ ე ნ . ყ ე ნ .
 გ ა ნ ყ ე ა ნ ე ბ ა : — დ XIII 19 .
 გ ა ნ ყ ე ი თ ლ ე ე ბ უ ლ : — ნ ი XIV 24 .
 გ ა ნ ყ რ ა : გ ა ნ ყ რ ა ნ . ყ რ ა რ / ყ რ .
 გ ა ნ შ ო რ ე ბ უ ლ : — ი ბ I 56 .
 გ ა ნ შ უ ე ნ ე ბ ა : გ ა ნ ა შ უ ე ნ ა ნ . შ უ ე ნ .
 გ ა ნ ჩ ი ნ ე ბ ა : — ა V 15 .
 გ ა ნ ძ ლ ი ე რ ე ბ ა : გ ა ნ ა ძ ლ ი ე რ ე ბ დ ე ს
 ნ . ძ ლ ი ე რ .
 გ ა ნ ძ ლ ი ე რ ე ბ უ ლ : — ი ბ III 7 .
 გ ა ნ წ ყ ე ბ ა : გ ა ნ ე ა წ ყ ე თ ნ წ ყ ე ს .

განწირულ:—ისაჲ I 17.
 განწმედა: განსწმინდნე ნ. წმინდ.
 განწყობა: განიწყობ ნ. წყ.
 განხარება: განიხარა ნ. ხარ.
 გარდასლვა: გარდაეცლნეს ნ. ეალ/ვედ.
 გარდასხმა: გარდაახ ნ. სხ.
 გარდატეხებულ: (თმა-)—ი IX 7.
 გარდაქცევა: გარდაიქცა, გარდაიქციე
 ნ. ქცეა/ქციე/ქც.
 გარდაქცა:—დ XI 15.
 გარე V 17 XI 13.
 გარეგან XV 17.
 გარეშე XV 16.
 გარნა V 7 IX 22 XIII 18, 20 XIV 12, 17
 XVI 27.
 გდ: განაგდო I 17, 25; შეგაგდოს III 25; წა-
 რუგდებიოდ XIV 20.
 გება: მიეგებნენ II 3.
 გებულ:—ად VII 39.
 გემო: —ა VI 9 VII 25 XII 14 XIV 15;—ას
 (ბილვად) VII 23.
 გხა:—სა XI 12 XVI 8 XVII 19; —თა
 XVI 46.
 გხაენ: წარგზახნიდეს XVII 5 ბ II 10; გა-
 მოგზახენა XVI 50.
 -გზის: (სამ)გზის I 16 XV 2.
 გხნ: აღეგზნებოდა ბ I 49.
 გინ: აგინებ VIII 12; აგინებდა VI 21, IX 9.
 გინა III 28, IX 31 ბ I 41.
 გინება: — ბითა IX 9; —ად VI 14 VIII 10;
 აგინებ, აგინებდა ნ. გინ.
 გირჯაკ:—ი XIV 18.
 გლ: გგლოან X 6.
 გლახაკ:—ი XVIII 4; —თათეს XVI 48.
 გმობა:—დ VIII 10.
 გონ: გგონის XIII 26; მეგონა V 8.
 გონება:—ა III 25, V 3.
 გონიერება:—სა I 14.
 გრწყილ:—ი XIV 20.
 გუამ:—ი XIX 3 ბ IV 2, 6.
 გუეშ: გუეშა VI 19.
 გუმბა:—ა XX 2;—სა III 25; — ბითა ბ I 53
 —თა XIII 10 XVI 37 XVII 20.
 გულ: გეგულების III 20; ეგულებოდა XIII 23.
 გულ:—ი IV 29; —გან X 12; —სა VIII 8
 XIII 6, 24; —ს (მოღგინედ) XI 11; —ს
 [მოღგინებით(ა)] XVII 8 XII 2; —ის
 [წყარობისაგან, წყარობითა] VI 24 ბ I 49;
 —ითა XIX 17.

და I 8, 10, 23...
 და:—ა III 28, V 11, 19, 21; —ნო IX 15.
 დაბა:—სა II 6 III 9.
 დაბადებულ:—თა ბ III 10.
 დაბეჭდვა: დაბეჭდა ნ. ბეჭდ.
 დაბნელება: დაბნელა ნ. ბნელ.
 დაბურვა:—დ IX 8.
 დაბუშებულ:—ი XII 12.
 დაბუშტება: დაბუშტა ნ. ბუშტ.
 დაბძარვა: დაბძარნეს ნ. ბძარ.
 დაბძარულ: —ი VII 12.
 დადგენა: დადგინა ნ. დეგ.
 დადგმა: დაიდგინა ნ. დეგ.
 დადება: —დ VIII 27; დაგდა, დაიდგინა,
 ეღვა ნ. დეგ 1.
 დაღუმება: დაღუმნა ნ. ღუმ.
 დაეარდნა: დაეარდა ნ. ეარდ.
 დაეითინა XII 2.
 დათმენა:—დ ბ III 20; დამითმო, დაგითმოვნ,
 დაითმინნეს ნ. თმ.
 დათგუნება: დასთგუნეიდა ნ. თგუნ.
 დათხევა: დასთხედეს, დათხიან ნ. თხე/
 თხიე.
 დაკრძალვა: დაკრძალნით, დაკრძა-
 ლეს ნ. კრძალ.
 დაკვრება: დამიკვრდა ნ. კვრ.
 დამლობა: დავალობ ნ. ლბ.
 დამართ II 16 XII 8.
 დამარხვა: დამარხე ნ. მარხ.
 დამარხულ XIII 18.
 დამაშურალ XVII 3 ბ II 7; —ი XIX 4;
 —თა ბ II 12.
 დამაშურალობა: — ბითა XIV 2.
 დამდაბლება: დამდაბლა ნ. მდაბლ.
 დამოდენა: დამოსდიოდა ნ. დი.
 დამონებულ III 28.
 დამორჩილება: დამორჩილა ნ. მორ-
 ჩილ.
 დამტკიცება: დაგმტკიცებინა ნ. მტკიც.
 დამტკიცებულ:—ად 0-4 II 12.
 დამლიერებულ:—ნი XIV 25.
 დამშრშალ:—ი XII 12.
 დამძიმება: დაუმძიმებ ნ. მძიმ.
 დამქნარ:—ნი XIV 25.
 დამყობა: დაემკუ, დაემკე ნ. მკ.
 დასაბამ VII 13; —ი XX 1.
 დასაჯერება:—სა V 6.
 დასიყვება: დაუსიყვებს ნ. სიყ.
 დასრულება: დასრულდა ნ. სრულ.
 დასწავლა: დაისწავლნა ნ. სწავლ.

დასხმა—დ XVIII 5 ბ III 1.
 დასხმულ XIV 21 XV 5.
 დატყევა—ა XV 15.
 დაუტყა, დაუტყო, დაუტყევიან ნ. ტყე.
 დაუდგრომელ XVI 47.
 დაუსრულებელ:—სა XVII 22.
 დაუღლი:—თა XIX 7.
 დაუცხრომელ:—ად XV 3.
 დაფენა: დაფინა ნ. ფენ/ფინ.
 დაღამება: დაღამდეს ნ. ღამ.
 დაღოფა დაყო ნ. ყავ/ყე 1.
 დაყუდება: დაყუდა ნ. ყუდ.
 დაშრება: დაშრიდა ნ. შრებ/შრიტ.
 დაშრომა: —ზითა XIV 7.
 დაშუერით ნ. შუერ/შურ.
 დაცვა:—ა VI 27.
 დაძიკე, დაძიკენ ნ. ცეც/ცე.
 დაცხრომა: და-ჩე-სცხრა ნ. ცხრ.
 დაძინება: დაძინე, დაძინის ნ. ძინ.
 დაწერტილ:—ნი XIV 24.
 დაწესება: დაწესეს ნ. წეს.
 დაწოლ დაწეწ ნ. წეწ/წე.
 დაქმულ:—ი XIX 4.
 დაქნობა დაქნო ნ. კნ.
 დახუდომა: დახუდა ნ. ხუდ.
 დაჯდომა: დაჯდის, დაჯდა, დაჯდა ნ.
 ჯედ/ჯდ.
 დაჯერება—დ V 18.
 დაჯერების ნ. ჯერ.
 დგომა: დგა, დეგ, სდგა ნ. დეგ.
 დეგ: ნ. დეე 1.
 დეგ: სდგა III 23; დეგ IX 3; დგა IX 1; დად-
 გებოდა XV 1; აღდეგ VII 7; აღდეგ V 3;
 აღდეგ II 19, IV 12 V 17, 24 VI 18,
 VIII 8, XVI 9; განსდეგ VIII 25; წარდგა
 I 21; ?უდეგ IX 8; შეუდეგ IX 11; აღა-
 დგინე) III 18; დაადგინა IX 29; დაიდგინა
 VIII 17; წარადგინა II 21.
 დედა—ა XIII 18; —ღისა I 8 XII 16;
 —ნი XI 2 XVI 6; —თა IV 11 VI 12;
 —დეგისა IX 10; —თა IX 18; —ნიცა
 XIX 16.
 დედაკაც:—ი VI 29 IX 31 XI 6; —მან XI 9
 ბ I 63; —სა XI 9; —ოსა XVI 30.
 დედაოფალ:—ი III 18 XVI 2; —ო III 12;
 —სა ბ II 25; —ფლისა II 7 III 3 V 5;
 —ნი ბ II 15; —ფლისა 0-3.
 დეე 1: იდეა VI 21 (თავს) იდეა X 8, 23 XI 9;
 ბ I 60; დაიდვის XIV 17; მიდვის XIV
 17; დაგდა VII 16; იდეა IX 25.

დეე 2: სდევა X 19.
 დეე:—ნი IV 24.
 დეენ: მიზოდსდეენ IX 19.
 დე: აღმოსდიოდა XV 4; დამოსდიოდა
 VIII 26.
 დიაკონ:—ი III 5 IX 1; —თაათა ბ IV 8.
 დიდი: ვადიდებდი XIX 14; ადიდებდა XIV
 28; ადიდებდეს ბ II 20 III 29 IV 15;
 იდიდები ბ III 9; ადიდა XVI 49.
 დიდება:—ა XVI 34 XX 9 ბ III 8; —სა
 XVII 21, 23; —ბითა ბ V 2.
 დიდებულ:—ნი XIX 11.
 დიდ:—სა III 11, 14, 25; —ისა ბ I 17, 18;
 —ითა III 7 XI 14 XII 1, 8; —ად XV 9
 XVII 3 ბ II 6; —თა XIV 10; — --ნი
 XV 4 XVII 6.
 დიდძალ:—ი VII 4 VIII 26.
 დნ დადნ XIV 9.
 დუმ დადუმნ IX 5.
 დღე IV 12 XX 6; დღე XII 4 XVIII 1;
 —ს VI 2; —სა XIII 22 XIV 12 XVI 18
 XX 2, 3; დღისა IV 8 VI 1; დღითგან
 XIV 16; —ნი VI 8; —თა XII 3 XIV 10
 XVI 17; —(მოკლედ) XIV 26. დღისი
 XIV 11.

ძეგენ IX 21.
 ებე II 11 VII 15 VIII 21 XIII 21 XVI 16;
 მაგას V 22, VII 18; მაგის XVI 14 XVII
 14 ბ II 27; მაგისგან XI 11; მაგით XIII 23
 XIV 6 XVI 16; მაგათ XIV 5; მაგათოს
 XV 13.
 ებეეითარ:—ი V 3.
 ებერა VIII 20.
 ებოდენ:—ითა XIV 6
 ებრე VIII 12; —ცა IV 27.
 ებრეთ III 15, 29 VIII 12, 15, 19 XVI 16
 XIX 3; —ეე IX 25, XVII 7.
 ევანგელე:—ლი V 25, 28.
 ეზო—ა XVI 45.
 ეკალ:—თა VIII 17.
 ეკლესია:—ა VIII 21; —სა II 27 VIII 2
 XIX 10 ბ IV 11; —სით VIII 16; —ად
 II 19 VIII 9; —ნი IV 22.
 ემბახ:—ისა II 23.
 ენა:—ა ბ I 62.
 ეპისკოპოს:—ი III 1 V 2 XVII 2; —მან
 XIX 1; —სა III 4 V 18 VIII 9, 12 XII 13
 XVIII 1; —ნი XVII 10 ბ II 22; —თა ბ
 IV 5 XIX 6; —თა XVII 1; —ოსა IX 1.

ერ:—სა V 33 IX 14; —ისაათა ბ IV 7 V 3;
—ისა (კაცი) V 33.
ერგასის:—თა XIV 10.
ერთ II 24; —ი II 20, 26 IV 1 VI 16 VII 30
IX 1, 7, 23 X 8 XI 6 XIV 17, 18, 19 20
ბ I 33; —მან VIII 11; —სა II 28 VI 27
VIII 28 X 2 XVII 10; —ისა II 24; —ითა
VI 28 XIX 17.
ერთად VI 2, 4, 12.
ერთბამ: —ად XVII 11.
ერთგან V 21.
ერთგულ:—ი II 4.
ერთობა:—ბით ბ II 34.
ეს II სე I 9, 25, 28 III 5, 17 IV 28...; ამას
I 28 III 22 IV 1, 5... ბ I 33...; ამის I 16,
XVII 19 ბ I 31; ამისთუ X 13; ამისგან ბ
I 36; ესენი II 23; ამათ VIII 5 XV 11
XVII 17, 20, 21; ამათგან XVI 19; ესელა
X 14.
ესეკითარ:—ი IV 3 ბ III 31; —ისა IV 16.
ესეთ: —სა XIV 27.
ესერა XVII 18.
ესთენ IX 4.
ესრევე I 27.
ესრეთ I 26 II 21 V 2, 25 IX 30 XIII 4.
ეჭუს XIV 27 ბ I 56; —ი X 25; —თა XIV 11.
ეშმაკ:—ი VIII 8.
შალ/ვედ/ვიდ: მივალ V 27; წარვალ VII
34 XVI 8 XVIII 19; განვალს XVI 18; შე-
ვალს VII 5; გამოვიდა X 1; გამოვიდეს
XVII 24; გამოვიდე XIII 16; მოვიდოდეს
XI 2 ბ II 14; მოვედ V 3 X 9 XIII 2
XVI 14; მოვიდა II 6 IV 2, 8 VI 1, 24
VII 30 VIII 7 X 22 XI 7, 14; მოვიდეს
XVII 7 ბ II 9; მოვიდიან XII 15; მოხვი-
დე XIII 2; განვიდა V 17; მოვიდოდა IX
10; მივედ VII 7, 33, 36, 37 XI 10 XII 12;
მივედით IV 13, 17; მივიდა VIII 1, 9
XVI 3; შევედ VII 11; შევიდა II 7, 20, 27
IV 2 V 29 VII 3; შევიდეს II 4 V 5 VI 6,
28 IX 23, 31; შე-ხოლო-ვიდა XVI 5;
შემო-ვინმე-ვიდა XIII 22; წარვედ X 16;
წარვიდა V 28 VII 6 XI 15 XVI 2; წარ-
ვიდეს XVI 24; ჩამოვედ XIII 14.
ვაეგბაა VIII 23.
ვაგ —ად III 2 X 16.
ვარ 6. არ 1.
ვარდ. დავარდა II 15; შევარდა ბ I 42.
ვარდობა: —ბის XX 4.

ვედ: 6. ეალ.
ვედრ: ვედრებინ I 13; ვედრებოდა V 19,
VI 25, 26 X 20 XVI 10; მივედრიდეს
XVII 9; შევედრებოდა XVIII 4; შემვედრა
XVIII 3; შევედრა XVII 11.
ვედრება: — ბით ბ II 21; — ბითა X 7.
ვენლ:—თაა XVI 47.
ვენაკ:—ისაა XVIII 7.
ვერ II 11 V 22 VII 3, 22 X 11 XIII 19 XIV 5,
ბ I 61; ვერცა XIII 19; —ვინ IX 7.
ვერლარა VIII 14 XII 17; —ა IX 4; —ს
XIV 5.
ვიდრე III 26 IV 1 VIII 16 X 4, 24 XII 15
XIV 15 XV 10 ბ I 15; —მდის VI 19.
ვითარ I 17 III 20 IV 3, 9, 12 V 5, 18 VI 26
VII 2, 11 VIII 7 X 9 ; —ადმცა ბ II 30;
—მე I 17; —მედ I 26 II 13 IV 17... ბ II
26...; —მცა II 5 V 22; —ცა I 11, 28
II 1, 4...
ვინ I 17, 18 V 32, 33...; (არა) ვინ VI 28 XVI
24; —მე VII 35, 40 VIII 5 IX 1, 7, 31 XI
6 ბ I 9; ვის VI 3 XI 2 XV 14; ვისმე
XIII 8; ვისამე III 2; (შემო)-ვინმე-(ვიდა)
XIII 22.
ვინა:—ა ბ III 3; —ათგან XIV 16; —ადცა
XVIII 5.
ვლ: მოაქვინა V 1 XIII 9 ბ II 2; მოაქვინნა
XIII 1; მოაქვინნეს V 13; გარდაველნეს
VI 8.
ვენება: —თა XVII 17 ბ III 20.
ვის: ალვისებოდა XIV 1; ალვისენით III 6;
ალავეს XVII 14; ალვაესენი XVII 16.
ჯაკუქვა:—ვით IV 5.
ზაკუქვითი IV 6.
ზატიკ:—სა XX 3.
ზაფხულ:—ისასა XIV 21.
ზახ: იახზა VI 18.
ზე XVI 9.
ზედა II 15 IV 28 VI 21...
ზედამსტოვარ:—ნი ბ I 11.
ზედგომა: — მითა X 26 XIV 7.
ზექურ:—ნი XVII 6.
ზეცქენლ:—ისა XII 4 XIX 7.
ზეცა:—დ V 31.
ზიარ V 12.
ვებარე III 23; ვებარენით XVII 17;
ვებარის XIV 13; ვებარო I 28.
ზოგ: —ნი VII 23.

ზ რ ა დ ა შ ტ ე ა ნ : — ი ბ I 43.

ზ რ ა ბ : გაეიზრაბეველით VII 30.

ზ რ ა ხ ე ა II 2 — ა IV 6 XIII 24; — ვითა IV 4.

ზ უ რ გ : — სა VIII 14; — ნი VIII 21.

ზ ლ უ დ : მოიხლუდა IV 7.

თ ა ე : — ი I 24 IV 7, 15 VIII 24 XIV 17 XVI 49; — სა I 22 II 16 VI 15, 19 IX 8 XII 8; — ს (იღვა) X 8, 23 XI 9 ბ I 60; — ნი IX 31.

თ ა ნ ა II 20 III 4 V 25, 28 VI 3 VII 29 IX 2, 10 XV 14 ბ I 23, 27, 31 II 14, 17 III 12, 13, 24; — ეე III 11 XVI 2, 6.

თ ა ნ ა ზ ი ა რ XVII 4.

თ ა ნ ა მ დ ე ბ V 23.

თ ა ნ ა ყ ო ლ ა : — ფით XVII 4.

თ ა ყ უ ა ნ ს : — (საკემულად) XIV 19; — (ცე-
მად) XII 7; — (ცემითა) X 27; — (სცა) XVI 5.

თ ე ე / თ ო (ე) : განვათიეთ XI X 13; განათიეს ბ IV 15.

თ ე ს : სთესა XVI 48.

თ ე ს ლ ტ ო მ : — — სა VI 22.

თ თ უ ე : — სა 0-2 XX 1, 4; ბ 0-2; თთესასა

თ ო (ე) ნ. თეე.

თ ო კ ა : — თა VIII 15.

თ მ : დამითმო X 11; დაგიომონ XIV 5; და-
ითინნა ბ I 63; დაეთინნეს ბ IV 4.

თ მ ა : — (გარდატყვებული) IX 7; თმითა VI 17.

თ მ ე ნ ა : — თათეს XIII 10.

თ რ უ ნ : დასორგუნევიდა VI 14.

თ რ ე ე / თ ო (ე) : მიმოითრევედა VI 17; მოით-
რია VIII 15; გამოითრიეს XVIII 6; მიე-
თრია VIII 16; გამითრია XIII 20; მო-
გიითრია V 4; მითრიოს V 14.

თ რ ე ა : — ვით V 4, 13 VIII 15 XIII 20 ბ III
3; — თა XVI 37 XVII 21.

თ რ ი (ე) ნ. თრეე.

თ უ I 21 III 18 IV 20, 27 VII 17, 32 IX 3, 22
XIII 4, 5, 7, 18 XVI 13, 20; ბ I 41; — მცა
III 23 V 8 VI 12 X 14; — ცა VII 10.

თ უ ა ლ : მიმოთუალეს V 34.

თ უ ა ლ : — ი VI 16 IX 3; — სა XIV 19 XV
17; — თა VII 16 XI 5.

თ უ ა ლ ლ ე ბ ა : — ა XVI 29.

თ გ თ VII 3, 5 VIII 17 XIII 27.

თ ვ ნ ი ე რ XVI 26.

თ ვ ს : — ი I 24 II 5, 19 V 1, 2, 25, 29 VIII 24
XVI 49 XVIII 11 XIX 16; — სა I 22 V 3,
30 XII 8; — ისა XII 16; ბ 0-5 I 64;
— ისაა V 2; — ისათეს ? ბ I 42;
— ით I 12 ბ I 42; — ითა VI 14 IX 26
XV 6; — ა IV 24 XI 15; — ნი V 31; — თა
XIX 16; ბ I 21; — თანი ბ III 2.

თ ქ ე : ვთქუ III 29 XIII 21; ვთქუთ I 11; თქუა
IV 16, 20 V 28, 31 VII 1, 30, 40 IX 26
XII 9 XIII 21 XV 7 XVIII 9; განითქუა
XI 1 თქუეს ბ III 27; ვთქუათ XVI 31;
თქუას I 17; (სულთ-) ითქუნა XII 8.

თ ქ უ ე ნ I 4 V 7, 22 IX 30, 33 XIII 27 ბ II 35;
თქუნდა I 10; — გან IX 16.

თ ქ უ ე ნ : — ი XVII 14; — სა XIII 14; — ისათეს
XVII 14 ბ II 28; — ნი IX 32; თან ბ II 35.

თ ხ ა რ 1: თხრიდა VIII 8.

თ ხ ა რ 2: უთხარ VII 37; მითხარ III 21; უთ-
ხრა II 13 IV 8; გვთხრა III 5; უთხრეს
XII 6; მოუთხართ IV 29; მოუთხრეს XIII
20; გითხრა 0-4.

ო ხ ე ე / თ ო (ე) : დასთხევედეს IX 12; დაითხია
VI 13.

თ ხ ო ე : ითხოვედა I 25; ითხოვედეს VII 27
XVII 10 ბ II 20; ითხოვე XVI 11.

თ ხ ო ე ა : — სა XVII 10.

თ ხ რ ნ. თხარ.

თხარამლ: — ი XV 4; — ისაგან XIX 5.

თ ხ რ ო ბ ა : მითხარ, გვთხრა, უთხარ, უთხრა,
უთხრეს, გითხრა ნ. თხარ 2.

ი გ ო : I 11, 14, 17, 21, 27, 28 II 9...; — ცა I 7
II 10 VI 19 XIV 14; მას I 18, II 2, 3 III
4... ბ I 46...; მასცა V 7; მან II 11 III
16, 21, 23, 26...; მის I 12, 23 III 1, 11 IV
6... ბ I 23...; მისეე XVII 6; მისგან I 14 V
15, 16 VII 2 VIII 8 X 16 XI 13 XVII 10
XIX 5 ბ II 21; მისთეს I 13 IV 30 VII 10
XVI 37 XVII 23; ბ II 7; მით V 15 X 28
XIX 5, 13 ბ IV 14; მითურთ X 24; მისა
I 30 II 12 VI 29 IX 31 XIII 9, 18 XVII 2;
— ნი II 21 XVI 40, 50 ბ II 8; — ნიცა I
27; მათ II 4 V 2, 7, 28...; ბ I 32...; მათ-
გან VI 26 X 11, 21; მათთეს XIII 7 XVI 6;
მათით ბ II 8.

ი წ რ ო IV 11.

ი ძ უ ლ : მაიძულებთ V 9; აიძულებდა VI 10;
ვაიძულე VII 20 XII 14; აიძულეს VI 8.

ქადრ: იკადრა II 11 VIII 14 IX 8; იკადრეს XII 17.
 კალ/კლ: მომკალ XIII 15; მომკლას VII 9; მოგკლას VII 10; მოკლან IX 30.
 კანონ: —სა ბ I 28.
 კარ/კრ: შემკრას V 14.
 კარ: —ად I 6 XIII 3, 4.
 კარაულ: —ითა XIII 3.
 კაფ: განკაფოს VII 35.
 კაც: —ი IV 1 XVIII 4; (ერისა) —ი V 33; —მან II 11, 13 XIII 13; —ისა III 2; —ისასა XIII 26; —ნი ბ I 24; —ნო V 7; თა XIV 18 XV 17; —თ (-მოუკარე) XI 4; თათაა ბ I 41.
 კაცთაგან: —ი XVI 24.
 კბილ: —ნი VII 23.
 კეთილ XVI 7; —სა XIII 5, 7 XIV 6; —ისა X 13; —ითა XVII 16 ბ III 28; —ად V 7 XIII 23; —ნი IV 23.
 კეროვან: —ენითა XIX 8.
 კერძო V 12 IX 24 X 3 XIV 19; —ეე I 24.
 კიდ: ჰკიდა IX 3.
 კითხ: მკითხავ III 22; ჰკითხვიდა II 12 XVI 6; ჰკითხა X 2; იკითხა VII 1; მოიკითხა XVI 5.
 კითხვა: — II 8; — ვითა X 27; —დ III 3.
 კილიც: —ი XIV 20.
 კლ ნ. კალ.
 კრ ნ. კარ.
 კრავ: —ი VI 20.
 კრებ/კრიბ: შეიკრიბა XVI 48.
 კრებულ: —ითა ბ IV 14; —ითურთ XIX 7
 კრძალ: დაეკრძალენით XIX 10; დაკრძალეს ბ IV 12; ეკრძალე III 12.
 კრძალულ: —ად VI 27.
 კჟალ: —სა IX 9.
 კჟალად VII 40 XX 3.
 კჟბასტ: —იცა VI 19; —ნი VIII 18.
 კჟედ/კედ: მოკუდების X 5 XV 8; მოკუდეს VIII 29 X 6.
 კჟერთხ: —ითა VIII 13, 22.
 კჟნესა—ე VIII 23.
 კჟრთხ: აკურთხნა XVI 44; მაკურთხე XVI 19; გუაკურთხენ XVI 41; გაკურთხენინ ბ II 34.
 კჟრთხევა: — ვითა ბ II 9.
 კჟრთხეულ XVIII 7, 9.
 კჟრნ: განიკურნა XI 13; განიკურნო VII 17
 კჟრნება: —ე XI 5.
 კვრ: დამიკვრდა VII 32; დაუკვრდა VII 4.
 კვრიაკე: —სა X 1 XIV 12.

ლ: მოველი XVI 38.
 ლბ: დავალბე VII 24.
 ლეწ: შეალეწა VI 13.
 ლოც: ილოცვიდა II 21.
 ლოცვა: —სა IX 15, — ვის I 13; — ვით VIII 4; — ვითა XI 3; ბ I 21.
 ლხინება: —ე XVI 36.

შაგიერ XIII 16.
 მადლ: ემადლობ XVI 36; გმადლობ XII 9; მმადლობა XV 6 XVIII 9; ემადლობდით XII 15; მიემადლებოდა XI 3; მომმადლოს XVII 19; მიმმადლის XIX 16.
 მადლ: —ი VII 38; —სა XVIII 2; —ისა XI 15; —ითა II 23 ბ III 6.
 მადლობა: — ბით XVII 5; — ბითა ბ I 60 II 9.
 მავნებელ: —ნი XIV 23.
 მახლ: —ი V 10.
 მათ: —ი XVII 22 XII 17 ბ III 17; —თა IX 12, 13.
 მამა: — (-მშუქსა) XVIII 3; —მან IV 21, 23; —სა XVIII 3; — მისა I 8 IV 21 XX 8 ბ V 3; — მისაგან I 10; —ნი XI 2; —ნიცა XIX 15; —თა VI 12; ბ I 21, 33 III 13; —თაე IX 18; — მებისა IX 10.
 მამაკაც: —ი VI 29 IX 31; —ისა XVI 30.
 მანდა VII 31.
 მაოკრებელ: —ად VI 22.
 მარადის I 12 XIV 7; ბ I 27, 31 V 5; — (მღვდარებითა) X 26.
 მართ: აღმართნა IV 21; აღმმართა IV 20; წარმართა I 7 X 17 XI 12; წარმოამართა II 5.
 მართალ: —ი II 13.
 მართლ: —ე VII 8 X 9; —ისა III 16.
 მარტკლ: —ო XVI 42; —ისა XVI 4.
 მარხ: დამარხებ ბ III 21.
 მარხვა: — ვით VIII 4; — ვითა X 26
 XI 7; —ნი VIII 1; —თა VIII 6 XI 10.
 მატ: წარმატებოდა ბ I 30.
 მატლ: —ი XV 7, 8; —იცა XV 5; —ისა XIX 4; —თა XV 10, 13 XIX 4; —თაგან ბ IV 3.
 მალ: აღმალა IX 11.
 მაშინ I 29 V 6 VI 14, 18 VII 3, 11, 22, 24, 26 VIII 27 IX 6, 29 X 1 XII 7 XVI 27; —ლა IV 15 VIII 23 XVI 44 XIX 1, 6.
 მახლობელად II 27 VIII 2.
 მახვლ: —ი I 19.
 მგელ: —ი VI 1: —სა VI 20.

მ და ბ ლ : დაამდაბლა XVI 34.
 მ ე I 28 III 9, 14, 15, 16, 17, 20... ზ II 26...
 —მცა IV 21 VIII 25; —ცა III 3, 10, 14
 XVI 8; ჩემგან VII 39 VIII 10; ჩემთვის
 VII 13 XVI 25 XVII 17; ჩემდა III 16,
 23, 26 V 8, 10, 18 VII 14 X 16
 XIII 19.
 მ ე ა თ ე რ თ მ ე ტ ე XVIII 7.
 მ ე დ გ რ ო ბ ა : —თა XVI 22.
 მ ე ე ქ უ ს ე XIV 1.
 მ ე ო რ ე : —სა XIII 22; —დ XX 2.
 მ ე ო ტ IX 19.
 მ ე რ ე ე : —სა I 6 XX 2.
 მ ე რ მ ე V I XIII 1 XIV 5 XVI 18 XVII 1;
 —ცა VII 40.
 მ ე ს ა მ ე : —სა X 1.
 მ ე ტ : —ად VI 8.
 მ ე უ ფ ე : —ფისა XII 4 XVI 30; —თაჲსა
 XVI 30.
 მ ე უ ლ ლ ე : —სა XVI 26.
 მ ე ფ ე : —მან I 29; —სა I 26; —ფისა I 21, 22;
 —ფისაჲ I 30; —ფისასა I 6; —ფისა-
 გაჲ I 25 II 1.
 მ ე შ ვ ლ ე XV 1.
 მ ზ ა დ : განუზადნის XIII 26.
 მ ზ ე : შისაჲ XIV 22.
 მ თ ა ე ა რ : —ნი ზ II 14, 22.
 მ თ ა ე ა რ თ ა გ ა ნ : —სა XIII 8.
 მ თ ხ უ : შეგვმთხვნა IV 13; მივემთხოვ XIII 8,
 XVI 37 XVII 21; შევემთხოვ XIII 5.
 მ ი ა ხ ლ ე ბ უ ლ XVI 1.
 მ ი გ ე ბ ა : მიავსო, მიუგე, მიუგეთ, მიუგონ
 ნ. გ.
 მ ი გ ე ბ ე ბ ა : მიეგებნენ ნ. გებ.
 მ ი დ ე ბ ა : მიღვის ნ. დევე. 1.
 მ ი ე რ XIV 16 XVI 39; ზ III 4; (ქრისტეს)-
 მიერსა ზ II 19; —ითგან XI 1 XIII 9.
 მ ი ე დ რ ა : მიჰედარიდეს ნ. ეედრ.
 მ ი ე ლ ე ნ ა : მიველინა, მიველინა ნ. ელ.
 მ ი ზ ე ზ : —ნი ზ I 12.
 მ ი თ რ ე ვ ა : მიეთრია ნ. თრევე/თარი(ვ).
 მ ი თ უ ა ლ ვ ა : მიმითუალეს ნ. თუალ.
 მ ი თ ხ რ ო ბ ა : —დ ზ I 62; მიუთხარო, მიუთ-
 ხრეს ნ. თხარ 2.
 მ ი მ ა დ ლ ე ბ ა : მიემადლებოდა, მიმადლდის
 ნ. მადლ.
 მ ი მ ა რ თ I 23 VII 2 XII 4, 7 XVII 5, 23
 XV: II 2 XIX 15.
 მ ი მ თ ხ უ ე ვ ა : მივემთხოვ ნ. მთხო.
 მ ი მ ო ლ ა დ ე ე ნ ა : მიმოდასდევინ ნ. დევე 2.

მ ი მ ო თ რ ე ვ ა : მიმოითრევდა ნ. თრევე/
 თარი(ვ).
 მ ი ნ ი კ ე ბ ა : მიგანიკენ ნ. ნიკე.
 მ ი რ თ მ ე ვ ა : მივართუ, მიართუა ნ. რთუ.
 მ ის : —ი I 11 III 27 IV 6... ზ V 1...; —ივე
 XVII 2; —მან VI 2 VIII 5; —სა VI 16,
 19, 22 VIII 8, 23, 27 IX 8, 9, 25 X 23
 XVI 23, 40; ზ II 17, 34; —ისა VII 2
 XVIII 2; —ისათვის XVI 38 XVIII 3; ზ
 I 50 II 13; —ისაჲ XVIII 1; ზ II 2;
 —ისაჲსა I 17; —ისაჲთა XIV 2; —ითა XVI
 36; —ა I 9 V 8 VII 5 X 15 XII 17;
 —ნი II 3, 4, 20 IV 23 XII 16 XV 3
 XVI 3, 44, 45; —თა V 12 VI 20, 23
 VIII 27 XIV 9; ზ II 6; —თაჲ XV 2 XIX 3;
 ზ I 33; —თასა XVIII 5; —თაგან
 III 26; —თან ზ II 23
 მ ის ლ ე ვ ა : მივიღოდა, მივედ, მივედი, მი-
 ვიდა, მივალ ნ. ვალ/ვედ.
 მ ის რ უ ლ III 3.
 მ ის წ რ ა დ ა : მივისწრაფე ნ. სწრაფ.
 მ ი კ ე ე ვ ა : მიაკეინე, მიაკეინეს ნ. კეევე/
 კეეც/კე.
 მ ი ლ ე ბ ა : —დ VII 20
 მიილეს, მივილე, მიილო, მიილის ნ. ლ.
 მ ი ყ ვ ა ნ ა : მიიყვანა ნ. ყავე/ყე 2.
 მ ი ე რ დ ნ ო ბ ა : მივერდნა ნ. ყრდნ.
 მ ი ე : ნ. ძ.
 მ ი ე მ ა : მისცემდა, მისცა, მისცეს, მიეცა
 ნ. ც 2.
 მ ი ძ ლ ა ნ ა : მიუძლუნაო ნ. ძლუნა.
 მ ი წ ე ე ნ ა : მივიწიე, მიიწია, მიეწია, მიაწია,
 მიიწინეს ნ. წეე/წი(ე).
 მ ი წ ე რ ა : მიეწირე ნ. წერ.
 მ ი წ ი ფ ე ბ ა : მივეწიფო ნ. წიფ.
 გ ი წ ო ე ა ნ : —ისა XIX 5.
 მ ი წ უ ლ ო მ ა : მისწუდების ნ. წულ.
 გ ე 1: შეიმკოს VII 40.
 გ ე 2: მოიმკო XVI 48.
 კ უ დ ა რ : —ი VI 21 VIII 16; —სა XIII 17.
 მ კ ჯ რ : —ნიცა XIV 23.
 მ მ ა რ ხ ე ე ლ : —ნი ზ I 25.
 მ ო ბ ა ნ ა : მოგებანო ნ. ბან.
 მ ო გ ო ბ ა || მ ო გ უ ე ბ ა : —ა XI 8; —სა XII 7;
 ზ I 43.
 ო გ ვ ე XI 6.
 მ ო დ გ ი ნ ე : (გულს) —დ XI 11

მოდგინება: (გულს) — ბითა XII 2.
 მოვლენა: მოავლინნეს ნ. ვლ.
 მოხლუდვა: მოიხლუდა ნ. ხლუდ.
 მოთმინე III 15.
 მოთმინება—ა ბ III 31; — ბითა ბ 160.
 მოთრევა: მოგითროო, მოითრია ნ. თრევე/
 თრი(ვ).
 მოკითხვა:—ა II 11; მოიკითხა ნ. კითხ.
 მოკლე: (დღე)— დ XIV 26.
 მოკლეა: მომკალ, მომკლას, მოკლას. მოკ-
 ლან ნ. კალ/კლ.
 მოკუდავა:—თა XV 11.
 მოლოდინი: მოველი ნ. ლ.
 მომადღებ: მომმადღოს ნ. მადღ.
 მომკა: მოიმკო ნ. მკ 2.
 მომკუდარ II 10.
 მონა XVII 4; —ა II 5; —(მეველნი)
 XVI 3, 20, 45.
 მონადირება:—ა IV 5.
 მონაწილე XVII 4, 8.
 მორთმევა: მომართუ ნ. რთუ.
 მორჩილ: დამორჩილა ბ I 44.
 მოს: შევმოსეთ XIX 5; ემოსა XV 16, 17.
 მოსთულა: მოისთულნა ნ. სთულ.
 მოსილ: (ჯორჯ) — მოსილ ბ I 26; —ნი
 ბ I 25.
 მოსისხლეობა:—ა V 22.
 მოსლეა:—ა III 5; მოვედ, მოვიდოდეს,
 მოხვიდე, მოვიდა, მოვიდეს, მოვიდიან
 ნ. ვალ/ვედ/ვიდ.
 მოტევაება: მომიტევენს, მოგიტევენს, მო-
 გტევენს, მოგიტევენინ ნ. ტევე.
 მოუგონებელ:—ი XIV 21; —ად XV 8.
 მოუწყინებელ:—ად X 27.
 მოქმედ:—ი XVIII 7; (ბოროტის) —თათეს
 ბ I 48.
 მოქცევა: მოიქცა, მოვაქციო, მოვაქცინე,
 მოიქცინ ნ. ქცევე/ქეც/ქც.
 მოღება: — ბისათეს I 22.
 მოილო(ნ), მოიღეს, მოილო ნ. ლ.
 მოღუაწე:—ნი ბ I 24.
 მოყვანა: მოყვანდა, მოიყვანდეს, მოიყვა-
 ნოს ნ. ყავ/ყე 2.
 მოყუარე:—თა XVI 21 ბ III 11, 23;
 (კატო)— XI 4; (სოფლის)—თა XVI 21.
 მოყუარება: (ღმრთის-) — ბისა XVII
 13; ბ II 28.
 მოყუას:—ი XVII 2.
 მოშიშ:—ი I 11.

მოშიშება:— ბით II 19.
 მოშურომა: მოშუერით ნ. შუერ/შურო.
 მოცემა: მოსცემდა, მომცე, მოცეა, მოცე-
 ნენ ნ. ც 2.
 მოცემულ: —ნი II 22 XII 10.
 მოციქულ:—ისაგან III 28; —ნი XIII 1.
 მოძლუანა: მომიძლუანა, მოეძლუანა ნ.
 ძლუან.
 მოძლუარ: (მღდელთ)— —სა ბ II 3;
 (მღდელთ)—ნი ბ IV 13.
 მოწამე:—ო XVI 42; —თა XX 6; —თან
 V 29.
 მოწვენა: მოიწია, მოაწია, მოიწინეს, მო-
 წიო ნ. წევე/წი(ვ).
 მოწლებობა: — ბისა XVIII 3.
 მოწოდება: მოუწოდა, მოუწოდეს ნ. წოდ.
 მოწვალე:—ლ V 32.
 მოხეთქა: მოხეთქა ნ. ხეთქ.
 მოხუცებელ:—ი XIV 26; —თა IX 18.
 მოკდა: მოკადა ნ. კად/კდ.
 მოკსენება: მოიკსენებ, მომიკსენებ ნ. კს.
 მოკვალე:—ი IV 27 ბ I 51; —სა V 5
 —ულისთა IX 9 X 7; —ნი XVI 2.
 მსახურ:—სა VII 4; —ისა VII 1; —ითა VI
 28; —ნი II 4 V 13; —თა VI 12.
 მსაჯულ:—ისა XVI 29; —თასა XVI 29.
 მსგავს ბ I 21; —ად XVII 6.
 მსივან: (პირ) — მსივანი XIV 25.
 მსწარადელ XVI 9 XIX 1.
 მტე: (მუძემ) — მტე XIII 12.
 მტერ:—ნი III 13; —სა V 34; —ისათა
 XII 11.
 მტკიც: დაგამტკიცენინ ბ II 35.
 მტკიცე:—ლ III 22 IV 7 IX 3 ბ III 22;
 მტკი... IX 4.
 მუნ II 27 III 2 VIII 3 IX 24, 27 XII 15 XIII
 5 XV 7 XVI 28; —ვე XI 14.
 მღდელ:—თა ბ IV 7; თ-(მოძლუარ, მო-
 ძლუარნი, მოძლუარსა) ბ II 3 IV 13.
 მღდელთაგან:—ი V 32.
 მღვდარება:— ბითა X 26.
 მყის III 4.
 მშგლობა:— ბით XVI 50 XVIII 10; — ბი-
 სა IV 3.
 მჩუარ: მჩურითა XIX 5.
 მცველ:—მან X 10, 13; —სა VII 7 X 2, 7;
 —ნი IX 29.
 მცირე II 26; — რ V III 2, 3 IX 24 XIV
 20; —სა V 31; —დ VI 24 VII 20, 24
 XII 14 XIV 8, 14.

მცირედ:—თა XII 2; —ლა XV 12.
 მცნ: ამცნება XVI 45; ამცნო VII 4 IX 29.
 მძიმ: დაუძირებ XIV 4.
 მძიმე:—თა XI V 28.
 მძლავრ: XVI 5.
 მძლფე: (მაშა)—სა XVIII 3.
 მძვნვარე: —რძ VI 17.
 მწარე III 24 — რითა II 16, 28; —დ XVI 40.
 მწუხარე: XV 9, 10.
 მწუხარება:—ბითა III 6; —დ IV 4.
 მწუხრ: შემწუხრდა VI 4.
 მწუხრ:—ისა II 20.
 მწყემს:—ისა II 24.
 მხალ:—ისა XIV 14.
 მხერულ IX 27 XV 13.
 მხილ: ამხილებნ ბ I 45.
 მხილება:—ბისა ბ I 50.
 მკ: დავამკუ IV 21; დაამკუ IV 17.
 მკედრ IX 8, 19.
 მკევალი:—ი XVI 20; —ო XVI 11; —ნი XVI 3, 20, 45.
 მკეცი:—ი VI 17. ,
 მკნ: განამკნის XIX 15.
 მკნე III 15; —სა XVII 9 ბ II 18; —თა XIX 7.
 მკურვალე:—დ VI 25.
 მკურვალეზა:—ე VIV 22.
 მჯილ:—ითა VI 16.
 ნადირობა:—დ VII 5.
 ნავთსადგურ:—ისა XVII 5.
 ნავთსაყუდე:—დლისა ბ II 11.
 ნაკურთხევე:—ად XVII 12.
 ნანდვლეე XIII 21.
 ნაყოფ:—ნი XVI 32.
 ნაშობ:—ი I 8.
 ნაცარ:—ი IV 18 VII 15.
 ნაცვალად XII 1.
 ნაწილ:—ი ბ II 16; —ნი XIX 11 ბ III 1; —თა XI X 3.
 ნახარარ:—თა ბ I 10.
 ნდ: უნდა IV 5 IX 2.
 ნებ: გნებავს XII 10; უნებს XVI 7; გინებს VII 31; ინებს VI 4; ინებთ ბ II 29.
 ნება:—ა XII 11 XIII 2.
 ნეტარ:—ი III 10 V 24 VIII 1 XVI 1; —მან ბ I 59, 63; —სა II 15; III 11 XII 6; —ისა IV 2 XI 3; ბ I 52; —ისა IV 5; —ნი ბ I 9. IV 12: —თა ბ I 32.

ნეტარება:—სა ბ II 17.
 ნეფსით ბ I 41.
 ნეშტ:—თა XVII 4.
 ნიკ: მიგანიკენ ბ II 35.
 ნუ III 23 IV 10, 13 V 3...; —მცა VII 5; —ცალა IV 14; —უკუე III 13 VII 9, 27 XIII 8.
 ნუგეშინის: —(სცემდეს) VII 22; ბ II 5.
 ოდენ III 18 VII 1 VIII 22 IX 4 X 22 XII 14 XIV 14.
 ოდეს VI 11' VII 35 X 18.
 ოთხ:—თა IX 22.
 ოთხშაბათ:—სა XX 2.
 ოკდონბერ:—სა 0-2 XX 5.
 ორ:—ისა VI 1; —თავე XIX 6 ბ IV 5.
 ორშაბათ:—ი VIII 7; —სა XX 3.
 ოკრ: აოკრებ XIII 14
 ჰალატ:—ი XVI 45.
 ჰალეკარტ:—ი XV 17.
 ჰატიე:—სა XVII 22; —ისა I 21.
 ჰატიეცემულ:—ნი XIX 11.
 ჰატიოსან ბ III 16; —სა XVI 5; —ნი XIX 9; —თა XIX 2.
 ჰირ:—სა VI 13, 16 VII 15 VIII 23 XIII 26; —(მსივანნი) XIV 25.
 ჰირველ I 7; —სავე ბ III 2; —ად XIII 17 XVIII 5; —ნი ბ I 10; —თა XVI 9.
 ჰიტიახშ:—ი I 7 IV 8, 12 VII 32 VIII 7 IX 8 X 17 XIII 6 XVI 28; —მან II 1 IX 3, 17, 20, 27 XIII 1, 12; —სა IV 29 VII 38 VIII 5 X 19 XIII 20; —ისა III 1, 5.
 ჰოე: ჰოვა II 27; იხოვა V 32 VII 39 XVI 24; ჰოვეს IX 23; ვორო XVI 36; ჰოოს III 13 XVI 49; იოოოს VII 35, 40.
 ჰურ:—ი VI 3, 7 VII 24; —ისა VI 5 XI V 14; —ისა VI 6.
 ჰურ: აღიპურნა V 31; ვიპურის V 4.
 ჰურობილ: XIV 16, 27.
 ჰურობილება:—ა I 19.
 ჟა მ:—ი II 26 VI 6 ბ II 1; —სა VII 33 IX 2 XIV 21; —ადმდე XII 15; —თა XVIII 8
 ჟუჟლა:—თა ბ IV 3.
 რ: განვერე XIII 6.
 რა X 6; —ა VII 10, 31, 36 VIII 23 IX 33...; —ამე XVI 15, 21 XVII 15 XVIII 6;

—აგა VII 36; —ს IV 10, 13 VII 28 VIII 6 X 5; —სმე XIII 5, 8; —ასმე III 3 XIV 6; —ასამე VII 32; —ასა VI 9; —ასა III 22 IV 16 VIII 11; —დ VIII 10 XV 10.

რავდენ:—ი: X 15.

რამეთუ I 7, 21, 24 II 17... ბ I 23, 45.

რახა მს I 21 V 29 VI 4 X 9 XII 16. ბ II 1.

რაცხ: შეეკრახუნენ ბ II 30; შეგერაცხა XV 12.

რამთა: —ათა II 3, 4 III 21 VI 28 VII 17 VIII 28 IX 27, 29 XIII 12 XVI 11, 14 XVII 11...; —ათამა I 13, 26 VI 5, 7, 10, 25 IX 3 X 20 XI 8 XIII 10.

რგ: გერგო VIII 21.

რთ: შერთო II 18.

რთუ: მომართუ VII 36; მივართუ VII 38; მიართუა VI 10.

რიდ: მერიდებით IV 14.

რისხვა: —ვით VI 11 VIII 13 XV 9.

რომელ I 28 VIII 26 IX 25 XV 5 XVI 43; XVII 2 ბ II 31; —ი I 26 VII 15, 20 XIII 18 XVI 15 XIX 14; ბ 0-3, 5 I 16, 35...; —იცა ბ II 24; —მან VII 35, 40 XIII 26 XVI 49; ბ III 19, 30; —მანმა XVI 25; —სა I 18 II 6 III 1 IX 2 XI 3, 6 XIV 3 XX 6; ბ I 34, 44, 61...; —სამა XVI 24; —საცა III 9; —მლისა XIV 23 XX 8; —მლისათს I 9; —მლისათსკა XVII 12; —მლითა XII 3; —ნი V 12 XVII 7, 16 XIX 17; ბ I 13, 26, 29...; ბ II 4 IV 3; —თა ბ III 13; —თა ბ III 15.

რქუ: ჰრქვენ II 6; ვარქუ III 11, 15, 17, 20, 22, 24 VII 7, 9, 14, 28, 31 X 7 XV 12; ვარქუთ IV 14; არქუ XIII 15; არქუთ IV 17 V 3; მრქუა III 14, 16, 22, 23, 26 VII 8, 13, 17, 22, 26, 32, 33 X 8, 12; 13 XV 9, 13; გურქუა IV 13; ჰრქუა II 8, 9, 13 IV 9... ბ II 26; ჰრქუეს XVI 26, 41; მოზრქუა XIII 4; მარქუ XIII 16; ერქუა III 2.

რყუენ: განყრუენენ IV 22.

რწმ: ჰრწმენა IV 25.

რჩევე/რჩი(ვ): გამოარჩია XIII 12.

რჩევა:—ა XVI 30.

ხაგებელ:—სა IV 17.

ხაგონებელ X 4.

ხაგუმელ: —ად XV 12.

ხადა XIV 8 XVI 29, 30, 31.

ხადედოფელ:—სა V 20.

ხადიასქანო:—ათა II 5.

ხადიდებელ:—ად XX 7; ბ V 3.

ხაესე:—სო II 27; (ყოელად):—მან XVII 15; —ნი XIV 24 XVII 23.

ხაზრდელ:—ი XII 14; —სა X 5.

ხაზღვარ:—თა II 2 X 19.

ხათნო I 2; XIII 11 XVI 15 ბ III 14;—სა XII 4; —ათა ბ I 14.

ხათნოება:—ბითა ბ I 20.

ხაკრელ:—ნი ბ II 23; —თა VI 25 X 11, 20 XIV 28; —თაგან X 22.

ხაკუთარ:—ი XIII 12; —მან VIII 5.

ხაკუმეველ:—თა XIX 9 ბ IV 8; —თათა ბ IV 10.

ხაკურთხეველ:—სა II 21.

ხაკურნებელ:—ად ბ II 24.

ხალბუნ:—ი VII 16.

ხალმობა:—ა XI 7; —ბისა XI 13; —თა XVI 6.

ხამ:—ისა IV 8; —ნი II 20.

ხამარადისო:—სა ბ I 28.

ხამარტკულე:—ნი IV 21.

ხამას VIII 22.

ხამგზის I 16 XV 2.

ხამება: —ო ბ III 8.

ხამეოცდაათ:—ნი ბ I 24.

ხამეფო:—დ I 6.

ხამისო:—ა X 8.

ხამკაულ:—ი VII 27, 34.

ხამოსელ:—ი XV 12; —ლლისათს XV 14.

ხამლდელო:—ათა ბ I 12.

ხამწყსო II 24.

ხანატრელ:—ი I 17; —მან II 8 XIX 1;

—სა III 20; —ო XVI 42; —ისა I 5

XV 2 XVI 4; —თა XX 5.

ხანატრელობა:—ბით XVII 9.

ხანთელ:—ი XVI 33; —თლებითა ბ IV 10

ხაპყრობილე:—სა VIII 29 XIV 1 ბ IV 4; —ლითა ბ I 53.

ხარკუმელ:—ი VIII 3.

ხარჩელ:—სა ბ I 47.

ხარწმუნოება:—სა III 12.

ხასთაულ:—ი XIV 19; —სა XIV 17.

ხასთუნალ XIV 18; —წლით XIV 19.

ხასო ბ II 32.

ხასოება:—ა I 18. ბ III 22; —ბისა ბ I 53.

ხასტიკ:—ად VIII 11.

ხასუფეველ:—სა ბ II 34 III 25.

ხასხიდელ:—ი ბ II 35.

ხატანჯელ:—ითა ბ I 55; —თა XVII 20.

ხაუკუნე:—სა XVII 19.

ხაქებელ:—ად XX 8.

- საკმე: — 30 X 18 XI 1 XVI 24; — მისა XII 1; — დ IV 16 XIV 6; — ნი III 6 IV 22; — თა III 24 IV 28 V 12 XVI 9; — თაგან XII 11.
- სალმართო: — ათა X 26.
- საყუარელ: — ნო XVII 18.
- საცემელ: (თაყუანის) საცემელად XIV 20.
- საცო: — დ XVII 11.
- საძოვარ: — ი III 13.
- საწოლ: — ისათს ბ I 51.
- საწუთრო: — სა XVI 26; — ასათა XVI 21.
- საწყალობელ II 16 IV 3; — ი I 25 X 2; — ისა I 16; — აღ IX 12.
- საკმელ: — ი XIV 12.
- სახე: — ბისა I 12, 14 XVII 6; — ბით XIII 23; — ბითა V 15; — დ XVI 13 XIX 12.
- სახელ: — (-სდებდა) VI 22; — ი I 10 II 6 III 2; — იცა XII 17; — ისა ბ II 13 III 21; — ით I 10; — თათა XI 12.
- სახელ: — ი IV 3; — სა V 20 XIII 14; — ისა V 2 VI 22; — ისაა III 1; — ისისა XV III 2; — ბიდ IV 24 XI 15; — ნი IX 32.
- სახელელ: — ითურთ ბ II 7.
- საკსენებელ: — ი XX 7; ბ V 1; — სა XX 5.
- საჯ: განვისაჯნეთ XVI 28; საჯოს XVI 35, სენ: — ი XIV 3; — თათა XIV 24.
- სენაკ: — ი VIII 2; — სა V 30 VI 27 VIII 3.
- სენაკაპან: — სა VIII 28.
- სთელ: მოისთულნა XVI 33.
- სიბოროტე: — ტისაა XIII 24.
- სივ: დაუსივდეს XV 3.
- სივლტოლა: — IX 5.
- სიკეთე: — თისა XVI 34.
- სიკუდილ: — ი III 26 ბ III 16; — დ V 26 33 X 3 XVI 2.
- სიმართლე: — ლისასა ბ I 47.
- სიმრავლე: — ლო IX 11; — ლითა ბ IV 7 V 2.
- სიმსივნე: — 50 VII 4.
- სიმწარე: — რითა II 27.
- სიმკნე: — ნისა XIV 2; — ნით ბ I 64.
- სისხლ: — ი VII 15, 18 VIII 26; — სა XIV 13.
- სიტყუა: — ა XIII 21, 23, 27 XVI 27, 31; — სა IV 1, 10 V 6 XVI 40; — ყვა III 3; — ყვათა XVI 17; — დ II 12 IV 15 VIII 14 IX 4 X 14, 15; — ნი XIII 26; — თა XIII 6.
- სიყმილ: — ითა IX 29.
- სიყრმე: — მითგან I 11.
- სიყუარულ: — ით I 10.
- სიციცხლ: — ლით X 4.
- სიხარულ: — ი III 17, 18 IV 4 XVII 20; — ისა VII 14; — ით IV 13 XI 15; — ითა XI 13.
- სლვა: — ა IX 21; — დ XVI 46.
- სმ: ისმინე XIII 13; ესმა II 15 V 16 XVI 1; მასმიეს III 27.
- სმენა: — ა XVI 27; — დ XII 18.
- სნეულ: — თა XI 4.
- სნეულება: — ბისაა XIV 3.
- სოფელ: — ფლისა XVII 7; — ფლის (მოყუარეთა) XVI 21; — ფლად II 4.
- სკაქეტ: — ისაა I 9.
- სკოდოოს: — ნი ბ I 23.
- სრსკლ: — მან III 13.
- სრულ: აღასრულებდეს ბ I 28; აღასრულა X 25; აღასრულეს II 26; დასრულდა ბ I 31.
- სუ I: შესუა VI 11.
- სუ 2: ესუა ბ I 34.
- სუდარ: — ი XIX 2.
- სუენ: განუსუენებს ბ II 12; განისუენე IX 28; განისუენე IX 27.
- სულ: — ი XV III 11 ბ III 28; — ისა II 23 III 27 XX 8 ბ V 5; — თათა II 9, 10; — თ (ითქუნა) XII 8.
- სულგრძელ III 16.
- სულციარ: — ითა X 28 XIX 8; ბ IV 9.
- სულნელ: — ითა XIX 9; — თა ბ IV 10.
- სძალ: — ი X 11; — თ XVI 10.
- სწაე: ასწაეებდა XI 8, 9.
- სწაელ: დასწაელნა XII 3.
- სწორ: — ი XVI 31.
- სწრაფ: ისწრაფი VII 29; ვისწრაფდი VII 26; მივისწრაფე VII 33.
- სწრაფა: — ფთ IX 5, 16.
- სხ: გარდასხ IV 18.
- სხუა: — ა VI 28 IX 4 XIII 24; — სა VI 3; — დ IV 19, 23 XVI 13; — თა XIX 3.
- ტან: წარიტანა V 25; წარიტანა V 28.
- ტანჯ: ვიტანჯო IX 27.
- ტანჯვა: — ა IV 27 XX 4; ბ I 51; — სა III 25; — ვითა XVI 26; — თა XVII 18 XX 1.
- ტარიგ: — ი X 10.
- ტაძარ: — ი II 19; — სა V 29; — ძრით IX 2; — ძრად VI 1, 9 VIII 19 XI II 2, 13, 14; — ძრადმღე VIII 16.
- ტევე: აღუტევე VII 12; განუტევე ბ III 28; დაუტევე II 19 XI 8; დაუტეო VII 34; დაგიტევების IV 18; განუტევა VI 2; უტე X 6; შემიტევე VII 8; შემიტევა VI 11; შემოგიტევე X 14; მოგიტევენს XI 11; მოგიტევენს XVI 13; მოგვტევენს XVI 2, 41; მოგიტევენინს XVI 43.
- ტილ: — ი XIV 21.
- ტილო: — ა ბ IV 1.

ტირ: სტირ VII 13; სტირა X 13; სტირო IX 14; ვტიროდე III 10 VII 12 X 12 XV 9; ვტიროდე III 7; ტიროლა II 28; ტიროდეს IX 12 XVI 40; სტიროდის I 18.

ტირილ: —ი IX 18; —ით IV 2 V 25; VIII 4; —ითა III 7 XII 8, 13.

ტივილი: —ი XVI 25.

ტიმი: (თესლ) —სა VI 22.

ტიუ 1: ბეტიუ IV 10 IX 30; მეტიუ V 18; ვეტიუ IV 11 VIII 6, 13; ვეტიუ I 13; იტიუ VII 18 VIII 12 XV 14; იტიუ XIII 27; იტიუთ V 7; იტიუდა II 16, 22 IV 3, 5 V 25 VIII 20 XIII 10 ბ III 7; ვეტიუდა I 26 V 19 VIII 9 IX 30 XI 10 XIII 6 XVI 10, 46 XVIII 6; ვეტიუდი XIV 4; ვეტიუდეს V 6.

ტიუ 2: შეტიუა XVI 18.

უახნო: —ნი XVII 7; ბ II 15.

უბადო: —ო VIII 24 XIII 4.

უბადრუჯ: —ი II 17; —ო VII 9; —ისა I 16; —თა XV 15.

უბრალო: —მცა IX 32.

უგულისკმო: —ო XIII 4.

უგულისკმოება: —ბისა XVI 38.

უგუნურება: —ბისა I 14.

უდაბნო: —ს ბ I 29.

უდიდეს XV 7.

უვარ: — (ჰეაე) IV 25, 26; — (ყო) II 14, 17 V 19; — (ვეეს) XII 16.

უვარის (ყოფა): — (ყოფითა) I 23.

უხმა: —სა VI 8.

უქეთურება: — ბისა I 12.

უქმოხედვა: უქმოხედნა ნ. ხედ.

უქუანა IX 9, 11 X 19.

უქუანაჲსკგელ: —ი XVIII 6.

უქუდაე XVI 16; —თა XV. 10.

უქუე: (ნუ) —XIII 8.

უქუეთუ II 9, 10 V 4, 14 IX 30 XIII 2, 17 XVI 16 XVIII 6; ბ III 4.

უქუე: —ითი XX 9; ბ III 26 V 5; —ისამდე XVIII 8 XX 9; ბ III 27 V 6.

უმჯობის III 26 XV 11.

უმამო: —დ XVI 32

ურე: აურეებდეს V 24.

ურიცხ IX 11.

ურჩულო: —მან IX 25; —სა VIII 24.

უფალ: —ი VIII 22 XIII 27 XVIII 9 ბ II 33; —ო II 22 V 26, 32 VIII 11 X 3 XII 9, 11; ბ III 17; —მან XVI 32; —სა XV III 11 XIX 14; —უფლისა II 24 XVI 31, 39; ბ I 36.

უფლება: —ა ბ III 26; — ბისა ბ III 15.

უფრო X 4.

უფროს X 4; —ლა ბ I 22, 48.

უმართო: —ა ბ I 56; —სა XIII 15 XVI 25; —თა II 18.

უმვილო: —თა XI 4.

უმჯულო: —მსა ბ I 50.

უმილად ბ IV 16.

უმწესო: —თა XVI 9.

უმწე: უმწედი III 21; უმწე V 13, 21, 26; უმწეა VII 33; უმწეს XIII 5, 7; აუმწეს II 3; აუმწეს ბ I 25.

უმწეალო: —დ VI 16.

უმწეალოება: — ბისა XVI 38.

უმწყინო: —დ X 27.

უმხილაე: —თა ბ III 11.

უმკამურ: —ი IX 6; —ნი ბ I 26.

უმჯერო: —სა VI 14.

უმალ, ფლ: ჰაჲფლა VI 15.

ფარულ: —ად IV 9 VII 11, 21.

ფას: —ისათა XIX 7.

ფენ/ფინ: დაეფინა VIII 17.

ფერადფერად: —ითა ბ I 54.

ფერე: —ითა VI 14 IX 21 XIII 16; —ნი VIII 17 XV 3; —თა VI 23; ბ II 23; —თაა XVII 11.

ფიცხელ: —სა IV 10; — ცხლად XIV 6.

ფლ ნ. ფალ.

ფლი: უფლიედ VI 3.

ფრიად V 24 VI 26 VII 37 X 12, 20, 21 XII 14 XV 9 XVI 27 XIX 4.

ფსალმუნ: —ითა XIX 8; ბ IV 9; —ნი XII 3.

ფსალმუნება: — ბითა XIV 8.

ფუცი: აფუცებდა II 12.

ჭად: უჭადებდა I 28; უჭადე X 7.

ქარ: —ნი XIV 22.

ქედ: —სა VIII 27 IX 25 X 23.

ქენება: — ბით XV 13.

ქმარ: ქმოსა I 12; ქმოსაგან ბ 0-5, I 64.

ქმე: იქმ VIII 12; იქმნა II 17 IV 3 V 22 VII 14 X 18 XI 8; იქმნამცა I 14; შე-იქმნა XIV 9; შექმნე XVI 10; ვქმნე XVI 15; იქმნენით V 23; ჰქმნე XVI 13.

ქნარ: —ითა X 28 XI 13.

ქონ ნ. ქუ.

ქრისტინე II ქრისტენე I 8 XI 8; —ნი VIII 21; —ნეთაა I 8; —ნეთასა ბ I 58.

ქუ: აქუს III 25; აქუნდა I 21 XI 7 XVI 24.

ქუე VIII 17 XII 8 XIV 11, 20.

ქუესაგებელ: —ად XIV 18.

ქუეყანა: —სა II 2, 15 VI 21; —ნისა ბ I 11 II 16; — ნისა IV 25; —თა XIV 27.

ქცევექცე/ქცე: იქცეოდეს I 27; გარდაიქცა IV 4; მოიქცა XI 14; მოიქცინა XII 7; მოიქცინეს XII 16; მოიქცეინ II 11; მო-ვაქციო V 9; მოვაქციენ I 27; გარდააქციენ IV 23.

ლ: მიიღებს X 5; მივიღე VII 24; აღვიღეთ XIX 3; მიიღო[6] ბ II 17; მიიღო VII 39 XIX 1; აღვიღო VI 15 XV 5; გამოვიღო VI 20; მიიღის XIV 12, 14; მიიღეს ბ IV 1; აღვიღეს ბ IV 5; გამოვიღონ IX 22.

ლამ: დაღამდეს X 9.

ლაძე VII 17 XIV 7; — 80 VII 14 XII 4 XIV 11 XIX 12; ბ IV 16; —სა XIX 12.

ლაღად: უღაღადებდი XIV 4.

ლაწკ: ლაწკთა IX 12.

ლირს: XVIII 6; ბ II 27.

ლირს: —ი XVII 13.

ღმერთ: —ი II 14, 17 IV 24, 25 V 9, 18 XI 4 XII 17, 25 XVIII 10; —ი II 22 V 26, 32 XII 9; —მან I 14 X 15 XVI 13, 17, 35, 43; —სა VII 38 XII 15 XIII 11 XIV 28 XV 6 XVI 7, 36 XVIII 9 XIX 13; ბ I 46 II 20 III 30 IV 15; ღმრთისა VIII 11 XI 12 XII 7 XIV 13 XVI 15 XX 8; ღმრთის II 19; ღმრთის (-მოყურებისა) XVII 13; ბ II 28; ღმრთისაჲ I 11; ღმრთისაო XVI 42; ღმრთისასა V 34; ღმრთისათა I 23; ბ III 6; ღმრთისათა XVI 46; ღმრთისაგან VIII 25 XVI 11 ბ I 57.

ღუაწლ: —სა III 11, 14.

ღუწ: იღუწიდეს VII 21.

ღვწო: —ა VI 10, 13 VII 24.

ჟავ/ყვ 1: ჟყოფ V 22; ჟყოფნ IX 19; ჟყოფნ ბ I 29; (წინა) ჟყოფდა ბ I 46; (შეუტრახტ) ჟყავ IV 27; (უფარ) ჟყავ IV 25, 26; ყო II 2 (უფარ) ყო II 14 V 19; ჟყავთ XVI 23, 44; (უფარ) ყვეს XII 17 XIV 16; ყავ XIII 2; ყიყავ V 8 XV 9; ყიყავ III 15, 19; იყო I 6, 8, 9 III 2, 3, 9 IV 4 VIII 1 VIII 3, 4 XI 6 XIV 6, 18, 21, 27 XV 5 XVI 27; ბ 0-4, 5 I 16, 21; ვიყვენით IV 1; იყვენით XVIII 7; იყვენეს XII 10 XVIII 3, 4, 8 ბ II 7; ვიყო IX 33; ვყო I 26 XIII 11; დაყო VIII 3; გეყავნ ბ II 29; იყავნ XII 11 XV 11; გეყვენეს ბ III 15; იყოს V 15 VII 29 XVI 15; ჟყო XVI 16; იყოფინ III 23 V 10; იყვენეს-ვე XII 9.

ყავ/ყვ 2: ვაყვანდი III 4; გამოაყვანდა IX 2; მოაყვანდა IX 6; ჰყვანდეს ბ I 23; მოიყვანდა II 26; შემოიყვანა X 9; მოიყვანეს VI 5 VIII 19; წარიყვანეს VI 9 ბ IV 6; წარმოიყვანეს IX 6; წარგიყვანოს V 13; წარიყვანონ VIII 28; მოიყვანოს XIII 13; წარიყვანა XVI 2; განიყვანეს ბ III 3.

ყენ: შეაყენეს IX 24, შეაყენონ VIII 29, განყენებენ III 29.

ყივი: ყივიდა VI 17.

ყოველ: —ი III 5 IV 28 VII 39 X 28 XVI 45, 46; —ივე VII 36, 38 ბ I 59; —სა XI 1 XVI 40; —ვლისა ბ II 27; —ვლი-საგან ბ I 57; —ვლით I 24 XIX 7; —ვლითა XV, 16 XIX 14 ბ I 20 IV

14; —ვლად I 17 XIX 13; —ვლად (-სავსებან) XVII 15; —ნი V 16, 22 VI 7 XVII 10 XVIII 7; ბ II 19, 21... —ნივე ბ III 29; —თა III 19 V 33 IX 19 XVI 8 XVIII 11 XIX 15, 16 ბ II 32 III 19, 27; —თავი I 13; —თავან ბ III 5, 9; —თათჳს XVII 12; —თახას ბ II 11.

ყოფა: —დ I 13 II 24 V 10 IX 21 XIV 6 XV 15. ვყოფე, ჰყოფნ, ჰყოფენ, (წინა) უყოფდა, ყვეს, გყავ, ჰყავ, ყავ, ჰყავთ. ყო, გიყო, ვყო, იყავ, ვიყავ, იყავნ, იყო, ვიყვენით, იყვენით, იყვენეს, იყვენესვე, იყოს, გეყვენს, გეყვენს, იყოფინ. ყავ/ყვ I.

ყოფილ: — (იყვენს). XVII 8; — არს VI 11.

ყრდნ: მიყრდნა II 28.

ყრმთ: —ა VII 30; —თა IX 18; ყრმებრ XVI 13.

ყუავ: უყოლა X 26.

ყუავილ: —ი XVI 33, 47.

ყუაო: შეგიყუარეს ბ III 14.

ყუდ: დაყუდა VIII 3.

ყურე: —სა II 28.

შეგდება: შეგადოს ნ. გდ.
შედგომა: შეუდგა, შეუდგეს ნ. დგ.

შეერთება: შეერთო ნ. რთ.

შეეწე: იშვა ბ I 37.

შეეარდნა: შეეარდა ნ. ვარდ.

შეეედება: შეეედებდა, შეემეედრა. შეემეედრა ნ. ვედარ.

შეეკრება: —ა III 27. შეეიკრიბა ნ. კრებ/კრიბ.

შეეკრვა: შეეკრას ნ. კარ/კრ.

შეეკრვა: —ა VI 23 VIII 20.

შელეწეა: შეალეწა ნ. ლეწ.

შემდგომად IV 8. VI 1 XII 3 XVII 1 XX 3.

შემთხუეეა: შეგვმთხუნა. შეეემთხუნო ნ. მთხუ.

შემიკოხ: შემიკოს ნ. მკ.

შემიკულ: —ი X 11.

შემოსეა: შეემოსეთ ნ. მოს.

შემოსლეა: —დ VI 3.

შემო-ინმე-ვი-და ნ. ვალ/ველ.

შემოტეება: შემოტიეე ნ. ტეე.

შემოხუმა: შემოიხუნა, შემოიხუნნ ნ. ხუ.

შემძლებელ XIII 17, 19 XIV 5 XVII 15 XIX 15.

შემწუელ: —ი XIV 22.

შემწუხრება: შემწუხრდა ნ. მწუხრ.

შემწუხრება: —სა XVIII 11.

შენ II 22 IV 10, 17, 22, 24, 25; 26, 27 V 10...; —ლა VIII 24; —ცა II 10; —თჳს XIII 25; —გან IV 10; —და IX 21; XVI 14; ბ III 8; —დაბი ბ III 22; —დავე II 11.

შე 6:—ი II 11 III 17, 21 IV 9, 15, 18, 26...;
—მან IV 21, 23; —სა I 28 VII 15 XVI
26 ბ III 17, 25; —ისა IV 22 XI 11 ბ
III 15; —ისათვის ბ III 21; —შენისათა
XVI 17; —ითა IX 21; —ნი II 22 VIII
21 XII 6, 10; —თა IV 28 VII 16; ბ III
12, 24.
შერაკცხვა: შევკრაცხნე, შეგერაკცხა ნ.
რაკცხ.
შერთვა: შეერთო ნ. რთ.
შესაგრაგნელ:—ად XIX 2.
შესავედრებელ:—ო ბ III 18.
შესლვა:—დ III 12. შევედ, შევიდა, შევი-
დეს, შე-ხოლო-ვიდა, შევალს ნ. ვალ/ვედ.
შესხმა:—ა VI 23.
შეტეება:—ა X 8. შემიტეე, შემიტეეა
ნ. ტეე.
შეტყობა: შეატყუა ნ. ტყუ 2.
შეტყუეილ:—ი XIII 24.
შეურაცხ: — (გყავ) IV 27.
შეურაცხება:—თა XVII 21.
შეურაცხთაგან:—ი IX 7.
შექმნა: შეიქმნა ნ. ქმნ.
შექმნულ:—ი XIV 14.
შეყენება: შეაყენეს, შეაყენონ ნ. ყენ.
შეყვანა: შემოყვანა ნ. ყავ/ყვ 2.
შეყვანება:—ა VI 27.
შეყუარება: შეგიყუარეს ნ. ყუარ.
შეყოლები:—ნი XVI 12. შეგყოლებო ნ.
ყოლ.
შექმნა: შესძინენ ნ. ძინ/ძინ.
შეწირვა:—დ XI 2. შესწირვიდა, შესწირ-
ვიდეს ნ. წირ.
შეწყალება: შეიწყალე, შემიწყალეა ნ.
წყალ.
შეწყნარება: შემიწყნარე, შეიწყნარა,
შეგწყნარენ ნ. წყნარ.
შექმა XV 11; —სა XV 10.
შეჯერება: შეაჯერა ნ. ჯერ.
შეილ:—ი XI 4; —ნი I 27 IX 32 XII 6, 15
XVI 3, 20, 44; —ნი IX 15; —თა III 19.
შეილიერება: (წული-) —ა ბ I 32;
—ბით ბ I 14.
შენ: აღმშენა IV 22.
შთამუსრვილ VII 23.
შთაბუთულ VII 16.
შთგან VIII 15.
შთმშოლ:—ითა X 4; ბ I 53
შინა II 27 IV 1 V 30 VII 11 VIII 4 X 25
XIII 2, 25 XIV 2, 11, 16, 27, 28 XVII
22 ბ II 6 III 20 IV 4; —ათ III 5.
შინაგან XV 16.
შინ:—ი I 19; —ითა ბ I 41.
შიორ: განმაშიორებ VIII 10.

შიორის V 33 XVI 35 ბ I 10.
შირეტ/შირიტ: დაშირტა XVI 33
შირომა: —ა III 21; —თა XIV 2 XV 3
XVII 4, 8 ბ II 35.
შიელა: —დ VI 18.
შიენი: შეენის XX 9; განაშენა X 28.
შიენიერ; —ად X 10.
შიენიერება—ა XVI 34.
შიერ/შიურ: მოშიერთ XVII 17; დაეში-
ერთ XVI 21.
შიჯულ:—ი ბ I 44; —სა I 28.

ჩ: (ჯერ) გისი ბ III 4; გინს XV 7.
ჩა: გამოჩნდა V 33.
ჩამოსლვა: ჩამოვლ ნ. ვალ/ვედ.
ჩარადოვან: —ნი XIV 25.
ჩაღელვა: ჩაჟღელ ნ. ჟალ/ჟღელ.
ჩემ:—ი III 27 IV 17 V 10, 11, 15 VII 34,
25 VIII 10 X 8 XIII 2, 13 XVI 19, 24,
33, 34 ბ III 22; —მან IV 16; —სა IV 18
XV 14, 16; —ო XII 9; ბ III 17, 18;
—ისა XVI 39 XVII 19; —ისა III 27
XVI 34; —ნი XII 10 XVI 12, 20, 33;
—ნი IX 14, 15; —თა XVI 22 XVII 21
ბ III 13, 20; —თა VII 19 XV 15.

ჩრდილო —ათ IX 23.
ჩუენ: მიზუენებდა XV 6.
ჩუენ III 5, 6, 19 IV 1, 12, 13, 14, 28 VI
3 XVI 26 ბ II 34; —და III 5; —ცა IV
15; —ლა VII 30.
ჩუენ:—ი III 17, 18 V 19; —სა XIX 14;
—ისა II 8, 24 XI 12 XVI 31; —ისასა
XIV 15; —ნი XVI 41; —თა III 8;
ისანი ბ I 13.
ჩაკვლ; —თა VIII 27.

ც I 1: იცოდა XV 16.
ც II 2: სცემდა II 16 VI 16 XI 8; (თაყუანის)
სცემდა I 23; მისცემდა XVIII 2; მოს-
ცემდა XI 4; (ნუგზინის) სცემდეს VII 22
ბ II 5; გამობეც VIII 9; მობეც ბ III 19,
23; (თაყუანის) ეც IV 26; სცა XIV 8;
(თაყუანის) სცა XVI 5; მისცა VII 38
ბ III 30; მობცა X 15; სცეს VIII 22;
მისცეს ბ I 39; წარბცე XIII 5; წარბცე
XIII 3; მიცა ბ I 35; მოცენს ბ II 23.
ცა:—თა XVII 22; —თა IV 24.
ცალ: სცალდა IX 4.
ცავე/ცავე/ც: დამოცეე XII 11; დაიცენ II 22.
ცემა:—ა VIII 20; (თაყუანის) ცემითა X 27;
(თაყუანის) ცემა XII 7.
ცემა: სცემდა, სცემდეს, სცა, სცეს, ეც ნ. ც 2.
ცეცხლ:—სა I 24 IV 26; —ებრ XIV 22.
ცვალ: ცვალა I 14.

ციხკარ VII 1.
 ციხე X 28; —სა X 25 XIV 16, 27; —ბით IX 17 X 1 XIII 16 XVII 24; —ად VIII 28 IX 23 XVI 3; —ხისასა IX 20.
 ცნ: ცნა IV 6; ცნას VII 9; მიცნობიეს IV 9; შეცნა X 14.
 ცოდ: შეგცოდეთ XVI 21.
 ცოდვა: —თა III 7, 24 VII 18.
 ცოდვილ: —ი XVII 4.
 ცოლ: გეოლოს XIII 8.
 ცოლ: —ი I 27, IV 9 V I VIII 10; VI 6 VII 35 XVI 3, 19, 44, (ძმის) — V 2, 11; —მა6 IV 16 VI 2, 9; —სა I 25 VI 4 XVI 23; —ად I 8, 30 ბ I 35, 39; —ადლა V 8; —ნი IX 32.
 ცოფ: —ი VI 18.
 ცოცხალ: —ი IX 17, 21; —მცა II 10; —ლა X 2; —ხლითა XIII 16.
 ცრემლ: —ით V 17 XII 5; —ითა II 16. 28 XVII 22; ბ III 5; —თა IX 13.
 ცრემლ: ცრემლოდეს V 16.
 ცხენ: —ითა II 5.
 ცხოველ II 9.
 ცხოველ(ვ)რება: —ა XVI 46; —სა VII 23 XV 11, 14; —ბისა XVI 17; —ბითა ბ I 15.
 ცხოვრებულ: —ნი XIV 26.
 ცხრ: და-რე-სცხრა VI 24.
 ძ: (ძალ-) მიც (←მიძს) VII 23; უცნ (←უძნ) XIV 19.
 ძაგ: გძაგ IV 14; სძაგდა XII 18.
 ძალ: —(მიც) VII 23; —ი ბ III 19; ძლით VI 2.
 ძაძა: —ა XV 16; —ძისა XV 12, 14.
 ძე: ძო I 7; ბ I 16; —სა XIX 14; ძისა XX 8 ბ I 17, 18 V 4; —ნი II 3, 20.
 ძევეძი(ვ): ეძიებენ XIX 17; იძია VIII 2.
 ძენძი ნ. შესძინენ XVI 17.
 ძეძე VIII 17; ძეძესა VIII 17, 19.
 ძი(ვ) ნ. ძევე.
 ძილ: —სა XIII 25.
 ძი ნ: დაძიინე XVIII 10; დაძიინის XIV 12.
 ძინ ნ. ძენ.
 ძლევვა: —ა XIX 16; —უისა XVII 23.
 ძლიერ: განაძლიერებდეს ბ II 4.
 ძლიერ: —სა XIX 13.
 ძლიერება: —ბისა XIX 16.
 ძმვა: —ა III 28 V I VI 18 X 17; ძმის (ყოლი) V 2, 11; —ნი IX 14.
 ძნად X 8.
 ძულ: —ნი XIX 9; —თა XVIII 4.
 ძულელ: —ი XIV 18.
 ძულუ: —სა(მტო) XII 12.
 ძლუნ ნ: მოძიძლუნა VII 38; მოუძლუნაო VII 27; მოუძლუნა VII 20 XII 13.
 ძლუნენ: ძლუნად I 22.

ჭადილ: —ი XVII 14.
 ჭაძ: იჭაძა ბ 0-4.

ჭამალ: —ი VII 16.
 ჭამება: —ა 0-3; ბ 0-3.
 ჭარგდება: ჭარგდებოდე ნ. გდ.
 ჭარგზანა: ჭარგზანოდე ნ. გზან.
 ჭარდგენა: ჭარადგინა ნ. დგ.
 ჭარდგომა: ჭარადგა ნ. დგ.
 ჭარმაველ XVI 47.
 ჭარმართვა: ჭარმართა ნ. მართ.
 ჭარმატება: ჭარმატებოდა ნ. მატ.
 ჭარმატებულ ბ I 22.
 ჭარმდებ: —ად XVI 23.
 ჭარმოგზანა: ჭარმოგზანა ნ. გზან.
 ჭარმომართვა: ჭარმომართა ნ. მართ.
 ჭარმოყვანა: ჭარმოყვანენ ნ. ყავყვე 2.
 ჭარმოჩინება: — ბისათს III 8.
 ჭარსაველ: —სა XVI 8.
 ჭარსლვა: ჭარვედ, ჭარვიდა. ჭარვიდეს, ჭარვალ ნ. ვალ/ვედ.
 ჭარსრულ IV 19.
 ჭარტანა: ჭარიტანა, ჭარიტანა ნ. ტან.
 ჭარუველ: —სა ბ III 24.
 ჭარყვანა: ჭარიყვანეს, ჭარგიყვანოს, ჭარიყვანონ, ჭარიყვანა ნ. ყავყვე 2.
 ჭარჩინებულ: —სა ბ II 18.
 ჭარცემა: ჭარმცე, ჭარგცე ნ. ც 2.
 ჭარწყმედ: ჭარსწყმედ, ჭარსწყმიდე. ჭარგწყმიდე, ჭარწყმიდოს ნ. წყმედ, წყმიდე.
 ჭარწყმედა: —ა III 27.
 ჭვეწი(ვ): მიწვი III 9; მიწია XVI 4; მიწია II 1, 7 III 4 VI 6 VIII 7 X 18 XI 14 XIV 3 XV 1 XVII 1 XVIII 1 ბ II 1; მოაწია ბ I 52; მიწია X 19; მიწინეს V 5 IX 20 ბ I 15; მიწინეს VIII 1 ბ II 31; მოაწია IV 27.
 ჭვეწე: დავეწე XVIII 10.
 ჭველ XIV 27 ბ I 56; —ი X 25 XIV 1 XV 1; —სა I 6; —თა XIV 11; წლითი წლად ბ V 2.
 ჭვი: მიწვირო I 10; ალწვირო III 21.
 ჭვის: მიწვის VII 32; უწვის VII 32.
 ჭვის: განეწვისეო XX 7; დაწვისეს ბ V 1.
 ჭვის: —ითა ბ I 12.
 ჭვისიერება: — ბითა X 25.
 ჭვი: ნ. ჭვე.
 ჭვი: —ნი V 29; —თათა X 27.
 ჭვი(ვ) ნ. წვე.
 ჭვილ XIII 27 XVII 19, 20
 ჭვინა II 3; — (უყოფა) ბ I 46.
 ჭვინა განმხადებულ: —სა XVII 18.
 ჭვინამძლუარ: —ი ბ 0-5, —სა ბ I 40.
 ჭვინა მჭარ XIV 3.
 ჭვინა მჭარმეტყუელ: —მა6 II 8.
 ჭვინა შე I 21 II 7, 21 IV 2 V 5 VI 6 XVI 29, 31 ბ III 15, 17.
 ჭვირ: შესწირვიდა I 22 XII 5; შესწირვიდეს XVII 23.

წიგ: მივეწიფო ბ III 12; (კლ)-იწიფა IV 16.
 წმინდ: განსწმინდნე XI 10.
 წმინდა: —ა II 12 V 24 VI 5, 21, 26 VIII 15, 28 IX 6, 24 X 12 XIII 9 XVI 2, 6, 19 ბ 0-4, I 30, 37...; —ო XVI 41; ბ III 9; —მან III 14 IV 6, 20 V 6, 14...; —სა VII 37 VIII 2, 13 IX 20 XII 13 XIII 22 XV 1 XVI 10 XIX 10 ბ IV 11; —ღისა 0-3, 4 III 2 VI 7 VII 14 IX 1, 10, 13 X 18 XI 7, 14 XIX 11 XX 1, 7, 8 ბ 0-3, 4 I 15, 19 V 4; —ღითა XI 3; —ნი IV 23 V 29 XIX 10 ბ I 9; —თა VIII 6 XIX 2 XX 5 ბ III 13; —ღისაა ბ IV 2, 6; —ისაგან II 23; —ისათა II 23.
 წოდ: უწოდა ბ I 34; მოუწოდა X I XVIII 1 ბ II 3; გვეწოდა IV 12; მოუწოდეს VI 4.
 წოდება: —ბისა XVIII 1.
 წოდ: მისწოდების ბ I 61.
 წუენ: —ი XIV 14.
 წულ: —ი (-შეილიერება) ბ I 32; (ასულის) წული ბ 0-4.
 წულილ: — —ად VIII 18.
 წყ: ვიწყე X 14; იწყო IV 15 VI 14 VIII 10 IX 5 XII 7.
 წყ: განიწყო IV 29.
 წყალ: შეიწყალე VIII 25; შემიწყალე VIII 25.
 წყალ: წყლითა XIV 24; —ნი XIV 23.
 წყალთა: —ა XVI 25; —სა XVI 39.
 წყენწყენ: აწყინა X 21.
 წყლულ: —თა XV 5.
 წყლულება: —ა VIII 8; —აცა XV 2; —ბისა VII 2; —ნი XV 4.
 წყმედწყმინდ: წარსწყმედ V 20; წარსწყმიდე IV 14; წარგუწყმიდენ IV 15; წარიწყმიდოს XVI 49.
 წყნარ: შემიწყნარე ბ III 11; შეიწყნარა XI 11; შეგვეწყნარენ ბ II 33.
 წყრომა: (გულის) —ითა ბ I 49.
 წყურილ: —ითა ბ I 54.
 ჭამ: ეკამოთ VI 3; აკამეს VI 7; ეკამა VI 12.
 კამა: —ა VI 5.
 კამად: —ი VII 20.
 კეშმარტი: —ი II 14, 17 IV 25 V 9 —ისა I 23.
 კირე: ატირებდა ბ I 55.
 კირ: —ი I 19 III 17; —ისა XVII 19; —ით VI 26; —ნი III 16 ბ II 30; —თა XVII 17; ბ II 6 III 20.
 კიქა: —ა VI 13; —ქითა VI 10.
 კიქნაუხტ: —ისა XII 1.
 კნ: დაკნო XVI 33.
 კურკერ: —ი X 8.

ხალენ: —ისა XIV 19; —ითა ბ I 25.
 ხარ ნ.არ 1.
 ხარ: მიხარის V 14; განიხარა I 29 VII 37.
 ხატ: —ი IV 17. 20 VII 11.
 ხედ: გუბედედ III 19; უკოპხედნა IX 14.
 ხეთქ: მიხეთქა VI 19; უხეთქა VI 15 VIII 13.
 ხვალ: ხვალისა (დღე) IV 12.
 ხილ: ვიხილე III 10 VII 11 X 10 XII 12 XV 8; აღიხილო: —ა 39; იხილა VI 9 VII 3, 25 VIII 26 IX 17 XII 14; იხილენით IX 31; ვიხილო VII 8; მიხილოთ IX 16; იხილუა I 19; იხილის XIV 15.
 ხილუა: —ად VI 28 VII 5, 23 XII 16, 17 XVI 4.
 ხილულ: —თა ბ III 10.
 ხოლო I 16, 25 II 8, 11, 12, 13... ბ I 37...
 ხორშაქ: —ნი XIV 22.
 ხუ: აღიხუნა XII 2; აღიხუნენით XIX 9; გა-მვიხუნენით XIX 9; შემოიხუნე IV 24; შემოიხუნე IV 23.
 ხუაშიად: —ადრე III 20.
 ხუდ: დახუდა X 17.
 ხუთშაბათ: —ი XX 6.
 ხუტეს III 14 VII 18, 22, 27, 33 X 13 XV 7, 10; —ი III 3; —მან VIII 11 XVII 14; —სა VIII 14; —თა IV 12.
 კად/ცდ: აღკადა X 22; მოკადა XIII 24.
 კამ/ემ: —უკმა XI 3.
 კარ: კართა XIX 7.
 კაკ: იკადეს IX 12.
 კდ: 6. კად.
 კედ/ცდ: აღმოკდა VIII 23.
 კელ: —ი VI 13; კელ(-იწიფა) IV 16; —ითა XV 6; —ნი V 31; —თა I 29 III 26 VI 20 XII 2.
 კელმწიფება: —ა ბ III 26.
 კილ: —სა IX 20.
 კმ 6. კამ.
 კმა: —ა VII 12 IX 11.
 კმარ: შეკმარების VII 28.
 კორც: —სა XI V 13; —ნი VIII 18; —თა VIII 27 XIV 5, 8 XV 2, 15 XVI 19 ბ III 2.
 კს: მოკსენებ XVI 22; მომიკსენეთ IX 15.
 ჯაკვ VIII 27 IX 24 X 22.
 ჯედ/ჯდ: დაჯდის XIV 11; დაჯდა V 30; დაუჯდა XVI 6.
 ჯეკმა XIV 2, 4.
 ჯილ: — (ჯის) ბ III 4; შეაჯერა XVI 25; დაჯიერებოცხე V 7.
 ჯმნ: იჯემენ III 9 X 16; იჯმნა II 1 ბ III 5; უჯმნა XVI 50.
 ჯმნულ: —მცა IX 16; —ნი XVII 22.
 ჯორჯ: — (მოსილ) ბ I 26.
 ჯურ: —სა XVI 5.
 ჰე VII 17 IX 28

სახელთა სპიობები

პენენაგენე: —სი ბ 1 17.
 ანტიოქია: —ისა XV 17.
 არშუშა: —ესი 1 7.
 აფოცქადუცქადუცა: III 2 XIX 6;
 —ას VIII 9; —ს XVIII 2.

ბრიგოლ: —ისი ბ 1 19.

ღავეთ: —ის XIX 13.
 დამიანე: —სოსთა XX 6.

ვარდან 1 10; ბ 1 37; —ისი 1 9 ბ 0-3;
 —სგან ბ 1 38.

ვარსქენ 1 7 II 14, 17 IV 8 VI 14, 21
 IX 26 XVI 28; —ს V 34 VIII 24; —ისი
 1 16; —ისთა IV 5; —ისთა III 24.

მაკობ VII 31.

იერუსალიმ: —დ XI 10.

იესუ II 24 XI 12 XVI 32, 39 XIX 14 ბ II 33.
 იოვანე XV II 2 XIX 2, 6 ბ IV 14; —ს
 VII 21 ბ II 4.

კოზმან XX 6.

შამკუენე: —თა ბ 1 36.

[შრ|||] 1 6.

ნერსე: —სოსი ბ 1 17.

ოქრთანეს: —ი ბ 1 19.

ოსი: —ისი ბ 1 18.

პავლე: —ლს III 28.

ხამოელსამუელ: VII 21; ბ IV 13;
 —(თავი იგი ეისკოპოსთა) XVII 2;
 —ს (მღვდელ-მოდურსა) ბ II 3.

საპაკ ბ 1 30; —ისი ბ 0-4; —ისამდე ბ 1 16

საპაკანუშ ბ 1 34

სომეხ: —თა 1 9.

სომხით: —ისანი ბ 1 11.

სპარს: —ი IV 2 VI 25 XI 6; —მან IV 9;
 —თა I 6, 21, 25; —თასა II 1.

ურდ: —ს XIII 18.

ქართველ: —თა ბ 1 40.

ქართლ: —სა XI 1; —ს ბ 0-5; —ისა
 ბ 0-6; —ისანი XVII 7 ბ II 16; —ისთა II 2.

ქრისტე ბ III 18; —ტო ბ II 33; —მან
 XVII 16, 15; —სა XVII 9 XIX 14;
 —ტოს XIV 13 XVI 42; —ტოს
 (-მეგრ) XVI 39; —ტსმეგრსა ბ II
 19; —ტსსა II 25 XVI 32 ბ II 11;
 —სგან 1 24; —ტსსეს I 20;
 —ტსი 1 18 X 10; —ტსისა XVI 5;
 —ტსსა I 15 III 12; —ტსითა XI
 12; —ტსო XVI 11.

შუშანიკ: I 11 II 8, 12 III 10, 14... ბ 0-4
 I 38, 45, 59; —ტა VI 5; —ს II 15 III
 11 VII 14, 37 VIII 13 IX 20 XII 6 XIII
 22 XVI 10; —ს IX 1 X 18 XV 2 ბ 1
 52; —ისი 0-3, 5 III 4 XX 7 ბ 0-3;
 —სგან 1 29; —სეს IX 13; —ისთა
 XI 3; —ისნი VIII 18 XIX 11; —ისთა
 XX 1; —ისა II 7 IV 2 VI 7 XI 7, 14.

ჩორ: —დ X 17 XIII 3, 5.

ცურტაე II 6.

ჯოჯიკ V 1, 10, 12, 16, 19 VI 2, 6, 18 X
 17, 19, 22 XVI 9, 14, 18, 44; —ს XVI
 1, 23; —ისი V 1; —ისმან VI 10; —ისა
 VI 4; —ისა XVII 1.

კამახასკ: —სგა ბ 1 35.

კერეთ: —ისას II 2; —ისთა X 19.

მონ: —თა VII 34; —თასა VIII 8.

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

ტექრედაქტორი ნ. ოკუჩავა
მხატვარი ა. დუმბაძე

გადაეცა წარმოებას 16/III 1978; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 16/V 1978;
ქალაქის ზომა 70x108¹/₁₆; ოფსეტური ქაღალდი; ნაბეჭდი თაბახი 12;
სააღრიცხვეო-საგამომცემლო თაბახი 12.94;

ტირაჟი 5000;

შეკვეთა № 1267;

ფასი 2 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниერება», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19